

శ్రీః

శ్రీ హయగ్రీవ స్తోత్రాణి

ప్రకాశకులు
రావి మోహనరావు
చీరాల

శ్రీః
శ్రీ హయగ్రీవ స్తోత్రాణి

(సంకలనం, వివరణం - డా॥ ఈ.వి. శింగరాచార్యులు)

ముద్రణ :

ప్రతులు :

పేజీలు :

వెల రూ. :

© 1. **RAVI MOHAN RAO**, M.Sc., M.A.,
Dandy House,
Flat No : 404, Janjanam Complex,
Opp. I Town Police Station,
CHIRALA-523 155, Prakasam Dist.
Cell : 9440115411

D.T.P. by :-
L.Durga Prasad,
Sanjay Graphics,
CHIRALA.

Cell : 9966156263

Printed at -
Karshak Art Printers,
HYDERABAD

విషయసూచిక

1. ఉపోద్ఘాతం	5
2. వాగాంభుజీసూక్తం	22
3. ఆధర్వణీయహయగ్రీవోపనిషత్	38
4. ఆధర్వణీయహయగ్రీవోపనిషత్ (ఆంధ్రవివరణం)	41
5. శ్రీహయగ్రీవ స్తోత్రమ్ (గరుడపురాణాంతర్గతమ్)	49
6. శ్రీవిష్ణుతిలకసంహితలోని హయగ్రీవమంత్ర వివరణ శ్లోకాలు	50
7. హయగ్రీవ కవచమ్ - 1	52
8. హయగ్రీవ కవచమ్ - 2	55
9. నారదీయ మహాపురాణంలోని హయగ్రీవోపాసనా నిరూపణమ్	59
10. శ్రీహయగ్రీవాష్టోత్తర శతనామ వివరణము	63
11. శ్రీ హయగ్రీవ మూలమంత్రస్తుతి	72
12. హయగ్రీవ ప్రార్థనా ద్వాదశకమ్	75
13. శ్రీహయగ్రీవమంగళశ్లోకాః	77
14. శ్రీహయగ్రీవస్తోత్రమ్	79
15. శ్రీవేదాంతదేశికుల శతదూషణి గ్రంథంలోని హయగ్రీవస్తుతి శ్లోకాలు	105
16. శ్రీలక్ష్మీహయవదనమంత్రమాలికాస్తుతి	109
17. హయగ్రీవమంగళమ్	135
18. శ్రీహయగ్రీవ పంచరత్నమ్	137

19. లక్ష్మీహయవదన ప్రాబోధికస్తుతి	139
20. శ్రీ లక్ష్మీ హయగ్రీవ రత్నమాలా స్తోత్రమ్	145
21. శ్రీ హయగ్రీవాష్టకమ్	158
22. శ్రీహయాననవింశతిః (స్తుతిప్రశంస)	160
23. శ్రీహయాననవింశతిః	163
24. శ్రీ లక్ష్మీహయగ్రీవ ధ్యానమ్	174
25. లక్ష్మీహయగ్రీవప్రపత్తి	178
26. శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవమంగళమ్	181
27. లక్ష్మీహయవదనమంగళం	186
28. శ్రీ హయవదనస్తోత్రమ్	188
29. శ్రీహయవదనప్రపత్తిః	194
30. లక్ష్మీహయానన సుప్రభాతమ్	195

అనుబంధం :

30. శ్రీహయగ్రీవస్తోత్రమ్ - సంస్కృత వ్యాఖ్యానమ్.	203
31. శ్రీ హయగ్రీవదండకః	218
32. హయశిర ఉపాఖ్యానమ్ (మహాభారతం-శాంతిపర్వం-మోక్షధర్మం-నారాయణీయంలోని 357వ అధ్యాయం)	221
33. పరాశర సంహితలోని హయగ్రీవ మంత్ర వివరణం	229

ఉపోద్ఘాతం

“శతధా చరంతమ్” అని, “బహుధా విజాయతే” (కర్మమూలకాలైన జన్మలు లేనివాడైనా, కృపామూలంగా అనేక విధాలుగా భగవానుడు అవతరిస్తున్నాడు) అని చెప్పబడిన భగవానుని అవతారాలలో కొన్ని అవతారాల సూచన వేదంలో స్ఫుటంగా కనిపిస్తుంది. వాటిలో హయగ్రీవావతారం ఒకటి. “శుచిం హంసమ్” అని, “ద్రువమ్ హంసమ్” అని మాంత్రికోపనిషత్తులోను, “ఏకో హంసః భువనస్య మధ్యే” అని ఆరంభించి, “యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై” (ఎవడు బ్రహ్మను ఆరంభంలో సృష్టిస్తున్నాడో, ఎవడు ఆ బ్రహ్మకు వేదాలను ఉపదేశిస్తున్నాడో) అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు లోను హంసరూపంలో భగవానుడు వేదాలను అనుగ్రహించడం తెలుపబడింది. హయగ్రీవుడు పరమహంస స్వరూపుడే కనుక, ఇక్కడ హంసమనే పదం హయగ్రీవావతారాన్ని తెల్పుతున్నదని పరకాల మరాఠీశులు శ్రీరంగనాథయతీంద్రులు తమ హయశిర ఉపాఖ్యాన వ్యాఖ్యలో ఉపపాదించారు. “బ్రహ్మ వా శ్వేతాశ్వతరోఽథ విద్వాన్” (శ్వేతాశ్వతరుడనే ఋషి పరబ్రహ్మనుగూర్చి తెలిసికొన్నాడు) అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు చివరలో ఈ ఉపనిషత్తును దర్శించిన ఋషి పేరు శ్వేతాశ్వతరుడని తెలుపబడింది. “శ్వేతాశ్వేన తరతీతి శ్వేతాశ్వతరః” (తెల్లని అశ్వరూపునిచే సంసారాన్ని దాటుతున్నాడు, కనుక శ్వేతాశ్వతరుడనబడుతున్నాడు) అని శ్వేతాశ్వతరశబ్దానికి వ్యుత్పత్తి కనుక, ఈ ఉపనిషత్తును సాక్షాత్కరించిన ఋషి హయగ్రీవోపాసకుడని, అందువల్లనే హయగ్రీవ వాచకమైన హంసశబ్దాన్ని బ్రహ్మకు వేదాన్ని ఉపదేశించిన గుర్తును ఈ ఋషి ప్రస్తావించాడని పరకాలమరాఠీశులు హయశిర ఉపాఖ్యాన వ్యాఖ్యానంలో (136వ పేజీ) నిరూపించారు. భగవానుడు హయగ్రీవుడై అవతరించినపుడు లక్ష్మీదేవి వాగ్దేవి అవతారాన్ని ఎత్తింది. సర్వవిద్యలకు అధిదేవత ఈ వాగ్దేవితో కూడిన హయగ్రీవస్వామియే వేదంలో పలుకోట్ల “వాక్” అని “సరస్వతీ” అని పరింపబడే దేవత ఈ వాగ్దేవియే. చతుర్ముఖ బ్రహ్మపత్ని అయిన సరస్వతికూడా ఈ వాగ్దేవి యొక్క అంశభూతురాలే. “నామ్ పెట్ర నన్తైయుమ్ నామంగై నన్తైజ్జత్తు ఓమ్మి యిరున్దు ఎమ్మై ఓదునిత్తు, వేమ్మిన్ పొరుళ్ నీర్తై ఆయినుమ్ పొన్నాళి పాడెన్దు అరుళ్ నీర్తై తన్ద అరుళ్” (నీ నాలుకకు వేపవలె చేదుగా అనిపించినా, నీవు చక్రధారి అయిన భగవానుని నామాలను అనుసంధించు - అని అంటూ వాగ్దేవి రూపిణియైన లక్ష్మీదేవి మన హృదయంలో ఆదరంతో నిలచి ఉండి, మనలను భగవన్నామాలను గానం చేసేటట్లు చేసింది) అని అంటూ భూతయోగి ప్రస్తావించిన వాగ్దేవి ఈ లక్ష్మీస్వరూపిణియే. “వాచస్పతిం విశ్వర్మాణ మూతయే మనోజవం

వాజే అద్యాహువేమ” (ఋగ్వేదం-10-827) ఇత్యాది వేదమంత్రాలలో వాగ్దేవికి పతిగా నిర్దేశింపబడినవాడు పరమపురుషుడైన హయగ్రీవుడే. “వాజింతమాయ” (ఋగ్వేదం-10-115-6) అని అంటూ ఋగ్వేదంలో గొప్ప అశ్వంగా ఉండేవాడని కీర్తింపబడినవాడు కూడా ఈ హయగ్రీవుడే. హయగ్రీవరూపంతో యాజ్ఞవల్క్య మహర్షికి శతపథ బ్రాహ్మణాన్ని ఉపదేశించిన ఆదిత్యుడు ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తి అయిన ఈ హయగ్రీవుడే. “నమో వాచే నమో వాచస్పతయే నమో విష్ణవే భృహతే కరోమి” (వాగ్దేవికి నమస్కారం. ఆ వాగ్దేవికి పతి అయిన హయగ్రీవునకు నమస్కారం. హయగ్రీవావతారానికి మూలరూపమైనవాడు, గొప్పవాడైన విష్ణువుకు నమస్కారం చేస్తున్నాను) అని తైత్తిరీయారణ్యకం స్వాధ్యాయ బ్రాహ్మణం శాంతిపాఠంలో అధ్యయనం చేయబడే వాచస్పతి కూడా ఈ హయగ్రీవుడే.

“అజస్య నాభా వధ్యేక మర్చితమ్ యస్మిన్నిదం భువన మధిశ్రితమ్, విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ఠ దేవః అది ధ్గంధర్వోఽభవత్ ద్వితీయః” (తైత్తిరీయసంహిత - 4-6-2) (అనిరుద్ధ రూపియైన నారాయణుని నాభిలో ఒక తామరపూవు వికసించింది. అందులో ఈ లోకం అంతా అంతర్భవించి ఉన్నది. లోకాన్ని సృష్టించే బ్రహ్మ అందులో పుట్టాడు. హయరూపాన్ని కల హయగ్రీవుడే రెండవ రూపంగా ఆవిర్భవించాడు.) అని గుఱ్ఱాన్ని తెలిపే గంధర్వ శబ్దంతో చెప్పబడేవాడు హయగ్రీవుడే. వేదాలను కోల్పోగానే బ్రహ్మ ఈ హయగ్రీవునే శరణు పొందాడనే విషయాన్ని “అంతరాదిత్యే మనసా చరంతమ్ దేవానాం హృదయం బ్రహ్మోఽన్యవిందతే” (ఆదిత్యుని నడుమ మనస్సుతో సంచరించేవాడు, దేవతలకు హృదయం వంటివాడైన ఇతనిని బ్రహ్మ పొందాడు.) అని, “హరిః పతంగః పటలీ సుపర్ణః” (అశ్వరూపుడు, దుముకుతూ పోయేవాడు, జ్వాలాసమూహాలను కలవాడు, అందమైన గతిని కలవాడు) అని, “ఏకో అశ్వః” (సాటిలేని అశ్వం) అని ఘర్మసూక్తం చివరలో చెప్పబడటం ఈ విషయాన్ని బలపరుస్తుంది.

“పతంగ మక్త మసురస్య మాయయా హృదా పశ్యంతి మనసా విపశ్చితః, సముద్రే అంతః కవయో విచక్రతే మరీచీనాం పద మిచ్ఛంతి వేధసః, పతంగో వాచం మనసా బిభర్షి తాం గంధర్వోఽవదత్ గర్భే అంతః” (ఋగ్వేదం - 10-177-1, 2) (వేదాన్ని అపహరించిన అసురుని మాయాకారణంగా వ్యక్తమైనవాడు, వేగంగా పరుగుదీస్తూ పోయేవాడు అయిన హయగ్రీవుని జ్ఞానులు ఆంతరనేత్రంతో దర్శిస్తున్నారు. నిత్యసూరుల లోకమైన విష్ణువుయొక్క పరమపదాన్ని వారు పొందగోరుతున్నారు. హయగ్రీవుడు వేద వాక్కులను మనస్సుతో ధరిస్తున్నాడు. దానిని హయముఖుడై తామరపూవు లోపల ఉండే బ్రహ్మకు ఉపదేశించాడు.) అని ఘర్మసూక్తం చివరలో వేదాపహారం, వేదోపదేశం విశదంగా

ప్రస్తావించబడ్డాయి. “హరిః పతంగః పటలీ సుపర్ణః” అని అంటూ “సుపర్ణః” (శోభనమైన పతనాన్ని అందమైన గమనాన్ని కలవాడు) అనే పేరు హయగ్రీవునకు యజుర్వేదం, ఘర్మసూక్తంలో పరిచబడింది. ఋగ్వేదీయ ఘర్మసూక్తంలో కూడా ఇదే పేరుతో అతనిని స్తుతించి, అతడు వాగ్దేవికి పతి అని ఈ క్రింది మంత్రంలో తెలుపబడుతున్నది. ఆ మంత్రం ఏది? అంటే “ఏకః సుపర్ణః స సముద్ర మావివేశ స ఇదం విశ్వం భువనం విచక్షే, తం పాకేన మనసాఽ పశ్య మంతితః తం మాతారేహ్ని స ఉరేహ్ని మాతరమ్” (10-114-4) (అద్వితీయుడైన సుపర్ణుడు - అంటే - హయగ్రీవుడు సముద్రంలో ప్రవేశించాడు. అతడు ఈ లోకాన్ని అంతటినీ కటాక్షించాడు. అతనిని పరిణతి చెందిన మనస్సుతో సమీపంలో దర్శించాను. అతనిని లోకమాత అయిన వాగ్దేవి అనుభవిస్తున్నది. అతడు వాగ్దేవిని అనుభవిస్తున్నాడు) అని, “సుపర్ణం విప్రాః కవయో వచోభిః, ఏకం సంతం బహుథా కల్పయంతి” (10-114-5) (అద్వితీయుడైన - ఒక్కడైన - సుపర్ణుని దూరదర్శులైన జ్ఞానులు తమ వాక్కులతో పలు విధాలుగా స్తుతిస్తున్నారు) అని తదనంతరం సూక్తంలోను అధ్యయనం చేయబడుతున్నది. వాగ్దేవి - అని, సరస్వతి - అని అధ్యయనం చేయబడే దేవత హయగ్రీవ రూపియైన విష్ణువుయొక్క పత్నియే అనే విషయాన్ని తెలిసే పలు ప్రమాణాలున్నాయి.

విష్ణుస్మృతి ఆరంభంలో “ద్రువమ్ వాచస్పతిం పతిమ్” అని “వాసుదేవం మహాంతమ్” అని వాసుదేవుడే వాగ్దేవి పతి అని తెలిపింది. ఆ స్మృతిలోనే గల లక్ష్మీదేవిని గూర్చిన భూమి వచనంలో “త్వ మేవ నిద్రా జగతః ప్రధానా లక్ష్మీర్భూతిః శ్రీర్విరతి ర్జయా చ, కాంతిః ప్రభా కీర్తిరథో విభూతిః సరస్వతీ వాగధ పావనీ చ” (నీవే నిద్రాదేవివి. లోకాలకు అన్నిటికీ ప్రధానురాలవైన లక్ష్మీదేవివి. ధైర్యగుణానికి అధిదేవతవు. సంపదకు అధిదేవతవు. వైరాగ్యం, జయం, కాంతి, కీర్తి, ఐశ్వర్యం మొదలైనవానికి అధిదేవతవై ఉన్నావు) అని. సరస్వతీ దేవి కంటే భిన్నురాలైన వాగ్దేవి ఒకతే ఉన్నదని తెలుపబడింది. “కీర్తి శ్రీ ర్వాక్స నారీణామ్” (భగవద్గీత -10-34) (స్త్రీలలో సంపదకు అధిదేవత అయిన లక్ష్మీ, కీర్తికి అధిదేవత అయిన నీశాదేవి, విద్యకు అధిదేవత అయిన వాగ్దేవియు నేనే) అని గీతలో కూడా భగవానుని పత్నులను నిర్దేశించేటపుడు వాగ్దేవి పేరు కూడా నిర్దేశించబడింది.

“అవిర్భూత తత్పశ్చాస్సఖతః పరమాత్మనః, ఏకా దేవీ శుక్లవర్ణా వీణాపుస్తక ధారిణీ, కోటిపూర్ణేందుశోభాధ్యా శరత్పంకజలోచనా, శ్రేష్ఠా శ్రుతీనాం శాస్త్రాణాం విదుషాం జననీ పరా, వాగధిష్ఠా దేవీ సా కవీనా మిష్టదేవతా, శుద్ధసత్త్వస్వరూపా సా శాంతరూపా సరస్వతీ” (పరమాత్మముఖంనుండి తెల్లని వర్ణాన్ని కల్గినది, వీణను, పుస్తకాన్ని ధరించినది, కోటి పూర్ణపండుల కాంతితో వెలుగుతున్నది, శరత్కాలంలోని తామరపూలవంటి నేత్రాలను

కల్గినది, వేదాలకు, శాస్త్రాలకు అధినేత్రి, విద్వాంసులకు గొప్ప జనని, వాక్కుకు అధిదేవత, కవులకు ఇష్టదేవత, శుద్ధసత్త్వ స్వరూపిణి, శాంతరూపిణి అయిన సరస్వతి అనే ఆ దేవి ఆవిర్భవించింది) అనే బ్రహ్మవైవర్తపురాణ (1-2-54, 56) వచనంలోను, “సంకీర్ణేషు సరస్వత్యాః” అని సత్త్వరజస్వమోగుణ సంకీర్ణగా మాత్స్యపురాణంలోను తెలుపబడిన రజోగుణ ప్రధానుడైన బ్రహ్మయొక్క పత్నికంటే భిన్నురాలైన, శుద్ధసత్త్వస్వరూపిణియైన సరస్వతీదేవియొక్క అవతారం ప్రస్తావించబడింది.

“నారాయణప్రియా లక్ష్మీః సర్వసంపత్స్వరూపిణీ, వాగధిష్ఠాత్మదేవీ యా సా చ పూజ్యా సరస్వతీ, శక్తి ర్ద్వితీయా కథితా వేదోక్తా సర్వసమ్మతా” (1-30-20) (సమస్త సంపత్ స్వరూపిణి అయిన లక్ష్మీనారాయణునకు ప్రియురాలు (పత్ని), వాక్కుకు అధిష్ఠానదేవత, పూజింపదగినది, వేదంలో వాక్కు అని, సరస్వతి అని చెప్పబడేది, అందరిచే కీర్తింపబడేది అయిన వాగ్దేవి శ్రీనారాయణుని రెండవ దేవేరి) అని, “వాఖ్యాముద్రాకరా శాంతా వీణాపుస్తకధారిణీ, శుద్ధసత్త్వస్వరూపా సా సుశీలా శ్రీహరిప్రియా” (2-1-35) (వ్యాఖ్యాన ముద్రను చూపే హస్తాన్ని కల్గినది, శాంతరూపిణియై, వీణను, పుస్తకాన్ని ధరించినది, శుద్ధ సత్త్వ స్వరూప, చక్కని శీలాన్ని కల్గినది, శ్రీహరికి మిక్కిలి ఇష్టురాలై ఉన్నది) అనే ఈ (మాత్స్య) పురాణంలో పలుచోట్ల విష్ణుపత్ని అయిన వాగ్దేవి స్వరూపస్వభావాలు తెలుపబడ్డాయి.

“మహావిద్యా మహావాణీ భారతీ వాక్ సరస్వతీ” (4-67) అనే వాగ్దేవియొక్క నామాలు, “అక్షమాలాంకుశధరా వీణాపుస్తకధారిణీ” (4-65) (అక్షమాలను, అంకుశమనే ఆయుధాన్ని ధరించినది, వీణను, పుస్తకాన్ని ధరించినది) అని ఆమె రూపం లక్ష్మీతంత్రంలో చూపబడ్డాయి. మాఘశుక్లపంచమీతిథిలో ఈ వాగ్దేవియొక్క ఆరాధనను చేయాలని బ్రహ్మవైవర్త పురాణంలో తెలుపబడింది. “నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్, దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయ ముదీరయేత్” (నారాయణుని, నరశ్రేష్ఠుడైన నరుని, సరస్వతీ దేవిని, వ్యాసుని నమస్కరించిన తరువాత భారతాన్ని పఠించాలి) అని మహాభారత ప్రారంభంలోని మంగళశ్లోకంలో నారాయణునితో పాటు పరింపబడే సరస్వతి నారాయణుని పత్నియే - అనే విషయాన్ని ఈ క్రింది ప్రమాణ శ్లోకాలు విశదం చేస్తున్నాయి.

“అతః ప్రాతః సముత్థాయ చింతయేదాత్మనో హితమ్, నిర్గుణం నిరహంకారం నారాయణ మనామయమ్, సగుణం చ శ్రియా యుక్తం దేవం దేవీం సరస్వతీమ్” (అందువల్ల, ప్రాతఃకాలంలో నిద్రలేచి, తన హితాన్నిగూర్చి చింతించాలి. ప్రాకృతాలైన హేయగుణాలను లేనివాడు, కల్మాణ గుణాలను కలవాడు, అహంకారరహితుడు, నాశం లేనివాడు, శ్రీదేవితో కూడినవాడైన నారాయణుని, సరస్వతీదేవిని ధ్యానించాలి) అని

అశ్వలాయనస్మృతిలోను (7) ఈ అర్థం తెలుపబడింది. బోధాయన సూత్రాలు ఈనాటి వరకు విష్ణుపత్నులను ఉద్దేశించి తర్పణం చేసేటపుడు “సరస్వతీం దేవీం తర్పయామి” అని సరస్వతికి తర్పణం చేస్తున్నారు. ఆనందతీర్థులుకూడా వాక్ శబ్దాన్ని విష్ణుపత్నీ పరంగా పలుచోట్ల వ్యాఖ్యానించారు.

“పద్మాంగసద్మాన మవేక్ష్య లక్ష్మీమ్ ఏకస్య విష్ణోం శ్రయణాత్ సపత్నీమ్, ఆస్యేందు యస్యా భజతే జితాబ్జం సరస్వతీ తద్విజిగీషయా కిమ్” (నైషధమ్-7-49) (అద్వితీయుడైన విష్ణువును (తనవలె ఆమె కూడా) ఆశ్రయించినందున తన సవతి, తామరపూవును నివాసంగా కల్గినది అయిన లక్ష్మిని చూచి, ఆమెకంటే మిక్కిలి ఉన్నతమైన స్థానాన్ని పొంది ఆమెను జయించాలనే కోరికతోనే ఈ దమయంతియొక్క, తామరను జయించే ముఖచంద్రుని సరస్వతి నివాసంగా గ్రహించిందా ఏమి?) అని శ్రీహర్షుడు నైషధకావ్యంలో లక్ష్మీ-సరస్వతులిరువురు విష్ణుపత్నులుగా తెలిపాడు. “సరస్వత్యాః విష్ణుపత్నీత్వం పురాణ ప్రసిద్ధమ్, తథా అర్చాసప్తి దృశ్యతే, యథా పురుషోత్తమస్య జగన్నాథస్య పార్శ్వే లక్ష్మీసరస్వత్యౌ” (సరస్వతి విష్ణుపత్ని - అనే విషయం పురాణ ప్రసిద్ధం. అర్చారూపాలలో ఆవిధంగా గోచరిస్తున్నది కూడా. పూర్వజగన్నాథక్షేత్రంలోని పురుషోత్తమస్వామి పార్శ్వంలో లక్ష్మీసరస్వతులిద్దరు గోచరిస్తున్నారు) అని ఈ శ్లోకాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ వ్యాఖ్యాత మల్లినాథసూరి పలికారు. “వాచం నిజాంకరసికామ్ ప్రసమీక్షమాణః” (గోపాల వింశతి-2) అని వేదాంత దేశికులుకూడా అన్నారు. అందువల్ల “అంబితమే నదీతమే దేవితమే సరస్వతి” (ఋగ్వేదం-2-41-17) (సరస్వతీ! నీవద్ద అన్ని వస్తువులు, ఆనందాలు ఆశ్రయించి ఉన్నాయి.) అని, “ఇమా బ్రహ్మ సరస్వతి” (ఋగ్వేదం-2-41-18) అని, “పావకా నః సరస్వతి” (ఋగ్వేదం-1-6-10) అని, “చోదయత్రీ సూన్యతానామ్ చేతంతీ సుమతీనామ్, యజ్ఞం దధే సరస్వతీ” (ఋగ్వేదం-1-6-11) (సత్యాన్ని ప్రేరేపించేది, జ్ఞానులను జ్ఞానాన్ని కల్గించేది అయిన సరస్వతి యజ్ఞపురుషుని ధరిస్తున్నది) అని, “మహా అర్హః సరస్వతీ” (ఋగ్వేదం-1-6-12) అని, “నమో వాచే” (తైత్తిరీయ ఆరణ్యకం-2-16, 4-1) అని, “యావత్ బ్రహ్మ విష్ణితం తావత్ వాక్” (ఋగ్వేదం-10-114-8) (పరబ్రహ్మ ఉండే చోటు అంతా వాగ్దేవి ఉన్నది) అని వేదంలో పలుచోట్ల తెలుపబడిన అతిశయాన్ని కల్గినది - హయగ్రీవ పత్ని అయిన వాగ్దేవియే అనే విషయం సునిశ్చితం.

ప్రతిదినం ఆచరించే సంధ్యావందనంలో ఉపయోగించే “దధిక్రావణ్ణో” ఇత్యాది మంత్రంలోని “దధిక్రావణ్ణో” అనే పదానికి విశిష్టమైన అశ్వమని, తేజస్సంపన్నమైన అశ్వమని, రెక్కలతో కూడిన అశ్వమని అర్థం చెప్పబడింది. అశ్వానికి పర్యాయపదంగా నిఘంటువులలో ఈ పదం చూపబడింది. తేజస్సును కల్గిన హంసగాకూడా (4-40) ఇది నిరూపింపబడింది.

హయగ్రీవుని పర్యాయనామాల్లో హంసనామం ఒకటికదా. ఈ నామం హయగ్రీవ గాయత్రిలో కూడా చోటుచేసికోవడం గమనార్హం. హయగ్రీవ మంత్రానికి హంస మనువు అని కూడా పేరు.

రాజసూయసంబంధమైన అశ్వమేధం ప్రముఖమైన వైదికయాగం. దీనిని సర్వపాపహరార్థం చేస్తారు. త్రిభువులు తమ సార్వభౌమత్వాన్ని సూచించే పత్రాన్ని ఒక ఉత్తమాశ్వానికి మెడలో కట్టి, దానిని అన్ని దిక్కులలో సంచరించేటట్లుగా వదలి పెడతారు. ఆ అశ్వం విశ్వానికి ప్రతీకగా భావన చేయబడుతుంది. కృష్ణయజుర్వేద సంహితలో “అశ్వస్య యోనిః సముద్రో బంధుః విష్ణుః” ఇత్యాదిగా అశ్వమేధయాగాశ్వం యొక్క విరాడ్రూపభావన తెలుపబడింది. సాయణభాష్యంలో కూడా - “ఏవం విధస్య విరాడ్రూపసముద్ర ఏవ యోనిః కారణమ్. సమ్యక్ ద్రవతి ఉత్పద్యతే జగత్ అస్మాదితి సముద్రః పరమాత్మా వహి అన్యస్మా దయం విరాట్ ఉత్పత్తు మర్హతి, స ఏవాస్య విష్ణుః విశ్వం వ్యాప్య తిష్ఠతీతి విష్ణురిత్యర్థ. స ఏవాస్య బంధుః స్తంభః, స్థితిహేతు రిత్యర్థః. ఏవం ఉపాసితః పాపక్షయద్వారా విరాడ్రూపం ప్రాప్నోతి. విరాటేప్రాప్తిశ్చ క్రమముక్తిహేతుః”- అని వివరింపబడింది. మహాభారతంలోని హయశిర ఉపాఖ్యానంలో అశ్వరూపుడైన హయగ్రీవుని విశ్వాత్మకత్వం తెలుపబడడం గమనించాలి. బృహదారణ్యకంలోకూడా ఇటువంటి భావనను గమనించవచ్చు.

ఇంకొక ఋగ్వేద మంత్రాన్ని ఉదాహరించి ఈ విషయం సమాప్తి చేయబడుతున్నది. ఉదకశాంతి మంత్రాలలో “రక్షోహణం వాజినమ్” (ఋగ్వేదం -10-87-1) అనే మంత్రం ఒకటి. ఈ మంత్రం హయగ్రీవ పరంగా వ్యాఖ్యానింపవచ్చునని శ్రీకరుణాకరాచార్యస్వామి ఈ ఉదకశాంతి మంత్ర వివరణంలో తెలిపారు. ఈ మంత్రం పూర్తిపాఠం ఈవిధంగా ఉన్నది.

రక్షోహణం వాజిన మాజి ఘర్మి మిత్రం ప్రదిష్ట ముపయామి శర్మ ।

శిశానో అగ్నిః క్రతుభి స్సమిద్ధః స నోది వా సరిషః పాతు నక్తమ్ ॥

రక్షోహణం = మధుకైలభులనే అసురులను సంహరించినవాడు, ప్రదిష్టం మిత్రం = అభీష్టాలను అనుగ్రహించేవాడుగా క్లేశాలను తీర్చేవాడుగా ప్రసిద్ధమైనవాడైన, వాజినం = హయగ్రీవుని, శర్మ ఉపయామి = శరణు పొందుతున్నాను. క్రతుభిః సమిద్ధః = క్రతుశబ్దవాచ్యాలైన విహితకర్మాచరణరూప కైంకర్యాలతో మిక్కిలిగా ప్రకాశించేవాడు, శిశానః=ఎల్లప్పుడు జాగరూకుడై ఉండేవాడు, అగ్నిః=అగ్నిరూపుడు-ఉన్నత గతిని పొందించే వాడు (“అగ్రం నయతి ఇతి అగ్నిః” - అనే వ్యుత్పత్తి ఇక్కడ అగ్నిశబ్దానికి వివక్షితం)

అయిన, సః = ఆ హయగ్రీవస్వామి, సః = మనలను, రిషః = క్షేత్రాలనుండి, దివా పాతు = పగలు కాపాడుగాక, సః సక్తం పాతు = అతడు రాత్రిలో కాపాడు గాక

ఈ విధంగా వేదవాఙ్మయంలో పలు సందర్భాలలో హయగ్రీవ ప్రసక్తి కన్పిస్తుంది. సైంధవ, గంధర్వ, హంస, ఆదిత్య, వాచస్పతి, వాక్పతి మొదలైన శబ్దాలు పలు సందర్భాలలో హయగ్రీవపరంగానే వివరింపబడడం గమనార్హం. “వేదః ప్రాచేతసాదాసీత్ సాక్షాద్రామాయణాత్మనా” ఇత్యాదిగా వేదానికి ప్రతిరూపంగా భావింపబడే శ్రీరామాయణంలో కూడా మధుసూదననామ ప్రస్తావనద్వారా హయగ్రీవ ప్రసక్తి చేయబడింది. శ్రీరామాయణం బాలకాండలోని 76వ సర్గలోని 17వ శ్లోకంలో “అక్షయ్యం మధుహంతారం జానామి త్వాం సురొత్తమమ్” అని, “మధుహంతారమ్” అని అనడం ద్వారా హయగ్రీవప్రస్తావన చేయబడింది. పట్టాభిషేకానికి ముందు దినంలో శ్రీరాముడు ఉపవసించి, మఱునాడు ప్రాతఃకాలికమైన సంధ్యావందనంలో ముందుగా గాయత్రిని ఉపాసించి తర్వాత - “తుష్టావ ప్రణత త్వై శిరసా మధుసూదనమ్” అని మధుసూదనుని స్తుతించినట్లు అయోధ్యాకాండ ఆఠవ సర్గలోని ఏడవ శ్లోకంలో తెలుపబడింది. సాధారణంగా ఏ దేవతకు సంబంధించిన జపంలో అయినా, ముందుగా ఆ దేవతకు చెందిన బీజక్షర జపాన్ని కాని, ఆ దేవతకు చెందిన గాయత్రీ మంత్ర జపాన్ని కాని చేసిన తర్వాత ఉపస్థానం చేయడం, ఆ ఉపస్థానంలో ఆ దేవతను స్తుతించే అర్థవాద రూపాలైన స్తోత్రాలను పఠించడం పరిపాటి. ఇక్కడ కూడా శ్రీరాముడు ముందుగా గాయత్రిని ఉపాసించి తర్వాత మధుసూదనుని స్తుతించాడని తెలుపడం ద్వారా వాల్మీకి మహర్షి గాయత్రీమంత్ర ప్రతిపాద్యదేవత హయగ్రీవుడనే విషయాన్ని హయగ్రీవ వాచకమైన మధుసూదన శబ్దాన్ని ప్రయోగించడం ద్వారా సూచించారని అభిజ్ఞులైన పెద్దల వివరణం. కిష్కింధాకాండలోని 17వ సర్గలో వాలి శ్రీరామునిగూర్చి దోషారోపణను చేసే సందర్భంలో 49వ శ్లోకంలో పల్కిన “అనయేయం తవాదేశాత్ శ్వేతా మశ్వతరీ మివ” అనే సూక్తి గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యలో “శ్వేతా మశ్వతరీమివ - మధుకైలభాభ్యాం పాతాళే నిరుద్ధాం శ్వేతాశ్వతరీరూపాం శ్రుతిం హయగ్రీవ ఇవేత్యర్థః” అని వివరింపబడింది. యుద్ధకాండ 74వ సర్గలోని 59వ శ్లోకంలో “హయాననం బ్రహ్మశిరశ్చ దీప్తమ్” అనే ప్రయోగం - “హయాననం - హయగ్రీవారాధనస్థానమ్” అని గోవిందరాజీయంలో మహేశ్వరతీర్థ వ్యాఖ్యలో వివరింపబడింది. ఈ విధంగా శ్రీరామాయణంలో అసక్యత్ హయగ్రీవ ప్రస్తావన కన్పిస్తుంది.

పంచమవేదమైన మహాభారతంలో కూడా హయగ్రీవస్వామి ప్రస్తుతి ప్రచురంగా గోచరిస్తుంది. శాంతిపర్వంలోని మోక్షధర్మంలోని 357వ అధ్యాయం హయశిర

ఉపాఖ్యానంగా ప్రసిద్ధం. ఇందులో హయగ్రీవావతార వృత్తాంతం తెలుపబడింది. ఈ ఉపాఖ్యానానికి పరకాల మరాఠిపతులైన అభినవరంగనాథయతీంద్రులు రచించిన హయశిరోభూషణమనే విస్తృతమైన, అతిగంభీరమైన సంస్కృతవ్యాఖ్య ఉన్నది. అనుశాసనిక పర్వంలోని విష్ణుసహస్రనామాధ్యాయంలోని పలు నామాలు హయగ్రీవావతార పరాలని శ్రీపరాశరభట్టర్ తమ భగవద్గణ దర్పణమనే వ్యాఖ్యానంలో సప్రమాణంగా నిరూపించారు. “గురుః” అనే 495వ నామంనుండి వరుసగా ఎనిమిది నామాలలో హయగ్రీవ ప్రస్తావన చేయబడినదని భట్టర్ వివరించారు. ఆ ఎనిమిది నామాలు “గురుః, ఉత్తరః, గోపతిః, గోప్తా, జ్ఞానగమ్యః, పురాతనః, శరీరభూతభృత్, భోక్తా” - అనేవి. ఈ నామాలను వారు వివరించిన తీరును వారి భాష్యంలో గమనించవచ్చు. “గురుః” అనే నామం హయగ్రీవుని ప్రథమాచార్యత్వాన్ని, “పురాతనః” అనే నామం ఈ అవతారం ప్రతికల్పంలోను సంభవిస్తుందనే విషయాన్ని, “జ్ఞానగమ్యః” - అనే నామం పరవిద్య ద్వారా పొందదేవాడని, “శరీరభూతభృత్” అనే నామం హయగ్రీవమూర్తి విశ్వరూపుడని, తద్వారా భగవానునకు చిత్తు, అచిత్తులు రెండూ శరీరభూతాలని, “భోక్తా” అనే నామం హవ్య కవ్య భోక్తృత్వాన్ని, “వాక్పతిః” అనే నామం సర్వవాఙ్మిర్వాహకత్వాన్ని - ఈ విధంగా ఈ నామాలన్నీ హయగ్రీవ తత్త్వరహస్య ప్రతిపాదకాలు.

సృష్ట్యాదిలో సంభవించిన హయగ్రీవావతారమే కాక, బ్రహ్మ చేసిన యజ్ఞంలో అవతరించిన హయగ్రీవావతారం కూడా భాగవత పురాణాదులలో గోచరిస్తుంది. మొదటి అవతారం ప్రథమాచార్యత్వాన్ని, రెండవది హవ్యకవ్య భోక్తృత్వాన్ని సూచిస్తుంది. ఈ అంశాలన్నీ భారతం శాంతిపర్వాంతర్గతమైన హయశిర ఉపాఖ్యానంలో తెలుపబడ్డాయి. దేశికుల హయగ్రీవ స్తోత్రం మొదలైన స్తుతులలో ప్రస్తావించబడ్డాయి.

శ్రీశంకరాచార్యుల వారు కూడా “తీర్థకరః, గురుతమః” అనే నామాలను హయగ్రీవ పరంగా వివరించారు. అదే రీతిలో “అర్యో వాజసనిః” అనే విష్ణుసహస్రనామసూక్తి లోని “వాజసనిః” అనే నామం హయగ్రీవావతారపరమని కూడా భావింపబడింది. “సర్వవాగ్విశ్వేశ్వరః” అనే నామం విషయంలోను ఇటువంటి భావన కన్పిస్తుంది.

మహాభారతంలో - నారదుడు నాగలోకమధ్య భాగంలోని పాతాళ లోకాన్ని వర్ణిస్తూ “అత్రాదిత్యో హయశీర్షః కాలే పర్వణి పర్వణి, ఉత్తిష్ఠతి సువర్ణాభం వాగ్ని రాపూరయన్ జగత్” (ఈ పాతాళలోకంలో ప్రతి పర్వదినాన బంగారువన్నెను కల హయగ్రీవుడు ఉదయిస్తాడు. వేదసూక్తాలనే నీటితో సువర్ణనాభమనే లోకాన్ని నిండిస్తాడు) అని అంటూ హయగ్రీవప్రస్తావనను చేశాడు. హయగ్రీవుని హవ్యకవ్యభోక్తృత్వం “యత్తు తత్ కథితం పూర్వం త్వయా హయశిరో మహత్, హవ్యకవ్యభుజో విష్ణోః ఉదక్పూర్వే మహాదధౌ” అని శాంతి పర్వంలో ప్రస్తావించబడింది. మోక్షధర్మంలోని 352వ అధ్యాయంలోని 36వ శ్లోకం

“యత్తత్ హయశిరః పార్థ సముదేతి వరప్రదమ్, సోఽహ మేవోత్తరే తీరే క్రమాక్షరవిభాగవిత్” అని అంటూ హయగ్రీవుని సర్వవేదప్రవర్తకత్వం తెలుపబడింది. విష్ణుపురాణంలో కూడా “వాజిరూపధరో హరిః” (3-12-6), “సూర్యోఽశ్వస్యోఽశ్వభవద్యుతః” (3-5-29) “మత్స్య కూర్మవరాహోఽశ్వసింహరూపాదిభిః స్థితమ్” (5-7-11) ఇత్యాదిగా హయగ్రీవ ప్రస్తావన పలుచోట్ల కనిపిస్తుంది.

భాగవతం ద్వితీయ స్కంధంలోని ఏడవ అధ్యాయం లోని “సత్రే మమాస భగవాన్ హయశీర్ష ఏష సాక్షాత్ స యజ్ఞపురుష స్తవనీయ వర్ణః, ఛందోమయోఽఖిలమయోఽఖిలదేవతాత్మా వాచో బభూవు రుశతీః శ్వసతోఽస్య న స్త” అనే శ్లోకం బ్రహ్మచేసిన యజ్ఞంలో హయగ్రీవుడు అవిర్భవించినట్లు తెలుపుతున్నది. సప్తమస్కంధంలోని “తస్మై భవాన్” (7-9-37) అనే శ్లోకంలో, “విష్ణుః శివాయ జగతామ్” (11-4-7) అనే ఏకాదశ స్కంధంలోని శ్లోకంలో మధుకైటభుల వధ ప్రస్తుతింపబడింది. స్కాందపురాణంలో, హరివంశంలో కూడా హయగ్రీవ ప్రసక్తి కనిపిస్తున్నది. మార్కండేయ పురాణంలో, వామన పురాణంలోను “మహోదయ”మనే చోట గల అశ్వతీర్థమనే పుణ్యతీర్థంలో హయగ్రీవుని ప్రహ్లాదుడు అర్చించినట్లు తెలుపబడింది. ఈ విధంగా పలు పురాణాలలో హయగ్రీవావతార ప్రస్తావన గోచరిస్తున్నది. ఆరాధనావిధానాన్ని పలికే ఆగమాలలో కూడా హయగ్రీవుని ప్రసక్తి ప్రచురంగా కనిపిస్తుంది. పౌష్కర సంహితలో హయగ్రీవుని ద్విభుజ, చతుర్భుజ, అష్టభుజ, ద్వాదశభుజ రూపాలు తెలుపబడినవి. భుజాల సంఖ్యనుబట్టి ఆ భుజాలలో అతడు ధరించే ఆయుధాలలోకూడా మార్పు తెలుపబడినది. పాద్యసంహిత హయగ్రీవుని చతుర్భుజునిగా తెల్పింది. పరాశర సంహిత, హయశీర్ష సంహిత, విశ్వామిత్రసంహిత, విష్ణుతిలక సంహిత, సనత్కుమారసంహిత, శేషసంహిత - ఇత్యాది పలు సంహితలలో కూడా హయగ్రీవురూపానికి చెందిన విశేషాలు ప్రస్తుతాలు. సనత్కుమార సంహితలో శ్రీప్రశ్న సంహితలలో హయగ్రీవుడు రక్తాంగుడుగా వర్ణింపబడటం విశేషం. శిల్పరత్నం, చతుర్వర్గ చింతామణి మొదలైన శిల్పశాస్త్ర గ్రంథాలలో కూడా హయగ్రీవమూర్తి వివరాలు గోచరిస్తాయి. అగ్ని, మాత్యు, బ్రహ్మాండ, విష్ణుధర్మోత్తరాది పలు పురాణాలలో కూడా హయగ్రీవ రూపవర్ణనలు ఉన్నాయి.

కొన్ని అవైదిక మతాలలో కూడా హయగ్రీవారాధన కనిపిస్తున్నది. మహాయాన బౌద్ధమతంలో హయగ్రీవుడు ఒక ఆరాధ్యదేవతగా కనిపిస్తాడు. ఇందువల్ల హయగ్రీవారాధన సంప్రదాయం ఈ మతం వ్యాపించిన జపాన్, టిబెట్, చైనా దేశాలలో కూడా వ్యాపించింది. క్రీ.శ., 6వ శతాబ్దం పూర్వకాలానికి చెంది ఒక హయగ్రీవమూర్తి ఆగ్నేయ ఆసియా ప్రాంతంలో ఉన్నదని “పి. డ్యూపాంట్” అనే పరిశోధకుడు తెలిపాడు, “వెరోనికా అయాన్”

అనే పరిశోధకుడు హయశిరస్సును కల క్రీ.శ.10వ శతాబ్దానికి చెందిన విగ్రహాన్ని సూచించాడని, ఇది ‘ఖెమ్మ్యూ’ ప్రాంతంలో లభించిన విగ్రహమని శ్రీవేదాంతం అనంత పద్మనాభాచార్యులవారు తమ శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవతత్త్వమనే గ్రంథంలో పేర్కొన్నారు. ఈ విధంగా చూచినపుడు హయగ్రీవమూర్తి ఆరాధన పలు పమతాలలో పలుదేశాలలో వ్యాపించినట్లుగా కనిపిస్తుంది.

చతుర్ముఖ బ్రహ్మకు వేదాలను, యాజ్ఞవల్క్య మహర్షికి శుక్ల యజుర్వేదాన్ని ఉపదేశించినవాడు హయగ్రీవుడే. అదేవిధంగా పాంచరాత్రాన్ని ఉపదేశించవాడు కూడా హయగ్రీవస్వామియే. ఈ విషయాన్ని కమలాకరభట్టు అనే ప్రసిద్ధ ధర్మశాస్త్ర పండితుడు (నిర్ణయసింధు మొదలైన ధర్మశాస్త్ర గ్రంథాలను ఇతడు రచించాడు) హయశీర్ష పాంచరాత్రంలోని ఈ క్రింది శ్లోకాలను ప్రమాణీకరిస్తూ పలికాడు.

తేనాశ్వశిరసా గత్వా వేదా నాదాయ శాశ్వతాన్ ।

ప్రయయౌ భవనం దివ్యం మహర్షిగణపూజితమ్ ॥

సోఽప్యసౌ ప్రదదౌ వేదాన్ భూయ ఏవ జగద్గురుః ।

తస్మిన్ కాలే మయా పృష్టో దేవో యత్ తచ్చృణుష్య మే ॥

కియంతి పాంచరాత్రాణి త్వయా ప్రోక్తాని వై పురా ॥

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ

యత్త్వయా పృష్ట మఖిలం తత్ సర్వం కథయామి తే ।

ప్రోక్తాని పంచరాత్రాణి కల్పే కల్పే మయా పురా ॥

వ్యస్తాని మునిభి ర్లోకే పంచవింశతి సంఖ్యయా ।

ఆద్యం సమస్తతంత్రాణాం హయశీర్షం ప్రకీర్తితమ్ ॥

ఈ అంశం మహాభారతంలోని హయశిర ఉపాఖ్యానంలో గల “సాత్త్వతం విధి మా స్థాయ ప్రాక్సూర్యముఖనిఃసృతమ్” (20వ శ్లోకం) అనే శ్లోకంవల్ల కూడా సూచింప బడింది. ఈ శ్లోకంలోని సూర్యశబ్దానికి శుక్లయజుర్వేదాన్ని యాజ్ఞవల్క్యునకు ఉపదేశించిన హయశిరోరూపుడైన సూర్యుడని అర్థమని శ్రీ అభినవరంగనాథయతీంద్రులు హయశిర ఉపాఖ్యాన వ్యాఖ్యలో నిరూపించారు. భారతం మోక్షపర్వంలోని (323వ అధ్యాయంలో గల) జనక యాజ్ఞవల్క్య సంవాదంలో శుక్లయజుర్వేద తత్త్వజ్ఞుడైన యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి పల్కిన “తత్సత్త్వా దనుపశ్యంతి ఏక ఏవేతి సాధవః” అనే సూక్తి భారతంలోని హయశిర ఉపాఖ్యానంలోని “తత్త్వ మేకో మహాయోగీ హరి ర్నారాయణః ప్రభుః” అనే సూక్తి

నారాయణోపనిషత్తు లోని “సర్వభూతస్థ మేకం నారాయణమ్” ఇత్యాది శ్రుతి వివరణాత్మకం. అంతేకాక ఈ ఉపనిషత్తు చివర గల “బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రో బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనోమ్” అనే సూక్తి, మధుసూదనుడైన హయగ్రీవుని ఉపాఖ్యానంలో చివర చేయబడిన నారాయణ నామస్మృతి - ఈ రెండింటి సమానార్థకత్వాన్ని సూచిస్తాయి.

“వాజింతమాయ” (ఋగ్వేదం-10-115-6), “తాం గంధర్వైః వదత్” (తైత్తిరీయ ఆరణ్యకం-3-11-30) “సూర్యోఽశ్వం సోఽభవత్” (విష్ణుపురాణం-3-5-28) ఇత్యాదులలో హయగ్రీవుడు, హయగ్రీవుడు అశ్వవాచి శబ్దంతో నిర్దేశింపబడ్డాడు. “అది ధ్గంధర్వోఽభవద్ద్వితీయః” (తైత్తిరీయ సంహిత-4-6-2, విశ్వకర్మ సూక్తం) అనే శ్రుతిని అనుసరించి కూడా వేదోపదేష్ట అయిన పరమాత్మ. అశ్వసామాన్యవాచకమైన గంధర్వ శబ్దంతో నిర్దేశింపబడినట్లు తెలుస్తున్నది. పాద్మపురాణంలో (సృష్టి ఖండం-5-1) “పురాణం బ్రహ్మశాస్త్రాణాం ప్రథమం బ్రహ్మణా స్మృతమ్, త్రివర్గసాధనం పుణ్యం శతకోటిప్రవిస్తరమ్, నిశ్చేషేష లోకేషు వాజిరూపేణ కేశవః” ఇత్యాది సూతవచనాలలో కూడా ఇది కన్పిస్తుంది. ఈ విధంగా ఉపబృంహణవాక్యాలలో హయగ్రీవుని అశ్వశబ్దనిర్దేశానికి పైన ప్రస్తావించిన “అది ధ్గంధర్వోఽభవద్ద్వితీయః” ఇత్యాది శ్రుతులే మూలం.

ఈవిధంగా హయగ్రీవుని ప్రస్తావన అశ్వసామాన్య వాచకంద్వారా శ్రుతి తదుప బృంహణాదులలో చేయబడిన ప్రక్రియను అనుసరిస్తూ శ్రీశరకోపముని (నమ్మాళ్వార్లు) కూడా “మూవా త్తనిముదలా మూవులకుమ్ కావలోన్ మావాకి ఆమైయాయ్” (త్రివిధ జగత్కారణభూతుడై, ముల్లోకాలకు రక్షకుడైనవాడు అశ్వరూపుడై, కూర్మరూపుడై) (తిరువాయ్ మొళి ప్రబంధం-2-8-5) అని అంటూ “మావ్” (అశ్వం) అని అంటూ అశ్వసామాన్య వాచకంతో సర్వజగత్సప్త, రక్షకుడైన దేవాధిదేవుని నిర్దేశాన్ని చేశారు. ఏతద్గాధానంతర గాథలో శ్రీకృష్ణమహిమ వర్ణింపబడింది. నారాయణోపనిషత్తులోని అవశిష్ట భాగార్థాన్ని తమ తిరువాయ్మొళి ప్రబంధంలో అక్కడ కూడా నిరూపిస్తూ ఆ ఆళ్వార్లు “బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రో బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనోమ్” అనే నారాయణోపనిషత్ వాక్యార్థాన్ని ప్రకాశింపజేశారు. అంతే కాక, పూర్వోదాహృత పాద్మపురాణ వాక్యాలలో హయగ్రీవావతార అనంతరం, మత్స్యావతార ప్రస్తావన చేయబడిన క్రమాన్ని అనుసరిస్తూ శరకోపముని కూడా హయగ్రీవావతారం తరువాత “మీనాకి” (మత్స్యరూపుడై) అని పలికారు. పద్మపురాణోక్త ప్రక్రియలో సూతమహర్షి వచనాలవల్ల శౌనకుడు అర్థాన్ని గ్రహించి, “బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రః” ఇత్యాది శ్రుతిలో దేవకీశబ్ద తాత్పర్యవివరణ పూర్వకంగా హయగ్రీవుడే మధుసూదన శబ్దార్థమని నిర్ణయింపబడినదికదా. ఈ కారణంగా నమ్మాళ్వార్లు కూడా తమ ప్రబంధంలో హయగ్రీవుడే మధుసూదనుడనే అర్థాన్ని వివరించారు.

ఇదే రీతిలో పరకాల సూరి అనబడే తిరుమంగై ఆళ్వార్లు కూడా పెరియతిరుమొళి అనే ప్రబంధంలో ఈ తత్వాన్ని వ్యక్తం చేశారు. సాక్షాత్తు భగవానునివల్ల అప్రాక్షరీ మంత్రాన్ని ఉపదేశంగా పొందిన ఈ దివ్యసూరి పెరియతిరుమొళి అనే తమ ప్రథమ ప్రబంధంలో మొదటి శతకం - మొదటి దశకంలో నారాయణ నామాన్ని అసకృత్ ప్రయోగించడం ద్వారా, పంచమ శతకంలో (5-3-2), సప్తమ శతకంలో (7-8-2) హయగ్రీవావతార ప్రస్తావనను చేయడంద్వారా, ఆ ప్రబంధం చిట్టచివరి పాశురానికి ముందు గల రెండవ పాశురంలో మధుసూదనశబ్దాన్ని ప్రయోగించి, చివరి పాశురంలో శ్రీకృష్ణుని ప్రతిపాదించడం ద్వారా ఆ ప్రబంధంలో అప్రాక్షరీమంత్రార్థప్రకాశనంతో పాటు, నారాయణోపనిషత్తుయొక్క అర్థాన్ని కూడా చక్కగా విశదీకరించారు. సప్తమ శతకంలోని మొదటి పాశురంలో ప్రళయసముద్రశాయయైన భగవానుని నాభీకమలంనుండి చతుర్ముఖోత్పత్తి, రెండవ గాథలో హయగ్రీవావతారవృత్తారం, తదనంతరగాథలలో శ్రీకృష్ణావతారంతో పాటు మిగిలిన అవతారాల ప్రస్తావన, చివర గాథలో మత్స్యావతార ప్రస్తావన చేయబడింది. ఈ విధంగా పరకాలమునికి కూడా నారాయణోపనిషత్తులోని మధుసూదనశబ్దానికి హయగ్రీవుడనే అర్థమే అభిప్రేతమని చెప్పవలసి ఉన్నది. నారాయణోపనిషద్వాక్యంలో దేవకీపుత్ర - మధుసూదన శబ్దాలతో కృష్ణ - హయగ్రీవావతార ద్వయం బోధింపబడటం, మిగిలిన నృసింహోద్యవతారాల కంటే దీనికి గల వైలక్షణ్యం హయగ్రీవావతారం అన్ని అవతారాలకు మూలమని కూడా సూచిస్తున్నది. హయగ్రీవుడు తన శిరోభాగంలో హయరూపాన్ని ధరించడంవల్ల “యస్తు విజ్ఞానవాన్ భవతి యుక్తేన మనసా సహ, తస్యేంద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః” (కరోపనిషత్-1-3-6) అనే శ్రుతి ద్వారా ప్రతిపాదించబడిన పరిశుద్ధమైన మనస్సును కలవారు, విజ్ఞానాన్ని కల మానవులకే మనస్సు మొదలైన ఇంద్రియాల వశీకరణం సాధ్యమనే అర్థం సూచింపబడింది. అంతేకాక, వేదాలను అనుగ్రహించి, జ్ఞానోపదేశం చేయడం ద్వారా, తదనంతరం వేదాలను పోగొట్టుకొన్నపుడు బ్రహ్మ సృష్టిచేయడంలో సామర్థ్యాన్ని కోల్పోయినవాడై ఏ దుఃఖాన్ని అనుభవించాడో, ఆ దుఃఖాన్ని హయగ్రీవుడు తీర్చినందువల్లకూడా శ్రుత్యర్థం ప్రకాశింపజేయబడింది. హయశిరోరూపునిద్వారా బ్రహ్మచే సత్త్వాభివృద్ధిని కల్గించే కార్యాలను గూర్చిన జ్ఞానం సంపాదించబడినందున, రజస్తమస్సులవల్ల కల్గిన బాధ నివర్తింప బడినందున - ఇంద్రియాలను సదశ్వాలునువలె ఉపయోగించి సత్త్వాభివృద్ధిని కల్గించే కార్యాలకు సంబంధించిన జ్ఞానం కలిగించే రీతిలో ఎప్పుడు ప్రవర్తిస్తామో, అప్పుడే రజస్తమస్సుల వల్ల కలిగే బాధ తీరుతుంది - అని సిద్ధిస్తున్నది. చతుర్ముఖుడు జీవసమష్టి రూపుడు కనుక, అటువంటి చతుర్ముఖునకు హయగ్రీవుని మూలంగా జ్ఞానం లభించిందని చెప్పబడడంవల్ల,

హయగ్రీవుని అనుగ్రహంవల్ల లభించిన విజ్ఞానాన్ని కల్గిన పరిశుద్ధమనస్సులకే ఇంద్రియా లనే అశ్వాల వశీకరణం సాధ్యమని సూచింపబడింది. చతుర్ముఖుడు చేసిన ప్రపత్తితో వశీకృతుడైన అనిరుద్ధుడే హయగ్రీవుని రూపంలో అవతరించి, ఆ చతుర్ముఖుని దుఃఖాన్ని తీర్చాడని పూర్వం చెప్పబడటంవల్ల, సర్వేంద్రియ నియామకుడైన హయగ్రీవుని ప్రపత్తితో వశీకరించుకొంటే (హయగ్రీవుని శరణాగతి చేస్తే) ఇంద్రియాశ్వాలను వశీకరించుకోగలరు - అనే విషయం కైముతికన్యాయసిద్ధం. శ్రీకృష్ణావతారంలోకూడా ఈ అర్థం చక్కగా వ్యక్తీకరింపబడింది. ఏవిధంగా అంటే - అర్జున రథంలోని రథియైన అర్జునుని అశ్వాలను సరియైన మార్గంలో నడపించడం ద్వారా, చివరకు అర్జునునకు విజయాన్ని సుఖాన్ని కల్పించడం ద్వారా రథస్థానీయమైన దేహంలో ఉండే రథిస్థానీయులైన జీవులందరినీ ఇంద్రియాశ్వాలు నియామకుడైన భగవానునిచే చక్కగా నడిపింపబడినపుడే రజస్తమస్సుల నియమనం సాధ్యమని, సత్త్వవృద్ధి చక్కగా జరగడం వల్ల సమ్యక్ జ్ఞానం లభిస్తుందని, అందువల్ల విజయం సుఖం లభిస్తుందని సూచింపబడింది. భగవానుడు హయగ్రీవావతారం ద్వారానే వేదప్రదానాన్ని, పాంచరాత్రోపదేశాన్ని చేసినట్లే, అర్జునునకు శ్రీకృష్ణుడు శ్రు త్యుపబృంహణరూపమైన, పాంచరాత్రాగమ సంగ్రహరూపమైన భగవద్గీతను ఉ పదేశించడంద్వారా జ్ఞానాన్ని కల్పించాడు. ఇది ఈ రెండు అవతారాల మధ్య గల సామ్యం. వేదాదులద్వారా జ్ఞానాన్ని ప్రసాదించే అవతారాలలో హయగ్రీవావతారం మొదటిది కాగా, శ్రీకృష్ణావతారం చివరిది. ఈ రీతిలో పరస్పర సామ్యాన్ని కల ప్రథమ - చరమావతారాలు నారాయణోపనిషత్తులో ప్రతిపాదించబడ్డాయని భావించిన శ్రీశరకోపసారి, శ్రీపరకాలసూరికూడా మొదటగా హయగ్రీవావతారాన్ని, చివరలో శ్రీకృష్ణావతారాన్ని ప్రస్తావించారు. భగవద్గీతలో “మాధవః” (1-14), “హృషీకేశః” (2-10) అనే నామ నిర్దేశాల పర్యాలోచనవల్ల పూర్వోక్తమైన అర్థం స్ఫురిస్తుంది. “ఏష నారాయణః శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవనికేతనః, నాగపర్యంక ముత్సృజ్య హ్యేగతో మధురాం పురీమ్” (భారత - అరణ్యపర్వం -86-24), “పుణ్యా ద్వారవతీ తత్ర యత్రాసౌ మధుసూదనః” (భారతం - అరణ్యపర్వం -86-25), “కృష్ణం ధర్మం సనాతనమ్” (అరణ్యపర్వం -86-26), “అస్తే హరి రచింత్యాత్మా తత్రైవ మధుసూదనః” (అరణ్యపర్వం -86-28) ఇత్యాది నిర్దేశాలు కూడా ఈ అవతారద్వయ సామ్యాన్ని నిరూపిస్తాయి.

నారాయణోపనిషత్తులోని మధుసూదనశబ్దానికి హయగ్రీవుడనే అర్థమే వివక్షితమని తలచిన వ్యాస మహర్షి, హయశిర ఉపాఖ్యానానంతరం గల అధ్యాయంలో “జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యే న్మధుసూదనః, సాత్త్విక స్సతు విజ్ఞేయః స వై మోక్షార్థచింతకః”

(భారతం - మోక్షపర్వం -358-73) అనే శ్లోకంలో పూర్వాధ్యాయంలో తామస - రాజసప్రకృతులను కల మధుకైటభులను సంహరించినవాడుగా తెలుపబడిన హయగ్రీవుని నిర్దేశాన్ని మధుసూదనశబ్దంతో చేశారు. ఈ శ్లోకంలో “జాయమానం, పశ్యేత్” అనే రెండు పదాల ద్వారా “హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానమ్” (తైత్తిరీయోపనిషత్ - నారాయణమ్ -10-23, శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్-4-12) అనే శ్రుతివాక్యం స్మరింపజేయ బడింది. నారాయణోపనిషత్తులోని “స నో దేవః శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు” (10-23) అనే చరమపదాల ఆశయం “సాత్త్వికః స తు విజ్ఞేయః స వై మోక్షార్థచింతకః” అనే పదాల ద్వారా ఉపబృంహితమైనది. “యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః” (నారాయణమ్-10-23) అని ఈ శ్రుతిలోని పూర్వార్థం ద్వారా రుద్రశబ్దార్థం హయగ్రీవుడే అనే భావనతోనే ఇక్కడ చివరలో మధుసూదన శబ్దం ప్రయోగింపబడింది. ఆ మంత్రానికి ముందు మంత్రం “త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి” (10-23) అనే ప్రయోగంలోని “రోరవీతి” అనే పదం సేత్స్వరమీమాంసలో వేదాంతదేశికులచే “రోరవీతి - శ్రుతిముఖరముఖశ్వాత్” అని వివరింపబడటంచేత, రుద్రశబ్దంలోని “రుత్” అనే పదానికి వేదమని అర్థం. “అరున్ముఖన్యాతీన్” (కౌషీతకృపనిషత్ -3-1) అనే శ్రుతి వాక్యంలోని “రుత్” శబ్దానికి వేదార్థకత్వం తెలుపబడింది కదా! అందువల్ల “రుత్ - వేదః, తం ద్రవతి గచ్ఛతి ఇతి రుద్రః” అనే వ్యుత్పత్తి ద్వారా రుద్రశబ్దం హయగ్రీవార్థకం. శ్రుతివాక్యంలో హయగ్రీవుడు వేదప్రాప్తగా ప్రతిపాదించబడగా, ఇక్కడ, తరువాత యుద్ధం చేయడంకోసం వచ్చిన మధువును సంహరించినవాడని తెలుపబడటమే విశేషం. హిరణ్యగర్భుడైన బ్రహ్మకు అనిరుద్ధుని నాభీకమలంలో దేహసంబంధరూపమైన భౌతికజన్మను పొందిన దశలో అనిరుద్ధ దర్శనం లభించినా, దానివల్ల ఆ బ్రహ్మకు పూర్ణమైన సాత్త్వికత్వం లభించలేదు. ఎందువల్లనంటే, తదనంతరం అతడు వేదాపహరదశలో జ్ఞాననాశాన్ని పొందాడు కదా. అపహరింపబడిన వేదాలను తిరిగి తీసికొని వచ్చి చతుర్ముఖబ్రహ్మకు ఇచ్చి, మధుకైటభులను సంహరించిన తరువాత జ్ఞానప్రదానం చేసినపుడే బ్రహ్మకు సాత్త్వికతాపూర్తి కల్గింది. అపహరింపబడిన వేదాలను తిరిగి తీసికొని వచ్చినవాడు హయరూపధారియైన అనిరుద్ధుడే (అనిరుద్ధమూర్తినుండి హయగ్రీవావతారం జరిగింది). అందువల్ల “హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానమ్” అనే శ్రుతిలోని జాయమానశబ్దానికి జ్ఞానజన్మయే వివక్షితమని స్ఫుటపడుతున్నది. “బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనోమ్” అనే ఉపనిషద్వ్యాఖ్యానుసారంగా “హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానమ్” అనే శ్రుతిలో ఇటువంటి అర్థమే వివక్షితమని వ్యాసమహర్షి ఆశయం. కనుకనే “జాయమానమ్” ఇత్యాది సూక్తిని పలికారు. శ్రుతిలో కైటభహంతృత్వం చెప్పబడకుండా, కేవలం మధుహంతృత్వమాత్రం చెప్పబడటం రజోగుణం

కంటే తమోగుణం ఎక్కువ జ్ఞానవిరోధి - అనే అర్థాన్ని సూచించడం కోసమే. ప్రబలజ్ఞానవిరోధి తొలగితే, అంతకంటే దుర్బలమైన విరోధి తొలగడంలో ఆశ్చర్యం లేదు కదా! ఇందువల్లనే వ్యాసమహర్షికూడా తన సూక్తిలో ఈ అర్థాన్ని సూచిస్తూ, మధుసూదనశబ్దాన్ని ప్రయోగించి, తమకు కూడా జననకాలంలో మధుసూదనకటాక్ష ప్రసరణ ఫలంగానే సాత్వికత్వం కల్గిందని ప్రఖ్యాపన చేశారు. కనుకనే పద్మపురాణంలోని హయగ్రీవుని అనుగ్రహంతో వేదాది లాభాన్ని పొందిన చతుర్ముఖునివల్ల వ్యాసమహర్షికి వేదాదుల లాభం కల్గిందనే సూక్తి సమన్వయిస్తుంది.

పద్మపురాణంలో తెలుపబడిన రీతిలో చతుర్ముఖబ్రహ్మయే సర్వపురాణాలకు ప్రణీత అనే విషయాన్ని శ్రీరామానుజులు వేదార్థసంగ్రహంలో తెలుపడమే కాక, జనక యాజ్ఞవల్క్య సంవాదంలోను, హయశిర ఉపాఖ్యానాదులలోను నిర్ణయింపబడిన క్రమంలో తత్వైక్యాన్ని, పాంచరాత్రప్రామాణ్యాన్ని, శ్రుతిపాంచరాత్రాగమాల ఐకరస్యాన్ని శ్రీభాష్యగ్రంథంలో వ్యవస్థాపించారు. దీనిని గుర్తించిన సరస్వతీ దేవి శ్రీరామానుజుల విషయంలో హయగ్రీవుల అనుగ్రహం పూర్ణంగా ఉన్నదని నిశ్చయించుకొని, శ్రీభాష్యాన్ని ఆలకించిన తరువాత, “అతః ప్రాత స్సముత్థాయ చింతయే దాత్మనో హితమ్, నిర్గుణం నిరహంకారం నారాయణ మనామయమ్, సగుణం చ శ్రియా యుక్తం దేవం దేవీం సరస్వతీమ్” అని ఆశ్వలాయన స్మృతిలో, “నారాయణం సమస్కృత్య నరం చైవ సరోత్తమమ్, దేవీం సరస్వతీం వాచం తతో జయ ముదీరయేత్” అనే మహాభారతాది సూక్తిలో తెలుపబడిన రీతిలో తనకు మూలభూతురాలైన సరస్వతీ శబ్దవాచ్య అయిన వాగ్దేవితో కూడినవాడు, తన పతి అయిన చతుర్ముఖునకు వేదపాంచరాత్రాదులను ఉపదేశించినవాడు, నిత్యం తనచే ఆరాధింపబడేవాడైన హయగ్రీవుని అర్చామూర్తిని శ్రీరామానుజులకు ఇచ్చింది. ఈ వృత్తాంతం శ్రీరామానుజుల చరిత్రను తెలిపే గ్రంథాలన్నిటిలో ప్రసిద్ధం.

శ్రీవైష్ణవాచార్యపరంపరకు చెందిన ఆచార్యుల హయగ్రీవభక్తి వారి సూక్తుల ద్వారా స్పష్టపడుతున్నది. యామునాచార్యులవారు స్తోత్రరత్నంలో “తస్మై నమో మధుజిదంఘ్రి సరోజతత్త్వజ్ఞానానురాగమహిమాతిశయాంతసీమ్యై, నాథాయ నాథమునయేత్ర పరత్ర చాపి నిత్యం యదీయచరణౌ శరణం మదీయమ్” అని (2వ శ్లోకం) తమకు పితామహులు, శ్రీవైష్ణవాచార్యులలో ప్రథమగణ్యులైననాథమునుల మధుసూదనభక్తిని “యం పశ్యేన్మధు సూదనః”, “బ్రహ్మణ్యో... మధుసూదనోమ్” ఇత్యాది శ్రుతి తదుపబృంహణ ప్రసిద్ధార్థకమైన మధుసూదననామనిర్దేశపూర్వకంగా సూచించారు. అంతే కాకుండా, ఆ స్మృతిలోని “వేదాపహర” (13వ శ్లోకం) అనే శ్లోకంలో తమకు గల మధుసూదన భక్తిని సూచించారు. ఈ శ్లోకంలోని “వేదాపహర” అనే ప్రయోగం హయగ్రీవావతారపరమని ప్రాచీన

వ్యాఖ్యలన్నిటిలో స్పష్టం. “అభంగురకలాదాన” ఇత్యాది సుప్రసిద్ధ హయగ్రీవధ్యానశ్లోకం శ్రీవాత్స్యవరదనామధేయులైన నదాదూర్ అమ్మాళ్చే రచింపబడినదిగా భావింపబడుతున్నది. “హృద్యా హృత్పద్మసింహాసన రసికహయగ్రీవ హేషోర్మిఘోష క్షిప్రప్రత్యర్థిదృష్టిః జయతి బహుగుణా పంక్తి రస్మద్గురూణామ్” అనే వేదాంతదేశికుల తత్త్వముక్తా కలాపసూక్తి (5-137) కూడా శ్రీ వైష్ణవాచార్యుల హయగ్రీవభక్తిపరత్వాన్ని తెల్పుతున్నది. పరాశర భట్టర్కూడా శ్రీరంగరాజస్థవం - ఉత్తరశతకంలో భగవానుని సత్త్వప్రవర్తన కృపాపరిపాలనాదులను విశదీకరించడంకోసం భగవదవతారాలను పెక్కింటిని నిరూపించారు. ముందుగా “మధుకైటభ శ్చేతి రోధం విధాయ త్రయోదివ్యచక్రః విధాతు ర్విధాయ, స్మరస్యంగరంగిన్! తురంగావతారః సమస్తం జగజ్జీవయ్యత్యకస్మాత్” (52వ శ్లోకం) అని హయగ్రీవావతార ప్రస్తావనద్వారా పూర్వోక్త సత్త్వప్రవర్తన కృపా పరిపాలనాదులను ప్రతిపాదించారు. “శరీరభూతభృత్” అనే విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాంతర్గత నామాన్ని వివరిస్తూ “తచ్చిరః” అనే బృహదారణ్యకశ్రుతిని ఉదాహరించి, హయశిర ఉపాఖ్యానంలోని వచనాలను ఉదాహరించడంద్వారా ఈ అర్థాన్ని నిర్ధారించారు. ఇక వేదాంతదేశికుల హయగ్రీవభక్తి సుప్రసిద్ధం. స్వయంగా అద్భుతమైన హయగ్రీవ స్తోత్రాన్ని రచించడమే కాక శతదూషణి, సంకల్పసూర్యోదయం, తత్త్వముక్తాకలాపం, రహస్యత్రయసారాది పలు గ్రంథాలలో పలుచోట్ల హయగ్రీవుని స్మరించారు.

వాగ్దేవీపతియైన హయగ్రీవుని అనుగ్రహంతో యాజ్ఞవల్క్యమహర్షి “తత్స్థత్వా దనుపశ్యంతి హేమక ఏవేతి నాథనః” (భారతం - మోక్షవర్ణం - 323-78) అని మహాభారతంలో సిద్ధాంతీకరించిన అర్థాన్ని వ్యాసమహర్షి “తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానామ్” అని హయశిర ఉపాఖ్యానంలో ఉపబృంహణం చేశారు. ఈ పరమార్థాన్ని శ్రీ వేదాంతదేశికులు - “అధ్యాసేన తురంగవక్త్ర విలసజ్జిహ్వగ్రసింహాసనాదాచార్యాదిహ దేవతాం సమధికా మన్యాం న మన్యామహే, యస్యాసౌ భజతే కదాచిదజహద్భూమా స్వయం భూమికా మగ్నానాం భవినాం భవార్ణవసముత్తారాయ నారాయణః” (రహస్యత్రయసారమ్ - 31వ అధికారమ్) అనే శ్లోకంలో చివర నారాయణశబ్ద ప్రయోగాన్ని చేయడం ద్వారా సూచించారు. శ్రీవైష్ణవ సంప్రదాయానికి చెందిన పరకాలమరాధీశులకు అందణికి “హయగ్రీవ దివ్యపాదుకాసేవక” అనే బిరుదు వ్యవహరింపబడటం ఆ మరసంప్రదాయంలో హయగ్రీవస్వామికి కల ప్రాధాన్యాన్ని స్పష్టం చేస్తున్నది.

మాధ్వసంప్రదాయంలో కూడా హయగ్రీవునకు చాలా ప్రాధాన్యం ఉన్నది. వ్యాసరాయల శిష్యుడైన వాదిరాజు హయగ్రీవ భక్తులు. హయగ్రీవస్వామి తనను అనుగ్రహించిన పలు సందర్భాలను ఆయన స్వప్నబృందావనాఖ్యమనే గ్రంథంలో

వర్ణించారు. అట్లే, మాధ్వమత ప్రవర్తకులైన మధ్వాచార్యులవారు, రాఘవేంద్రస్వామి, వారి శిష్యుడైన అప్పణాచార్యులవారు కూడా హయగ్రీవారాధకులే. మాధ్వ సంప్రదాయానికి చెందిన పలు హయగ్రీవ స్తుతులు కూడా ఉన్నవి.

ఈవిధంగా పలు వైదిక - అవైదిక మతాలలోను, భారతదేశంలో, పలు విదేశాలలో వ్యాప్తిని, ప్రాధాన్యాన్ని కల్గిన హయగ్రీవస్వామి వైభవాన్ని తెలిపే కొన్ని స్తోత్రాలు ప్రస్తుతం సంకలనం చేయబడి లభ్యవివరణతో ఆస్తికసహృదయ పాఠకుల సమక్షంలో సమర్పింపబడుతున్నవి. రామక్షేత్రనివాసి, విద్యద్వతంసులు, ఉ.వే. శ్రీమాన్ టి.ప.రామా నుజస్వామివారి “హయాననవింశతిః” అనే స్తుతిని తమ వ్యాఖ్యానంతో పాటు ముద్రించడానికి అనుమతించిన నెల్లూరు వాస్తవ్యులు, సహృదయుమిత్రమణి ఉ.వే.శ్రీమాన్ డా.కె.ఎల్. నారాయణ స్వామివారి సన్నిధిలో కృతజ్ఞతలను సమర్పిస్తున్నాను. తిరువహీంద్ర పురం మహామండప సంప్రొక్షణ సందర్భంలో ప్రచురించబడిన “కదంబమాలా” అనే సంకలన గ్రంథంనుండి కొన్ని హయగ్రీవ స్తుతులు కృతజ్ఞతా పూర్వకంగా స్వీకరింపబడ్డాయి. ఆ రీతిలోనే తమ తండ్రిగారైన ఉ.వే.శ్రీమాన్ తె.కం.రంగరామానుజాచార్యస్వామి వారి “లక్ష్మీహయానన సుప్రభాత” స్తుతిని తమ వివరణంలో ముద్రించడానికి అనుమతించిన జగ్గయ్యపేట వాస్తవ్యులు శ్రీమాన్ అరుణ కుమారిగారికి ధన్యవాద సమర్పణను చేసికొంటున్నాను. నన్నీ ప్రయత్నంలో బహుధా ప్రోత్సహించిన మిత్రవర్ములు, శతాధికాలైన, అపూర్వాలైన సద్గ్రంథాలను ప్రచురింపజేసినవారు, ఆర్షసంప్రదాయప్రచారబద్ధకంకణులైన శ్రీమాన్ రావి మోహనరావుగారికి కృతజ్ఞతలను హర్షంగా తెల్పుకొంటున్నాను. పలు సద్గ్రంథాలను తమ పవిత్రద్రవ్యంతో ముద్రింపజేస్తున్న దంపతులు, సహృదయులు శ్రీమతి నడిపినేని కోటేశ్వరమ్మ, శ్రీసూర్యనారాయణ పుణ్యదంపతులకు నా హార్దిక ధన్యవాదాలను తెల్పు కొంటున్నాను. హయగ్రీవునకు సంబంధించిన విమర్శనాత్మకమైన, సమగ్రమైన సాహిత్యాన్ని అందించే ప్రయత్నం జరుగవలసిన ఆవశ్యకత ఉన్నది. ఆ హయగ్రీవస్వామి కృపవల్ల అది అచిరకాలంలోనే సఫలం కాగలదని ఆశిస్తూ, సెలవు.

తిరుపతి,
10-7-14

ఇట్లు
నివేదించు బుధజనవిధేయుడు
ఈ.పి.శింగరాచార్యులు

వాగాంభ్యణీసూక్తం

(ఋగ్వేదం-10-125)

ప్రవేశిక

హయగ్రీవ పత్ని అయిన వాగ్దేవి అంభ్యణుడనే ఋషికి పుత్రికగా “వాగ్దేవి” అనే పేరుతో అవతరించినది పురాణాలు పేర్కొంటున్నాయి. ఈమె, ఋగ్వేదం దశమ మండలంలోని 125 సూక్తాన్ని దర్శించి పల్కింది. ఇది “వాగాంభ్యణీసూక్త” మనబడుతున్నది. ఈ సూక్త తాత్పర్యం వివరింపబడుతున్నది.

ఈ సూక్తానికి ముందు సూక్తంలో “భీభత్సానాం సయుజం హంస మాహు రపాం దివ్యానాం సఖ్యే చరంతమ్” (10-124-9) (హంసశబ్దవాచ్యుడైన హయగ్రీవుని భయపడినవారికి సఖునిగా పలుకుతున్నారు.) అని అంటూ హయగ్రీవుని మహిమ తెలుపబడింది. విష్ణుతిలక సంహితలోని 250వ అధ్యాయంలో “అథ హంసమనుం వక్ష్యే” అని ఆరంభించి హంసమంత్రాన్ని వివరిస్తూ “హయగ్రీవ మహం వందే” అని అనడం ద్వారా హయగ్రీవుడే హంసశబ్దవాచ్యుడని తెలుపబడింది. “తస్మిన్ అహని సంప్రాప్తే తం హంసమ్” (3-33-19) అని ఆరంభించి, “స వాక్పతిః” (3-33-34) అనే పర్యంతం గల హరివంశశ్లోకాలతో హంసమనబడేవాడు వాగ్దేవీపతియైన హయగ్రీవుడే - అని విశదం చేయబడింది.

“వాచం ప్రపద్యేత్ వాక్కామో హువేదాశు జపన్నిమాః, అహం రుద్రేభి రిత్యేతా వాగ్మీ భవతి మానవః” (“అహం రుద్రేభిః” అని ప్రారంభమయే మంత్రాలను జపిస్తూ, హేమామం చేసి వాగ్దేవిని శరణు పొందాలి. ఆవిధంగా చేస్తే మానవుడు వాగ్మిత్యాన్ని పొందుతాడు) అని ఋగ్వీధానంలోను, “అహం రుద్రేభి రిత్యేతత్ వాగ్మీ భవతి మానవః” (“అహం రుద్రేభిః” అనే సూక్తాన్ని జపిస్తే ఆ మానవుడు వాగ్మిత్యాన్ని పొందగలడు) అని విష్ణుధర్మోత్తరంలో కూడా తెలుపబడింది. “కీర్తిః శ్రీర్వాక్స నారీణామ్” (గీతా-10-34) అని గీతలో ఈ వాగ్దేవతయే లక్ష్మీదేవి కంటే భిన్నురాలుగా ప్రస్తావించబడినందున, ఈ సందర్భంలో వేదాంతదేశికులు తమ తాత్పర్యచంద్రికలో వీరు భగవానుని పలువిధాలైన శక్తులు అని వివరించినందున, ఈ వాగ్దేవి భూనీళాదేవులవలె శ్రీదేవి కంటే వేఱయినది - అని గ్రహించడంలోనే జెచిత్యం ఉన్నది. వసిష్ఠస్మృతిలో “వాక్ సూక్త”మనే పేరుతో నిర్దేశింపబడినది ఈ వాగాంభ్యణీ సూక్తమే - అని స్మృతిచంద్రిక, రత్నాకరం మొదలైన

గ్రంథాలను రచించినవారే తెలుపబడింది. ఇటువంటి గొప్పతనాన్ని కల, ఎనిమిది మంత్రాలను కల్గిన ఈ సూక్తంలో వాగ్దేవి తన పతియొక్క (హయగ్రీవుని యొక్క) వైభవాన్ని భావనా ప్రకర్షతో తనలో ఆరోపించుకొని పల్కిన క్రమాన్ని దర్శించవచ్చు. అందువల్ల ఈ సూక్తంలో స్తుతింపబడిన అతిశయం అంతా హయగ్రీవ వైభవంలోకే పర్యవసిస్తుందని తెలియాలి.

1. అహం రుద్రేభిః వసుభి శ్చరామి అహ మాదిత్యై రుత విశ్వేదేవైః ।

అహం మిత్రా వరుణోభా బిభ్రమి అహ మింద్రాగ్ని అహ మశ్వినోభా ॥

అహం = నేను, రుద్రేభిః = ఏకాదశ రుద్రులను పురస్కరించుకొని, వసుభిః = అష్టవసువులను పురస్కరించుకొని, చరామి = చరిస్తాను (కార్యనిర్వహణను చేస్తాను), ఆదిత్యైః = ద్వాదశాదిత్యులతోను, విశ్వేదేవైః = విశ్వదేవులతోను, అహం (చరామి) = నేను కార్యనిర్వహణను చేస్తాను, ఉభా మిత్రా వరుణా = మిత్రుడు, వరుణుడు - అనే ఇద్దఱు దేవతలతో, అహం = నేను, బిభ్రమి = ధరిస్తున్నాను, ఇంద్రాగ్ని = ఇంద్రుని, అగ్నిని, అహం = నేను, (బిభ్రమి = ధరిస్తున్నాను), ఉభా అశ్వినా = ఇద్దఱు అశ్వినీ దేవతలను, అహం (బిభ్రమి) = నేను ధరిస్తున్నాను (ఇందులో నిర్దేశింపబడినదే దేవతలు మిగిలిన దేవతావర్గానికి అంతటికి ఉపలక్షణం)

ఈ మంత్రంద్వారా సకలదేవతలను నేనే ధరిస్తున్నాను - అని, వారిని సాధనంగా చేసికొని సృష్టిస్థితి సంహార కార్యాలను నడుపుతున్నది నేనే - అని వాగ్దేవి పల్కుతున్నది.

(అహం.... విశ్వేదేవైః) - పదకొండుమంది రుద్రులతో, ఎనిమిదిమంది వసువులతో, పన్నెండుమంది ఆదిత్యులతో, విశ్వదేవతలతో సృష్ట్యాదికార్యనిర్వహణను చేస్తున్నది నేనే. వారిని సాధనంగా చేసికొని నేనే కార్యనిర్వహణను చేస్తున్నానని భావం. వారు ఏవిధంగా సాధనభూతులు అవుతున్నారు? అని అంటే,

(అహం మిత్రా వరుణా అశ్వినోభా) - నేనే మిత్రుడు, వరుణుడు - అనే ఇద్దఱిని, ఇంద్రుని, అగ్నిని, అశ్వినీదేవతలను ఇద్దఱిని ధరిస్తున్నాను కదా! (ఇంతవరకు చెప్పబడిన దేవతలు మిగిలినవారిని ఉపలక్షిస్తారు). ఈవిధంగా అందఱు దేవతలను నేనే ధరిస్తున్నందువల్ల, నేనే వారిని సాధనంగా చేసికొని సృష్టి -స్థితి- సంహారాలను నిర్వహిస్తున్నాను - అని భావం. శ్రీవేదాంతదేశికులు చతుఃశ్లోకీ భాష్యంలో (రెండవ శ్లోకభాష్యంలో) “యథా ముక్తస్య భగవతా పరమసామ్యే శ్రుతిస్మృత్యాదిసిద్ధేః పి జగద్వ్యాపార వర్జమితి లక్షణభూతై రాకారైః వైషమ్యం స్థావ్యతే, తథా ఇహోపి భవతి భిన్నలక్షణమితి

తత్రైవోక్తమ్” (ముక్తునకు భగవానునితో గొప్పదైన సామ్యం శ్రుతిస్మృత్యాదులలో సిద్ధించినా, “జగద్వ్యాపారవర్జమ్” - అంటే - జగత్తును సృష్టించడం, రక్షించడం, లయం చేయడం మొదలైన వ్యాపారాలలో తప్ప, మిగిలిన విషయాలలో సామ్యం - అని బ్రహ్మసూత్రాలు మొదలైనవానిద్వారా ఈశ్వరలక్షణ రూపాలైన ఆకారాలతో సామ్యం ఏవిధంగా స్థాపించబడుతున్నదో, అదేరీతిలో ఇక్కడ కూడా సామ్యం స్థాపించబడుతున్నదని గ్రహించాలి. పాంచరాత్రాగమానికి చెందిన సాత్త్వతసంహితలో భిన్నలక్షణాన్ని కల్గిన శక్తులు - ఇత్యాదిగా చెప్పబడినది కదా) అని అనడం ద్వారా జగద్వ్యాపారమనే పరబ్రహ్మ లక్షణం లక్ష్మీదేవికి లేదని తెలిపారు. లక్ష్మీదేవికే లేనపుడు, ఆమె అంశభూతురాలు అనదగినది, జీవకోటిలోనికి అంతర్భవించినదిగా అందఱిచే అంగీకరింపబడినది అయిన ఈ వాగ్దేవికి ఈ సూక్తంలో తెల్పిన జగద్వ్యాపారాలు ఏవిధంగా పొసగుతాయి? అని అంటే, పొసగవు, నిజమే. అయినా, “శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్” (వామదేవ ఋషివలె శాస్త్రదృష్టితో ఉపదేశం) అని బ్రహ్మసూత్రాలలో నిర్ణయింపబడిన రీతిలో, “అహం మనుభవం సూర్యశ్చ” (నేనే మనువును, సూర్యుడను) అనే వామదేవునివలె, అధర్వశిరస్సులో రుద్రునివలె, ప్రతర్దన విద్యలో ఇంద్రుని వలె, ప్రహ్లాదునివలె శ్రీకృష్ణుని విశ్లేషించిన గోపికలవలె పరమాత్మ దృష్టితోగాని, భావనాప్రకర్షతో గాని పలుకబడినది కనుక విరోధం లేదు. శ్రీవేదాంత దేశికులు అభిప్రాయం ఈవిధమైనది కాగా, ఈ సూక్తంతో వాగ్దేవికి జగత్కారణత్వాదులను కొండఱు సాధించాలని చూడవచ్చు. కాని, అది బ్రహ్మసూత్రకారులు, శ్రీభాష్యకారులు, శ్రీవేదాంతదేశికులు మొదలైన అభిజ్ఞుల అభిప్రాయానికి విరుద్ధం - అనే విషయం సుస్పష్టం కదా!

2. అహం సోమ మాహనసం బిభర్మి అహం త్వష్టారముత పూషణం భగమ్ ।

అహం దధామి ద్రవిణం హవిష్మతే సుప్రాప్యే యజమానాయ సున్వతే ॥

అహనసం = (శత్రువులను) సంహరించేవాడను, సోమమ్ = సోముడనే దేవతనైన, అహం = నేనే, బిభర్మి = ధరిస్తున్నాను, త్వష్టారం = త్వష్ట అనే దేవతను, పూషణం = పూషా - అనే దేవతను, భగం = భగుడనే దేవతను, అహం (బిభర్మి) = నేను ధరిస్తున్నాను, హవిష్మతే = హవిస్సును కలవాడు, సుప్రాప్యే = మంచి హవిస్సును దేవతలకు ఇచ్చేవాడు, సున్వతే = సోమరసాన్ని హోమం చేసేవాడైన, యజమానాయ = యాగాన్ని చేసేవానికి, అహం = నేనే, ద్రవిణమ్ = (యాగఫలమైన) సంపదను, దధామి = ఇస్తున్నాను.

సమస్త దేవతలకు ఆధారమై ఉండే స్వభావాన్ని నిరూపిస్తూ, నేనే ఆయా దేవతలకు అంతర్యామిగా ఉంటూ యజ్ఞాలకు ఫలాన్ని అనుగ్రహిస్తున్నాను - అని అంటున్నది.

పరమపురుషుని సర్వయజ్ఞఫలప్రదత్వాన్ని తన ఆరోపించుకొని వాగ్దేవి పల్కిన సూక్తి ఇది. ఆయా యాగాలద్వారా ఆరాధింపబడే దేవతలేకదా, యాగఫలాలను ఇస్తారని తెలుస్తున్నది. మఱి, “నేనే యాగఫలాలను ఇస్తాను” అని పలుకడం తగునా? అని అంటే, (అహం...భగమ్) - పలువురు దేవతలను ధరించేదానను నేనే. వారి సత్త నాధీనంలో ఉన్నప్పుడు, వారి ప్రవృత్తులు నా అధీనంలో ఉండటంలో లోటు ఏమి? (అహం....సున్వతే) - ఆయా దేవతలకు అంతర్యామిగా ఉండే నేనే అయా దేవతలను ఉద్దేశించి యాగం చేసే యజమానికి ఫలాన్ని ఇస్తున్నాను. “లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్” (నావల్లనే అనుగ్రహింపబడే మనోరథాలను ఆయా దేవతలవద్దనుండి పొందుతున్నారు) అని, “అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చ” (నేనే అన్ని యజ్ఞాలను అనుభవించేవాడను, వాటికి ఫలాన్ని ఇచ్చేవాడను నేనే) అన గీతలో శ్రీకృష్ణ భగవానుడు ఈ అర్థాన్ని పలికాడు. “ఫల మత ఉపపత్తేః” (ఫలం - పరమపురుషుని వల్లనే లభిస్తున్నది, అదే పొసగుతున్నందువల్ల) అని బ్రహ్మసూత్రకారులు కూడా పలికారు కదా!

3. అహం రాష్ట్రీ సంగమనీ వసూనాం చికితుషీ ప్రథమా యజ్ఞియానామ్ ।

తాం మా దేవా వ్యదధుః పురుత్రా భూరిస్థాత్రాం భూర్యావేశయంతీమ్ ॥

అహం = నేనే, రాష్ట్రీ = ఈశ్వరిని అవుతున్నాను, వసూనాం = సంపదలను, సంగమనీ = (ఉపాసకులకు) కలుగజేసేదానను, చికితుషీ = పరమాత్మజ్ఞానాన్ని కల్గినదాననైన నేనే, యజ్ఞియానాం = యజ్ఞపురుషునకు చెందినవారిలో, ప్రథమా = మొట్టమొదటిదానను, భూరిస్థాత్రాం = పలుచోట్ల ఉండేదానను, భూరి ఆవేశయంతీమ్ = పలుచోట్ల ప్రవేశించి ఉండేదానను అయిన, తామ్ = అటువంటి నన్ను, దేవాః = దేవతలు, పురుత్రా = పలుచోట్ల, వ్యదధుః = (ఆరాధించడం కోసం) కూడి ఉన్నారు.

ఈ సూక్తంద్వారా “లక్ష్మీదేవిని నేనే” - అని వాగ్దేవి అంటున్నది.

(అహం రాష్ట్రీ) - “ఈశ్వరీం సర్వభూతానామ్” (శ్రీసూక్తం) అనబడే సర్వభూతేశ్వరి అయిన లక్ష్మిని ఆమె నాకు అవయవభూతురాలై ఉన్నది - అని భావం.

(సంగమనీ వసూనామ్) - ఆశ్రయించేవారికి అన్ని సంపదలను ఇచ్చే లక్ష్మీదేవిని నేనే. ఇంకా ఎటువంటి దానను? అని అంటే, (చికితుషీ) - బ్రహ్మజ్ఞానాన్ని కల్గినదానను. నావలె పరమపురుషుని స్వయంగానే చూచి, లక్ష్మీతంత్రాదులలో చెప్పబడిన రీతిలో వ్యవహరించే గొప్పతనాన్ని కల్గిన దానను,

(ప్రథమా యజ్ఞియానామ్) - “యజ్ఞో వై విష్ణుః” - అని చెప్పబడినందున యజ్ఞపురుషుడైన విష్ణువును ఆశ్రయించినవారిలో మొదటి దానను. ఆ స్వామికి శేషమై ఉండేదాననని భావం. ఇందువల్ల లక్ష్మీదేవి కూడా పరబ్రహ్మకోటిలోని చేర్చి వాదించేవారి పక్షం నిరాకరింపబడినట్లయినది. (తాం మా దేవా వ్యదధుః పురుత్రా) - అటువంటి నన్ను ఆరాధించడం కోసం దేవతలు పలుచోట్ల కూడి ఉన్నారు. ఆ రీతిలో పలుచోట్ల ఉండగల్గినదానవా నీవు? అని అంటే (భూరిస్థాత్రాం భూర్యావేశయంతీమ్) - పలుచోట్ల దివ్యమంగళ రూపంతో నిలిచే దానను, పలుచోట్ల నా స్వరూప గుణాలతో వ్యాపించి ఉండేదాననుకదా నేను. “యథా సర్వగతో విష్ణుః తథైవేయం ద్విజోత్తమః!” (విష్ణు.పు.-1-8-17) (ద్విజోత్తమా! ఏరీతిలో విష్ణువు సర్వవాపియై ఉన్నాడో, ఆ విధంగానే ఈమె కూడా సర్వవ్యాపినియై ఉన్నది) అని, “లక్ష్మ్యా సమస్తచిదచితప్రపంచో వ్యాప్తో తదిశస్యతు సాఽపి సర్వమ్” (లక్ష్మీదేవి చేత చేతనాచేతనలు అన్నీ వ్యాపింపబడి ఉన్నాయి. ఆమెకు ఈశ్వరుడైన నారాయణునిచే అయితే అవి అన్నీ మాత్రమే కాక, ఆమె కూడా వ్యాపింపబడి ఉన్నది) అని శాస్త్రాలు ఘోషిస్తున్నాయి. “యావత్ బ్రహ్మ విష్ణితం తావత్ వాక్” (ఋగ్వేదం-10-114-8) (పరబ్రహ్మ ఉన్న చోటు అంతా వాగ్దేవి ఉన్నది) అనే సూక్తికి కూడా ఇదే తాత్పర్యం. ఇక్కడ తెలుపబడిన స్వరూప వ్యాప్తి అఘటితఘటనాసామర్థ్యంవల్ల ఏర్పడింది - అనే విషయాన్ని శ్రీవిష్ణు పురాణ వ్యాఖ్యానంలో విష్ణుచిత్తులు తెలిపారు. సహజంగానే ఆమెకు కల్గిందని శ్రీవేదాంతదేశికులు భావించారు.

4. మయా సో అన్నమత్తి యో విపశ్యతి యః ప్రాణితి య ఈం శ్రుణోత్సుక్తమ్ ।

అమంతవో మాంత ఉపక్షియంతి శ్రుధి శ్రుత ! శ్రద్ధివం తే వదామి ॥

యః = ఎవడు, అన్నమ్ అత్తి = అన్నాన్ని భుజిస్తున్నాడో, సః = అతడు, మయా = నా కారణంగానే (భుజిస్తున్నాడు), యః విపశ్యతి = ఎవడు విశేషంగా చూస్తున్నాడో, (సః మయా విపశ్యతి = అతడు నావల్లనే చూస్తున్నాడు), యః ప్రాణితి = ఎవడు ఊపిరిని విడుస్తున్నాడో, (సః మయా ప్రాణితి = అతడు నావల్లనే ఊపిరిని విడుస్తున్నాడు), యః ఉక్తం శ్రుణోతి = ఎవడు చెప్పబడిన మాటను వింటున్నాడో, (సః మయా శ్రుణోతి = అతడు చెప్పబడిన మాటను వినగల్గుతున్నాడు), ఈమ్ మామ్ = అకారవాచ్యుడైన భగవానునకు పత్ని అయిన నన్ను, అమంతవః = ఎవరు అవమానం చేస్తున్నారో, తే = వారు, ఉపక్షియంతి = నశిస్తున్నారు, శ్రుత = ఓ జ్ఞానీ!, శ్రుధి = ఆలకించు, శ్రద్ధివం = శ్రీమన్నారాయణుని గూర్చి, తే = నీకు, వదామి = పలుకుతున్నాను (విను).

ఈ మంత్రంలో - లోకం లోని సకలచేతనుల సకలప్రవృత్తులు నాకు అంతర్యామి అయిన నారాయణుని వల్లనే ప్రవర్తిస్తున్నాయి - అని వాగ్దేవి అంటున్నది. (మయా సో

అన్నమత్తి యః) - ఎవడు అన్నాన్ని భుజిస్తున్నాడో, అతడు నా వల్లనే తినగల్గు తున్నాడు. నాకు అంతర్యామియైన పరమాత్మయే జరరాగ్నిరూపుడై నిలచి ఉండి ఆ అన్నాన్ని జీర్ణం చేస్తున్నాడని భావం. భగవద్గీతలో - “అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాస్థితః, ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్” (15-14) (నేను జీవుల శరీరంలో జరరాగ్నినై, ప్రాణాపానాదులతోకూడి ఉండి, భక్షభోజ్యచోషపానీయ రూపాలుగా నాల్గు విధాలైన అన్నాలను జీర్ణం చేస్తున్నాను) అని శ్రీకృష్ణ భగవానుడన్నాడు. (విపశ్యతి యః) - చూచేవాడుకూడా నా వల్లనే చూడగల్గుతున్నాడు.

(ప్రాణితి యః) - ఊపిరిని విడిచేవాడు నా వల్లనే ఊపిరిని విడుస్తున్నాడు. “కో హ్యే వాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్” (స్వయంప్రకాశాన్ని కలవాడు, ఆనంద స్వరూపి అయిన ఈ భగవానుడు లేకపోతే, ఎవడు ఈ లోకంలో జీవించగలడు?) అని ఆనందవల్లి పల్కింది.

(ఈమ్ మామ్) - అకారవాచ్యునకు పత్ని అయినందున “ఈ” అని చెప్పబడే నన్ను - అని అర్థం. “గాయత్రి ఈమ్ జుషస్వ నః” (ఓ గాయత్రీ! లక్ష్మీదేవిని మా పట్ల ప్రీతిని పొందేటట్లు చేయి) అని గాయత్రీదేవి ఆవాహన మంత్రంలో “ఈమ్” అని శ్రీదేవి నిర్దేశింపబడింది. (ఈద్యశీమ్ మామ్) ఇటువంటి నన్ను - అని సాయణభాష్యం.

(అమంతవః) - నన్ను అవమానించేవారు ఎవరో, (తే ఉపక్షియంతి) - వారు ఆసుర జాతులలో పడి నశిస్తారు. “అవజానంతి మాం మూఢాః మానుషీం తనుమాశ్రితమ్”, (గీత -9-11) (మూఢులు, మానవదేహాన్ని ఆశ్రయించిన నన్ను అవమతిస్తున్నారు) అని, “తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్, క్షిపామ్యజస్ర మశుభాన్ అసురీష్వేవ యోనిషు, అసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని, మామప్రాప్త్యైవ కౌంతేయ! తతో యాంత్యధమాం గతిమ్” (గీత -16-19....20) (నన్ను ద్వేషించేవారు, క్రూరులు, మానవులలో అధములు, అమంగళమైన వారిని నేను ఎల్లప్పుడూ సంసారంలోనే - అందులోనే - ఆసురజన్మలలోనే పడదోస్తాను. ఆసురజన్మను పొంది, ప్రతి జన్మలోను జ్ఞానహీనులై, నన్ను పొందలేక, ఇంకా ఇంకా అధమగతినే పొందుతారు) అని గీతలో శ్రీకృష్ణుడు పలికాడు. ఆ రీతిలో నశించకుండా కడతేజోవారిని దేనినైనా చూపరాదా? - అని అంటే, (శ్రుధి) - విను. (శ్రుత) - బహుశ్రుతజ్ఞానాన్ని కలవాడా! నేను చెప్పబోయేదానిని వింటేనే నీ ప్రశ్నకు తగిన సమాధానం లభిస్తుంది - అని భావం. దేనిని వినాలి? అని అంటే,

(శ్రద్ధివం తే వదామి) - “శ్రద్ధా” అనబడే లక్ష్మితో కూడిన పరతత్వాన్నిగూర్చి నీకు తెల్పుతున్నాను. “శ్రద్ధిః - శ్రద్ధయా - దయయా యుక్తమ్” - శ్రద్ధతో - అంటే

దయాస్వరూపిణి అయిన లక్ష్మితో కూడినవాడు “శ్రద్ధివః”; అటువంటివానినిగూర్చి తెల్పుతాను విను. “శ్రద్ధయా దేవో” ఇత్యాది శ్రద్ధాసూక్తంలోను, “మేధా శ్రద్ధా సరస్వతీ” (విష్ణు పు-1-9-11) అనే విష్ణు పురాణసూక్తిలోను శ్రద్ధాశబ్దంతో నిర్దేశింపబడే తత్త్వంతో కూడి ఉండే పరమపురుషునిగూర్చి తెల్పుతున్నాను. విను - అని భావం. (శ్రుధి శ్రుత) - చెపులున్నందుకు తగిన ఫలం లభించేటట్లుగా ఆలకించు - అని అంటున్నది, వాగ్దేవి.

5. అహమేవ స్వయ మిదం వదామి జుష్టం దేవేభి రుత మానుషేభిః ।

యం కామయే తం తముగ్రం కృణోమి తం బ్రహ్మణం తమృషితం సుమేధామ్॥

దేవేభిః = దేవతల చేత, మానుషేభిః ఉత = మానవులచేత, జుష్టమ్ = ప్రీతితో సేవింపబడిన పరమాత్మనుగూర్చి, అహమ్ ఏవ = నేనే, స్వయం వదామి = నేరుగా పల్కుతాను, యం యం కామయే = ఎవనిని ఎవనిని నేను రక్షించగోరుతున్నానో, తం తం = ఆయా వ్యక్తిని, ఉగ్రం = రుద్రునిగా, కృణోమి = చేస్తున్నాను, తం = ఆయా వ్యక్తిని, బ్రహ్మణం (కృణోమి) = బ్రహ్మగా చేస్తున్నాను, తమ్ ఋషిం (కృణోమి) = అతనిని ఋషిగా చేస్తున్నాను, తం = అతనిని, సుమేధామ్ (కృణోమి) = గొప్ప మేధస్సును కలవానినిగా చేస్తున్నాను.

బ్రహ్మ రుద్రాదులకు ఆయా పదవులను పరతత్వాన్ని అయిన నేనే చేస్తున్నాను - అని అంటున్నది, ఇందులో

(అహమేవ స్వయమిదం వదామి) - పరతత్త్వమైన నేనే దీనిని పల్కుతున్నాను. బ్రహ్మ దృష్టితో పల్కుతున్నానని తాత్పర్యం. లేక, అతనిని ప్రియమహిషి అయిన నేనే తెల్పుతున్నాను - అని కూడా భావం. దేనిని? అని అంటే,

(జుష్టమ్ దేవేభిః ఉత మానుషేభిః) - దేవతలచే, మానవులచే ప్రీతితో సేవింపబడే పరతత్వాన్ని గూర్చి పల్కుతున్నాను. “జుషీ - ప్రీతి, సేవనయోః” అనేది ధాతువు.

(దేవేభిః) - “అహం రుద్రేభి ర్వసుభి శ్చరామి అహ మాదిత్యైః.... అశ్వినోభా” అని ఈ సూక్తి ప్రారంభంలో చెప్పబడిన దేవతలందఱిచేత సేవింపబడే పరతత్వాన్ని - అని తాత్పర్యం.

(దేవేభి రుత మానుషేభిః) - నిత్యసూరులకు, సంసారులకు - అని కూడా భావం. “కణ్ ఆవాన్ ఎన్ఱుమ్ మణ్ణోర్ విణ్ణోర్క్కు” (తిరువాయ్-1-8-3) (భూలోక వాసులకు, నిత్యసూరులకు నిత్యం నేత్రస్థానీయుడు) అని, “వానోర్క్కుమ్ మణ్ణోర్క్కుమ్ వైప్పు” (నిత్యసూరులకు, మానవులకు గొప్ప నిధి) (నాన్మకన్తిరు-45) అని దివ్యసూరులు, “చక్షు ర్దేవానా ముత మర్త్యానామ్” అని అంటూ సంస్మృతవేదం ఈ అర్థాన్ని సూచించింది.

ఈ విధంగా దేవతలచే, మానవులచే సేవింపబడడానికి ఏమి కారణం? అని అంటే - (యం కామయే తం తమ్ ఉగ్రం కృణోమి తం బ్రహ్మణమ్) ఎవనిని రక్షించ గోరుతున్నానో, అతనిని రుద్రునిగా చేస్తున్నాను. అతనినే బ్రహ్మగా చేస్తున్నాను. “ఉగ్ర స్థలేషు సృష్టః” (బ్రహ్మచమ్), “ఉగ్రోఽసి” (శతపథమ్) మొదలైన వేద వాక్యాలలో, “భీమ ముగ్రం మహాదేవమ్” (విష్ణు పురా-1-8-7) ఇత్యాది చోట్ల మహర్షులు రుద్రునకు “ఉగ్ర” శబ్దాన్ని రుద్రపరంగా ప్రయోగించినందున, అంతేకాక, ఈ పదం తరువాత “తం బ్రహ్మణమ్” - అని బ్రహ్మను నిర్దేశించినందున ఇక్కడ ఉగ్రశబ్దాన్ని రుద్రవాచకంగా గ్రహించడమే యుక్తం.

(తమ్ తమ్) - అతనిని అతనిని - ఆయా వ్యక్తిని- అని అర్థం. “తమ్ తమ్” అని ప్రయోగించినందున “యమ్” అనే పదాన్ని కూడా “యమ్ యమ్” అని అనువృత్తి చేసికోవాలి. “తమ్ తమ్” అని అన్నందువల్ల అనాదికాలంగా భగవత్కృపవల్ల రుద్ర పదవిని, బ్రహ్మ పదవిని పొందినజీవులకు అంతులేదు - అని సూచింపబడింది. “గంగా యా సింకతా ధారా యథా వర్షతి వానవే, శక్యా గణయితుం లోకే, న వృతీతాః పితామహాః” (విష్ణుస్మృతి-20) (గంగానది లోని ఇసుక రేణువులను, ఇంద్రుడు వర్షం కురిపించేటపుడు కురిసే వర్షధారలను ఏవిధంగా లోకంలో లెక్కించడం సాధ్యం కాదో, అదేరీతిలో గడచిన బ్రహ్మల సంఖ్యనుకూడా లెక్కించడం సాధ్యం కాదు) అని విష్ణుస్మృతి దీనిని ఉపబృంహణం చేస్తుంది. “నినైప్పాల్ పుకిల్ కడలెక్కలిన్ సుణ్ మణలిల్ పలర్ అనైత్తోర్ అకళ్ళకుమ్ ఇవ్వులకాణ్ణు కళిన్దవర్” (తిరువాయ్మొళి-4-1-4) (భావించి చూస్తే - ఎంత మంది ప్రభువులు ఎన్ని యుగాలుగా ఈ లోకాలను పాలించి గతించిపోయారో, ఆ లెక్కను కట్టడం, సముద్ర రేణువుల లెక్కనువలె, సాధ్యం కాదు) అని శరకోపసూరి అన్నారు, కూడా రుద్రునకు నైతం పరమపురుషుడే పదవులను అనుగ్రహిస్తున్నాడు - అనే విషయాన్ని ఇంకా మఱికొన్ని ఋగ్వేద మంత్రాలు తెల్పుతున్నాయి. వాటిలో రెండు గమనిద్దాం.

అస్య దేవస్య మీధుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః ।

విదేహి రుద్రో రుద్రయం మహత్త్వం యాసిష్ఠం వర్తి రశ్వినా విరావత్ ॥

మీధుషః = అభీష్టాలను వర్షించేవాడు, ఏషస్య = వేదదగినవాడు, దేవస్య = (సహజమైన) దేవుడైన, విష్ణోః = విష్ణువునకు, వయాః = శాఖవంటివాడైన (అవయవభూతుడైన), రుద్రః = రుద్రుడు, ప్రభృథే = (సర్వమేధమ్ - అనే) గొప్పయోగంలో, హవిర్భిః = (తనతో పాటుగా అన్ని) హవిస్సులను సమర్పించి, రుద్రయం = రుద్రపదవికి చెందినది అయిన, మహత్త్వం = గొప్పతనాన్ని, విదేహి = పొందాడు కదా!, అశ్వినౌ = ఓ అశ్వినీ దేవతలారా!,

ఇరావత్ = సంపదను నిండుగా కల్గిన, వర్తిః = స్థానాన్ని, యాసిష్ఠం = (మీరు కూడా విష్ణువుయొక్క అనుగ్రహంచేత) పొందారు.

ఈ మంత్రం ఋగ్వేదం ఏడవ మండం నలభై ఒకటవ సూక్తంలోని అయిదవ మంత్రం. ఇందులో రుద్రుడు, అశ్వినీ దేవతలు విష్ణువునుగూర్చి తపస్సు చేసి, తమతమ పదవులు పొందారని తెలుపబడుతున్నది.

(అస్య) - ఈ సర్వనామశబ్దానికి “స తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే” అనే రీతిలో ప్రసిద్ధిని పొందినవాడు - అని భావం. ఈ విధమైన ఉన్నతుడు అధములను అనుగ్రహించడంలో ఆశ్చర్యం ఏమీ లేదని భావం.

(దేవస్య) - “దివు - క్రీడా విజిగీషా వ్యవహారద్యుతి స్తుతి మోదమదస్వప్నకాంతి గతిషు” అని తెలుపబడిన “దివు” ధాతువునకు కల అర్థాలన్నీ సహజంగానే పొసగే అతిశయాన్ని కల్గినవాని యొక్క - అని అర్థం. ఇందువల్లనే “ఏకో దేవః” అని పలు వేద వాక్యాలలోను, “సాక్షాద్దేవః” (నిరుపాధిక దేవుడు) అని ఇతిహాస పురాణాదులలోను కీర్తింపబడ్డాడు. ఈ రీతిలో నిరుపాధిక దేవుడైనందువల్ల సోపాధికదేవులకు వారి వారి పదవులను ఇవ్వడంలో ఆశ్చర్యం ఏమీ లేదు - అని భావం.

(మీధుషః) - “మిహ - సేచనే” అనే ధాతువునుండి ఈ పదం పుట్టినందువల్ల, మేఘం వర్షించేటట్లే, అందఱికి అన్ని ఫలాలను వర్షించేవానియొక్క - అని అర్థం. ఈ విధంగా సకల ఫలప్రదాత అయినందువల్ల రుద్రాది దేవతలు ఇతనివద్ద ఫలాన్ని పొందడంలో ఏమీ ఆశ్చర్యం లేదు - అని భావం.

(వయాః) - ఇటువంటి దేవునకు శాఖవంటివాడు (రుద్రుడు) “వయాః శాఖా” అని యాస్మనిరుక్తం తెల్పుతున్నది. “వృక్ష ఇవ” అని అంటూ వృక్షంగా చెప్పబడే విష్ణువునకు రుద్రుడు శాఖవంటివాడు. తనకు అవయవభూతుడై ఉండేవాడు - అని భావం. “స ఆత్మా, అంగాన్యన్యా దేవతాః” (అతడు అత్మ, మిగిలిన దేవతలందఱు అంగభూతులు) అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు పల్కింది. “ఒరువన్ ఒరువనగ్లత్తు ఎన్దున్దుమ్ ఉళన్” (సరోయోగి ప్రబంధం-98) (ఒకరు - అంటే - రుద్రుడు - ఒకని - అంటే - విష్ణువుయొక్క దేహంలో అంగభూతుడై ఉన్నాడు) అని సరోయోగికూడా ఈ అర్థాన్ని తెలిపారు. అవయవాన్ని పోషించని అవయవి ఉంటుందా? - అని భావం.

(విష్ణోః వయాః) - సర్వాత్మకుడైన విష్ణువునకు అవయవభూతుడై ఉండేవాడని భావం. “విష్ణు స్సర్వా దేవతాః” (ఐతరేయ బ్రాహ్మణమ్-1-1) (విష్ణువే సకలదేవాత్మకుడు)

అని వేదం పలుకుతున్నందున రుద్రుడు, అశ్వినీదేవతలు మొదలైనవారు పరబ్రహ్మ - అనే వ్యక్తానికి శాఖవంటివారు - అని అనటంలో లోటు లేదు. - అని సాయణులు వ్యాఖ్యానించారు.

(ఏషస్య) - ఏషణీయస్య - ప్రార్థింపదగినవానియొక్క - అని అర్థం. స్వామి, కోరినవానిని అన్నిటిని ఇచ్చే ఉదారుడైనందున ఇతడే ప్రార్థింపదగినవాడని, ఇతనివల్ల దేవతలందఱు తమ తమ పదవులను పొందడంలో ఆశ్చర్యం లేదు - అని భావం.

ఇక, రుద్రుడు ఏవిధంగా తన పదవిని పొందాడు? అనే విషయం ఇక వివరింపబడుతున్నది.

(ప్రభృథే) - గొప్ప అవబృథంలో - సర్వమేథమనే యాగంలో - అని భావం.

(హవిర్హిః) - “ఇటువంటి హవిస్సుతో” అని విశేషించి పలుకనందువల్ల, లోకంలో హవిస్సు అని నిర్దేశింపబడే ద్రవ్యాలన్నిటితో హోమం చేసి, చివరకు తనను కూడా హోమం చేసికొన్నాడు, రుద్రుడు - అని సూచింపబడింది. ఇందువల్లనేకదా ఈ యాగం “సర్వమేథమ్” అని అనబడుతున్నది. “మహాదేవ సర్వమేథే మహాత్మా హుత్యా త్మానం దేవదేవో బభూవ, సర్వాన్ లోకాన్ వ్యాప్య విష్ణభ్య కీర్త్యా విరాజతే ద్యుతిమాన్ కృత్తివాసాః” (భారతం - రాజధర్మం-22-12) (మహాత్ముడైన మహాదేవుడు యాగంలో తనను కూడా హోమం చేసికొని దేవదేవుడయ్యాడు. గజచర్మాన్ని ధరించి, గొప్పగా ప్రకాశించేవాడై, సకలలోకాలను తన కీర్తితో వ్యాపించేవాడే, అన్నిటిని ధరించి వెల్గుతున్నాడు) అని మహాభారతంలో ఈ వేదమంత్రం వివరింపబడింది.

(రుద్రః రుద్రీయం మహత్త్వం విదేహి) ఈ కల్పంలో రుద్రుని పదవికి తగిన ఆ అతిశయాన్ని (గొప్పతనాన్ని) ఆ అరుదైన కృత్యాన్ని చేసి పొందాడు కదా! - అని భావం. లేక, “యుగ కోటిసహస్రాణి విష్ణు మారాధ్య పద్మభూః, పున స్రైలోక్యధాతృత్వం ప్రాప్తవానితి శుశ్రుమ” (భారతమ్) (వేలాది కోట్ల యుగాలపాటు పద్మభవుడైన బ్రహ్మ, విష్ణువును ఆరాధించి, తిరిగి ముల్లోకాలకు ధాతగా ఉండే పదవిని పొందాడని వింటున్నాము) అనే శ్లోకంలో చెప్పబడినట్లు, బ్రహ్మవలె రుద్రుడు కూడా ఇంకొక కల్పంలో ఈ (రుద్ర) పదవిని పొందాడు కదా - అని కూడా భావం.

(మహత్త్వమ్ విదేహి) - దేవదేవుడయ్యాడు కదా - అని భావం. ఈవిధంగా రుద్రుడు పదవిని పొందడంతో మాత్రమేనా? అశ్వినీదేవతలైన మీరుకూడా విష్ణువుపద్ధతుండే కదా పదవిని పొందారు - అని వారిని ఉద్దేశించి ఇకపై తెలుపబడుతున్నది.

(అశ్వినౌ) - ఓ అశ్వినీ దేవతలారా!, (ఇరావత్ వర్తిః విష్ణోః యాసిష్ఠం హి) - అన్నం నిండిన స్థానాన్ని, దేవతలందఱికి వైద్యులుగా ఉండే ఐశ్వర్యం నిండిన స్థానాన్ని - అని భావం. (యాసిష్ఠమ్) - “విష్ణోః యాసిష్ఠం హి” అని అంటూ ఇక్కడ కూడా అన్వయించుకోవాలి. ఈ మంత్ర వివరణాన్ని శ్రీయామునుల గీతార్థ సంగ్రహంలోని 27వ శ్లోకాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ పై రీతిలో వేదాంత దేశికులు తెలిపారు. ఈ రీతిలో ఈ మంత్రం ద్వారా రుద్రుడు, అశ్వినీ దేవతలు మొదలైన దేవతలు అందఱు విష్ణువు వల్లనే తమ తమ పదవులు పొందారు - అని తెలుపబడింది. ఇప్పుడు ఇంకొక మంత్రాన్ని గమనించండి.

తవ శ్రీయే మరుతో మర్జయంత రుద్ర యత్తే జనిమ చారు చిత్రమ్ ।

పదం యద్విష్ణో రుపమం నిధాయి తేన పాసి గుహ్యం నామ గోనామ్ ॥

రుద్ర = ఓ రుద్రా!, యత్ = ఏ కారణంవల్ల, తే = నీయొక్క జనిమ = జన్మ, చారు = అందమైనదిగా, చిత్రం = ఆశ్చర్యకరమైనదిగా, (అందువల్లనే), తవ = నీయొక్క శ్రీయే = సంపదను - ఐశ్వర్యాన్ని - పొందడంకోసం, యత్ విష్ణోః ఉపమం పదమ్ = విష్ణువుయొక్క తనకు తానే సాటి వచ్చే ఏ శ్రీచరణం, నిధాయి = (త్రివిక్రమావతారకాలంలో) పెట్టబడినదో, (దానిని), మరుతః = దేవతలు, మర్జయంత = శోధిస్తున్నారు (అభిషేకిస్తున్నారు), తేన = ఈ విధంగా, విష్ణువును ఆరాధించి పొందిన ఐశ్వర్యాన్ని కల్గినవాడైనందున, గోనామ్ = (విష్ణువును నిర్దేశించే) శబ్దాలలో, గుహ్యం నామ = అతి రహస్యమైన నామాన్ని, పాసి = నీ మనస్సులో గుప్తంగా ఉంచుకొన్నావు.

ఇది ఋగ్వేదంలోని పంచమ మండలం మూడవ సూక్తంలోని మూడవ మంత్రం. ఇందులో విష్ణువుయొక్క శ్రీచరణాలను అభిషేకించి దేవతలు రుద్రపదవిని పొందగోరు తున్నారు - అని, ఈ విధంగా విష్ణుశ్రీచరణాన్ని సేవించి పదవిని పొందినందువల్లనే రుద్రుడు తారకమంత్రాన్ని ధరించి ఉన్నాడు - అని ఉద్ఘోషింపబడుతున్నది.

(తవ శ్రీయే) - నీ ఐశ్వర్యాన్ని పొందటంకోసం - ఇంకొక కల్పంలో మళ్ళీ రుద్రపదవిని పొందటంకోసం - అని అర్థం. (మరుతః మర్జయంత) - “మరుతః మార్జయంతి” - దేవతలు అభిషేకిస్తున్నారు - అని అర్థం రుద్రపదవి అనేది అంతటి ఉన్నతమైనదా? అని అంటే,

(రుద్ర) - ఓ రుద్రా!, (యత్ తే జనిం చారు చిత్రమ్) - శతపథబ్రహ్మణాదులలో వివరింపబడిన నీ జన్మ అందమైనది, ఆశ్చర్యకరమైనది అయినందున, దానిని పొందాలని దేవతలు అభిషేకిస్తున్నారు. దేనిని అభిషేకిస్తున్నారు? అని అంటే, (పదమ్ యత్ విష్ణో రుపమం నిధాయి) - తనకు తానే సాటి అయిన విష్ణువుయొక్క ఏ చరణం లోకాలను

కొలువడం కోసం ఉంచబడినదో, దానిని అభిషేకిస్తున్నారు. (ఉపమమ్) - “మా విశ్వా పృథివీ” (వైజయంతీ నిఘంటువు) అని వైజయంతీ నిఘంటువులో చెప్పబడినందున “భూమికి సమీపంలో ఉంచబడినదా!” అనే అర్థం స్ఫురించగా, ఉన్నతంగా చాచిన చరణాన్ని ఈ పదం సూచిస్తున్నదని కూడా చెప్పవచ్చు. దేవలోకాలను “భూమికి సమీపంలో” అని పల్కినందున, సులభంగా పెట్టబడిన రీతిని ఇది తెల్పుతున్నది. “దేవతలు రుద్రపదవి కోసం విష్ణు పదాన్ని అభిషేకిస్తున్నారు” అని అన్నందువల్ల, విష్ణువు చరణాన్ని అభిషేకించి నందువల్లనే రుద్రుడు తన పదవిని పొందాడని సూచింపబడింది.

(తేన పాసి గుహ్యం నామ గోనామ్) - ఈవిధంగా విష్ణువు పాదాన్ని, అభిషేకించి పదవిని పొందినందువల్లనే, విష్ణుభక్తులలో చాలా గొప్పవాడై, విష్ణువుయొక్క నామాలలో అతి రహస్యమైన తారకనామాన్ని అనధికారుల చెవికి సోకని రీతిలో మనస్సులో గుప్తంగా పెట్టుకొని కాపాడుతూ, తగిన అధికారులకు మాత్రం ఉపదేశిస్తున్నావు.

(గుహ్యం నామ గోనామ్) - భగవానుని నామాలలో అతి రహస్యమైన నామం - అని శ్రీరామ నామమనే తారక నామం చెప్పబడుతున్నది - అని వేదాంతవిజయాది గ్రంథాలలో తెలుపబడింది. రుద్రుడు తారకనామాన్ని మనస్సులో నిలుపుకొని, అధికారులకు ఉపదేశిస్తాడు - అనేది పురాణప్రసిద్ధం.

ఈ రీతిలో ఈ రెండు మంత్రాల ద్వారా రుద్రపదవి పరమపురుషుడైన విష్ణువు యొక్క అనుగ్రహంవల్ల సిద్ధిస్తున్నదని చూపబడింది. అందువల్ల “యం కామయే త ముగ్రం కృణోమి” అనే పూర్వోక్త సందర్భంలోకూడా ఈ అర్థం తెలుపబడినదని భావించడమే యుక్తం.

ఇక, “అహమేవ” ఇత్యాది అయిదవ మంత్రంలోని మిగిలిన అర్థాన్ని గమనిద్దాం.

(యం కామయే తం బ్రహ్మణం కృణోమి) - రుద్రపదవి మాత్రమే కాదు, నాకు ఇష్టం ఉంటే, ఒకనిని బ్రహ్మగా కూడా చేయగలను. ఇక్కడ, త్రిమూర్తులలో, బ్రహ్మరుద్రులను మాత్రం ప్రస్తావించి విష్ణువును ప్రస్తావించనందువల్ల విష్ణువే బ్రహ్మరుద్రాదులకు పదవిని ఇచ్చే పరతత్త్వమని స్ఫుటపడుతున్నది.

(తమ్ ఋషిమ్) - నేను కోరితే, అతనిని వసిష్ఠాది ఋషులుగా కూడా చేయగలను.

(తమ్ సుమేధామ్) - నేను కోరితే, అతనిని బృహస్పతి మొదలైన గొప్ప మేధస్సును కలవారిలో ఒకనిగా చేయగలను.

ఈ రీతిలో ఈ మంత్రంలో వాగ్దేవిపతి అయిన హయగ్రీవుని అనుగ్రహంవల్ల బ్రహ్మరుద్రులు తమ తమ పదవులను పొందుతున్నారని నిర్ణయింపబడింది.

6. అహం రుద్రాయ ధను రాతనోమి బ్రహ్మాద్విషే శరవే హంతవా ఉ ।

అహం జనాయ సమదం కృణోమి అహం ద్యావాపృథివీ ఆ వివేశ ॥

అహం = నేను, రుద్రాయ = రుద్రునికోసం, బ్రహ్మాద్విషే = బ్రాహ్మణులను ద్వేషించే వాడై, శరవే = హింసించేవాడై, త్రిపురవాసియైన అసురుని, హంతవా ఉ = సంహరించడం కోసం, ధనుః = వింటిని, ఆతనోమి = నారితో సంధిస్తున్నాను, అహం = నేను, జనాయ = నా దాసుల కోసం, సమదం = యుద్ధాన్ని, కృణోమి = చేస్తున్నాను, అహం = నేను, ద్యావాపృథివీ = దేవలోకాన్ని, భూమిని, ఆవివేశ = వ్యాపించాను.

రుద్రాదులు వారి వారి పదవులలో నియమించడంమాత్రమే కాదు, వారికి అంతర్యామినై నిలచి ఉండి, త్రిపురసంహారాది కార్యాలనుకూడా నడపేదానను నేనే - అని అంటున్నది, వాగ్దేవి.

(అహం రుద్రాయ ధను రాతనోమి) - నేనే రుద్రునకు వింటిని నారితో పూరిస్తున్నాను. సాయణభాష్యంలో కూడా ఈ అర్థమే తెలుపబడింది. “విష్ణు రాత్మా భగవతో భవస్యామిత తేజసః, తస్మాత్ ధనుర్జ్ఞానసంగం స విషేహ మహేశ్వరః” (భారత - కర్ణపర్వం-35-50) (అంతులేని తేజస్సును కలవాడైన భగవానుడైన శివునకు విష్ణువు ఆత్మ. అందువల్లనే, వింటి నారిని సంధించడం మహేశ్వరునకు సాధ్యపడినది) అని మహాభారతంలో భగవానుడైన వ్యాసుడు ఈ మంత్రాన్ని వివరించాడు. ఎందుకోసం నారిని సంధించాడు? అని అంటే,

(బ్రహ్మాద్విషే శరవే హంతవా ఉ) - బ్రాహ్మణద్వేషి, హింసకుడు అయిన త్రిపురాసురుని వధించడంకోసం.

(బ్రహ్మాద్విషే) - పరబ్రహ్మను ద్వేషించేవారిని - అని కూడా అర్థం. బ్రాహ్మణులను ద్వేషిస్తే, “బ్రాహ్మణో మమ దేవతాః” (బ్రాహ్మణులు నాకు దేవతలు) అనే ప్రమాణాన్నిబట్టి పరమాత్మును ద్వేషించేవారేకదా కాగలరు. బ్రహ్మశబ్దం వేదాన్నికూడా తెల్పుతుంది కనుక, వేదాన్ని ద్వేషించేవారిని - అని కూడా చెప్పవచ్చు. (శరవే) - హింసకుని - అని అర్థం. ద్వితీయావిభక్త్యర్థంలో చతుర్థీవిభక్తి ప్రయోగింపబడింది. (హంత వా ఉ) - సంహరించడంకోసం,

(అహం జనాయ సమదం కృణోమి) - రుద్రాదులను సాధనంగా చేసికొని, నన్ను ఆశ్రయించిన దేవతలకోసం నేనే అసురులతో యుద్ధం చేస్తాను. “అరన్ ఎన పురమ్ మూన్ఱు ఎరిత్తు” (సహస్రగీతి-1-1-8) అని ఈ అర్థాన్ని శరకోపసూరి పలికారు. “సమానం మాద్యంతి ఇతి సమదమ్” అనే వ్యుత్పత్తి ద్వారా యుద్ధమనే అర్థాన్ని సమీదశబ్దం ఇస్తుంది.

రుద్రాదులు ఏవిధంగా నీకు సాధనభూతులు? అని అంటే, (అహం ద్యావా పృథివీ ఆవివేశ) - నేనే కదా రుద్రాదులతో పాటు సమస్త లోకాన్ని వ్యాపించాను. అందువల్ల నేనే వీరిని సాధనంగా చేసికొని త్రిపుర సంహారాదులను చేశాను - అని భావం.

ఈ విధంగా ఈ మంత్రంలో, రుద్రుడు త్రిపురాలను దహించినపుడు ధనుస్సును నారితో సంధించగల్గడం పరమాత్మ అతనికి అంతర్యామియై ఉన్నందువల్లనే - అని తెలుపబడింది. ఈ అర్థం యజుర్వేదబ్రాహ్మణం ఆఠవ కాండ - రెండవ ప్రశ్నలో త్రిపురాసుర సంహారాన్ని వివరించే ప్రకరణంలో కూడా ధ్రువీకరింపబడింది.

7. అహం సువే పితరమస్య మూర్ధన్ మమ యోని రప్సవంతః సముద్రే ।

తతో వితిష్ఠే భువనాను విశ్వా తామూం ద్యాం వర్షణోపస్పృశామి ॥

అస్య = ఈ పరమాత్మయొక్క, మూర్ధన్ = శిరస్సులో, పితరం = దేవలోకాన్ని, అహం = నేను, సువే = సృష్టిస్తున్నాను, మమ యోనిః = నాకు నివాసభూతుడై ఉండే పరమాత్మ, అంతః సముద్రే = క్షీరాబ్ధిలోని, అప్పు = నీటిలో (శయనించి ఉన్నాడు), తతః = అతడు నాకు నివాసభూతుడై ఉన్నందున, విశ్వా భువనా = అన్ని లోకాలను, అనువితిష్ఠే = వ్యాపించి వెల్లుతున్నాను, ఉత = అంతేకాక, అమూం ద్యాం = ఉన్నత స్థానంలో ఉండే ఈ పరమపదాన్ని, వర్షణా = రూపంతో, ఉపస్పృశామి = వ్యాపిస్తున్నాను.

జగత్కారణత్వంలో తననుండే అన్వయాన్ని, తనకు గల విగ్రహవ్యాప్తినిగూర్చి వాగ్దేవి పల్కుతున్నది.

(అహం సువే పితర మస్య మూర్ధన్) - “సమస్తశబ్దమూలత్వా దకారస్య స్వభావతః, సమస్త వాచ్యమూలత్వాత్ బ్రహ్మణోఽపి స్వభావతః, వాచ్యవాచకసంబంధః తయో రర్థాత్ ప్రతీయతే” (సహజంగానే ఆకారం అన్ని శబ్దాలకు మూలకారణమై ఉన్నందున, సహజంగానే పరబ్రహ్మ అన్ని అర్థాలకు మూలకారణమై ఉన్నందున, ఆ ఆకారానికి, ఆ పరబ్రహ్మకు చెప్పబడే సంబంధం శబ్దార్థరూపమైన సంబంధంగా అర్థతః స్ఫురిస్తున్నది) అనే రీతిలో సర్వకారణుడైన నందున అకారవాచ్యుడైన పరమాత్మయొక్క శిరస్సులో ద్యులోకాన్ని నేనే సృష్టిస్తున్నాను - అని అర్థం. “మూర్ధన్” - మూర్ధ్ని - తలలో అని అర్థం.

(పితరమ్) - “ద్యౌః పితా” అని జాతిలో చెప్పబడినందువల్ల ఈ పదం ద్యులోకాన్ని తెల్పుతున్నది.

(అస్య మూర్ధన్ సువే) - “శిరో ద్యౌః” అని ద్యులోకాన్ని పరబ్రహ్మయొక్క తలగా రూపించినందువల్ల ఈ విధంగా పల్కుతున్నది. లేక, ఈ భూలోకం తలలోని పైభాగంలో ద్యులోకాన్ని సృష్టిస్తున్నాను - అని కూడా అర్థం.

(అహం సువే) - పరమాత్మను సృష్టించేటట్లుగా ప్రేరేపిస్తున్నది కనుక, తానే సృష్టిస్తున్నట్లుగా పల్కుతున్నది. యథాశ్రుతంగా అర్థాన్ని గ్రహిస్తే ఇద్దఱు పరబ్రహ్మలను అంగీకరించవలసి వస్తుంది. ఇతరశ్రుతివిరోధం కల్గుతుంది. ప్రేరకత్వం, లీలారసంలో అన్వయించటమే ఈమెకు (వాగ్దేవికి) జగత్కారణత్వంలో ఉండే అన్వయం - అనే విషయాన్ని వేదాంత దేశికులతో పాటు శ్రీవైష్ణవపూర్వాచార్యులందఱు ఏకకంఠంగా అంగీకరించారు (ఈవిధంగానే లక్ష్మీదేవి విషయంలో కూడా జగత్కారణత్వంలోని అన్వయాన్ని అంగీకరించిన విషయం ఇక్కడ స్మరణీయం) ఏదో ఒక రీతిలో నీకు కూడా (వాగ్దేవికి కూడా) జగత్కారణత్వంలో అన్వయం ఉంటే, ఈశ్వరులు (పరబ్రహ్మలు) ఇద్దఱు కావలసి వస్తుంది కదా! అని అంటే,

(మమ యోనిః అప్పు అంతః సముద్రే) - నాకు నివాసస్థానంగాను, ఆధారంగాను, కారణంగాను ఉండేవాడు క్షీరాబ్ధిలోని నీటిలో శయనించి ఉండే పరమాత్మయే. నా సత్తా స్థితి ప్రవృత్తులు ఆ స్వామి అధీనాలు కనుక, ఈశ్వరద్విత్యం - అనే దోషం సంభవించదు - అని భావం.

(అంతః సముద్రే) - “య మంతః సముద్రే కవయో వయంతి” (ఎవనిని సముద్రంలోపల ఉండేవానినిగా జ్ఞానులు తెలిసికొంటున్నారో) అని, “అంభస్య పారే” అని, “సముద్రేఽంతం నారాయణమ్” అని నారాయణవల్లిలో చెప్పబడిన క్షీరాబ్ధినాథుడైన నారాయణుడే ఇతడు - అని చూపబడింది.

(తతో విశ్వా భువనా వర్షణో అను వితిష్ఠే) ఆ స్వామి నాకు నివాస స్థానమైనందున నేను అన్ని లోకాలను నా దేహంతో వ్యాపించి వెల్లుతున్నాను.

(విశ్వా భువనా) - “విశ్వాని భువనాని” - లీలాభూతిలోని అన్ని లోకాలు - అని అర్థం.

(వర్షణా) - దేహంతో - అని అర్థం. ఇది ముందు వెనుకలలో అన్వయిస్తుంది. విష్ణుపురాణాది ప్రసిద్ధమైన విగ్రహ వ్యాప్తిని ఇది తెల్పుతుంది. “యథా సర్వగతో విష్ణుః తథైవేయం ద్విజోత్తమ, త్వయా చ విష్ణునా చాంబ ! జగద్వాప్తం చరాచరమ్” ఇత్యాదిగా లక్ష్మీదేవి యొక్క విగ్రహవ్యాప్తిని గూర్చి విష్ణుపురాణాదులలో తెలుపబడింది కదా! లీలా విభూతిలో మాత్రమేనా?

(ఉత అమూమ్ ద్యాం వర్షణా ఉపస్పృశామి) - ఉన్నత స్థానంలో ఉండే నిత్యవిభూతిని నాతిరుమేనితో వ్యాపిస్తున్నాను. “అత్యకాంత్యా విశ్వ మాప్యాయయంత్యా” (తన తిరుమేని కాంతితో నిత్యవిభూతిని అంతటిని పోషించే లక్ష్మీదేవితో) అని భగవద్రామానుజులు శ్రీవైకుంఠ గద్యలో పలికారు.

ఈవిధంగా ఈ మంత్రంలో లక్ష్మీదేవికి జగత్కారణత్వంలో ఉండే అన్యయాన్ని గూర్చి, విగ్రహవాష్టిని గూర్చి వివరింపబడింది.

8. అహ మేవ వాత ఇవ ప్రవామి ఆరభమాణా భువనాని విశ్వా ।
పరో దివా పర ఏనా పృథివ్యా ఏతావతీ మహినా సంబభూవ ॥

విశ్వా భువనాని = అన్ని లోకాలను, ఆరభమాణా అహమ్ ఏవ = సృషించడం ఆరంభించిన నేనే, వాతః ఇవ = వాయువువలె, ప్రవామి = వీస్తున్నాను, పరః దివా = ద్యులోకానికి పైన ఉన్నదానను, ఏనా పృథివ్యాః పరః = ఈ భూమిలో గొప్పదానను అయిన నేను, మహినా ఏతావతీ సంబభూవ = మహిమతో ఇటువంటి దాననై ఉన్నాను.

బ్రహ్మదృష్టితో తన సృతంత్ర కారణత్వాన్ని, నిరతిశయ మహిమను పలుకుతూ వాగ్దేవి ఈ సూక్తాన్ని పరిసమాప్తి చేస్తున్నది. ఇందులో తెలుపబడిన మహిమ వాగ్దేవిపతి అయిన హయగ్రీవుని మహిమలో పర్యవసిస్తుందని పూర్వోక్తమే.

(అహమేవ.... విశ్వా) - సమస్తలోకాన్ని సృష్టించడం ఆరంభించే నేను ఇతరులచే ప్రేరేపింపబడకుండా వాయువువలె స్వేచ్ఛగా కార్యనిర్వహణను చేస్తాను. దీని వల్ల భగవానుని నిరపేక్ష కారణత్వం, అందులో వాగ్దేవి ప్రేరణం కాదనలేని ప్రార్థనా రూపమై ఉంటుందే తప్ప నియమరూపంగా ఉండదని తెలుపబడింది. “అహమేవ” అనే ప్రయోగం అపర్యవసానవృత్తిద్వారా “నాకు అంతర్యామి అయిన పరమాత్మయే” అనే అర్థాన్ని ఇస్తుంది. నీవు ఉండేది ఎక్కడ? - అని అంటే.

(పరో దివా) - “దివః పరస్తాత్” - దేవలోకానికి పైన ఉన్నదానను - అని భావం.

(ఏనా పృథివ్యాః పరః) - “అస్యాః పృథివ్యాః పరస్తాత్” - ఈ భూమికి పైన ఉండేదానను నేను - అని భావం.

(ఏతావతీ మహినా సంబభూవ) - మహిమతో నేను ఇంతవరకు పల్కిన ఈ అతిశయం అంతటిని కల్గినదాననై ఉన్నాను. అంతులేని గొప్పతనాన్ని కలదానను - అని భావం. “ఏతావాన్ అస్య మహిమా” అనే పురుషసూక్త ప్రయోగం స్మరణీయం.

ఈవిధంగా ఈ వాగాంభృణీసూక్తంద్వారా హయగ్రీవపత్ని అయిన వాగ్దేవి శాస్త్రదృష్టితో పరమాత్మ వైభవాన్ని తనపై ఆరోపించుకొని పల్కింది.

ఆధర్వణీయహయగ్రీవాపినిషత్

భద్రం కర్ణేభిః శ్రుణుయామ దేవాః భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః ।

స్థిరై రంగై స్తుష్టువాగ్ంస స్తనూభిః వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః

స్వస్తి న ఇంద్రో వృద్ధశ్రవాః స్వస్తి నః పూషా విశ్వవేదాః ।

స్వస్తి న స్తార్క్ష్యో అరిష్టనేమిః స్వస్తి నో బృహస్పతి ర్దధాతు ॥

ఓమ్ శాంతిః శాంతిః శాంతిః

హరిః ఓమ్. నారదో బ్రహ్మణ ముపసమేత్సోవాచ- అధీహి భగవన్ ! బ్రహ్మవిద్యాం పరిష్కాం యయాఽ చిరాత్ సర్వపాపం వ్యపోహ్య బ్రహ్మవిద్యాం లభ్యైశ్వర్యవాన్ భవతి. బ్రహ్మోవాచ -

హయగ్రీవదైవత్యాన్ మంత్రాన్ యో వేద స శ్రుతిస్మృతీహాసపురాణాని వేద, స సర్వైశ్వర్యవాన్ భవతి. త ఏతే మంత్రాః.

విశ్వోత్తీర్ణస్వరూపాయ చిన్మయానందరూపిణే ।

తుభ్యం నమో హయగ్రీవ ! విద్యారాజాయ విష్ణవే ॥

స్వాహా, స్వాహా నమః.

ఋగ్యజుస్సామరూపాయ వేదాహరణకర్త్రణే ।

ప్రణవోద్గీధవపుషే మహాశ్వశిరసే నమః ॥

స్వాహా, స్వాహా నమః.

ఉద్గీధ ప్రణవోద్గీధ సర్వవాగీశ్వరేశ్వర ।

సర్వవేదమయాచింత్య సర్వం బోధయ బోధయ ॥

స్వాహా, స్వాహా నమః.

బ్రహ్మోత్తీర్ణవిసవిత్పభాగ్ధవా ఋషయః. గాయత్రీతిష్ఠబసుష్టుప్ ఛందాగ్ంసి. శ్రీమాన్ హయగ్రీవపరమాత్మా దేవతేతి. హ్లా (హ్లా) మితి బీజమ్. సోఽహ మితి శక్తిః. హ్లా (హ్లా) మితి కీలకమ్. భోగమోక్షయో ర్వినియోగః. ఆకారోకారమకారై రంగన్యాసః.

ధ్యానమ్

శంఖచక్రమహాముద్రాపుస్తకాధ్యం చతుర్భుజమ్ ।

సంపూర్ణచంద్రసంకాశం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

ఓమ్ శ్రీ మితి ద్వే అక్షరే. హ్లా (హ్లా) మిత్యే కాక్షరమ్. ఓం నమో భగవత ఇతి సప్తాక్షరాణి. హయగ్రీవాదేతి పంచాక్షరాణి. విష్ణవ ఇతి త్రీణ్యక్షరాణి. మహ్యం మేధాం ప్రజ్ఞా మితి షడక్షరాణి. ప్రయచ్చ స్వాహేతి పంచాక్షరాణి. హయగ్రీవస్య తురీయా భవతి.

ఓమ్ శ్రీ మితి ద్వే అక్షరే, హ్లా (హ్లా) మిత్యే కాక్షరమ్. ఐమ్ ఐమ్ ఐమ్ ఇతి త్రీణ్యక్షరాణి. క్షీం క్షీ మితి ద్వే అక్షరే, సాః సౌ రితి ద్వే అక్షరే, హ్రీమితి ఏకాక్షరమ్. ఓమ్ నమో భగవత ఇతి సప్తాక్షరాణి. హయగ్రీవాదేతి పంచాక్షరాణి. మహ్యం మేధాం ప్రజ్ఞా మితి షడక్షరాణి. ప్రయచ్చ స్వాహేతి పంచాక్షరాణి. పంచమో మను ర్భవతి.

హయగ్రీవైకాక్షరేణ బ్రహ్మవిద్యాం ప్రవక్ష్యామి. బ్రహ్మ మహేశ్వరాయ, మహేశ్వరః సంకర్షణాయ, సంకర్షణో నారదాయ, నారదో వ్యాసాయ, వ్యాసో లోకేభ్యః. ప్రాయచ్చ దితి. హకారోమ్ ల (స) కారో ముకారోమ్ త్రయ మేకస్వరూపమ్ భవతి. త్రయ మేకస్వరూపం భవతి. హ్లామ్ బీజాక్షరం భవతి. బీజాక్షరేణ హ్లామ్ (హ్లామ్) రూపేణ తజ్ఞాపకానాం సంపత్సారస్వతౌ భవతః. తత్స్వరూపజ్ఞానాం వైదేహీ ముక్తి శ్చ భవతి. దిక్పాలానాం రాజ్ఞాం నాగానాం కిన్నరాణాం మధిపతి ర్భవతి. హయగ్రీవైకాక్షరజపశీలాజ్ఞాయా సూర్యాదయ స్వతః, స్వస్వకర్మణి ప్రవర్తంతే, సర్వేషాం బీజానాం హయగ్రీవైకాక్షరబీజ ముత్తమమ్. మంత్రరాజాత్మకం భవతి. హ్లామ్ (హ్లామ్) హయగ్రీవస్వరూపో భవతి.

అమృతం కురు కురు స్వాహా. తజ్ఞాపకానాం వాక్సిద్ధిః శ్రీసిద్ధి రష్టాంగయోగసిద్ధి శ్చ భవతి. హ్లామ్ (హ్లామ్) సకలసామ్రాజ్యే సిద్ధిం కురు స్వాహా. తానేతాన్ మంత్రాన్ యో వేద అపవిత్రః పవిత్రో భవతి. అబ్రహ్మచారి సుబ్రహ్మచారి భవతి. అగమ్యాగమనాత్ పూతో భవతి. పతితసంభాషణాత్ పూతో భవతి. బ్రహ్మహత్యాదిపాతకైః ముక్తో భవతి. గృహం గృహపతి రివ దేహీ దేహంతే పరమాత్మానం ప్రవిశతి. ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ, అహం బ్రహ్మాస్మి, తత్త్వమసి, అయ మాత్మా బ్రహ్మేతి మహావాక్యైః ప్రతిపాదిత మర్థం త ఏతే మంత్రాః ప్రతిపాదయంతి. స్వరవ్యంజనభేదేన ద్విధా ఏతే

అథానుమంత్రాన్ జపతి.

యద్వాగ్ద్వదంత్యవిచేతనాని, రాష్ట్రీ దేవానాం నిషసాద మంద్రా ।

చత్రస్ర ఊర్జం దుదుహే పయాంసి క్షస్వి దస్యాః పరమం జగామ ॥

గౌరీ మిమాయ సలిలాని తక్షత్యేకపదీ ద్విపదీ సా చతుష్పదీ ।

అష్టాపదీ నవపదీ బభూవుషీ సహస్రాక్షరా పరమే వ్యోమన్ ॥

ఓష్ఠా పిథానా నకులీ దంతైః పరివృతా పవిః ।

సర్వస్యై వాచ ఈశానా చారు మా మిహ వాదయే ॥

స శర్వరీ (సర్వరీ) రమృతం బాధమానా బృహన్మియాయ జమదగ్నిదత్తా ।

ఆసూర్యస్య దుహితా తతాన శ్రవోదేవేష్వమృత మజుర్యామ్ ॥

య ఇమాం బ్రహ్మవిద్యామ్ ఏకదశ్యాం పఠేత్ హయగ్రీవప్రభావేన మహాపురుషో భవతి. స జీవన్ముక్తో భవతి.

ఓం నమో బ్రహ్మణే ధారణాం మే అస్త్యనిరాకరణం ధారయితా భూయాసమ్. కర్ణయోః శ్రుతం మాచ్యోధ్యమ్. మమాముష్య ఓమిత్యుపనిషత్.

హరిః ఓమ్

అధర్వణీయహయగ్రీవాపినిషత్ (ఆంధ్రవివరణం)

- 1) భద్రం కర్ణభిః శ్రుణుయామ దేవాః భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః ।
స్థిరై రంగై స్తుష్టువాగ్ంస స్తనూభిః వ్యశేమ దేవహితం యదాయః ॥
- స్వస్తి న ఇంద్రో వృద్ధశ్రవాః స్వస్తి నః పూషా విశ్వవేదాః ।
స్వస్తి న స్రాగ్క్ష్యో అరిష్టనేమిః స్వస్తి నో బృహస్పతి ర్దధాతు ॥
- ఓమ్ శాంతిః శాంతిః శాంతిః

ఈ రెండు మంత్రాలు కృష్ణయజుర్వేదీయతైత్తిరీయారణ్యకవ్యాఖ్యలో సాయణాచార్యులవారిచే ఈ క్రిందివిధంగా వివరింపబడ్డాయి.

ఇంద్రాదిదేవతలారా! శ్రుతిస్మృతివాక్యరూపమైన కల్పాశాన్ని ఆచార్యాంతేవాసి రూపంలో, లేక, ఋత్విక్ యజమానిరూపంలో ఉండే మా చెవులతో మీ అనుగ్రహం వల్ల ఎల్లప్పుడు వినేవారం కాగలము. విని, యాగనిర్వహణలో సమర్థులమై, యజ్ఞాది కల్యాణ క్రియలను చక్షురిందియాలతో సాక్షాత్తు దర్శిస్తాము. అవికలమైన చక్షురాది హస్తాది అంగాలతో, అటువంటి శరీరాలతో కూడినవారమై మేము మీ స్తుతులను చేస్తూ, ఈకారణంవల్ల ప్రజాపతిచేత అనుగ్రహింపబడిన ఆయుశ్యేషాన్ని పొందుతాము.

మహాత్ములవల్ల సదా పురాణాలలో వినబడేవాడైన (స్తుతింపబడేవాడైన) ఇంద్రుడు మాకు అధ్యయన శ్రవణానుష్ఠానార్థకమైన క్షేమాన్ని కల్పించాలి. సమస్తాన్ని తెలిసిన (గమనిహరే) సూర్యుడు మాకు మంచిని కల్పించాలి. సర్పాలవల్ల కలిగే బాధను వారించి, రక్షించే గరుడుడు మనకు మేలును చేయాలి. బృహస్పతి మనబ్రహ్మ వర్చసును రక్షించి మనకు స్వస్తిని కల్పించాలి.

ఈ శాంతిపాఠం పలు అధర్వణవేదీయాలైన ఉపనిషత్తుల ఆరంభంలో అనుసంధింప బడుతున్నది. ప్రస్తుతం అధర్వణవేదసంహితాపాఠంలో కన్పించక పోయినా ఋగ్యజుస్సామ వేదాలలో కన్పిస్తున్నందున, పూర్వం అధర్వణవేదంలో కూడా ఇది అంతర్గతమై ఇప్పుడు లుప్తమై ఉండవచ్చు. ఆయా ఉపనిషత్తులలో ప్రతిపాదించబడే దేవతాతత్వానికి అనుగుణంగా ఈరెండు మంత్రాలకు అర్థాలను అనుసంధించు కోవడంలో అడ్డులేదు.

ప్రస్తుతం హయగ్రీవోపనిషత్ ఆరంభంలో ఇవి అనుసంధింప బడుతున్నవి కనుక, హయగ్రీవదేవతాపరంగా కూడా ఈక్రిందివిధంగా అర్థాన్ని సమన్వయించుకోవచ్చు.

హయగ్రీవోపాసకులైన ఓ దేవతలారా! మనం చెవులతో హయగ్రీవ ప్రతిపాదక మైన వేదాంతజాతాన్ని విందాము. ఆ శ్రవణం “శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిధిధాసితవ్యో ద్రష్టవ్యః” అనే రీతిలో మనస్సులో స్థిరంగా హయగ్రీవతత్త్వం నుంచి ఉండేటట్లుగా విందాము. ఈవిధంగా హయగ్రీవవిద్యను వినడంవల్ల యథాశాస్త్రం ధ్యాన, యజ్ఞయజన శీలురమై హయగ్రీవునకు సంబంధించిన తత్వాన్ని, ఆస్వామి దివ్యమంగళ రూపాన్ని నేత్రాలతో దర్శిస్తాము. అల్పాయుష్కులమైన మనకు ఆ దర్శనం లభిస్తుందా? అనే సందేహం అక్కర లేదు. భావనావైశిష్ట్యంచేత, ప్రణవగాయత్ర్యాదు లతో కూడిన హయగ్రీవ స్వామికి సంబంధించిన అంగమంత్రాలతో కూడిన అంగి మంత్రాలతో ఆ హయగ్రీవుని స్తుతించేవారమై, హయగ్రీవధ్యానానికి హితమైన, హయగ్రీవుని స్తుతించేవారమై, హయగ్రీవధ్యానానికి హితమైన, నీరోగాది (రోగాదులు లేని) గుణ విశిష్టమైన దీర్ఘమైన ఆయుస్సును పొందుదాం.

పరమైశ్వర్యాన్ని (ఉభయవిభూతులను) కలవాడు, వర్షిల్లే కీర్తిని కలవాడు, అందఱికి జ్ఞానప్రదాయకుడు, సర్వజ్ఞుడు, హయం రూపుడు, అరిష్టాలను నశింప జేసేవాడు, వేదమంత్రప్రతిపాద్యుడైన హయగ్రీవస్వామి మనకు తన విషయంలో విశుద్ధమైన యథార్థజ్ఞానాన్ని పరభక్తి-పరజ్ఞాన - పరమ భక్తులను కల్పించాలి.

మనకు తాపత్రయ శాంతి కలగాలి.

(తార్క్ష్యశబ్దం “తురంగగరుడౌ తార్క్ష్యః” అనే నిఘంటువు ప్రకారం అశ్వవాచి. అందువల్ల ప్రకృతంలో హయగ్రీవవాచకంగా అన్వయించవచ్చు.)

నారదుడు బ్రహ్మను సమీపించి - “భగవాన్! ఏ విద్యవల్ల మానవుడు అన్ని పాపాలను పోగొట్టుకొని, బ్రహ్మవిద్యను పొంది, ఐశ్వర్యాన్ని కల్గినవాడవుతాడో, ఆ విద్యను నాకు బోధించు” అని ప్రార్థించాడు.

అప్పుడు బ్రహ్మ - “హయగ్రీవదేవతాకమంత్రాలను ఎవడు తెలిసికొంటున్నాడో, అతడు శ్రుతులను, స్మృతులను, ఇతిహాసాలను, పురాణాలను తెలిసికొన్నవాడు కాగలడు. సర్వైశ్వర్యాన్ని కలవాడు కాగలడు” అని అన్నాడు.

ఇవి ఆ మంత్రాలు -

1. విశ్వోత్తీర్ణస్వరూపాయ చిన్మయానందరూపిణే ।
తుభ్యం నమో హయగ్రీవ విద్యారాజాయ విష్ణవే ॥
స్వాహా, స్వాహా నమః.

(విశ్వవిలక్షణమైన స్వరూపాన్ని కలవాడవు, జ్ఞానానందరూపుడవు, సమస్త విద్యలకు ప్రభువువు అయిన ఓ హయగ్రీవా! నీకు నమస్కారం) (ఇది మొదటి మంత్రం)

2. ఋగ్యజుస్సామరూపాయ వేదాహరణకర్మణే ।
ప్రణవోద్గీధవపుషే మహాశ్వశిరసే నమః ॥
స్వాహా, స్వాహా నమః.

(ఋక్, యజుస్, సామలనే మూడు వేదాలను స్వరూపంగా కలవాడు, వేదాలను అన్వేషించి తెచ్చినవాడు, ప్రణవోద్గీధస్వరూపుడు, గొప్ప అశ్వశిరస్సును కలవాడైన హయగ్రీవునకు నమస్కారం) (ఇది రెండవ మంత్రం)

3. ఉద్గీధ ప్రణవోద్గీధ సర్వవాగీశ్వరేశ్వర ।
సర్వవేదమయాచింత్య సర్వం బోధయ బోధయ ॥
స్వాహా, స్వాహా నమః.

(ఉద్గీధ స్వరూపుడవు, ప్రణవోద్గీధరూపుడవు, సమస్త విద్యలకు అధిపతివి, అన్ని వేదాల యొక్క రూపుడవు, భావించడానికి సాధ్యం కానివాడవైన హయగ్రీవా! నాకు అన్ని విద్యలను బోధించు) (ఇది మూడవ మంత్రం)

(ఇప్పుడు ఈ మూడు మంత్రాలయొక్క ఋషి, ఛందస్సు మొదలైనవి తెలుపబడుతున్నాయి)

బ్రహ్మ, అత్రి, రవి, సవిత, భార్గవులు - ఈ మంత్రాలకు ఋషులు. గాయత్రి, త్రిష్టుభ్, అనుష్టుభ్ - అనేవి ఛందస్సులు. లక్ష్మీసహితుడైన హయగ్రీవ పరమాత్మ - దేవత. “హ్లామ్” (హ్లామ్) అనేది బీజం. “సోఽహమ్” - అనేది శక్తి. “హ్లామ్” (హ్లామ్) అనేది కీలకం. ఈ మంత్రాలకు ఇహలోక ప్రయోజనాలలో, మోక్షసిద్ధిలో వినియోగం అకార, ఉకార, మకారాలతో అంగన్యాసాన్ని చేయాలి. ఇక హయగ్రీవ ధ్యాన శ్లోకం ఏమంటే -

శంఖచక్రమహాముద్రాపుస్తకాధ్యం చతుర్భుజమ్ ।
సంపూర్ణచంద్రసంకాశం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

(శంఖం, చక్రం, వ్యాఖ్యానముద్ర, పుస్తకం - అనే ఈ నాల్గింటిని నాల్గు చేతులలో కలవాడు, పూర్ణచంద్రునివంటివాడైన హయగ్రీవుని ఉపాస్తున్నాను.)

(ఈ విధంగా మూడు హయగ్రీవ మంత్రాలను తెల్పిన తరువాత, ఇక మఱి మూడు హయగ్రీవ మంత్రాలు ఉపాసనార్థం తెలుపబడుతున్నాయి. ఈ మంత్రాలలోని అక్షరాలు, వాటి క్రమం నిర్దేశించి తెలుపబడుతున్నాయి.)

4. “ఓమ్ శ్రీమ్” - అని రెండక్షరాలు. “హ్లామ్” (హ్లామ్) అని ఒక అక్షరం. (హకార లకారాలతో కూడుకొన్న ప్రణవం లక్ష్మీహయగ్రీవ బీజాక్షరమంత్రమని, దీనిని జపిస్తే సకల విద్యలు లభిస్తాయని, హకార సకారాలతో కూడుకొన్న ప్రణవాన్ని జపిస్తే, సకల సంపదలు లభిస్తాయని, ఇందువల్లనే ఈ రెండువిధాలైన బీజాక్షర మంత్రాలను ఏర్పడ్డాయని కొందరి పెద్దల అభిప్రాయం.) “ఓమ్ నమో భగవతే” - అని ఏడు అక్షరాలు. “హయగ్రీవాయ” అని అయిదు అక్షరాలు. “విష్ణవే” - అని మూడు అక్షరాలు. “మహ్యం మేధామ్ ప్రజ్ఞామ్” అని ఆఱు అక్షరాలు. “ప్రయచ్చ స్వాహా!” అని అయిదు అక్షరాలు. ఇది హయగ్రీవుని ఉపాసించే నాల్గవ మంత్రం.

(పై ప్రస్తావనలన్నీ బట్టి - “ఓమ్ శ్రీమ్ హ్లామ్ (హ్లామ్) ఓమ్ నమో భగవతే హయగ్రీవాయ విష్ణవే మహ్యం మేధామ్ ప్రజ్ఞామ్ ప్రయచ్చ స్వాహా” అనేది ఈ మంత్ర స్వరూపం. ఈ విధంగా ఈ మంత్రంలో 29 అక్షరాలున్నాయి.)

5. ఇప్పుడు అయిదవ హయగ్రీవ మంత్రం ప్రస్తావనపూర్వకంగా తెలుపబడు తున్నది.)

“ఓమ్ శ్రీమ్” - అని రెండక్షరాలు. “హ్లామ్” (హ్లామ్) అని ఒకటే అక్షరం. “ఐమ్ ఐమ్ ఐమ్” - అని మూడక్షరాలు. “క్షీమ్ క్షీమ్” - అని రెండక్షరాలు. “సోః సోః” - అని రెండక్షరాలు. “హ్లామ్” (హ్లామ్) అని ఏకాక్షరం. “ఓమ్ నమో భగవతే” అని ఏడక్షరాలు. “హయగ్రీవాయ” - అని అయిదక్షరాలు. “మహ్యం మేధామ్ ప్రజ్ఞామ్” అని ఆఱు అక్షరాలు. “ప్రయచ్చ స్వాహా” అని అయిదక్షరాలు ఈ విధంగా ఈ మంత్రంలో ముప్పై నాల్గు అక్షరాలున్నాయి.

ఈ మంత్రం యొక్క పూర్ణమైన స్వరూపం ఏమంటే - “ఓమ్ శ్రీమ్ హ్లామ్ (హ్లామ్) ఐమ్ ఐమ్ ఐమ్ క్షీమ్ క్షీమ్ సోః సోః హ్లామ్ ఓమ్ నమో భగవతే హయగ్రీవాయ మహ్యం మేధామ్ ప్రజ్ఞామ్ ప్రయచ్చ స్వాహా” అని.

6. ఇక, హయగ్రీవుని ఏకాక్షరబ్రహ్మవిద్య తెలుపబడుతున్నది. దీనిని బ్రహ్మ - మహేశ్వరునకు, మహేశ్వరుడు - సంకర్షణునకు, సంకర్షణుడు - నారదునకు, నారదుడు - వ్యాసునకు, వ్యాసుడు - లోకానికి ఉపదేశించారు. ఈ విధంగా ఇది ఆచార్యవరం పరాప్రోక్షం. సదాచార్యపరిగృహీతం. మంత్రరాజం కనుక సర్వార్థసాధకం, దాని అర్థాన్ని

అనుసంధించేవారికి శరీరసంబంధం తీరిన తరువాత వారు కోరిన ఫలాన్ని కైవల్యార్థులకు కైవల్యాన్ని - భగవత్ప్రాప్తిని కోరిన వారికి భగవత్ప్రాప్తిని పొందిస్తుంది.

హకార, లకార (సకార), ఉకారాలతో కూడిన ఓకారం ఈ మంత్రస్వరూపం అంటే “హ్లామ్” (హ్లామ్) అనేది ఈ మంత్రం. “హకారః పరమేశః స్వాత్ తత్పదం చేతి నిశ్చితమ్, లకారః (సకారః) భేచరీప్రోక్తః త్వంపదం చేతి నిశ్చితమ్” అనే శ్రుత్యనురోధంగా హకారం పరమాత్మను, లకారం (సకారం) జీవతత్వాన్ని తెలుపగా, అవధారణార్థకమైన ఉకారం - హకార శబ్దవాచ్యుడైన పరమాత్మకు లకార (సకార) శబ్దవాచ్యుడైన జీవవర్గం ప్రకారభూతమని - ఈ మంత్రం ద్వారా సూచింపబడిన అర్థం. ఈ అర్థమే “తత్త్వమసి” వాక్యార్థం. ఈ విధంగా హకార, లకార (సకార), ఉకారాలచే తెలుపబడిన అర్థాన్నే తరువాత గల “ఓమ్” అనే ప్రణవం ద్రఢీకరిస్తున్నది. ఈ విధంగా జీవతత్త్వం పరమాత్మకు ప్రకారభూతమని తెలిసే ఈ ఏకాక్షర బ్రహ్మవిద్యను ఉపాసించినవారికి, తదనుగుణమైన సిద్ధి కల్గుతుంది. ఆర్తులకు అర్థార్థులకు ఇహలోక ఫలాలు, జిజ్ఞాసువునకు కైవల్యం, జ్ఞానికి భగవత్ప్రాప్తి కల్గుతుంది. ఈ మంత్రాక్షరాన్ని జపించేవారికి సంపద, విద్య ప్రాప్తిస్తుంది. దీని యథార్థాన్ని తెలిసిన వారికి “వైదేహీ ముక్తి” - పరమపద ప్రాప్తి కల్గుతుంది. దిక్పాలకుల, త్రిరాజులు, నాగుల, కిన్నరుల అధిపతి - కాగలడు - అంటే - సర్వేశ్వరుడు కాగలడు. హయగ్రీవైకాక్షర మంత్ర జపాన్ని చేసే వానికి భయపడి, అతని ఆజ్ఞలో సూర్యుడు మొదలైనవారు తమ తమ కర్మలలో ప్రవర్తిస్తారు. బీజాక్షరమంత్రాలన్నిటిలో ఇటువంటి మహిమను కల్గినందున ఈ హయగ్రీవైకాక్షర మంత్రం గొప్పది. “హ్లామ్” (హ్లామ్) అనేది హయగ్రీవ స్వరూపాన్ని తెలిసే మంత్రం.

“ఓమ్ హ్లామ్ (హ్లామ్) అమృతం కురు కురు స్వాహా” అనే మంత్రాన్ని జపించినవారికి వాక్సిద్ధి, శ్రీసిద్ధి, అష్టాంగ యోగసిద్ధి కల్గుతుంది.

“ఓమ్ హ్లామ్ (హ్లామ్) సకలసామ్రాజ్యేన సిద్ధిం కురు కురు స్వాహా” అనే పదిహేడు అక్షరాలను కల మంత్రాన్ని జపిస్తే సకలసామ్రాజ్యసిద్ధి కల్గుతుంది.

ఈ విధంగా ఇంతవరకు తెల్పిన “విశ్వోత్తీర్ణస్వరూపాయ” ఇత్యాది మంత్రాలను తెలిసికొన్నవాడు అపవిత్రుడైనా పవిత్రుడు కాగలడు. బ్రహ్మచారి కానివాడు కూడా చక్కని బ్రహ్మచర్యాన్ని కలవాడు కాగలడు. పూర్వం పోదగని చోటికి పోయినా అతడు పవిత్రుడు కాగలడు. పతితునితో సంభాషించినా పవిత్రుడు కాగలడు. గృహపతి గృహాన్ని ప్రవేశించి నట్లుగా, ఈ మంత్రాలను జపించినవాడు దేహావసానంలో సులభంగా పరమాత్మను చేరగలడు.

ఈ మంత్రాలన్నీ - “ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ, అహం బ్రహ్మాస్మి, తత్త్వమసి, అయమాత్మా బ్రహ్మ” మొదలైన మహా వాక్యాలు తెలిపే అర్థాన్ని ప్రతిపాదిస్తున్నాయి. “నమః త్వమర్థో విజ్ఞేయో రామ స్తత్పద ముచ్యతే అసీత్యర్థే చతుర్థి స్వాదేవం మంత్రేషు యోజయేత్” అని చెప్పబడిన రీతిలోని నమశ్చబ్దం “తత్త్వమసి” అనే వేదాంతవాక్యంలోని “త్వమ్” అనే పదంయొక్క అర్థాన్ని, “రామ” అనే ప్రాతిపదిక తచ్చబ్దంయొక్క అర్థాన్ని, “అయ” అనే చతుర్థివిభక్తి ప్రత్యయం “అసి” అనే పదం యొక్క అర్థాన్ని తెల్పుతున్నందున “రామాయ నమః” అనే మంత్రం “తత్త్వమసి” అనే వేదాంతవాక్యార్థ ప్రతిపాదికం. ఇదే రీతిని నమశ్చబ్ద ఘటితాలైన మాలామంత్రాదులన్నిటిలో గమనించాలి.

స్వరవ్యంజన భేదంతో మంత్రసముదాయం రెండుగా విభాగింపబడింది.

ఇక ఇప్పుడు అనుమంత్రాలు నాల్గు జపింపబడుతున్నాయి. ఈ నాల్గు ఋగ్వేదీయ మంత్రాలు. ఇవి వాగ్దేవతావైభవాన్ని తెలిపే అర్థవాదవాక్యాలైనందున ఇక్కడ చివరలో అనుసంధింపబడుతున్నాయి. వీటిలో మొదటి మంత్రం ఋగ్వేదసంహితలోని అష్టమమండలం లోనిది. (8-100-10) తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణంలో (2-4-6) కూడా ఉన్నది. ఇవి అన్నీ వాగ్దేవతయొక్క సంపత్ ప్రదాయకత్వాన్ని, విద్యాప్రదాయకత్వాన్ని విశదం చేస్తున్నాయి.

ఏ వాగ్దేవత అచేతన సదృశులైన మూగప్రాణులను చక్కగా మాట్లాడేటట్లు చేస్తున్నదో, సమస్తదేవతలను పాలించేదై, హృష్ణురాలై, మన కర్మలన్నిటిలో ఉపవిష్ణురాలై ఉన్నదో, ఏవాగ్దేవత అనుగ్రహంచేత నాల్గు దిగ్దేవతలు క్షీరాదిరసద్రవ్యాలను, జలాన్ని సంపాదిస్తున్నవో, అటువంటి ఈ వాగ్దేవతయొక్క గొప్ప స్థానాన్ని పొందడానికి ఎవడూ సమర్థుడు కాదు.

ఈ విధంగా ఈ మంత్రం వాగ్దేవతయొక్క విద్యాప్రదాయకత్వాన్ని, ఐశ్వర్య ప్రదాయకత్వాన్ని తెల్పుతున్నది.

2. (ఈ మంత్రం కూడా ఋగ్వేదీయ మంత్రమే. ఇది ప్రథమ మండలంలోనిది (1-164-41))

పరబ్రహ్మలో ప్రతిష్ఠిత అయిన, గౌరవవర్ణాన్ని కల ఈ వాగ్దేవత సృష్టానందంలో సకలసదృశాలైన వర్ణపదవాక్యాలను సృష్టిస్తున్నదై శబ్దించింది. ఏవిధంగా అంటే - మొదట ప్రణవాత్మకంగా ఏకపదియై పరబ్రహ్మ ముఖంనుండి వెలువడింది. తరువాత వ్యాహృతి, సావిత్రి రూపాలలో ద్వీపది అయినది, తదనంతరం నాల్గు వేదాల రూపంలో చతుష్పది అయినది. పిదప ఆఋ వేదాంగాలు, పురాణ ధర్మశాస్త్రాలతో అష్టపది అయినది. తరువాత, మీమాంసా, న్యాయ, సాంఖ్య, యోగ, పాంచరాత్ర, పాశుపత, ఆయుర్వేద, ధనుర్వేద,

గాంధర్వ వేదాలతో నవపది అయినది. తరువాత, అనంతవాక్య సందర్భాలతో సహస్రాక్షరియై, అనంత విద్యల రూపంగా సంపన్నమైనది.

(ఈ మంత్రంలో ఒకటి, రెండు, నాలుగు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, వేయి అనే సంఖ్యలు నిర్దేశింపబడ్డాయి. వీటిని కలిపినపుడు 1024 అనే సంఖ్య వస్తుంది. ఈ సంఖ్యకు అనేక వైలక్షణ్యాలున్నవి. విద్యలు అటువది నాలుగు. ప్రతి విద్యలోను 16 భాగాలు చొప్పున మొత్తం అరవైనాలుగు విద్యలలోని 1024 భాగాలు ఈ సంఖ్యచే నిర్దేశింపబడ్డాయి. సంస్కృత భాషా వ్యాకరణానుసారం అచ్చులు - 16, వర్ణాలు - 64. వీటిని గుణిస్తే వచ్చే సంఖ్య 1024.

ఈ విధంగా ఈ సంఖ్య, భాషాస్వరూపాన్ని, విద్యల స్వరూపాన్ని లక్షించడం గమనార్హం. అందువల్ల ఈ ఋక్కు వాగ్దేవతయొక్క సర్వవిద్యాప్రవర్తకత్వాన్ని తెలుపుతున్నది.)

3. ఈ మంత్రం విద్యుత్త భారంజనహేతులైన మంత్రవిశేషంగా వాగ్దేవతాపరంగా ఐతరేయారణ్యక వ్యాఖ్యలో సాయణాచార్యులవారిచే వివరింప బడింది.

వేదశాస్త్రలౌకిక శబ్దరూపమైన సమస్తవాఙ్మయానికి అధిదేవతయైన వాగ్దేవత ఈ విద్యుత్తభలో మాట్టేడేటట్లు, చక్కగా, అందతీ నిరంజింపచేసే విధంగా నన్ను మాట్లాడేటట్లు ప్రేరేపించాలి. ఈ వాగ్దేవత ఓష్ఠద్వయాన్ని ఆచ్ఛాదక వస్త్రంగా కల్గినది. వజ్రాలవలె గట్టిగా ఉండేవి, మధ్యలో అంతరాళం (సందు) లేనివి అయిన దంతాలతో పరివృతమైన, తీక్ష్ణమైన (ప్రతివాదులను నిరసించడంలో మిక్కిలి సమర్థమైన) వజ్రం వంటిది. ఈ వాగ్దేవత నన్ను సభలో అందఱు మెచ్చే రీతిలో నన్ను పలికించాలి.

ఈ మంత్రాన్ని పదిరోజులు నిష్ఠతో జపించిన ఉపాసకునకు మహావిష్ణువు పట్ల అనన్యమైన భక్తి సిద్ధిస్తుందని “ఓష్ఠాపిధానా మంత్రస్య జపేద్దశదినం ప్రతి, ఏకఋద్ధి స్సదా తస్య మహావిష్ణో ప్రవర్తతే” అనే శౌనకీయ ఋగ్వేదానంలో తెలుపబడింది.

4. (ఈ మంత్రం ఋగ్వేదం తృతీయమండలంలోనిది. (3-53-15))

జ్వలించే అగ్నిని కల్గిన ఋషులచే (జమదగ్నులచే) అనుగ్రహింపబడినది, అజ్ఞానాన్ని నశింపజేసేది, అంతటా శబ్దరూపంలో అంతటా వ్యాపించేది అయిన వాగ్దేవత గొప్పగా ఆకాశంలో శబ్దిస్తున్నది. ఈ సూర్యుని మహిత అయిన వాగ్దేవత ఇంద్రాది దేవతలకు అక్షయమైన అమృతలక్షణమైన అన్నాన్ని అంతట విస్తరింపజేస్తున్నది.

(ఈ మంత్ర మహిమ పలుచోట్ల ఉగ్గడింపబడింది. “వాగింద్రియ ప్రమూఢో యో న విద్యాం ప్రతిపద్యతే, ఇంద్రియార్థాన్ యథార్థాన్ వా యో న వేత్తి కథంచన, విద్యావాఽధికతా యస్య ప్రణశ్యత పునః పునః, ససర్వరీ ఋచో జస్త్వా ద్వౌ మాసౌ ప్రతిపద్యతే” (ఋగ్వేదానం - 185) (వాగింద్రియశక్తి లేనివాడై ఎవడు విద్యను పొందలేదో,

లౌకిక విషయాలను గూర్చి, యథార్థాలనుగూర్చి గాని ఎవడు తెలిసికొనలేదో, విద్యను పొందినా దానిని ఎవడు మాటిమాటికి కోల్పోతాడో (మఱచిపోతాడో) అతడు “స సర్వరీ” ఇత్యాది ఋక్ను రెండు నెలలు జపించి తిరిగి విద్యను పొందగలడు) అని ఋగ్వేదానం తెల్పింది. “నాస్తి విద్యా సమా యస్య సుయుక్తస్యాపి భార్గవ, స సర్వరీరితి జపన్ మాసాత్తం ప్రతిపద్యతే” (“ససర్వరీ” అనే మంత్రాన్ని ఒక నెల జపించినవానితో విద్యలో ఎవరూ సాటిరారు) అని విష్ణు ధర్మోత్తరంలో (124-52) తెలుపబడింది.

ఈ మంత్రంలోని “ఆసూర్యస్య దుహితమ్” అనే ప్రయోగానికి “హయగ్రీవ రూపంలోని సూర్యునకు సంబంధించినది, యాజ్ఞవల్క్యుమహర్షి కోరికను తీర్చినది” - అనే అర్థం వ్యాసభగవానునకు వివక్షతం. ఈ మంత్రం, దీని తర్వాత గల మంత్రం కూడా వాగ్దేవతాపరమే.

“స సర్వరీధ్ధుచే ప్రాహు రితిహాసం పురావదః, సౌదాస నృప యజ్ఞే వై వసిష్ఠాత్మజ శక్తినా, విశ్వామిత్రస్యాభిభూతం బలం వాక్ చ సమంతతః, వసిష్ఠేనాభిభూతః న హ్యవాత్సీదథ గాధిజః, తస్మై బ్రాహ్మీం తు సౌరీం వా నామ్నా వాచం స సర్వరీమ్, సూర్యవేత్సవ ఆహృత్య దదు రైవ జమదగ్నుయః, కుశికానాం మతి స్సా వాగమతిం తామపానుదత్” అనే అనుగీతా భాష్యంలోని సాయణాచార్యసూక్తికూడా ఇక్కడ అనుసంధేయం. (సౌదాసుడనే ప్రభువు చేసే యజ్ఞంలో విశ్వామిత్రుని శక్తి, వాక్కు కూడా వసిష్ఠకుమారుడైన శక్తిచే జయించబడ్డాయి. వశిష్ఠునివల్ల విశ్వామిత్రుడు పరాభవాన్ని పొందాడు. అప్పుడు విశ్వామిత్రుని ప్రార్థనవల్ల ఋషులు “బ్రాహ్మీ” అని, “సౌరీ” అని పేరును కల “స సర్వరీ” అనే ఋక్కును సూర్యుని నివాసంనుండి తీసికొని వచ్చి విశ్వామిత్రునకు ఇచ్చారు. కుశికుని అజ్ఞానాన్ని ఆ ఋక్ పోగొట్టి, జ్ఞానాన్ని కల్గించింది.) ఈ విధంగా ఈ ఋక్ జ్ఞానప్రదాయకం.

(హయగ్రీవోపాసనవల్ల జ్ఞానం, సంపద లభిస్తాయి. ఈ అనుమంత్రాలలో కూడా ఈ రెండు అంశాలు ప్రధానంగా ప్రతిపాదించబడ్డాయి.)

ఈ హయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్యను ఎవడు ఏకాదశినాడు పఠిస్తాడో, అతడు హయగ్రీవానుగ్రహాన్ని పొంది మహాపురుషుడవుతాడు. జీవన్ముక్తుడవుతాడు.

ఓ హయగ్రీవ పరమాత్మా! నీకు నమస్కారం. నీ అనుగ్రహంవల్ల ఆచార్యునివద్ద పొందిన విద్యను నేను ధరించగల్గినవాడను కావాలి. ఆ విద్యను మఱువనివాడను కావాలి. నా చెవుల ద్వారా ఆలకించిన మంచిని నేను మఱువని వాడను కావాలి. అంతేకాక, నాకు ఆముష్మికమైన విద్యాఫలం కలగాలి.

ఇది హయగ్రీవోపనిషత్తు.

శ్రీహయగ్రీవ స్తోత్రమ్

(గరుడపురాణాంతర్గతమ్)

1. ఓమ్ నమో హయశిరసే విద్యాధ్యక్షాయ వై నమః ।
నమో విద్యాధరస్వరూపాయ విద్యాదాత్రే నమో నమః ॥
2. నమః శాంతాయ దేహాయ త్రిగుణాయాత్మనే నమః ।
సురాసురనిహంత్రే చ సర్వదుష్టవినాశినే ॥
3. సర్వలోకాధిపతయే బ్రహ్మరూపాయ వై నమః ।
నమ ఈశ్వరవంద్యాయ శంఖచక్రధరాయ చ ॥
4. నమ ఆద్యాయ దాంతాయ సర్వసత్త్వహితాయ చ ।
త్రిగుణాయ గుణయైవ బ్రహ్మవిష్ణుస్వరూపిణే ॥
5. కర్త్రే హర్త్రే సురేశాయ సర్వగాయ నమో నమః ।
ఇత్యేవం సంస్తవం కృత్వా దేవదేవం విచింతయేత్ ॥
6. హృత్పద్మవిమలే రుద్ర! శంఖచక్రగదాధరమ్ ।
సూర్యకోటిప్రతీకాశం సర్వావయవసుందరమ్ ॥
7. ఇతి తే కథితా పూజా హయగ్రీవస్య శంకర ।
యః పఠేత్ భయభక్త్యా చ స గచ్ఛేత్ పరమం పదమ్ ॥

శ్రీవిష్ణుతలకసంహితలోని హయగ్రీవమంత్ర వివేరణ శ్లోకాలు

1. అథ హంసమనుం వక్ష్యే భక్తిముక్తిప్రదాయకమ్ ।
యవర్గే చాష్టమే వర్గః తద్వర్గే సప్తమః పునః ॥
2. ప్రణవశ్చ భవేన్మంత్రో హంసైవాక్షరసంజ్ఞితః ।
హంసైకాక్షరమంత్రస్య బ్రహ్మ ఋషి రుదాహృతః ॥

ఇహలోక - పరలోక సంపదలను కల్గించే హంసమనువు అనబడే హయగ్రీవ మంత్రాన్ని గూర్చి పల్కుతున్నాను. యవర్గంలోని ఎనిమిదవ వర్గం అంటే - హకారం, ఆ వర్గంలోని ఏడవ అక్షరం - అంటే - సకారం - ప్రణవం కలిపి - అంటే 'హ్సామ్' - అనేది హయగ్రీవ ఏకాక్షరమంత్రం. ఈ ఏకాక్షర మంత్రానికి ఋషి 'బ్రహ్మ'.
3. ఛంద శ్చ దేవీ గాయత్రీ దేవతాస్య హయాననః ।
యవర్గే చాష్టమం బీజం తద్వర్గే సప్తమం పునః ॥
4. ప్రణవ శ్చ భవేచ్ఛక్తిః ప్రతీకా హంసమంత్రతః ।
సర్వదీర్ఘాః షడప్యస్య వక్ష్యే ధ్యానమితః శ్రుణు ॥

దీని ఛందస్సు - దేవీ గాయత్రీ. ఈ మంత్రానికి అధిదేవత - హయగ్రీవుడు. యవర్గంలోని ఎనిమిదవ అక్షరమైన హకారం, ఏడవ అక్షరమైన సకారం ప్రణవం - అంటే "హ్సామ్" అనేది శక్తి. ప్రతీకలు - స్వరదీర్ఘాలు - ఆఱు. ఇక హయగ్రీవమూర్తి ధ్యానాన్ని గూర్చి తెల్పుతున్నాను. విను.
5. హయగ్రీవ మహం వందే స్ఫటికాచలసన్నిభమ్ ।
చంద్రమండలమధ్యస్థం సరస్వత్యా సమన్వితమ్ ॥
6. వ్యాఖ్యాం చ పుస్తకం శంఖం చక్రం చ దధతం కరైః ।
మేఘగంభీరయా వాచా వ్యాఖ్యాంతం నిఖిలాగమాన్ ॥
7. బ్రహ్మశంకరవాగీశ భారతీవ్యాససేవితమ్ ।
ష్టావయంతం జగత్సర్వం స్వదేహోత్థామృతాంశుభిః ॥

శుద్ధస్ఫటిక పర్వతంవింటివాడు, చంద్రమండలం మధ్యలో వేంచేసి ఉన్నవాడు, సరస్వతి అనే పేరును కల దేవేరితో కూడబడి ఉన్నవాడు, వ్యాఖ్యాసముద్ర, పుస్తకం, శంఖం, చక్రం - అనే ఈ నాల్గింటిని నాల్గు చేతులలో ధరించి ఉండేవాడు,

మేఘధ్వనివలె గంభీరమైన ధ్వనిని కల్గిన వాక్కుతో అన్ని వేదాలను వ్యాఖ్యానించేవాడు, బ్రహ్మ, శంకరుడు, బృహస్పతి, భారతీదేవి, వ్యాసుడు మొదలైనవారిచే సేవింపబడేవాడు, జగత్తును అంతటినీ తన దివ్యమంగళవిగ్రహంనుండి వెలువడే అమృతకిరణాలతో చల్లగా తడిపేవాడైన హయగ్రీవుని నమస్కరిస్తున్నాను.

8. ఏవం ధ్యాత్వా జపేన్మంత్రం లక్షత్రయ మతంద్రితః ।
త్రింశత్ సహస్రం జహుయా త్తావదేవాంబుతర్పణమ్ ॥
9. జలతర్పణహోమాంతే స్వయం సిద్ధ్యతి మంత్రరాట్ ।
సిద్ధే హంసమనౌ వాణీ వాచి నృత్యతి సర్వదా ॥
10. అనేన మంత్రరాజేన నాసాధ్యం విద్యతే భువి ।

ఈవిధంగా హయగ్రీవుని ధ్యానించి, మూడు లక్షలమార్లు మంత్రాన్ని సోమరితనం లేనివాడై జపించాలి. ముప్పైవేలసార్లు జపాన్ని, జలతర్పణాన్ని ఆ మంత్రంతో చేయాలి. ఈవిధంగా జలతర్పణాన్ని, హోమాన్ని చేసిన తరువాత హయగ్రీవమంత్రరాజసిద్ధి కలుగుతుంది. హయగ్రీవమంత్ర సిద్ధి కల్గినవాని జిహ్వలో సరస్వతి సదా ఉంటుంది. ఈ మంత్రరాజంతో అసాధ్యం అనేది ఏదీ లేదు.

హయగ్రీవ కవచమ్-1

(ఈ కవచాన్ని శ్రీ ఉత్తమూర్ వీరరాఘవాచార్యస్వామివారు శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవ సహస్రనామస్తోత్రాది- అనే గ్రంథంలో ముద్రించారు)

పార్వత్యువాచ - పార్వతి పల్కినది.

1. దేవదేవ! మహాదేవ! కరుణాకర! శంకర! ।
త్వయా ప్రసాదశీలేన కథితాని రమాపతే ॥
2. బహూనా మవతారాణా బహూని కవచాని చ ।
ఇదానీం శ్రోతు మిచ్ఛామి హయాస్యకవచం విభో ! ॥

దేవదేవా! మహాదేవా! కరుణకు నిలయమైన ఓ శంకరా! సహజమైన కరుణను కల నీవు విష్ణువుయొక్క పలు అవతారాలకు చెందిన కవచస్తోత్రాలను నాకు తెలిపావు. ఇప్పుడు హయగ్రీవకవచాన్నిగూర్చి నేను వినగోరుతున్నాను. - అని పార్వతి శివునితో అన్నది.

శివ ఉవాచ - అప్పుడు శివుడు (ఈవిధంగా) అన్నాడు.

3. దేవి! ప్రియంవదే! తుభ్యం రహస్యమపి మత్ప్రియే! ।
కలశాంబుధి పీయూషం హయాస్యకవచం వదే ॥

ప్రియంగా పలికే పార్వతీదేవీ! నీవు నాకు చాలా ప్రియమైన దానవు అయినందున, చాలా రహస్యమైనదే అయినా, పాలసముద్రంనుండి పుట్టిన అమృతంవంటి హయగ్రీవ కవచాన్ని గూర్చి పలుకుతున్నాను. విను.

4. మహాకల్పాంతయామిన్యాం సంచరంస్తు హరిః స్వయమ్ ।
లీలయా హయవక్త్రాఖ్యరూప మాస్థాయ యోహరత్ ॥
5. పుత్రవాత్సల్యతో మహ్యాం విరించి రుపదిష్టవాన్ ।
హయాస్యకవచస్యాస్య ఋషి ర్బ్రహ్మ ప్రకీర్తితః ॥

ఛందోఽనుష్టుప్ తథా దేవో హయగ్రీవ ఉదాహృతః ॥

బ్రహ్మ నాపై ఉండే పుత్రవాత్సల్యం కారణంగా ఈ హయగ్రీవకవచస్తోత్రాన్ని నాకు ఉపదేశించాడు. ఈ కవచానికి ఋషి - బ్రహ్మం. ఛందస్సు - అనుష్టుప్. అధిదేవత - హయగ్రీవుడు.

6. హ్సామ్ బీజం తు సమాఖ్యాతు హ్సామ్ శక్తిః సముదాహృతా ।
ఓమ్ కీలకం సమాఖ్యాత ముచ్చైరుత్తీలకం తథా ॥

“హ్సామ్” అనేది బీజం, శక్తి కూడా. “ఓమ్” అనేది కీలకం.

7. లక్ష్మీకరాంభోరుహహేమకుంభపీయూషపూరై రభిషిక్తశీర్షమ్ ।
వ్యాఖ్యాక్షమాలాంబుజపుస్తకాని హస్తై ర్వహంతం హయతుండ మీదే ॥

లక్ష్మీదేవి తన కరకమలంతో బంగారుపాత్రలలోని అమృత రసధారలతో అభిషేకింప బడిన శిరస్సును కలవానినిగా, వ్యాఖ్యాసముద్ర, అక్షమాల, పద్మం, పుస్తకం - అనే వీనిని చేతులలో కలవానినిగా హయగ్రీవుని ధ్యానిస్తున్నాను - (అనేది హయగ్రీవ ధ్యాన స్వరూపం. ఇక కవచం వివరింపబడుతున్నది.)

8. సుధాసిక్తః శిరః పాతు ఫాలం పాతు శశిప్రభః ।
దృశౌ రక్షతు దైత్యారిః నాసాం వాగ్భ్రంభవారిధిః ॥

అమృతంతో తడుపబడిన హయగ్రీవుడు నా శిరస్సును రక్షించాలి. చంద్రకాంతివంటి కాంతిని కలవాడు ఫాలాన్ని రక్షించాలి. మధుకైటభులనే దైత్యులను వధించినవాడు నా నేత్రాలను రక్షించాలి. నాసికను వాగ్భ్రంభణానికి వారిధి (సముద్రం) వంటి వాడు రక్షించాలి.

9. శ్రోత్రే పాతు స్థిరశ్రోత్రః కపోలౌ కరుణానిధిః ।
ముఖం పాతు గిరాం స్వామీ జిహ్వం పాతు సురారిహృత్ ॥

నా చెవులను స్థిరమైన శ్రోత్రాలను కలవాడు రక్షించాలి. కపోలాలను కరుణకు నిధి అయినవాడు రక్షించాలి. ముఖాన్ని వాక్కులకు ప్రభువు రక్షించాలి. జిహ్వను దేవతల శత్రువులను హరించినవాడు రక్షించాలి.

10. హనూ హనూమత స్సేవ్యః కంఠం వైకుంఠనాయకః ।
గ్రీవాం పాతు హయగ్రీవః హృదయం కమలాకరః ॥

దవుడలను హనుమంతునిచే సేవింపదగినవాడు రక్షించాలి. కంఠాన్ని వైకుంఠ నాయకుడు రక్షించాలి. మెడను హయగ్రీవుడు రక్షించాలి. హృదయాన్ని (వక్షస్సులో లక్ష్మిని కలవాడైన) కమలాకరుడు రక్షించాలి.

11. ఉదరం విశ్వభృత్ పాతు నాభిః పంకజలోచనః ।
మేఢ్రం ప్రజాపతిః పాతు ఊరూ పాతు గదాధరః ॥

ఉదరాన్ని విశ్వాన్ని భరించేవాడు రక్షించాలి. నాభిని పద్మనేత్రుడు రక్షించాలి. మేఢ్రాన్ని (గుహ్యంగాన్ని) ప్రజాపతి రక్షించాలి. ఊరువులను గదాధరుడు రక్షించాలి.

12. జానునీ విశ్వభృత్ పాతు జంఘే చ జగతాం పతిః ।
గుల్ఫే పాతు హయధ్వంసీ పాదౌ విజ్ఞానవారధిః ॥

మోకాళ్ళను విశ్వాన్ని భరించేవాడు రక్షించాలి. పిక్కలను జగత్తుకు ప్రభువు రక్షించాలి. మడమలను హయగ్రీవుడనే రాక్షసుని సంహరించినవాడు రక్షించాలి. పాదాలను విజ్ఞానానికి సముద్రంవంటివాడు రక్షించాలి.

13. ప్రాచ్యాం రక్షతు వాగీశః దక్షిణస్యాం వరాయుధః ।
ప్రతీచ్యాం విశ్వభృత్ పాతు ఉదీచ్యాం శివవందితః ॥

తూర్పుదిక్కులో వాక్కులకు అధిపతి రక్షించాలి. దక్షిణ దిక్కులో గొప్ప ఆయుధాలను కలవాడు రక్షించాలి. పడమటిదిక్కులో విశ్వాన్ని భరించేవాడు రక్షించాలి. ఉత్తరదిక్కులో శివునిచే నమస్కరింపబడినవాడు రక్షించాలి.

14. ఊర్ధ్వం పాతు హరిః సాక్షాత్ అధః పాతు గుణాకరః ।
అంతరిక్షే హరిః పాతు విశ్వతః పాతు విశ్వస్పృహ ॥

ఊర్ధ్వదిశలో హరి సాక్షాత్తుగా రక్షించాలి. క్రింది దిశలో కల్యాణగుణాలకు ఆకరమైనవాడు రక్షించాలి. అంతరిక్షంలో హరి రక్షించాలి. నన్ను అంతటా విశ్వాన్ని సృష్టించినవాడు రక్షించాలి.

15. య ఏతత్ కవచం ధీమాన్ సన్నహ్యేత్ నిజవిగ్రహే ।
దుర్వాదిరాక్షసవ్యూహైః స కదాచి న్న బాధ్యతే ॥

ఈ కవచాన్ని ఏ బుద్ధిమంతుడు తన శరీరంలో వహిస్తాడో (ధ్యానిస్తాడో), అతడు దుర్వాదులనే రాక్షసవ్యూహాలచేత ఎప్పుడూ బాధింపబడడు.

16. పఠేత్ య ఏతత్ కవచం త్రిసంధ్యం భక్తిభావతః ।
మూఢోఽపి గీషృతిస్పర్ధీ జాయతే నాత్ర సంశయః ॥

ఈ కవచాన్ని మూడు సంధ్యలలో (ప్రాతః - మాధ్యాహ్నిక - సాయం సంధ్యా సమయాలలో) భక్తితో పఠిస్తాడో, అతడు మూఢుడైనా, బృహస్పతితో పోటీపడేవాడుగా కాగలడు, సందేహం లేదు.

హయగ్రీవ కవచమ్ - 2

(హయగ్రీవమంత్రే, అధర్వణవేదే మంత్రఖండే పూర్వసంహితాయామ్ శ్రీహయగ్రీవ కవచమ్)

అస్య శ్రీహయగ్రీవకవచమహామంత్రస్య హయగ్రీవ ఋషిః అనుష్టుప్ ఛందః. శ్రీహయగ్రీవపరమాత్మా దేవతా. ఓం శ్రీం వాగీశ్వరాయ నమ ఇతి బీజమ్. ఓం క్షీం విద్యాధరాయ నమ ఇతి శక్తిః. ఓం సౌం వేదనిధయే నమ ఇతి కీలకమ్. ఓం నమో హయగ్రీవాయ శుక్లవర్ణాయ విద్యామూర్తయే ఓంకారాయాచ్యుతాయ బ్రహ్మవిద్యా ప్రదాయ స్వాహా. నమః హయగ్రీవప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపే వినియోగః.

ఈ శ్రీహయగ్రీవకవచమనే మహామంత్రానికి హయగ్రీవుడు - ఋషి. ఛందస్సు - అనుష్టుప్. దేవత - శ్రీహయగ్రీవ పరమాత్మ. బీజం - ఓమ్ శ్రీమ్ వాగీశ్వరాయనమః. ఓమ్ క్షీమ్ విద్యాధరాయనమః - అని శక్తి. ఓమ్ సౌమ్ వేదనిధయే - అని కీలకం. ఓమ్ నమో హయగ్రీవాయ శుక్లవర్ణాయ విద్యామూర్తయే ఓంకారాయ అచ్యుతాయ బ్రహ్మవిద్యా ప్రదాయస్వాహా నమః - అని న్యాసం. హయగ్రీవప్రసాద సిద్ధ్యర్థే జపే వినియోగః- అని వినియోగం.

ధ్యానమ్

కలశాంబుధిసంకాశం కమలాయతలోచనమ్ ।

కలానిధికృతావాసం కర్ణికాంతరవాసినమ్ ॥

జ్ఞానముద్రాక్షవలయశంఖచక్రలసత్కరమ్ ।

భూషాకిరణసందోహవిరాజితదిగందరమ్ ॥

వక్ర్రాజ్ఞనిర్గతోద్దామవాణీసంతానశోభితమ్ ।

దేవతాసార్వభౌమం తం ధ్యాయే దిష్టార్థసిద్ధయే ॥

పాలసముద్రంపంటివాడు, తామరలవంటి విశాలమైన నేత్రాలను కలవాడు, చంద్రమండలంలో వేంచేసి ఉండేవాడు, ఆసనపద్మంలోని కర్ణిక (మధ్యభాగంలో) ఉండేవాడు, జ్ఞానముద్రతో, అక్షమాలతో, శంఖచక్రాలతో ప్రకాశించే హస్తాలను కలవాడు, భూషణాల కిరణాల సమూహంతో ప్రకాశించే దిక్కుల మధ్యభాగాన్ని కలవాడు, ముఖ

పద్మం నుండి వెలువడే గొప్పదైన వాక్సమూహంతో శోభిల్లేవాడు, దేవతా సార్వభౌముడైన ఆ హయగ్రీవుని ఇష్టార్థసిద్ధికోసం ధ్యానించాలి.

కవచం

1. హయగ్రీవః శిరః పాతు లలాటం చంద్రమధ్యగః ।

శాస్త్రదృష్టిః దృశౌ పాతు శబ్దబ్రహ్మతృకః శ్రుతీ ॥

శిరస్సును హయగ్రీవుడు రక్షించుగాక. చంద్రమండలం మధ్యలో ఉండేవాడు లలాటాన్ని రక్షించుగాక. శాస్త్రాలను దృష్టిగా కలవాడు నేత్రాలను, శబ్దబ్రహ్మకుడైనవాడు చెవులను రక్షించుగాక.

2. పూణం గంధాత్మకః పాతు వదనం యజ్ఞసంభవః ।

జిహ్వం వాగీశ్వరః పాతు ముకుందో దంతసంహతీః ॥

“సర్వగంధః” (అని స్తుతింపబడినందున) గంధాత్మకుడు పూణాన్ని (ముక్కును) రక్షించుగాక. ముఖాన్ని యజ్ఞసంభవుడు రక్షించాలి. దంతపంక్తిని ముకుందుడు రక్షించాలి.

3. ఓష్ఠం బ్రహ్మతృకః పాతు పాతు నారాయణోఽధరమ్ ।

శివాత్మా చిబుకం పాతు కపోలో కమలాప్రభుః ॥

పై పెదవిని బ్రహ్మతృకుడు రక్షించాలి. కింది పెదవిని నారాయణుడు రక్షించాలి. చుబుకాన్ని శివునకు అంతర్యామియైనవాడు రక్షించాలి. కపోలాలను లక్ష్మీపతి రక్షించాలి.

4. విద్యాత్మా పీఠకం పాతు కంఠం నాదాత్మకో మమ ।

భుజౌ చతుర్భుజః పాతు కరో దైత్యేంద్రమర్దనః ॥

విద్యాస్వరూపుడు నా స్వరపీఠికను రక్షించాలి. నాదస్వరూపుడు కంఠాన్ని రక్షించాలి. భుజాలను చతుర్భుజుడు, దైత్యుల ప్రభువులను మర్దించినవాడు చేతులను రక్షించాలి.

5. జ్ఞానాత్మా హృదయం పాతు విశ్వాత్మా తు కుచద్వయమ్ ।

మధ్యమం పాతు సర్వాత్మా పాతు పీతాంబరః కటిమ్ ॥

హృదయాన్ని జ్ఞానస్వరూపుడు రక్షించాలి. కుచద్వయాన్ని విశ్వాత్మకుడు రక్షించాలి. మధ్యభాగాన్ని, అందఱికి ఆత్మయైనవాడు, నడుమును పీతాంబరుడు రక్షించాలి.

6. కుక్షిం కుక్షిష్ఠవిశ్వో మే బలిభంగో వలిత్రయమ్ ।

నాభిం మే పద్మనాభోఽవ్యాత్ గుహ్యం గుహ్యార్థభోధకృత్ ॥

ఉదరాన్ని ఉదరంలో విశ్వాన్ని కలవాడు రక్షించాలి. బలిని భంజించినవాడు వలిత్రయాన్ని (మధ్యభాగంలో ఉండే మూడు మడుపులను) రక్షించాలి. నాభిని పద్మనాభుడు, గుహ్యంగాన్ని రహస్యాగ్ధాన్ని బోధించేవాడు రక్షించాలి.

7. ఊరూ దామోదరః పాతు పాతు జానునీ మధుసూదనః ।

పాతు జంఘే మహావిష్ణుః గుల్ఫౌ పాతు జనార్దనః ॥

ఊరువులను దామోదరుడు, మోకాళ్ళను మధుసూధనుడు రక్షించాలి. పిక్కలను మహావిష్ణువు, గుల్ఫాలను (చీలమండలను) జనార్ధనుడు రక్షించాలి.

8. పాదౌ త్రివిక్రమః పాతు పాతు పాదాంగుళీహరిః ।

సర్వాంగం సర్వగః పాతు పాతు రోమాణి కేశవః ॥

పాదాలను త్రివిక్రముడు, పాదాల వేళ్ళను హరి రక్షించాలి. అన్ని అంగాలను అంతట ఉండేవాడు, కేశాలను కేశవుడు రక్షించాలి.

9. ధాతున్ నాడీగతః పాతు భార్యాం లక్ష్మీపతి ర్మమ ।

పుత్రాన్ విశ్వకుటుంబీ మే పాతు బంధూన్ సురేశ్వరః ॥

ధాతువులను నాడులలో ఉండేవాడు, భార్యను లక్ష్మీపతి రక్షించాలి. పుత్రులను విశ్వకుటుంబి రక్షించాలి. బంధువులను పరులకు ప్రభువు (అయిన హయగ్రీవుడు) రక్షించాలి.

10. మిత్రం మిత్రాత్మకః పాతు మహాత్మా శత్రుసంహతీ ।

ప్రాణాన్ వాయ్వాత్మకః పాతు వ్యోమాత్మా హృద్గుహాంతరమ్ ॥

మిత్రులను సూర్యాత్మకుడు రక్షించాలి. శత్రుసమూహంనుండి అగ్ని స్వరూపుడు రక్షించాలి. ప్రాణాలను వాయుస్వరూపుడు, ఆకాశస్వరూపుడు హృదయగుహాంతరాన్ని రక్షించాలి.

11. దివారాత్రం హృషీకేశః పాతు సర్వం జగద్గురుః ।

విషమే సంకటే చైవ పాతు క్షేమంకరో హరిః ॥

రాత్రింబగళ్ళలో హృషీకేశుడు, అన్నిటిని జగద్గురువు రక్షించాలి. విషయమైన ఆపదలనుండి క్షేమాన్ని కల్పించే హరి రక్షించాలి.

12. సచ్చిదానందరూపో మే జ్ఞానం రక్షతు సర్వదా ।

ప్రాచ్యాం రక్షతు సర్వాత్మా అగ్నేయ్యాం జ్ఞానదీపకః ॥

నా జ్ఞానాన్ని సదా సచ్చిదానందరూపుడు రక్షించాలి. తూర్పున ఆందఱికి ఆత్మ, అగ్నేయదిక్కులో జ్ఞానదీపకుడు రక్షించాలి.

13. యామ్యాం బోధప్రదః పాతు నైఋత్యాం చిద్వనప్రభః ।

విద్యానిధి స్తు వారుణ్యాం వాయవ్యాం చిన్మయోఽవతు ॥

దక్షిణదిక్కులో బోధను కల్పించేవాడు, నైఋతిలో చైతన్యరూపంలోని గొప్ప ప్రభను కలవాడు రక్షించాలి. పడమటి దిశలో విద్యానిధి, వాయవ్యంలో చిద్రూపుడు రక్షించాలి.

14. కౌబేర్యాం విత్తదః పాతు ఐశాన్యాం చ జగద్గురుః ।

ఊర్ధ్వం పాతు జగత్త్వామీ పాత్వధస్తాత్ పరాత్పరః ॥

ఉత్తరదిక్కులో ధనాన్ని ఇచ్చేవాడు, ఈశాన్యంలో జగద్గురువు రక్షించాలి. పై దిశలో జగత్స్వామి, క్రింది దిశలో పరాత్పరుడు రక్షించాలి.

15. రక్షాహీనం తు యత్స్థానం రక్షత్వఖిలనాయకః ।

ఏవం వ్యస్తశరీరోఽసౌ సాక్షాత్ వాగీశ్వరో భవేత్ ॥

ఇంకా మిగిలిన రక్షలేని ఏ చోటును అయినా అఖిలనాయకుడు రక్షించాలి. ఈవిధంగా శరీరంలో సర్వత్ర హయగ్రీవుడు (కవచంగా) రక్షించేవాడు కావాలి.

16. ఆయురారోగ్య మైశ్వర్యం సర్వశాస్త్రప్రవక్తృతామ్ ।

లభతే నాత్ర సందేహో హయగ్రీవప్రసాదతః ।

ఇతీదం కీర్తితం దివ్యం కవచం దేవపూజితమ్ ॥

ఇతి హయగ్రీవమంత్రకాండే పూర్వసంహితాయాం

శ్రీహయగ్రీవకవచమ్

ఆయుస్సు, ఆరోగ్యం, ఐశ్వర్యం, సర్వశాస్త్రాలను గొప్పగా పలుకగలిగే స్థితి హయగ్రీవానుగ్రహం వల్ల పొందుతున్నాడు. ఈ విషయంలో సందేహం లేదు.

(ఇది హయమంత్రకాండంలోని పూర్వ సంహితలోగల హయగ్రీవకవచం)

నారదీయ మహాపురాణం లోని హయగ్రీవాపాసనగా నిరూపణమ్

(నారదీయ మహాపురాణంలో పలు ఉపాసనల ప్రకారాలు తెలుపబడ్డాయి. వాటిలో హయగ్రీవోపాసన ఒకటి. ఇది పూర్వభాగం తృతీయపాదంలో 72వ అధ్యాయంలో 32వ శ్లోకం నుండి 54వ శ్లోకం వరకు 23 శ్లోకాలలో తెలుపబడింది.)

1. ఉద్గీఢ పద మారభ్య ప్రణవోద్గీఢశబ్దతః ।
సర్వవాగీశ్వరేత్యంతే ప్రవదేదీశ్వరేత్యథ ॥
2. సర్వవేదమయాచింత్య పదాంతే సర్వమీరయేత్ ।
బోధయద్విత్తయాంతోఽయం మంత్ర స్తారాదిరీరితః ॥

“ఉద్గీఢ” అనే పదం నుండి ఆరంభించి, “ప్రణవోద్గీఢ” అనే శబ్దం వరకు, ఆ తరువాత “సర్వవాగీశ్వర” అనే పర్యంతం ఉచ్చరించాలి. “సర్వవేదమయాచింత్య” అనే పదం చివర “సర్వ” మనే పదాన్ని పలకాలి. తరువాత “బోధయ బోధయ” అనే పదాలను చివర కల్గిన ఈ మంత్రం ప్రణవాదిగా ఉచ్చరింపబడుతున్నది.

ఈ శ్లోకంలో, హయగ్రీవోపనిషత్తులో తెలుపబడిన హయగ్రీవమంత్రాలలో మూడవ మంత్రం యొక్క పదాల క్రమం నిర్దేశింపబడింది. “ఓమ్, ఉద్గీఢ! ప్రణవోద్గీఢ! సర్వవాగీశ్వరేశ్వర, సర్వవేదమయాచింత్య సర్వం బోధయ బోధయ” అనేది ఈ మంత్రం. ఇందులో ప్రణవంతోపాటు ముప్పైమూడు అక్షరాలున్నాయి. ఈ మంత్రం జపాదులలో నమశ్చబ్దఘటితంగా, తర్పణ హోమాదులలో స్వాహాశబ్దఘటితంగా ఉచ్చరింపబడుతుంది.

3. ఋషిః బ్రహ్మస్య నిర్దిష్టః ఛందోఽనుష్టుప్ ఉదాహృతమ్ ।
దేవతా స్యాత్ హయగ్రీవో వాగైశ్వర్యప్రదో విభుః ॥

ఈ మంత్రానికి ఋషి బ్రహ్మ, అనుష్టుప్ ఛందస్సు, వాక్కును, ఐశ్వర్యాన్ని అనుగ్రహించే ప్రభువైన హయగ్రీవుడు దేవత.

4. తారేణ పాదైః మంత్రస్య పంచాంగాని ప్రకల్పయేత్

ఇక ఈ మంత్రం ఉపాసనాప్రకారం తెలుపబడుతున్నది. ప్రణవం, మంత్రంలోని నాల్గు పాదాలు కలిపి అయిదు అంగాలను కల్పించాలి.

5. తుషారాద్రిసమచ్ఛాయం తులసీదామభూషితమ్ ।
తురంగవదనం వందే తుంగసారస్వత ప్రదమ్ ॥

6. ధ్వాత్వైవం ప్రజసే స్మంత్రమయుతం తద్దశాంశతః ।
మధ్యక్షైః పాయసైర్వత్సా విమలాదిసమన్వితే ॥

7. పూజయేద్వైష్ణవే పీఠేమూర్తిం సంకల్ప్త మూలతః ।

ఇక్కడ ఉపాసనా మూర్తి (రూపం) తెలుపబడుతున్నది.

మంచుకొండవలె తెల్లని వర్ణాన్ని కలవాడు, తులసీమాలను ఆభరణంగా కలవాడు, గొప్ప సారస్వతాన్ని (గొప్ప జ్ఞానాన్ని) కల్గించేవాడైన హయగ్రీవుని త్రికరణాలతో నమస్కరిస్తున్నాను. (“వది - అభివాదనస్తతోఽ” - అనే ధాత్వర్థాన్ని బట్టి “వందే” అనే క్రియ అభివాదనం చేయడం, స్తుతించడం - అనే కాయక, వాచిక రూపసేవను తెలుపడం ద్వారా, ఉపలక్షణప్రక్రియలో పరిశేషన్యాయం ద్వారా మానసికమైన ధ్యానాన్ని కూడా తెల్పుతున్నది.)

ఈ విధమైన హయగ్రీవమూర్తిని ధ్యానించి, పూర్వం తెల్పిన మంత్రాన్ని పదివేలమార్లు (అయుతం) జపించాలి. ఈ సంఖ్యలో పదవ భాగం - అంటే - వేయిసార్లు తేనెతో కలిపిన పాయసాన్ని హోమం చేయాలి.

విమలాది చామరగ్రాహిణులతో కూడిన వైష్ణవపీఠంలో ఇటువంటి హయగ్రీవమూర్తిని మూలమంత్రంతో భావన చేయాలి.

8. కర్ణికాయాం చతుర్దిక్షు యజేత్ పూర్వాదితః క్రమాత్ ।
సనందనం చ సనకం శ్రియం చ పృథివీం తథా ॥

కర్ణికలో లోపల నాల్గు దిక్కులలోను సనందనుని, సనకుని, లక్ష్మిని, భూదేవిని ఆవాహన చేసి పూర్వం తెల్పిన క్రమంలో పూజించాలి.

9. తద్బహిర్దిక్షు వేదాశ్చ షట్కోణేషు తతోఽర్చయేత్ ।
నిరుక్తం జ్యోతిషం పశ్చాద్యజే ద్వాకరణం తతః ॥

10. కల్పం శిక్షాం చ ఛందాసి వేదాంగాని త్విమాని వై ।

ఆ కర్ణికకు బయట నాల్గు దిక్కులలో నాల్గు వేదాలను, ఆఱు కోణాలలో నిరుక్తం, జ్యోతిషం, వ్యాకరణం, కల్పం, శిక్ష, ఛందస్సు అనే షడంగాలను ఆరాధించాలి.

11. తతోఽష్టదశమూలే తు మాతరోఽష్టై సమర్చయేత్ ॥
 12. వక్రతుండాదికానష్టై దశమధ్యే ప్రపూజయేత్ ।
 దశాగ్రేష్వర్చయేత్ పశ్చాత్ సాధకశ్చాష్ట ఖైరవాన్ ॥
 13. అసితాంగం రురుం చైవ భీషణం రక్తనేత్రకమ్ ।
 బటుకం కాలదమనం దంతురం వికటం తథా ॥

తరువాత షట్కోణానికి బయట గల అష్టదశపద్మంలోని ఎనిమిది దళాల మూలలలో ఎనిమిదిమంది మాతృకలను, దశమధ్యంలో వక్రతుండాదులను పూజించాలి. దశం చివరలో అసితాంగుడు, రురుడు, భీషణుడు, రక్తనేత్రుడు, బటుకుడు, కాలదమనుడు, దంతురుడు, వికటుడు - అను ఎనిమిదిమంది ఖైరవులను ఆరాధించాలి.

14. తద్భూషిః షోడశదశేష్వవతారాన్ హరేర్దశ ।
 శంఖం చక్రం గదా పద్మం నందకం శార్ఙ్గమేవ చ ॥

అష్టదశపద్మానికి బయట గల షోడశదశ పద్మంలో భగవానుని పది అవతారాలను, శంఖం, చక్రం, గద, పద్మం, నందకం, శార్ఙ్గమనే ఆఠింటిని - మొత్తం ఈ పదహాఠింటిని అర్చించాలి.

15. తద్భూషిః భూగృహే శక్రముఖాన్ దశ దిగీశ్వరాన్ ।
 వజ్రాద్యాన్ తద్భూషిశ్చేష్ట్యా ద్వారేషు చ తతః క్రమాత్ ॥

దానికి బయట గల భూగృహంలో ఇంద్రాది పదిమంది దిక్పాలకులను, వారికి బయట ద్వారాలలో వజ్రాదులను ఆరాధించి,

16. మహాగణపతిం దుర్గాం క్షేత్రేశం బటుకం తథా ।
 సమస్తప్రకటాద్యాశ్చ యోగిన్య స్తద్భూషి ర్భవేత్ ॥

17. తద్భూషిః సప్తనద్యశ్చ తద్భూష్యేతు గ్రహాన్ నవ ।
 తద్భూష్యే పర్వతానష్టై నక్షత్రాణి చ తద్భూషిః ॥

18. దీపం పంచదశావృత్త్యా సంపూజ్య తురగాననమ్ ।
 వాగీశ్వర సమోవాచి ధనై ర్ధనపతిర్భవేత్ ॥

మహాగణపతిని, దుర్గను, క్షేత్రపాలకుని, బటుకుని, సమస్తప్రకట మొదలైన యోగినులను ఆరాధించాలి. దానికి బయట ఏడు నదులు, వాటికి బయట నవగ్రహాలు, వాటికి బయట అష్ట పర్వతాలను, వాటికి బయట నక్షత్రాలను ఆరాధించాలి. ఈ విధంగా

పదిహేనుసార్లు హయగ్రీవుని ఆరాధించి వాక్కులో సాక్షాత్తు హయగ్రీవుడు కాగలడు. ఐశ్వర్యంలో కుబేరుడు కాగలడు.

19. ఏవం సిద్ధే మనౌ మంత్రప్రయోగాన్ కర్తు మర్హతి ।
 అష్టోత్తరసహస్రం తు శుద్ధవార్యభిమంత్రితమ్ ॥
 20. బీజేన మాసమాత్రం యః పిబేద్దీమాన్ జితేంద్రియః ।
 జన్మమూకోఽపి స నరో వాక్సిద్ధిం లభతే ధ్రువమ్ ॥

ఈ విధంగా మంత్ర సిద్ధి కల్గిన తర్వాత, మంత్ర ప్రయోగాలను చేయవచ్చును. వెయ్యి ఎనిమిది సార్లు బీజాక్షరంతో అభిమంత్రింపబడిన శుద్ధజలాన్ని పానం చేసిన వాడు జితేంద్రియుడు, ప్రట్టుమూగ అయినా వాక్సిద్ధిని పొందినవాడు కాగలడు.

21. చంద్రసూర్యోపరాగే తు పాత్రే రుక్మమయే క్షిపేత్ ।
 దుగ్ధం గవాం తతో మంత్రి కంఠమాత్రోదకే స్థితః ॥

22. స్ఫుర్భాద్విమోక్షపర్యంతం ప్రజపేన్మంత్రమాదరాత్ ।
 పిబేత్ తత్సర్వ మచిరాత్తస్య సారస్వతం భవేత్ ॥

23. జ్యోతిష్మతీ లతాబీజం దినేష్వైకైకవర్ధితమ్ ।
 అష్టోత్తరశతం యావద్భక్తయేదభిమంత్రితమ్ ॥

24. సరస్వత్యవతారోఽసౌ సత్యం స్యాద్భువి మానవః ।
 కిం బహూక్తేన విప్రేంద్ర! మనో రస్య ప్రసాదతః ॥

25. సర్వవేదాగమాదీనాం వ్యాఖ్యాతా జ్ఞానవాన్ భవేత్ ।

సూర్యచంద్రగ్రహణ సమయంలో బంగారు పాత్రలో పాలను పోసి, ఉపాసకుడు కంఠంలోతు నీళ్ళలో నిలచి ఉండి, గ్రహణంస్పర్శకాలం మొదలు మోక్షపర్యంతం హయగ్రీవమంత్రాన్ని భక్తితో జపించాలి. తరువాత ఆ పాలను పానం చేస్తే అతనికి గొప్ప సారస్వతం లభిస్తుంది. జ్యోతిష్మతీలతాబీజాన్ని దినానికి ఒక్కొక్కటి చొప్పున పెంచుతూ నూట ఎనిమిది దినాలు భుజిస్తే అతడు సాక్షాత్తు సరస్వతీ అవతారం కాగలడు. ఇది సత్యం. ఇంకా పలుమాటలెందుకు? విప్రేంద్ర! ఈ హయగ్రీవమంత్రప్రసాదంవల్ల అన్ని వేదాలను, ఆగమాలను వ్యాఖ్యానం చేయగల్గిన జ్ఞాని కాగలడు.

శ్రీహయగ్రీవాష్టోత్తర శతీనామ వివరణము

(ఈ అష్టోత్తర శతనామస్తోత్రం పరాశరపురాణోక్తంగా, అగస్త్య - నారద సంవాద రూపంగా ప్రసిద్ధం. ఇందులోని పలు నామాలలో ఎన్నో హయగ్రీవ తత్త్వ రహస్యాలు ఇమిడి ఉన్నాయి. నాకు తెలిసినంతలో కొన్ని నామాలకు మాత్రమే హయగ్రీవ పరంగా వివరణ ఇవ్వగలిగాను. పెద్దల సన్నిధిలో ఈ నామాల వైభవాన్ని పాఠకులు పూర్ణంగా గ్రహించగలరని మనవి.)

1. హయగ్రీవః - హయశిరస్సును కలవాడు
2. మహావిష్ణుః - మహావిష్ణుస్వరూపుడు
3. కేశవః - అందమైన, ప్రశస్తమైన కేశాలను - జూలును - కలవాడు. ఈవిధంగా ఈనామం ఇష్టప్రాప్తికి సూచకం.
4. మధుసూదనః - భక్తుల ఇంద్రియాలు తనపై నిలిచేటట్లు వశీకరించగలిగినవాడు. లేక, మధువు అనే అసురుని సంహరించినవాడు. ఈ నామం అనిష్టనివృత్తికి సూచకం.
5. గోవిందః - భక్తులకు అనిష్టనివృత్తిని, ఇష్టప్రాప్తిని కల్పించేవాడైనందున వారి స్తుతిపచనాలకు పాత్రమైనవాడు. లేక, మధుసూదనుడై, వేదాలను కాపాడి పొందినవాడు - అని ముందు నామంతో కలిపి అన్వయించి అర్థం చెప్పవచ్చు.
6. పుండరీకాక్షః - ఆ అవతారదశలోను అసాధారణ లక్షణమైన పుండరీకాక్షత్వాన్ని కలవాడు.
7. విష్ణుః - జగద్రూపుడై సర్వత్ర వ్యాపించి ఉండేవాడు. దీనివల్ల వ్యాపనం తెలుపబడింది.
8. విశ్వంభరః - విశ్వాన్ని భరించేవాడు. దీని ద్వారా భరణం తెలుపబడింది. హయశిర ఉపాఖ్యానంలో హయగ్రీవుని రూపం విశ్వతత్త్వాత్మకంగా తెలుపబడింది.
9. హరిః - అశ్వరూపుడు, లేక, భక్తుల ఆర్తిని తీర్చేవాడు. దీనివల్ల రక్షణం, తద్వారా నియమనం తెలుపబడింది. “హరత్వంతర్ధ్వంతమ్” అనే రీతిలో అజ్ఞాన నివర్తకుడు. ఉపసర్గార్థం ధాతులీనమై ఉంటుందనే క్రమంలో “అహరతి సర్వాభీష్టాన్” అనే వ్యుత్పత్తిద్వారా ఇష్టప్రాప్తకుడు.
10. ఆదిత్యః - ఆదిత్యమండలంలో హయగ్రీవరూపుడై వేంచేసి ఉండి, యాజ్ఞవల్క్యు నకు వేదోపదేశాన్ని (శుక్లయజుర్వేదాన్ని) ఉపదేశించినవాడు. (లేక) “అత్ గమ్యః” -

అనే వ్యుత్పత్తినిబట్టి, ఆకారం సంకర్షణ బీజమంత్రమని చెప్పబడినందున, తనకు వాచకమైన “ఆ” అనే వర్ణాన్ని జపించేవారిచే పొందబడేవాడని అర్థం. సంకర్షణుడు జ్ఞానబలగుణకుడు. హయగ్రీవుడు “జ్ఞానానంద” మయుడు కదా! హయగ్రీవుడు సంకర్షణమూర్తినుండి ఉద్భవించినట్లు విష్ణుతిలకసంహితలో తెలుపబడినది కూడా.

11. సర్వవాగీశః - సమస్తవాక్ప్రపంచానికి అధిపతి. “అవ్యాకృతాత్ వ్యాకృతవాససి త్వమ్, నామాని రూపాణి చ యాని పూర్వమ్, శంసంతి తేషాం చరమాం ప్రతిష్ఠామ్ వాగీశ్వర! త్వామ్” అని వేదాంతదేశికులు హయగ్రీవస్తోత్రంలో పలికారు. “గోపతిః” అనే నామాన్ని భట్టర్ “అశేషచ్ఛందో భాషావేషవాఙ్మిర్వాహః” అని ఘట్టం వివరిస్తూ “వాక్చతయే - ఇతి తన్మంత్రవర్ణే” అని హయగ్రీవ మంత్రంలోని తెలుపబడినదని కూడా అన్నారు.

12. సర్వాధారః - అన్నిటికీ ఆధారమైనవాడు. హయగ్రీవుడు సమస్తతత్త్వజాతాన్ని ధరించిన వైనాన్ని హయశిర ఉపాఖ్యానం తెల్పింది.

13. సనాతనః - సర్వాధారుడు కనుక సనాతనుడు. మిక్కిలి పురాతనమైనవాడైనా, ఎప్పటికప్పుడు నూతనంగా భాసించేవాడు.

14. నిరాధారః - హయగ్రీవుడు తత్త్వాలకు అన్నిటికీ ఆధారమైనవాడైనా, తనకు ఇంకొక ఆధారం ఏమీ లేనివాడు. “స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితః” - అని వేదం కూడా పల్కింది.

15. నిరాకారః - “న తే రూపం న చాకారో” అనే రీతిలో తనకోసంగా ఏ రూపాన్ని లేనివాడు. “యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాన్ తథైవ భజామ్యహమ్”, “తమరు కన్దదు ఎవ్వరువమ్ అవ్వరువమ్ తానే” అనే రీతిలో భక్తులు ఆదరించిన రూపాన్నే తన రూపంగా కలవాడు.

16. నిరీశః - తనను శాసించే వేటొక ఈశ్వరుని లేనివాడు. “అత్యేశ్వరమ్” - అనేవిధంగా తనకు తానే ఈశ్వరుడు.

17. నిరుపద్రవః - ఏ ఉపద్రవం - ఆపద - లేనివాడు.

18. నిరంజనః - కర్మసంబంధం లేనివాడు.

19. నిష్కలంకః - అచిద్గత - చిద్గతదోషాల సంబంధం ఏమీ లేనివాడు. హేయగుణ ప్రతిభటుడు.

20. నిత్యతృప్తః - “వాసుదేవో౨సి పూర్ణః” - అనే రీతిలో పూర్ణుడు కనుక, పూర్ణత్వ ప్రయుక్తమైన తృప్తిని కలవాడు. పూర్ణత లేనపుడుకదా అతృప్తి కల్గుతుంది.

21. నిరామయః - “విజరో విమృత్య ర్విశోకః” ఇత్యాదిగా శ్రుతి పల్కిన రీతిలో ఏ రోగం లేనివాడు. “ఆమయ” శబ్దం జరాదులను ఉపలక్షిస్తుంది.

22. సదానందమయః - జ్ఞానానందస్వరూపుడు, జ్ఞానానందాలను గుణంగా కలవాడు. “జ్ఞానానందమయం దేవమ్” అని కదా హయగ్రీవ ధ్యానం.

23. సాక్షీ - భక్తుల యోగక్షేమాలను సాక్షాత్తుగా చూచేవాడు, ఇంద్రియ సహకారం లేకుండానే జగత్తులోని సర్వవ్యాపారాలను సాక్షాత్తు చూచేవాడు, తన భక్తులకు జ్ఞానానందాలను కల్పించి, వారు ఆనందిస్తూ ఉండగా తృప్తిగా వారిని చూచేవాడు.

24. శరణ్యమ్ - ఏ తారతమ్యం లేకుండా అందఱికి గొప్ప రక్షకుడు.

25. సర్వదాయకః - అందఱికి అన్ని అభీష్టాలను ఇచ్చేవాడు.

26. శ్రీమాన్ - ఆ విధంగా సర్వాభీష్టప్రదాయకత్వానికి మూలమైన, నిత్యమైన లక్ష్మీసంబంధాన్ని కలవాడు.

27. లోకత్రయాధీశః - ముల్లోకాలకు ప్రభువు. లక్ష్మీవతిత్వప్రయుక్తమైన లోకత్రయాధిపత్వాన్ని కలవాడు.

28. శివః - శుభకరుడు. “మంగళాయతనం హరిః” అని ప్రమాణం. ముల్లోకాలలోని ఋభుక్షు - ముముక్షువులకు అందఱికి శుభాన్ని ఇచ్చేవాడు. “శివ శ్శివానామ్” అని మహాభారతవచనం.

29. సారస్వతప్రదః - “తుంగసారస్వతప్రదమ్” అని హయగ్రీవ ధ్యానశ్లోకసూక్తి.

30. వేదోద్ధర్తా - వేదాలను ఉద్ధరించినవాడు “వేదాహరణకర్మణే” అని ధ్యాన ప్రకారం.

31. వేదనిధిః - వేదాలలో గుప్తంగా ఉండే నిధి వంటివాడు.

32. వేదవేద్యః - “వేదై శ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః” అనే రీతిలో వేదాలచే తెలియదగిన వాడు. “శాస్త్రయోనిత్వాత్” అనే బ్రహ్మసూత్రం, “న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా” అనే శ్రుతి పరమాత్మ వేదాలచేతనే తెలియదగినవాడని, బాహ్యేంద్రియ జ్ఞానానికి విషయం కాడని తెల్పినది.

33. ప్రభృతమః - ప్రకృష్టంగా భారాన్ని మోసేవారిలో గొప్పవాడు. భరణమనేది భగవానుని ప్రధానలక్షణాలలో ఒకటి.

34. పూర్ణః - భక్తులు భక్తితో దేనిని సమర్పించినా భగవానుడు ప్రీతితో స్వీకరిస్తాడు. దానికి కారణం అతని అవాప్తసమస్త కామత్వమే. “అవాకీ అనాదరః” అని అంటూ వేదం కూడా భగవానుని పూర్ణత్వాన్ని సూచించింది. ఏ విషయంపట్ల ఆసక్తి లేకపోవడం, “అన్యత్ పూర్ణాదపాం కుంభాత్ అన్యత్ పాదావనే జనాత్, అన్యత్ కుశల

సంప్రశ్నాత్ న చేచ్ఛతి జనార్దనః” అనే విధంగా ఏ స్వల్పద్రవ్యాన్ని అయినా ప్రీతితో స్వీకరించడం రెండు పూర్ణత్వసూచనలు.

35. పూరయితా - తాను పూర్ణుడైతే, ఇతర దేవతలవలె భక్తులు చేసే స్తుతులను ఎందుకు కోరుతున్నాడు? అంటే, ఆ భక్తుల స్తుతించాలనే వారి కోరికను తీర్చడం కోసమే. ఆ రీతిలో వారి కోరికలను తీర్చేవాడు కనుక పూరయిత.

36. పుణ్యః - తనను స్తుతించేవారు పూర్వం ఎంత పాపిష్టివారైనా వారిని తన సంబంధంతో పవిత్రులను చేసి అర్హతను కల్పించేవాడు.

37. పుణ్యకీర్తిః - పుణ్యమైన నామసంకీర్తనాన్ని కలవాడు. “సాంకేత్యం పారిహాస్యం చ స్తోభం హేళన మేవ వా, వైకుంఠనామగ్రహణ మశేషాఘనాశకమ్” అనే రీతిలో పవిత్రాన్ని చేసే నామసంకీర్తనాన్ని కలవాడు. “అవశేనాపి యన్నామ్ని కీర్తితే సర్వపాతకైః, పుమాన్ విముచ్యతే సద్యః సింహత్రస్తైః మృగైరివ” ఇత్యాది ప్రమాణాలు కూడా స్మరణీయాలు.

38. పరాత్పరః - పరులైన - ఉత్కృష్టులైన - నిత్యముక్తుల కంటే గొప్పవాడు.

39. పరమాత్మా - సమస్త భూతాలు ఈ భగవానునివల్ల ఆత్మను (తమ లోపల ప్రవేశించి నిలచి, నియామకుడై ఉండేవానిని) కల్పించి అవుతున్నవి కనుక ఇతడు పరమాత్మ.

40. పరం జ్యోతిః - “తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి” అనే రీతిలో జ్యోతులన్నిటిలో గొప్ప జ్యోతిస్సు.

41. పరేశః - ఉత్కృష్టుడైన నియామకుడు. లోకంలో లోపల వ్యాపించి ఉండేవాడు నియామకుడు కాదు, నియామకుడు వ్యాపకుడు కాదు. వ్యాపనాన్ని, ఈశనాన్ని రెండింటిని కల్గినవాడు కనుక పరేశుడు. పరశబ్దవాక్యాలైన నిత్యులను, ముక్తులను కూడా నియమించేవాడు.

42. పారగః - దేశకాలవస్తాదిగా అన్నివిధాలైన అవధులను అతిక్రమించి ఉండేవాడు.

43. పరః - అందువల్లనే చాలా గొప్పవాడు.

44. సర్వవేదాత్మకః - “సర్వే వేదాః సర్వయజ్ఞా శ్చ కృష్ణః” అనే రీతిలో సమస్త వేదస్వరూపుడు, హయగ్రీవుడు. “ఋగ్యజుస్సామరూపాయ” అని హయగ్రీవానుష్టుభే మంత్రం తెల్పినది.

45. విద్వాన్ - అన్ని కాలాలలోను అన్నిటియొక్క అన్ని విధాలైన జ్ఞానాన్ని కలవాడు. “యో వేత్తి యుగపత్ సర్వం ప్రత్యక్షేణ సదా స్వతః” అనే రీతిలో సార్వపక్షీనమైన జ్ఞానాన్ని కలవాడు.

46. వేదాంతపారగః - వేదాంతాల పారాన్ని - అవధిని దాటిన వాడు. “యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ” అని వేదం తెల్పింది.

47. సకలోపనిషద్వేద్యః - అన్ని ఉపనిషత్తులచే వేద్యమైనవాడు. “వేదై శ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యో వేదాంతకృద్వేదవివేచ చాహమ్” అని అంటూ సర్వ వేదాంత ప్రతిపాద్యుడు తానేనని భగవానుడే తెలిపాడు.

48. నిష్కలః - “నిష్కలమ్ నిష్క్రియమ్ శాంతమ్ నిరవద్యం నిరంజనమ్” అని వేదం చెప్పిన రీతిలో నిష్కలుడు.

49. సర్వశాస్త్రవిత్ - సమస్తశాస్త్రాలను తెలిసినవాడు. హయగ్రీవుడు. సకలవిద్యా ప్రవర్తనుడు. “విద్-లాభే” అనే ధాతువును అనుసరించి పుట్టిన పదంగా “విత్” అనే దానిని భావిస్తే, సర్వశాస్త్రాలచే ప్రతిపాద్యుడుగా పొందబడేవాడని భావం.

50. అక్షమాలాజ్ఞానముద్రాయుక్త హస్తః - అక్షమాలికను, వ్యాఖ్యానముద్రను తన చేతులలో కలవాడు. “వ్యాఖ్యాముద్రామ్” ఇత్యాది హయగ్రీవ ధ్యానశ్లోకం భావ్యం.

51. వరప్రదః - వరప్రదాత. (లేక) వరమైన - శ్రేష్ఠమైన ముక్తిని అనుగ్రహించేవాడు.

52. పురాణః - “పురా అపి నవః” - ఎప్పటికప్పుడు నిత్యనూతనంగా భాసించేవాడు.

53. పురుషశ్రేష్ఠః - “ఉత్తమః పురుష స్త్వస్యః పరమాత్మేత్యదాహృతః” అనే రీతిలో పురుషులలో గొప్పవాడు.

54. శరణ్యః - ఉత్తముడైన రక్షకుడు. “శ్రూ-హింసాయామ్” అనే ధాతువు నుండి పుట్టిన శరణశబ్దం, పాపాలను నివర్తింపజేసేవాడనే అర్థాన్ని తెల్పుతుంది. అటువంటి పాపనివర్తములలో గొప్పవాడు - అని అర్థం. లేక, “శరణం గృహరక్షితోః” అనే నిఘంటువు వచనాన్ని బట్టి, భక్తులకు గొప్ప అపాశ్రయం - నివాసస్థానమని అర్థం. మొదట తెలుపబడిన అర్థం ప్రాపకత్వాన్ని, రెండవ అర్థం ప్రాప్యత్వాన్ని తెల్పుతున్నది.

55. పరమేశ్వరః - ఉభయవిభూతిరూపమైన పరమైశ్వర్యాన్ని కలవాడు.

56. శాంతః - నిస్తరంగసముద్రం వలె, ఊర్మిషట్కం (కామక్రోధాది అరిషడ్వర్గం) లేనివాడు. పరమాత్మ శాంతస్వభావాన్ని కలవాడే కాక, అతని సామీప్యంలో ఉన్నవారు కూడా అటువంటి శాంతిని పొందుతున్నారు కదా! ఇది భగవానుని శాంతత్వపరాకాష్ఠ.

57. దాంతః - శత్రువులను అణిచే శక్తిని కలవాడు.

58. జితక్రోధః - క్రోధాన్ని జయించినవాడు - అనియేకాక “జితాః క్రోధాః యేన సః” అనే వివరణాన్నిబట్టి తనను ధ్యానించే భక్తుల మనస్సులలో క్రోధాది దోషాలను పోగొట్టేవాడని కూడా అర్థం. క్రోధశబ్దం మిగిలిన వానిని లక్షిస్తుంది.

59. జితామిత్రః - భక్తుల శత్రువులను జయించినవాడు.

60. జగన్మయః - జగద్రూపుడు. “సర్వం విష్ణుమయం జగత్” అని, “తత్సర్వం వై హరే స్తనూః” అని, “ఐతదాత్మమిదం సర్వమ్” - అని ఇత్యాదిగా గల ప్రమాణాలు స్మరణీయాలు.

61. జన్మమృత్యుహరః - జన్మమృత్యురూపమైన సంసారాన్ని హరించేవాడు.

62. జీవః - “జీవయతీతి జీవః” - భక్తులను ఆత్మనాశం నుండి నివర్తింపజేసి, తన సేవను అనుగ్రహించి ఉజ్జీవింపజేసేవాడు. “అనందమూర్తి ర్భగవాన్ హరి స్తైలోక్య పూజితః, ద్రష్టుం న సహతే దేవి! క్షిప్తాన్ స్వపరిచారకాన్” అని అంటూ భట్టర్ “జీవః” అనే నామ వివరణలో తెల్పిన ప్రమాణం ఇక్కడ కూడా స్మరణీయం.

63. జయదః - జయాన్ని ఇచ్చేవాడు.

64. జాడ్యనాశనః - దానికి ఆవశ్యకమైన జాడ్యాన్ని - మనో వికారాలను పోగొట్టేవాడు.

65. జనప్రియః - భక్తజనులకు ప్రియుడు. భక్తులను ప్రియులుగా కలవాడు. “భక్తాస్తే తీవ మే ప్రియాః” అని భగవదుక్తి.

66. జనస్తుత్యః - భక్తజనులకు స్తుతించడానికి సాధ్యమైనవాడు. తననే అనన్యంగా కొలిచేవారికి కరుణతో తన వైభవాన్ని సమగ్రంగా దర్శింపజేస్తాడు. కనుక, వారికి స్తుతించడానికి సాధ్యమైనవాడు.

67. జాపకప్రియకృత్ - తన మంత్రాన్ని జపించేవానికి ప్రియాన్ని చేసేవాడు.

68. ప్రభుః - ఈవిధంగా ఉపాసనలకు ప్రియాన్ని అనుగ్రహించి, తన అలౌకిక సౌందర్యంతో వారిని వశం చేసికొని, జ్ఞానిదశను పొందించగల సమర్థుడు.

69. విమలః - దోషరహితుడు. స్వచ్ఛమైన ఆకారాన్ని, స్వభావాన్ని కలవాడు. “నిర్మల స్ఫటికాకృతిమ్” అని ధ్యానస్వరూపక్రమం.

70. విశ్వరూపః - విశ్వాన్ని తన రూపంగా కలవాడు. హయగ్రీవావిర్భావసందర్భంలో ఈ విషయం వ్యక్తం.

71. విశ్వగోప్తా - విశ్వాన్ని రక్షించేవాడు. లేక, సమస్త విద్యారూపమైన వేదాన్ని రక్షించేవాడని అర్థం. “గోప్తా” అనే హయగ్రీవావతార పరమైన నామానికి పరాశరభట్టర్ ఈ అర్థాన్నే తెలిపారు.

72. విధిస్తుతః - బ్రహ్మచే స్తుతింపబడినవాడు. వేదాలను రక్షించిన భగవానుని బ్రహ్మ స్తుతించిన సందర్భాన్ని ఈ నామం సూచిస్తున్నది.

73. విధింద్ర శివసంస్తుత్యః - బ్రహ్మశివేంద్రాదులచే స్తుతింపదగినవాడు. “బ్రహ్మశంకర వాగీశభారతీవ్యాససేవితమ్” అని విష్ణుతిలక సంహితలోని ధ్యానశ్లోకంలోని సూక్తి స్మరణీయం.

74. శాంతిదః - ఆరాధించేవారికి శాంతిని ఇచ్చేవాడు. తనను ధ్యానించే వారికి “మత్ప్రసాదాత్ పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్” అని గీతలోను, “తమీశానం వరదం దేవమీద్యమ్... నిచాయ్యాత్మానం శాంతి మత్యంతమేతి” అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు లోను చెప్పబడిన రీతిలో శాంతిరూపమైన మోక్షాన్ని ఇచ్చేవాడు.

75. శాంతిపారగః - శాంతియొక్క పరమావధిచేత పొందబడేవాడు. అనన్యభక్తి చేత పొందబడేవాడు.

76. శ్రేయఃప్రదః - శ్రేయోరూపమైన పరమపురుషాన్ని ఇచ్చేవాడు.

77. శ్రుతిమయః - “ఋగ్యజుస్సామవపుషే” అని కీర్తింపబడే రీతిలో వేదమయుడు.

78. శ్రేయసాం పతిః - శ్రేయస్సులకు అన్నిటికీ అధిపతి.

79. ఈశ్వరః - అప్రతిహతమైన స్వేచ్ఛను కలవాడు. **ఈశనమ్** - ఈశ్వరత్వం పొద్దణ్యంలో ఒకటికదా.

80. అచ్యుతః - అవతారాలను ఎత్తినా తన మహిమలో చ్యుతిలేనివాడు. ప్రపన్నులను విడువనివాడు. హయగ్రీవ కవచంలోని న్యాసంలో “ఓంకారాయ అచ్యుతాయ” అని ఈ నామంతో ఘటితమై ఉండటం గమనించదగినది.

81. అనంతరూపః - సాధుపరిత్రాణం కోసం, దుష్కృద్వివాశంకోసం, ధర్మసంస్థాపన కోసం ఎత్తిన లెక్కలేనన్ని రూపాలను కలవాడు.

82. ప్రాణదః - ఈవిధంగా పరిగ్రహించిన అవతారరూపాలను పెక్కింటిని “య ఆత్మదా బలదాః” అని, “సదైవ ప్రాణః ఆవిశతి” అని చెప్పబడిన రీతిలో అనుభవించడానికి తగిన శక్తిని భక్తులకు ఇచ్చేవాడు.

83. పృథివీపతిః - “నరాణాం చ నరాధిపమ్” అనే రీతిలో మానవులలో భూమిని శాసించే ప్రభువులో విశిష్టాధిష్ఠానాన్ని కలవాడు.

84. అవ్యక్తః - ఈవిధంగా ఉండే తేజస్సుయొక్క విశేషాంశను అవ్యక్తంగా కలవాడు. లేక, తనను ఆరాధించని వారికి, స్వప్రయత్నంతో దర్శించగోరిన వారికి వ్యక్తం కానివాడు.

85. వ్యక్తరూపః - భక్తులకు వ్యక్తం చేసిన రూపాన్ని కలవాడు.

86. సర్వసాక్షి - అందఱిని భక్తుల యోగక్షేమాలను సాక్షాత్తుగా దర్శించువాడు.

87. తమోహరః - జ్ఞాన ప్రదానంద్వారా వారి తమోగుణాన్ని హరించేవాడు.

88. అజ్ఞాన నాశకః - “తమస్తజ్ఞానజం విద్ధి” అనే రీతిలో ఆ తమోగుణానికి మూలమైన అజ్ఞానాన్ని నశింపజేసేవాడు.

89. జ్ఞానీ - జ్ఞానాన్ని గుణంగా కలవాడు.

90. పూర్ణచంద్రసమప్రభః - “సంపూర్ణ చంద్రసంకాశమ్” అని ధ్యానింపబడే రీతిలో పున్నమినాటి చంద్రుని కాంతివంటి ఆహ్లాదకరమైన కాంతిని కలవాడు.

91. జ్ఞానదః - తత్త్వజ్ఞానప్రదుడు.

92. వాక్పతిః - సర్వవిద్యాధిపతి. (లేక) “విద్యా” అనబడే లక్ష్మికి నాథుడు.

93. యోగీ - “యోగః అఘటితార్థఘటనమ్, మహాప్రభవః, సోఽస్మాతిశయేన నిత్యయోగేన చ” అనే పరాశరభట్టర్ విష్ణుసహస్రనామ భాష్యంలో చేసిన వ్యాఖ్య స్మరణీయం. అఘటితఘటనవలనే గొప్ప ప్రభావాన్ని నిత్యంగా, గొప్పగా కలవాడని భావం. రూపంలో అఘటితఘటనం రెండు రూపాల కలయిక. ఇది అతిశయాన్ని కల్గినది. నిత్యమైనది. ఇక స్వభావంలోని అఘటితఘటన కూడా ప్రసిద్ధమే కదా.

94. యోగీశః - గొప్ప యోగులైన సనకసనందనాదులకు ప్రభువై, వారి అధికారం తీరగానే వారికి ముక్తిని ప్రసాదించేవాడు. “సనందనాదీన్ అపకల్మషాన్ మునీంశ్చకార భూయోఽతివపి త్రితమ్ పదమ్” అని భట్టర్ ఉట్టంకించిన ప్రమాణం స్మరణీయం.

95. సర్వకామదః - యోగంనుండి వతనం చెందినవారికి యోగాభ్యాసఫలంగా అణిమాద్యష్టసిద్ధులను ఇచ్చేవాడు. ఆ తరువాత మళ్ళీ వారిని యోగసాధనను కొనసాగించేటట్లు చేసి, ఆ సాధన చివరిలో మోక్షాన్ని అనుగ్రహించేవాడు.

96. మహాయోగీ - గొప్పదైన యోగాన్ని - ఉభయవిభూతి రూపమైన ఐశ్వర్యాన్ని కల్గినవాడు.

97. మహాహానీ - ముని అంటే మననశీలుడు. జగద్రక్షణరూపమైన గొప్ప చింతనను కలవాడు.

98. మౌనీశః - సనకసనందాది మునులకు ఈశుడు.

99. శ్రేయసాం పతిః - వారి శ్రేయస్సులకు అధిపతి.

100. హంసః - “హంతా సంగానామ్” - అనే రీతిలో వారి ప్రాపంచిక విషయ సంగాలను నశింపజేసేవాడు. “హయముఖం ధ్యాయామి హంసాత్మకమ్” - అనే హయగ్రీవ

ధ్యానశ్లోక సూక్తి స్మరణీయం. హయగ్రీవగాయత్రీమంత్రంలో కూడా “తన్నో హంసః ప్రచోదయాత్” అని ఈ నామఘటితమై ఉన్నది. “హంస” శబ్దవాచ్యుడైన సూర్యునకు అంతర్యామియై, యాజ్ఞవల్క్యునకు శుక్లయజుర్వేదాన్ని ప్రసాదించినవాడు.

101. పరమహంసః - పరమహంస రూపంలో బ్రహ్మకు సాక్షాత్కరించినవాడు. ఈవృత్తాంతం భారతం మోక్షధర్మం (349) హయగ్రీవ సంహితలో ప్రసిద్ధం. “దిదృక్షు ర్భగవంతం తమనిరుద్ధతనౌ స్థితమ్, తం దేవో దర్శయామాస కృత్వా హయశిరో మహత్” అనే మోక్షధర్మ సూక్తి స్మరణీయం.

102. విశ్వగోపా - విశ్వాన్ని రక్షించేవాడు. అన్ని విద్యలను రక్షించేవాడు. “సర్వవిద్యేశ్వరాయ” అని హయగ్రీవమంత్రం.

103. విరాట్ - విశేషమైన దీప్తిని కలవాడు.

104. స్వరాట్ - “సోఽక్షరః పరమః స్వరాట్” అనే రీతిలో “స్వరాట్” శబ్దవాచ్యుడు. సర్వస్వతంత్రుడు.

105. శుద్ధస్ఫటికసంకాశః - “నిర్మలస్ఫటికాకృతమ్” అనే రీతిలో స్వచ్ఛమైన స్ఫటికం వంటివాడు.

106. జటామండలసంయుతః - హయగ్రీవరూపానుగుణమైన జూలును కలవాడు. “కేశా అస్యాభవన్ దీర్ఘాః రవే రంశుసమాః” అని హయశిర ఉపాఖ్యాన సూక్తి.

107. ఆదిమధ్యాంతరహితః - ఆదిని, మధ్యను, అంతాన్ని లేనివాడు. నిత్యుడు.

108. సర్వవాగీశ్వరేశ్వరః - వాక్కులకు అధిపతులుగా చెప్పబడే బ్రహ్మ, దక్షిణామూర్తి, బృహస్పతి, సరస్వతివంటివారికి అందఱికి ఈశ్వరుడు. హయగ్రీవోపనిషత్తులోని మూడవ మంత్రం ఈ నామఘటితమై ఉండటం గమనించదగినది.

శ్రీ హయగ్రీవ మూలమంత్రస్తుతి

(ఈ స్తుతి నారదపురాణంలో వ్యాసనారద సంవాద రూపంగా ప్రసిద్ధమైన హయగ్రీవ పంజరంలో అంతర్గతమై ఉన్నది. ఈ స్తుతిలోని 10వ, 11వ, 12వ, 13వ శ్లోకాలలో వరుసగా మొదటి, రెండవ, మూడవ, నాల్గవ పాదాలను కలిపితే హయగ్రీవానుష్టుభ శ్లోకం రూపొందడం గమనార్హం ఈవిధంగా ఈ స్తుతి అర్థంలోనే కాక, శబ్దతః కూడా హయగ్రీవమంత్రాత్మకం).

**1. నమ స్తుభ్యం జగన్నాథ! లక్ష్మీకాంత! పరాత్పర! ।
నమోవాచం పురశ్చక్రే విద్యారాజాయ విష్ణవే ॥**

ఓ జగన్నాథా! లక్ష్మీకాంతా! పరాత్పరా! విద్యకు ప్రభువు, విష్ణువైన నీకు ముందుగా నమస్కారం.

**2. ఓంకారోద్గీర్ణరూపాయ ఋగ్యజుస్సామమూర్తయే ।
నమోఽస్తు దేవదేవాయ వాంఛితార్థం ప్రయచ్ఛ మే ।**

ప్రణవపూర్వకమైన ఉద్గీర్ణాన్ని స్వరూపంగా కలవాడవు, ఋగ్వేద - యజుర్వేద - సామవేదాల మూర్తిభవించినవాడవు, దేవతలకు దేవుడవైన నీకు నమస్కారం. నాకు మనోరథాన్ని అనుగ్రహించు.

**3. అజ్ఞానతిమిరం ఛింధి జ్ఞాన మాశు ప్రయచ్ఛ మే ।
దేహి మే సంపదం దేవ! హయశీర్ష! నమోఽస్తు తే ॥**

దేవా! హయగ్రీవా! నా అజ్ఞానమనే చీకటిని ఛేదించు. నాకు జ్ఞానాన్ని వేగంగా కల్పించు. నాకు సంపదను అనుగ్రహించు. నీకు నమస్కారం.

**4. భూతప్రేతపిశాచాదీన్ ఛింధి దేవ! జనార్దన! ।
జ్వరాదీన్ సకలాన్ రోగాన్ నాశయాభ్యుదయం కురు ॥**

దేవా! జనార్దనా! భూతప్రేత పిశాచాలను ఛేదించు. జ్వరం మొదలైన అన్ని రోగాలను నశింపజేయి. అభ్యుదయాన్ని కల్పించు.

**5. దారిద్ర్యం సకలం ఛింధి కురు సౌభాగ్యభాజనమ్ ।
శత్రూన్ నాశయ మే దేవ! హయగ్రీవ! నమోఽస్తు తే ॥**

దేవా! హయగ్రీవా! నా దారిద్ర్యాన్ని అంతటిని ఛేదించు. నన్ను సౌభాగ్యానికి పాత్రం అయేటట్లు చేయి. శత్రువులను నశింపజేయి. నీకు నమస్కారం.

6. మేథాం విద్యాం బలం ప్రజ్ఞాం సంపదం పుత్రపౌత్రవాన్ ।
దేహి మే దేవదేవేశ! హయగ్రీవ! నమోఽస్తు తే ॥

దేవదేవేశా! హయగ్రీవా! నాకు మేధను, విద్యను, బలాన్ని, గొప్ప జ్ఞానాన్ని, సంపదను, పుత్రులను, పౌత్రులను అనుగ్రహించు. నీకు నమస్కారం.

7. కర్మోటకముఖాన్ సర్పాన్ సవిషాన్ విలయం నయ ।
అమృతం కురు మాం దేవ! హయగ్రీవ! నమోఽస్తు తే ॥

కర్మోటకుడు మొదలైన విషాన్ని కల సర్పాలను నశింపజేయి. ఓ దేవా! హయగ్రీవా! నన్ను మృతిలేనివానిగా చేయి. నీకు నమస్కారం.

8. స్త్రీవశ్యం రాజవశ్యం జనవశ్యం పరాత్పర !
కురు దేవాంగనాభ్యందసేవ్యమానపదాంబుజ !॥

ఓ పరాత్పరా! దేవతాస్త్రీల సమూహంచే సేవించబడే పాదపద్మాలను కలవాడా! స్త్రీలు, ప్రభువులు, జనులు అందఱు నాకు వశం అయేటట్లు చేయాలి.

9. హంసాయ పరమేశాయ చంద్రమండలవాసినే ।
నమో హయోత్తమాంగాయ వాంఛితార్థప్రదాయినే ॥

(కర్మబంధాన్ని నశింపజేసేవాడు, లేక, అందమైన గమనాన్ని కలవాడు, లేక శుద్ధసత్త్వ స్వరూపుడు కనుక) హంసశబ్దవాచ్యుడు, గొప్ప ప్రభువు, చంద్రమండలం మధ్యలో వేంచేసి ఉండేవాడు, కోరిన కోరికలను అనుగ్రహించేవాడైన హయగ్రీవునకు నమస్కారం.

10. ఋగ్యజుఃసామరూపాయ ఋతాయ మహాసే నమః ।
ఋక్షేశబింబమధ్యస్థరాజీవాసనభాజినే ॥

ఋగ్వేద, యజుర్వేద, సామవేద స్వరూపుడు, సత్యస్వరూపుడు, తేజోరూపుడు, చంద్రమండలం మధ్యలో గల పద్మాసనంలో వేంచేసి ఉండేవాడైన హయగ్రీవునకు నమస్కారం.

11. వేదవేదాంతవేద్యాయ వేదాహరణకర్మణే ।
భేదావహమహామోహధ్వంసినే బ్రహ్మణే నమః ॥

వేద, వేదాంతాలచే తెలియబడేవాడు, మధుకైటభులు అపహరించిన వేదాలను తిరిగి తీసికొని వచ్చినవాడు, వేదవాదాల పోరులో కలిగే అజ్ఞానాన్ని పోగొట్టేవాడు, పరబ్రహ్మ స్వరూపి అయిన హయగ్రీవునకు నమస్కారం.

12. ప్రజ్ఞాప్రదాయినే నిత్యం భజతాం భావితాత్మనామ్ ।
ప్రణవోద్గీధవచసే (వపుషే) ప్రణతిం ప్రతిపాదయ ॥

తనను అనన్యమైన భావనతో కొలిచేవారికి ప్రజ్ఞను అనుగ్రహించే వాడు, ఓంకార పూర్వకమైన ఉద్గీధంచే ప్రతిపాదించబడే హయగ్రీవునకు నమస్కారం.

13. మందారకుందస్ఫటికమహాతిచారువర్చసే ।
మనీషాప్రదదేవాయ మహాశ్వశిరసే నమః ॥

తెల్లమందారం, కుందం, స్ఫటికంవలె చాలా గొప్పదైన అందమైన వర్చస్సును కలవాడు, బుద్ధిప్రదాయకుడైన హయగ్రీవదేవునకు నమస్కారం. (10వ శ్లోకం నుండి 13వ శ్లోకం వరకు గల నాల్గు శ్లోకాలలోని హయగ్రీవానుష్టుభే మంత్రంలోని ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, పాదాలను వరుసగా కూర్చబడ్డాయి.)

14. ఇతి ద్వాదశమంత్రైశ్చ నమస్కృత్య జనార్దనమ్ ।
ప్రసన్నవదనః ప్రాహ పారాశర్య స్తపోనిధిః ॥

ఈ విధంగా ద్వాదశమంత్రాలతో జనార్దనుని తపోనిధి, ప్రసన్నమైన ముఖం కలవాడైన వ్యాసుడు నమస్కరించి పలికాడు.

15. ప్రాచీ సంధ్యా కాచిదంతర్నిశాయాః
ప్రజ్ఞాదృష్టే రంజనశ్రీ రహూర్వా ।
వక్త్రీ వేదాన్ భాతు మే వాజివక్త్రా
వాగీశాఖ్యా వాసుదేవస్య మూర్తిః ॥

అజ్ఞాన మను రాత్రిని అంతము చేయునది, అనిర్వచనీయమైన ప్రాతఃసంధ్య వంటిది, త్రైకాలికజ్ఞానరూపమైన ప్రజ్ఞ - అను నేత్రమునకు లోకోత్తరమైన కాటుకయు, వేదములను వ్యక్తము చేయునది, హయవదనమును కల్గినది, హయగ్రీవులను పేరు కల్గినది అగు వాసుదేవుడను పరమాత్మయొక్క హయగ్రీవమూర్తి నామనస్సున నిరంతరము భాసించునుగాక !

16. నిర్మలజ్ఞానసందోహం ధ్వాంతధ్వంసనకర్మరమ్ ।
నమామి తురగగ్రీవం హరిం సారస్వతప్రదమ్ ॥

నిర్మలజ్ఞానస్వరూపుడు, అజ్ఞానాన్ని పోగొట్టేవాడు, సారస్వతాన్ని అనుగ్రహించే వాడు, హరియైన హయగ్రీవుని నమస్కరిస్తున్నాను.

హయగ్రీవ ప్రార్థనా ద్వాదశికమ్

1. నమోవేదాంతనిధయే శాస్త్రాణాం పతయే నమః ।
యజ్ఞానాం నిధయే తుభ్యం కర్మణాం ఫలదాయినే ॥
వేదాంతాలకు నిధివి, శాస్త్రాలకు పతివి, యజ్ఞాలకు నిధివి, కర్మల ఫలాన్ని ఇచ్చే వాడవైన నీకు నమస్కారం.
2. విద్యాధరాయ యోగాయ వాగీశాయ నమో నమః ।
అచింత్యాయ నమో నిత్యం సర్వజ్ఞానాత్మనే నమః ॥
విద్యాధరుడు, యోగస్వరూపుడు, వాక్కులకు అధిపతి అయిన హయగ్రీవునకు నమస్కారం. భావించడానికి సాధ్యం కాని రూపాన్ని కలవాడు, సమస్త జ్ఞానస్వరూపుడైన హయగ్రీవునకు నిత్యం నమస్కారం.
3. ఋక్మూర్తి స్త్వం మహాబాహో! యజుర్మూర్తి రథోక్షజః ।
సామమూర్తి స్త్వ మేవాద్యః సర్వదాఽధర్వమూర్తిమాన్ ॥
గొప్ప బాహువులను కలవాడా! నీవు ఋగ్వేదస్వరూపుడవు. అథోక్షజా! నీవు యజుర్వేదమూర్తివి. జగత్కారణభూతుడవైన నీవే సామవేదమూర్తివి. అధర్వణవేదమూర్తివి.
4. సర్వజ్ఞానమయోఽసి త్వం హతజ్ఞానోఽహ మచ్యుత !।
దేహి మే సర్వవిజ్ఞానం హయగ్రీవ! నమోఽస్తు తే ॥
అచ్యుతా! హయగ్రీవా! నీవు సమస్తజ్ఞానస్వరూపుడవు. నేను జ్ఞానం నశించిన వాడను. నీవు నాకు సమస్తజ్ఞానాన్ని ప్రసాదించాలి. నీకు నమస్కారం.
5. ప్రపన్నోఽహం హయగ్రీవం ప్రపన్నార్తిహరం హరిమ్ ।
యస్య ప్రసాదలేశేన వాగీశత్వ ముపావిశత్ ॥
ప్రపన్నుని అర్తిని పోగొట్టేవాడు, హరి అయిన హయగ్రీవుని శరణుపొందాను. ఆ స్వామి అనుగ్రహం లేకం చేత వాగీశత్వం (బ్రహ్మస్థి వలె బుద్ధిమంతుడై ఉండటం) సిద్ధించింది.
6. ధన్యోఽహం కృతకృత్యోఽహం ముక్తోఽహం కర్మబంధనైః ।
హయగ్రీవపదాంభోజస్మరణేనైవ చేతసా ॥
హయగ్రీవస్వామి పాదాంబుజాలను మనస్సులో ధ్యానించడంవల్ల నేను ధన్యుడనయ్యాను. కృతకృత్యుడను అయ్యాను. కర్మబంధాలనుండి ముక్తుడనయ్యాను.

7. శ్రీభూనీళాదిసహితం సర్వాభరణభూషితమ్ ।
హయగ్రీవ మహం వందే చక్రపద్మధరం హరిమ్ ॥
లక్ష్మీదేవి, భూదేవి, నీళాదేవులతో కూడి ఉండేవాడు, అన్ని ఆభరణాలతో అలంకరింపబడినవాడు, శ్రీసుదర్శనాన్ని, పద్మాన్ని ధరించినవాడు, హరి అయిన హయగ్రీవునకు నమస్కరిస్తున్నాను.
8. శంఖచక్రమహాపద్మజ్ఞానపుస్తకధారిణమ్ ।
హయగ్రీవ మహం వందే విద్వైశ్వర్యప్రదాయకమ్ ॥
శంఖ చక్రాలను, పద్మాన్ని, పుస్తకాన్ని ధరించినవాడు, విద్యను, ఐశ్వర్యాన్ని అనుగ్రహించేవాడు అయిన హయగ్రీవునకు నమస్కరిస్తున్నాను.
9. శుద్ధస్ఫటికసంకాశం పుండరీకాయతేక్షణమ్ ।
సర్వశాస్త్రప్రదాతారం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥
ఏ దోషం లేని స్ఫటికంవంటి తెల్లని వర్ణాన్ని కలవాడు, పుండరీకాలవంటి, విశాలమైన నేత్రాలను కలవాడు, అన్ని శాస్త్రాలను అనుగ్రహించేవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.
10. జ్ఞానానందమయందేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥
జ్ఞానానందములను స్వరూపనిరూపకములుగా కల్గినవాడు, ఏ దోషము లేని, స్వచ్ఛమైన, స్ఫటికమువంటి ఆకారమును కల్గినవాడు, సమస్తవిద్యలకు ఆధారమైనవాడగు శ్రీహయగ్రీవభగవానుని ధ్యానించుచున్నాను.
11. శంఖచక్రమహాముద్రాపుస్తకాధ్యం చతుర్భుజమ్ ।
సంపూర్ణచంద్రసంకాశం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥
శంఖం, చక్రం, వ్యాఖ్యానముద్ర, పుస్తకం -అనే వానిని కలవాడు, చతుర్భుజుడు, సంపూర్ణ చంద్రునివంటివాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాము.
12. విశుద్ధవిజ్ఞానఘనస్వరూపం విజ్ఞానవిశ్రాణనబద్ధదీక్షమ్ ।
దయానిధిం దేహభృతాం శరణ్యం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥
నిర్మలమైన విజ్ఞానమే స్వరూపముగా కల్గినవాడు, అట్టి విజ్ఞానమును అనుగ్రహించుటయే దీక్షగా కల్గినవాడు, దయకు నిధి, ప్రాణులకు గొప్ప శరణము అగు శ్రీహయగ్రీవదేవుని శరణు వేడుచున్నాను.

శ్రీహయగ్రీవమంగళశ్లోకాః

(ఈ స్తుతిలో గల శ్లోకాలలోని మొదటి అక్షరాలను కూర్చినపుడు “ఓమ్ హయగ్రీవాయనమః” అనే అష్టాక్షరాత్మకమైన హయగ్రీవమంత్రం రూపొందుతుంది. (తొమ్మిదవ శ్లోకంలో పూర్వార్థంలోని వినంధి ఆర్థంగా గ్రహించాలి.)

1. ఓంకారపంజరస్థాయ ఓజస్తేజోధరాయ చ ।
ఓషధీశాలయాంతస్థవాగధీశాయ మంగళమ్ ॥

ప్రణవాత్మకుడు, ఓజస్సు, తేజస్సు - అనే గుణాలను కలవాడు, చంద్రమండల మధ్యస్థుడైన వాగధీశునకు (హయగ్రీవునకు) మంగళం.

2. హరిణాంకాంతరస్థాయ హరిణాంకాసనాయ చ ।
హరిణ్యధిష్ఠితాంకాయ హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

చంద్రమండలం మధ్యలో వేంచేసి ఉన్నవాడు, చంద్రునివంటి అందమైన ముఖాన్ని కలవాడు, “హరిణీ” అనబడే లక్ష్మిని ఒడిలో కలవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

3. యమినా మతిమోదాయ యమబాధానివారిణే ।
యజ్ఞవే యజ్ఞవతయే యజ్ఞాంగాయాస్తు మంగళమ్ ॥

యోగులకు ఆనందాన్ని కల్పించేవాడు, యమబాధలను నివారించేవాడు, యజ్ఞ (యజ్ఞకర్త), యజ్ఞకు పతి, యజ్ఞాంగుడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

4. గ్రీవాభరణయుక్తాయ గీతాశాస్త్రప్రదాయినే ।
గీర్వాణానందదాయాస్తు హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

కంఠాభరణాలను కలవాడు, గీతాశాస్త్రాన్ని అనుగ్రహించినవాడు, దేవతలకు ఆనందాన్ని కల్పించేవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

గీతను అనుగ్రహించిన శ్రీకృష్ణుడు వాసుదేవుడు. హయగ్రీవుడు కూడా “వాగీశాఖ్యా వాసుదేవస్యమూర్తిః” అని వాసుదేవుడే కదా!

5. వాజివక్త్రాయ హరయే వాగీశత్వప్రదాయినే ।
వామాంకస్థాంగనాపాంగసంగతాయాస్తు మంగళమ్ ॥

హరి, వాగీశత్వాన్ని (గొప్ప పాండిత్యాన్ని - బృహస్పతితో సామ్యాన్ని) కల్పించే వాడు, కుడివైపు ఒడిలో కూర్చున్న లక్ష్మీదేవి కటాక్షాల సంబంధాన్ని కల (లక్ష్మీదేవిని ప్రేమగా చూడబడే) హయగ్రీవునకు మంగళం.

6. యశస్వినే చ చక్రాబ్జజ్ఞానపుస్తకధారిణే ।
సర్వాభరణయుక్తాయ సైంధవాస్యాయ మంగళమ్ ॥

గొప్ప కీర్తిని కలవాడు, చక్రాన్ని, శంఖాన్ని, జ్ఞానాన్ని కల్పించే పుస్తకాన్ని ధరించిన వాడు, అన్ని ఆభరణాలను కలవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

7. నతదేవేశమాశ్రిష్ఠనవరత్నాంకితాంఘ్రయే ।
హేమాంబరాంచితాంగాయ హేషారవాయ మంగళమ్ ॥

(తనకు) నమస్కరించిన దేవతల ప్రభువుల కిరీటాలలో పొదిగిన నవరత్నాల కాంతులు సోకే చరణాలను కలవాడు, బంగారు వన్నెను కల వస్త్రాన్ని ధరించడం చేత శోభిల్లే అంగాలను కలవాడు, హేషారవాన్ని (సకిలింపును) చేసేవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

8. మత్స్యావతారకృత్యాయ మంగళౌఘప్రదాయినే ।
మహాశ్వశిరసే సర్వమంగళాయాస్తు మంగళమ్ ॥

మత్స్యావతారకృత్యాన్ని - అంటే - వేదోద్ధరణాన్ని చేసినవాడు, అన్ని మంగళాలను కల్పించేవాడు, గొప్ప అశ్వశిరస్సును కలవాడు, అనరుస్తమంగళ స్వరూపుడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

9. ముక్తివిద్యాప్రదాత్రే చ అనంతఫలదాయినే ।
పద్మపీఠాంతరస్థాయ పద్మాశ్లిష్టాయ మంగళమ్ ॥

ముక్తిని, విద్యను ఇచ్చేవాడు (లేక, ముక్తి విద్యను అనుగ్రహించేవాడు), అంతులేని ఫలాన్ని ఇచ్చేవాడు, ఆసనపద్మంలో వేంచేసి ఉన్నవాడు, లక్ష్మీదేవిచే ఆలింగనం చేసికోబడినవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం

శ్రీవేదాంతదేశికులు రచించిన శ్రీహయగ్రీవస్తోత్రమ్

శతాధిక గ్రంథకర్తలు, కవితార్కిక సింహులు, సర్వతంత్ర స్వతంత్రులు. వేదాంతాచార్యులుగా ప్రసిద్ధులైన శ్రీ వేంకటనాథకవి వేదాంతదేశికులుగా జగత్ప్రసిద్ధులు. వీరు గొప్ప హయగ్రీవోపాసకులు. హయగ్రీవస్వామి తత్వాలను, మంత్రరహస్యాలను అవిష్కరిస్తూ హయగ్రీవస్తోత్రమనే అద్భుత కృతిని వెలయించారు. విద్యాధిదేవత అయిన హయగ్రీవుని స్తుతించే ఈ కృతిలోని శ్లోకాల సంఖ్య బ్రహ్మవిద్యల సంఖ్య అయిన 32 తో సమానంగా ఉండడం దీనికొక చిన్న తార్కాణం.

శ్రీదేశికుల ప్రార్థనా శ్లోకం

శ్రీమాన్ వేంకటనాథార్యః కవితార్కిక కేసరీ ।

వేదాంతాచార్యవర్యో మే సన్నిధతాం సదా హృది ॥

కవులలో, తార్కికులలో సింహం వలె గొప్పవారు, వేదాంతాచార్యవర్యులైన శ్రీవేంకటనాథులు సదా హృదయంలో నెలకొని ఉండాలి.

జ్ఞాననందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।

ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

జ్ఞాన + ఆనందమయం = జ్ఞానానంద స్వరూపుడు, నిర్మల = (స్వచ్ఛమైన + దోషము లేని, స్ఫటిక = స్ఫటికమువంటి, ఆకృతిం = ఆకారమును కల్గినవాడు, సర్వవిద్యానాం = అన్ని విద్యలకు, ఆధారం = ఆధారభూతుడును అగు, హయగ్రీవం దేవం = హయగ్రీవభగవానుని, ఉపాస్మహే = ఉపాసించుచున్నాము.

ఈ శ్లోకమున భగవానుని శాస్త్రచోదితమైన స్వరూపము ధ్యానింపబడుచున్నది.

జ్ఞానానందములను స్వరూపనిరూపకములుగా కల్గినవాడు, ఏ దోషము లేని, స్వచ్ఛమైన, స్ఫటికమువంటి ఆకారమును కల్గినవాడు, సమస్తవిద్యలకు ఆధారమైనవాడగు శ్రీహయగ్రీవభగవానుని ధ్యానించుచున్నాను.

(ఈ శ్లోకం దేశికకృతం కాదని కొందఱు, దేశిక కృతమేనని మఱి కొందఱు భావిస్తున్నారు. అందువల్లనే కొన్ని హయగ్రీవస్తోత్ర వ్యాఖ్యలలో ఈ శ్లోకం వ్యాఖ్యానింపబడలేదు.)

1. స్వతస్సిద్ధం శుద్ధస్ఫటికమణిభూభృత్ప్రతిభటమ్
సుధాసద్రిచీభిః ద్యుతిభి రవదాత త్రిభువనమ్ ।
అనంతై స్త్రయ్యంతై రనువిహితహేషాహలహలమ్
హతాశేషావద్యం హయదన మీడీమహి మహాః ॥

స్వతస్సిద్ధం = కర్మమూలముగా పుట్టినదిగా కాక, సహజముగా అవతరించి నది, శుద్ధ = పరిశుద్ధమైన, స్ఫటికమణి = స్ఫటిక మణులతో కూడిన, భూభృత్ = పర్వతముతో, ప్రతిభటం = స్పర్ధించునది (పోలినది, దానిని మించినది), సుధాసద్రిచీభిః = అమృతముతో పోలిన, ద్యుతిభిః = కాంతులచే, అవదాత = తెల్లగా చేయబడిన, త్రిభువనం = ముల్లోకములను కల్గినది, అనంతైః = అవధి లేని, త్రయ్యంతైః = వేదములచే, అనువిహిత = అనువదించబడిన, హేషాహలహలం = హలహలమును హేషారవమును కల్గినది, హత = నశించిన, అశేష = సమస్తమైన, అవద్యం = దోషములను కల్గినది అగు, హయవదనం = హయగ్రీవరూపమగు, మహాః = కాంతిని, ఈడీమహి = స్తుతింతుము.

ఈ శ్లోకమున శ్రీహయగ్రీవరూపము ధ్యానింపబడుచున్నది.

“అజాయమానో బహుధా విజాయతే” అనునట్లు కర్మఫలితమువలన కాక నిర్వేతుక కృపవలన అవతరించినది, నిర్మలమైన, స్ఫటికమణులతో కూడిన పర్వతముతో స్పర్ధించునది, అమృతమువంటి కాంతులతో ముల్లోకములను తెల్లగా చేయునది, అసంఖ్యాకములగు, వేదముల ప్రతిరూపములగు హలహలముని శబ్దించు హేషారవములను చేయునది, ఎట్టి హేయగుణమును లేనిది అగు హయగ్రీవులనెడి పరంజ్యోతిని స్తుతింతుము - అని భావము.

“త్రయ్యంతైః అనువిహితహేషాహలహలమ్” - అనే ప్రయోగం విలక్షణమైనది. “హలహల్” శబ్దాన్ని “హల్ + అహల్” - అని విడదీసి, హల్లుల, అచ్చుల రూపంలోని సమస్త శబ్దరాశికి హయగ్రీవుని హలహలరూపకమైన హేషారవం మూలం కనుక, దానిని వేదాలు సైతం అనువదిస్తున్నవి - అనే అర్థస్వారస్యం స్ఫురిస్తుంది. “అహల్” అంటే అచ్చు. సమస్త శబ్దరాశికి వేదం మూలంకాగా ఆ వేదానికి కూడా హయగ్రీవుని హలహలరవం మూలమని తాత్పర్యం. ఈ అర్థాన్నే నాల్గవ శ్లోకం వివరిస్తున్నది.

ఈ శ్లోకంలోను “సమాహారః” ఇత్యాది నాల్గవ శ్లోకంలోను హయగ్రీవ దేవతా బీజాక్షరాలైన హకార, లకార నిక్షేపం చేయబడడం గమనార్హం. ఈ స్తుతి హయగ్రీవ మంత్రాత్మకమనే విషయానికి ఇది ఒక సూచన.

2. ప్రాచీ సంధ్యా కాచిదంతర్నిశాయాః

ప్రజ్ఞాదృష్టే రంజనశ్రీ రహూర్వా ।

వక్త్రీ వేదాన్ భాతు మే వాజివక్త్రా

వాగీశాఖ్యా వాసుదేవస్య మూర్తిః ॥

అంతః నిశాయాః = మనస్సులోని అజ్ఞానము అను రాత్రియొక్క (అంతమును సూచించు), కాచిత్ = అనిర్వచనీయమైన, ప్రాచీ సంధ్యా = ప్రాతఃసంధ్య, ప్రజ్ఞాదృష్టే = ప్రతిభ అను నేత్రమునకు, అపూర్వా = ఇంతకు ముందు లేని (గొప్పదైన), అంజనశ్రీః = అంజనము (కాటుక) యొక్క సిరి, వేదాన్ = వేదములను, వక్త్రీ = పల్కునది, వాజివక్త్రా = హయవదనమును కల్గినది, వాక్+ఈశ + ఆఖ్యా = హయగ్రీవులను పేరు కల్గినది అగు, వాసుదేవస్య = వాసుదేవుడను పరమాత్మయొక్క మూర్తిః = రూపము, మే = నాకు, భాతు = ప్రకాశించుచున్నాక !

తమ కన్నులముందు సాక్షాత్కరించిన హయగ్రీవుల రూపము నిత్యము మనస్సున ప్రకాశింపవలెనను కోరికను కవి ఇందు ప్రకటించుచున్నారు. తైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నమైన భావనయేకదా భక్తి. అట్టి నిరంతరధ్యానమువలన పరభక్తి, తన్మూలముగా నిత్యము మనస్సున భగవానుని రూపసాక్షాత్కర రూపమైన పరజ్ఞానము, దానివలన పునర్విశ్లేషభీరుత్వరూపమగు పరమభక్తియు క్రమముగా కలుగును. ఈ మూడును ఇచట కవికి అపేక్షితములు.

అజ్ఞాన మను రాత్రిని అంతము చేయునది, అనిర్వచనీయమైన ప్రాతఃసంధ్య వంటిది, త్రైకాలికజ్ఞానరూపమైన ప్రజ్ఞ -అను నేత్రమునకు లోకోత్తరమైన కాటుకయు, వేదములను వ్యక్తము చేయునది, హయవదనమును కల్గినది, హయగ్రీవులను పేరు కల్గినది అగు వాసుదేవుడను పరమాత్మయొక్క హయగ్రీవమూర్తి నామనస్సున నిరంతరము భాసించుచున్నాక !

3. విశుద్ధవిజ్ఞానఘనస్వరూపం

విజ్ఞానవిశ్రాణనబద్ధదీక్షమ్ ।

దయానిధిం దేహభృతాం శరణ్యం

దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

విశుద్ధ = నిర్మలమైన, విజ్ఞానఘన = విజ్ఞానమనే నిబిడమైన, స్వరూపం = స్వరూపమును కల్గినవాడు, (నిర్మలజ్ఞానస్వరూపుడు), అందువలననే, విజ్ఞాన = శాస్త్ర జ్ఞానమును, విశ్రాణన = అనుగ్రహించుటలో, బద్ధదీక్షం = దీక్షను కల్గినవాడు, దయానిధిం

= కరుణకు నిధి, దేహభృతాం = ప్రాణులకు, శరణ్యం = గొప్ప శరణమును అగు, హయగ్రీవం దేవం = హయగ్రీవుడను పేరును కల భగవానుని, అహం = నేను, ప్రపద్యే = శరణు వేడుచున్నాను.

తమకు ప్రత్యక్షమైన శ్రీహయగ్రీవ భగవానుని దేశికులు ఈ శ్లోకము ద్వారా ప్రపత్తి చేయుచున్నారు.

నిర్మలమైన విజ్ఞానమే స్వరూపముగా కల్గినవాడు, అట్టి విజ్ఞానమును అనుగ్రహించుటయే దీక్షగా కల్గినవాడు, దయకు నిధి, ప్రాణులకు గొప్ప శరణము అగు శ్రీహయగ్రీవదేవుని శరణు వేడుచున్నాను.

4. సమాహార స్సామ్నాం ప్రతిపద మృచాం ధామ యజుషాం

లయః ప్రత్యూహానాం లహరివితతిర్భోధజలధేః ।

కథాదర్పక్షుభ్యత్పథకకుల కోలాహలభవం

హరత్వంతర్ధ్వాంతం హయవదన హేషాహలహలః ॥

సామ్నాం = సామవేదముయొక్క, సమాహారః = సమూహము, ఋచాం = ఋగ్వేదముయొక్క, ప్రతిపదం = ప్రతిరూపము, యజుషాం = యజుర్వేదము యొక్క, ధామ = స్థానము (శరీరము), ప్రత్యూహానాం = ప్రతిబంధకములయొక్క, లయః = ధ్వంసము (చేయునది), భోధజలధేః = జ్ఞానసముద్రముయొక్క, లహరివితతిః = కెరటముల సమూహమగు, హయవదన = శ్రీహయగ్రీవ మూర్తియొక్క, హేషాహలహలః = హలహలమని శబ్దించు హేషారవము, కథాదర్ప = వాదగర్వముచే, క్షుభ్యత్ = అహంకరించు, కథకకుల = ప్రతివాదుల సమూహము యొక్క, కోలాహల = కలకలముచే, భవం = వుట్టిన, అంతర్ధ్వాంతం = అజ్ఞానమును, హరతు = పోగొట్టుచున్నాక!

మొదటి శ్లోకములోని ఉత్తరార్థమును ఈ శ్లోకము విశదీకరించుచున్నది. అనగా - హయగ్రీవుల హేషాధ్వనియొక్క వైశిష్ట్యము ఈ శ్లోకములోని ప్రతిపాదితార్థము. పూర్వశ్లోకమున దేశికులు హయగ్రీవులను ధ్యానించి “ఈడీమహి” అని పలుకగానే భక్తపరతంత్రుడగు హయవదన భగవానుడు తావన్మాత్రముననే తృప్తిచెంది, వారి ముందు హలహలమను హేషారవమును చేయుచు ప్రత్యక్షము కాగా ఆరవమును విని పరవశులైన దేశికులు ఆ ధ్వనిని స్తుతించుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును. హయవదనస్తుతితో పనియే లేదు, ఆ స్వామి హేషాహలహలరవము మాత్రమే ధ్యానించువారికి ఇష్టప్రాప్తిని, అనిష్టప్రాప్తిని కలుగచేయుచున్నదని పల్కుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును. “హరత్వంతర్ధ్వాంతమ్” అనే ప్రయోగం “హరి” నామ వివరణం. హరి శబ్దవాచ్యుడు కదా హయవదనుడు.

సామవేదముల సమాహారము, ఋగ్వేదప్రతిరూపము, యజుర్వేదముయొక్క నిలయము, జ్ఞానసముద్రముయొక్క కెరటముల సమాహమగు శ్రీహయగ్రీవుల హేషారూపమైన హలహలధ్వని ప్రతివాదులు మిక్కిలి గర్వించి చేయు కోలాహలమువలన తన భక్తుల మనస్సులలో కల్గు సంశయవిపర్యయాది రూపమైన అజ్ఞానాంధకారమును పోగొట్టును గాక ! - అని భావము.

5. అపౌరుషేయై రపి వాక్ప్రపంచై
రద్యాపి తే భూతి మదృష్టపారామ్ ।
స్తువ న్నహం ముగ్ధ ఇతి త్వయైవ
కారుణ్యతో నాథ ! కటాక్షణీయః ॥

నాథ ! = స్వామీ !, అపౌరుషేయైః = మానవనిర్మితములు కాని వేదముల రూపములో నున్న వాక్ ప్రపంచైః = వాక్సమూహములచే, అపి = కూడ, అద్య అపి = ఈనాటికిని, అదృష్టపారాం = అంతు చూడబడని, తే = నీయొక్క, భూతిం = సంపదను, స్తువన్ = స్తోత్రముచేయుచున్న, అహం = నేను, ముగ్ధః + ఇతి = మోహపశుడను కారణముచే, త్వయా = నీచే, కారుణ్యతః ఏవ = సహజమైన కారుణ్యము కారణముచేతనే, కటాక్షణీయః ఏవ = కరుణింపబడవలసినవాడనే సుమా !

పూర్వశ్లోకమున హయగ్రీవభగవానుని శరణుజొచ్చిన శ్రీదేశికులు, ఆ స్వామి విషయమున స్వరూపానుగుణమైన వాచిక కైంకర్యమును చేయనెంచిరి. అట్టి వాచిక కైంకర్యము స్తుతించుటయేకదా ! కాని, భగవానుని స్తుతించుట తమ శక్తికి మించినది కావున అట్టి ప్రయత్నమును చేయు తమను క్షమింపవలయునని స్వామిని దేశికులు ఇందు కోరుచున్నారు.

స్వామీ ! ఉభయవిభూతులకు ప్రభువగు నీ ఐశ్వర్యము ఎంత గొప్పదో అపౌరుషేయములగు వేదములుకూడ ఈ నాటికినీ తెలియలేకున్నవి. అట్టి నీ గొప్పతనమును కీర్తించు నేను ఎంత మూర్ఖుడను ! ఇట్టి నన్ను నీవు నీ నిర్దోషత కృపవలననే కరుణింపవలయును సుమా ! - అని భావము.

“ముగ్ధ ఇతి” - అనే ప్రయోగము విలక్షణమైనది. నీ వైభవములో వ్యామోహాన్ని పొందినవాడను, కనుక, వ్యామోహమే నన్ను స్తుతించేటట్లు చేస్తున్నదని దీని తాత్పర్యం.

6. దాక్షిణ్యరమ్యా గిరిశస్య మూర్తిః
దేవీ సరోజాసనధర్మపత్నీ ।

వ్యాసాదయోఽపి వ్యవదేశ్యవాచః
స్ఫురంతి సర్వే తవ శక్తిలేశైః ॥

దాక్షిణ్యరమ్యా = విద్యాదిప్రదానములచే రమ్యమైన, గిరిశస్య = రుద్రుని యొక్క, మూర్తిః = రూపము, సరోజాసనధర్మపత్నీ = బ్రహ్మదేవుని ధర్మపత్ని అగు, దేవీ = సరస్వతీదేవి, వ్యవదేశ్యవాచః = లోకప్రసిద్ధిని పొందిన కవులగు, వ్యాస + ఆదయః + అపి = వ్యాసభగవానుడు మొదలగువారును, సర్వే = అందఱు, తవ = నీయొక్క, శక్తిలేశైః = (నీవు అనుగ్రహించిన) స్వల్పమైన శక్తులచే, స్ఫురంతి = ప్రకాశించుచున్నారు.

భగవానుని గుణసంపదను పొగడుట వేదములకే సాధ్యము కానిచో, శ్రీరామాయణ, మహాభారతాది ప్రసిద్ధగ్రంథములను రచించిన వాల్మీకి వ్యాసాదుల ప్రయత్నములనుగూర్చి ఏమనవలెను? - అనినచో, వారికట్టి కవితాశక్తి నీవను గ్రహించుటవలననే కల్గినది. అంతేకాక, దక్షిణామూర్తిగా పేరొందిన రుద్రుడు, చదువుల తల్లి సరస్వతియు నీ అనుగ్రహమువలననే ప్రకాశించుచున్నారు. కావున, నీ కరుణవలన నేనీ స్తుతిని చేయుట సాధ్యమేననుట ప్రస్తుత శ్లోక ప్రమేయము.

“ఓయీ! నీవిట్లు సంకోచపడనేల ! నీకు సహజముగా నున్న శక్తి సామర్థ్యములతో స్తుతింపవచ్చునుకదా !” అని భగవానుడు అనగా, అందులకు సమాధానముగా “స్వామీ! లోకములో విద్యాప్రదానాదిశక్తిచే రమ్యమైన దక్షిణా మూర్తి, వాగ్రూపిణియైన సరస్వతి, వ్యాసాదిప్రసిద్ధగ్రంథకర్తలు అందఱు నీవు అనుగ్రహించిన స్వల్పశక్తిచే మిణుగురులవలె మినుకు మినుకు మనుచున్నారు కదా!” - అని భావము - అని వేఱొక వ్యాఖ్యానము.

విద్యాదిప్రదానములచే రమ్యమైన రుద్రుని మూర్తి, బ్రహ్మదేవుని ధర్మపత్ని అయిన సరస్వతీదేవి, లోకములో గొప్ప కవులుగా పేరు పొందిన వ్యాసవాల్మీకి పరాశరాది మహర్షులు - మీరు అందఱు నీవు అనుగ్రహించిన అత్యల్పమైన శక్తులచే భాసిల్లుచున్నారు - అని భావము.

7. మందో భవిష్యన్ నియతం విరించో
వాచాం నిధే ! వంచితభాగధేయః ।
దైత్యాపనీతాన్ దయయైవ భూయోఽ
వ్యధ్యాపయిష్యో నిగమాన్ న చేత్ త్వమ్ ॥

వాచాం నిధే = వాక్కులకు నిధి అగు, ఓ హయగ్రీవస్వామీ !, త్వం = నీవు, దైత్య+ అపనీతాన్ = మధుకైటభులచే అపహరింపబడిన, నిగమాన్ = వేదములను,

దయయా + ఏవ = నీ నిర్దేతుకకృపచేతనే, భూయః + అపి = మఱల, న అధ్యాపయిష్యః చేత్ = ఉపదేశింపకపోయినచో, విరించి = బ్రహ్మ, వంచితభాగధేయైః = మోసగింపబడిన భాగ్యము కలవాడై (అపహరింపబడిన వేదమనెడి భాగ్యమును కలవాడై), నియతం = తప్పక, మందః = అజ్ఞుడు, అభవిష్యత్ = అయియుండును.

పూర్వశ్లోకమున “సరోజాసనధర్మపత్నీ” అనుచు బ్రహ్మ పేరును పరోక్షముగా ప్రస్తుతింపగానే భగవానుడు “ఓయీ! నీకున్న శక్తియుక్తులు నన్ను స్తోత్రము చేయుటకు చాలకున్నను, శీఘ్రఫలప్రదుడు, ఎల్లప్పుడును వేదమును నాల్గు ముఖములతో అభ్యసించువాడగు బ్రహ్మను ప్రార్థించిన, అతడు నీకట్టి కవనశక్తిని ప్రసాదింపగలడు కదా!” అనగా, అందులకు సమాధానముగా దేశికులు, ఈ శ్లోకమున “స్వామీ! ఆ బ్రహ్మకు కూడ నీవు సృష్టిప్రారంభమున వేదముల నిచ్చి, అతడు వానిని కోల్పోయిన ఆపత్సమయమున సహాయపడి, వేదములను తిరిగి అతనికి అనుగ్రహించితివి కదా! కావున నీవే కటాక్షింపవలెను” అని అనుచున్నారు.

వాక్కులకు నిధి అగు ఓ హయగ్రీవప్రభూ! మధుకైటభులనెడి దైత్యులు వేదములను అపహరించినపుడు నీవు నిర్దేతుకకృపతో హయగ్రీవరూపమును దాల్చి వారిని మర్దించి, తిరిగి వేదములను బ్రహ్మకు “వేద మధ్యాపయద్విధిమ్” అని, “యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాం శ్చ ప్రహణోతి తస్మై” అనునట్లు అనుగ్రహించియుండక పోయినచో, ఆ బ్రహ్మకూడ సృష్టికి అవసరమైన జ్ఞానము లేని అభాగ్యుడై అలమటించి, మందబుద్ధియై యుండును కదా ! -అని భావము.

8. వితర్కడోలాం వ్యవధూయ (త) సత్త్వే

బృహస్పతిం వర్తయసే యతస్తమ్ ।

తేనైవ దేవ ! త్రిదశేశ్వరాణామ్

అస్పృష్టడోలాయిత మాధిరాజ్యమ్ ॥

దేవ = స్వామీ !, యతః = ఎందువలన, త్వం = నీవు, బృహస్పతిం = సురుల గురువగు బృహస్పతిని, వితర్కడోలాం = దురూహలచే కల్గు చిత్తచాంచల్యమునుండి, వ్యవధూయ = నివారించి, సత్త్వే = సత్వ (గుణ) మార్గమున, వర్తయసే = ప్రవర్తించునట్లు చేయుచున్నావో, తేన + ఏవ = ఆ కారణముచేతనే, త్రిదశ+ఈశ్వరాణాం = ఇంద్రాదులయొక్క ఆధిరాజ్యం = ఆధిపత్యము, అస్పృష్టడోలాయితం = ఊగిసలాటను లేనిదిగా (స్థిరమైనదిగా) అగుచున్నది.

భగవానుడు కవితో “ఓయీ! నీవు బ్రహ్మదేవుని ప్రార్థింపకున్నను ఆ బ్రహ్మకు పిమ్మట బుద్ధిశాలిగా, జ్ఞాననిధిగా చెప్పబడు బృహస్పతిని ప్రార్థింపవచ్చును కదా!” అనగా, అందులకు కవి, “ఆ బృహస్పతికూడ నీవు కటాక్షించుటవలనే సత్వమార్గమున ప్రవర్తించుచున్నాడు. కావుననే ఇంద్రాదుల ఐశ్వర్యము సైతము అవిచాల్యముగా నున్నది” అని పల్కుచున్నారు.

స్వామీ ! నీవు దేవగురువగు బృహస్పతికి కల్గు దురూహలను పోగొట్టి, అతనికి సన్మార్గమును చూపించుచున్నావు. అట్టి ఆ బృహస్పతియొక్క బుద్ధిబలము చేతనే ఇంద్రాది సురప్రభువుల అధికారము స్థిరముగా నున్నది -అని భావము.

9. అగ్నే సమిద్ధార్చిషి సప్తతంతో-

రాతస్థివాన్ మంత్రమయం శరీరమ్ ।

అఖండసారై ర్దవిషాం ప్రధానై

రాప్యాయనం వ్యోమసదాం విధత్సే ॥

సమిద్ధార్చిషి = దీప్తజ్వాలలను కల, సప్తతంతోః = సప్తతంతువనబడు క్రతువుయొక్క అగ్నే = అగ్నియందు, మంత్రమయం = వేదమంత్రరూపమైన, శరీరం = శరీరమును, ఆతస్థివాన్ = పొందినవాడవై, అఖండసారైః = సమగ్రమైన సారమును కల, హవిషాం ప్రధానైః = ప్రధానములైన చరుపురోడాశాది హవిస్సులతో, వ్యోమసదాం = దేవతలకు, ఆప్యాయనం = తృప్తిని, విధత్సే = కల్గించు చున్నావు.

పూర్వశ్లోకములలో ప్రస్తుతింపబడిన బ్రహ్మ, రుద్రుడు, బృహస్పతి, ఇంద్రుడు మొదలగు దేవతలు స్వతంత్రులు కదా ! యజ్ఞములలో స్వతంత్రరూపముగ ఆరాధ్యులు కదా ! అనినచో, యజ్ఞయాగాదులలో వారి పేర్లు ప్రత్యేకముగా ఉచ్చరింపబడినను, యజ్ఞమున అగ్నిరూపుడవై, మంత్రమయమైన శరీరమును దాల్చు నీవే ఆ హవిస్సులను ఆస్వాదించి, ఆ దేవతలకు తృప్తిని కల్గించుచున్నావు. కావున వారందఱు సర్వథా నీకు పరతంత్రులు- అని పల్కుట ఇందలి విశేషము. “సత్రే మమాస భగవాన్ హయశీర్ష ఏషః” అనే భాగవతపురాణ వృత్తాంతం ఇక్కడ స్మరితం.

దేవా! మిక్కిలిగా వెలుగొందు జ్వాలలను కల్గిన మఖాగ్నియందు మంత్రమయమైన శరీరమును కల్గినవాడవై, ఆ క్రతువులో సమర్పింపబడిన చరుపురోడాశాది హవిస్సులను నీవు గ్రహించి, ఆయా దేవతలకు తృప్తిని కల్గించుచున్నావు -అని భావము.

ఈ శ్లోకమున హయగ్రీవ భగవానుడు, ఆయా దేవతల శరీరములలో అంతర్యామియై, ఆ దేవతలను ఉద్దేశించి మంత్రపూర్వకంగా సమర్పించిన హవిస్సులను స్వీకరించి, వారికి తృప్తిని కల్పించాడని చెప్పబడినందున హయగ్రీవుడు శరీరి, మిగిలిన దేవతలు శరీరదృశ్యతములనే శరీర శరీరి భావం సూచింపబడింది. ఈ శరీర, శరీరిభావమే విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత ప్రతిపత్తార్థం.

10. యన్మూల మీద్యక్ ప్రతిభాతి తత్త్వం

యా మూల మామ్నాయమహోద్రుమాణామ్ ।

తత్త్వేన జానంతి విశుద్ధసత్త్వాః

తా మక్షరా మక్షరమాతృకాం తే ॥

ఈద్యక్ = ఇట్టి (కంటికి కనుపించు), తత్త్వం = ఆకాశాదితత్త్వ సమూహము, యత్ + మూలం = దేనిని కారణముగా కల్గినదై, ప్రతిభాతి = ప్రతీయమానమగు చున్నదో, ఆమ్నాయ మహోద్రుమాణాం = వేదములనబడు మహోద్యక్షములకు, యా = ఏ అక్షరమాతృక, మూలం = ఆదిభాగమో, అట్టి, అక్షరాం = నశింపని, తాం = ఆ, అక్షరమాతృకాం = అకారాది అక్షరమాతృకను, తే = నీకు సంబంధించినదిగా, విశుద్ధసత్త్వాః = నిర్మలమైన సత్త్వగుణమును కలవారు, తత్త్వేన = యథార్థతత్త్వముగా, జానంతి = తెలిసికొనుచున్నారు.

“స్తోత్రమును చేయుటకు అవసరమైన జ్ఞానము మీకు కావలయునన్న అక్షర సమిష్టిరూపమైన మాతృకను ప్రార్థించినచో, మీ కోరిక తీరును కదా!” అని భగవానుడనగా, అందులకు కవి “స్వామీ ! ఆ అక్షరమాతృకయు నీకు శేషమే కదా ! ఆమెకును అంతర్యామియై, తచ్చబ్జవాచ్యుడవై యున్నవాడవు నీవే కదా ! కావున నిన్నే ప్రార్థింతును” అనుచున్నారు. లేక, “సర్వప్రపంచమునకును మూలకారణము నీవే” అనుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును. శ్లోకములోని చివరిపాదంలోని అర్థము నాల్గవ శ్లోకంలోని అర్థానికి అనుగుణముగా అనుసంధేయము.

స్వామీ ! కంటికి కనుపించు ఆకాశాది సర్వప్రపంచతత్త్వములకు, వేదములనెడి మహోద్యక్షములకు మూలమును, అనశ్వరమును అగు అక్షరమాతృక నీకు శేషమైనదిగా విశుద్ధస్వభావమును కల్గిన మహాత్ములు తెలిసికొనుచున్నారు - అని భావము.

హయగ్రీవోపనిషత్తు చివరిలో అనుసంధింపబడే ఈ క్రింది మంత్రం యొక్క భావం ఈ సందర్భంలో అనుసంధేయం.

గౌరీ మిమాయ సలిలాని తక్షత్యేకపదీ ద్విపదీ సా చతుష్పదీ ।

అష్టాపదీ నవపదీ భభూవుషీ సహస్రాక్షరా పరమే వ్యోమన్ ॥

(పరబ్రహ్మలో ప్రతిష్ఠిత అయిన, గౌరవవర్ణాన్ని కల ఈ వాగ్దేవత సృష్టాభిరంభంలో సకలసదృశాలైన వర్ణపదవాక్యాలను సృష్టిస్తున్నదై శబ్దించింది. ఏవిధంగా అంటే - మొదట ప్రణవాత్యకంగా ఏకపదియై పరబ్రహ్మ ముఖంనుండి వెలువడింది. తరువాత వ్యాహృతి, సావిత్రి రూపాలలో ద్విపది అయినది, తదనంతరం నాల్గు వేదాల రూపంలో చతుష్పది అయినది. పిదప ఆఱు వేదాంగాలు, పురాణ ధర్మశాస్త్రాలతో అష్టాపది అయినది. తరువాత, మీమాంసా, న్యాయ, సాంఖ్య, యోగ, పాంచరాత్ర, పాశుపత, ఆయుర్వేద, ధనుర్వేద, గాంధర్వ వేదాలతో నవపది అయినది. తరువాత, అనంతవాక్య సందర్భాలతో సహస్రాక్షరియై, అనంత విద్యల రూపంగా సంపన్నమైనది.)

ఈ విధంగా ఈ స్తుతిలో అడుగుడుగునా ఎన్నో హయగ్రీవ తత్త్వరహస్యాలు నిక్షిప్తాలై ఉన్నాయి. వివరాలను విజ్ఞులైన పెద్దల సన్నిధిలో గ్రహించాలి.

11. అవ్యాకృతాత్ వ్యాకృతవా నసి త్వం

నామాని రూపాణి చ యాని పూర్వమ్ ।

శంసంతి తేషాం చరమాం ప్రతిష్ఠాం

వాగీశ్వర! త్వాం త్వదుపజ్ఞవాచః ॥

వాక్ + ఈశ్వర = వాక్కులు ప్రభువగు హయగ్రీవస్వామీ !, త్వం = నీవు, పూర్వం = సృష్టిసమయమున, అవ్యాకృతాత్ = నామరూపములు లేని, మఱియు, సత్ అను పేరును కల్గిన జగత్తునందు ప్రవేశించి, ఆ జగత్తుయొక్క, యాని = ఏ, నామాని = పేర్లను, చ = మఱియు, రూపాణి = రూపములను (స్వభావము లను), వ్యాకృతవాన్ = విభాగమును చేసినవాడనై, అసి = ఉన్నావో, తేషాం = ఆ నామరూపములయొక్క, చరమాం ప్రతిష్ఠాం = పర్యవసానభూమిగా, త్వాం = నిన్ను, త్వత్ + ఉపజ్ఞవాచః = నీచే దర్శింపబడిన వేదములను కల మహాత్ములు (నీ అనుగ్రహమువలన జ్ఞానమును పొందిన మహానీయులు), శంసంతి = కీర్తించుచున్నారు.

సృష్టిచేయబడిన ప్రపంచముయొక్క పర్యవసానస్థితియు నీవే అనుచు కవి స్తుతించుచున్నారు.

ఓ వాగీశ్వరా ! నీవు సృష్టిప్రారంభమున నామరూపవిభాగానర్హమై, “సత్” పేరుతో మాత్రము వ్యవహరింపబడు ఈ జగత్తుయందు అనుప్రవేశించి, “నామరూపే వ్యాకరవాణి”

అనునట్లు దానిని నామరూపములతో విభాగించితివి. కావున, లోకములోని వస్తువుల ఆయా నామములయొక్క, రూపములయొక్క పర్యవసానరూపము నీవే - అని నీచే దర్శింపబడిన (నీకృతములముగా) జ్ఞానమును పొందిన మహాత్ములు పొగడుచున్నారు - అని భావము.

ఇందు హయగ్రీవస్వామియొక్క సర్వశబ్దవాచ్యత్వము, విశ్వాకారము తెలుపబడినవి.

12. ముగ్ధేందునివ్యందవిలోభనీయాం
మూర్తిం తవానందసుధాప్రసూతిమ్ ।
విపశ్చిత శ్చేతసి భావయంతే
వేలా ముదారా మివ దుగ్ధసింధోః ॥

ముగ్ధ + ఇందు = బాలచంద్రునియొక్క, నివ్యంద = వెన్నెలవలె, విలోభనీయాం = మనోహరమైనది, అనంద = ఆనందమనెడి, సుధా = అమృతమునకు, ప్రసూతిం = జన్మస్థానము (కావుననే), దుగ్ధసింధోః = పాలసముద్రముయొక్క, ఉదారాం = గొప్పదైన, వేలాం = సేతువువలె, (అభివృద్ధివలె, తీరమువలె) ఉన్న, తవ = నీయొక్క, మూర్తిం = రూపమును, విపశ్చితః = విద్వాంసులు, చేతసి = మనస్సుయందు, భావయంతే = భావించుచున్నారు (ఉపాసించుచున్నారు).

యోగులును మోక్షసిద్ధికొరకు నిన్నే ఉపాసించుచున్నారనుట ఇందలి ప్రధానవిషయము. లేక, “నీవు పల్కు విధముగా నన్ను సర్వాధికునిగా ఎవరైనను ఉపాసించిరా?” అని భగవానుడు ప్రశ్నింపగా, అందులకు సమాధానమును కవి ఇందు తెలుపుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును.

బాలచంద్రుని వెన్నెలవలె మనస్సును హరించునది. ఆనందమును అమృతప్రవాహమును ప్రవహింపజేయునది, పాలసముద్రముయొక్క అవధివలె నున్నదగు నీ రూపమును యోగులు తమ మనస్సున నిలుపుకొని, ధ్యానము చేయుచున్నారు - అని భావము.

13. మనోగతం పశ్యతి య స్సదా త్వాం
మనీషిణాం మానసరాజహంసమ్ ।
స్వయం పురోభావవివాద (విభావ) భాజః
కింకుర్వతే తస్య గిరో యథార్హమ్ ॥

మనీషిణాం = బుద్ధిమంతులయొక్క, మానసరాజహంసం = మనస్సు అనేది మానససరస్సులో క్రీడించు గొప్ప హంస అగు, త్వాం = నిన్ను, యః = ఎవడు, సదా = ఎల్లప్పుడు, మనోగతం = మనస్సున నిలచినవానినిగా, పశ్యతి = చూచుచున్నాడో, తస్య = ఆ వ్యక్తియొక్క, గిరః = వాక్కులు, స్వయం = స్వయముగా, పురోభావ = అహమహమికతో, వివాదభాజః = వివాదమును కల్గినవై, యథార్హం = యథాయోగ్యముగా, కింకుర్వతే = కైంకర్యమును చేయుచున్నవి.

శ్రీహయగ్రీవమూర్తిని ఉపాసించినవారికి అప్రయత్నముగానే విద్య లభించునని పల్కుట ఇందలి సారము. లేక, “నన్ను ఆరాధించిన వారికి ఫలితము సిద్ధించుననుట ఎట్లు” అని భగవానుడు ప్రశ్నింపగా, అందులకు కవి “స్వామీ! నిన్ను ఎల్లప్పుడు మనస్సున ధ్యానించువారి హృదయమును స్థిరనివాసముగా కల్గియున్నావు. వాక్సిద్ధిని కోరి, ఆరాధించువారికి అట్టికి సిద్ధి తనకుతానే కల్గునట్లు అనుగ్రహించుచున్నావు” అని సమాధానమును పల్కుచున్నారనియు చెప్పనగును.

స్వామీ! గొప్ప బుద్ధిని కల్గిన మహాత్ముల మనస్సు అనెడు మానస సరోవరమున విహరించు రాజహంసపు అగు నిన్ను ఏ సాధకుడు తన హృదయమున నిత్యము ధ్యానించునో, అతనికి అమోఘములైన వాక్కులు ప్రథమదశలోనే అహమహమికతో స్ఫురించి, సేవచేయును. వారు కోరిన వాక్సిద్ధి వారికి కల్గును - అని భావము.

“సిద్ధే హంసమనౌ వాణీ వాచి నృత్యతి సర్వదా” అను విష్ణుతిలక సంహితావచనం స్మరణీయం.

14. అపి క్షణార్థం కలయంతి యే త్వామ్
ఆప్లావయంతం విశదై ర్మయాభైః ।
వాచాం ప్రవాహై రనివారితై స్తే
మందాకినీం మందయితుం క్షమం తే ॥

విశదైః = స్వచ్ఛమైన, మయాభైః = కిరణములచే, ఆప్లావయంతం = (అమృతధారతో తడవునట్టి) చల్లపరుచునట్టి, త్వాం = నిన్ను, యే = ఎవరు, క్షణ + అర్థం అపి = ఒక అర్థక్షణమైన, కలయంతి = ధ్యానింతురో, తే = వారు, అనివారితైః = అడ్డులేని (ప్రత్యర్థులచే నివారించబడని), వాచాం ప్రవాహైః = వాక్ ప్రవాహములచే, మందాకినీం = గంగానదినికూడ, మందయితుం = అల్ప వేగమును కల్గినదిగా చేయుటకు, క్షమంతే = సమర్థులగుచున్నారు.

నిన్ను కొల్చువారికి విద్యాభావము మాత్రమే కాదు వారికి అప్రతిహతకవితా రచనాశక్తియు కలుగును అనుచున్నారు. లేక, “నీవు పల్కిన సిద్ధి చిరకాలము సాధకులు ఆరాధించిన పిమ్మట కదా కల్గునది! శీఘ్రముగా పొందినవారు కలరా?” అని భగవానుడు పలుకగా, అందులకు కవి “స్వామీ! నిన్ను చిరకాలము ఆరాధింప పనిలేదు. అరక్షణము ధ్యానించిన మాత్రముననే, గంగానదీప్రవాహ వేగమును సైతము మించిన వేగమును కల్గిన వాక్కులు వారికి కల్గును” అని పల్కుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును.

స్వామీ! (తెల్లని) స్వచ్ఛమైన కిరణములతో నీ భక్తులను సర్వాంగము చల్లపఱచునట్టి నిన్ను అరక్షణమైనను ఎవరు మనఃపూర్వకముగా ధ్యానింతురో, వారు తమ వాగ్వేగముతో గంగానదినికూడ తక్కువ వేగమును కల్గినట్లు చేయగల్గుదురు- అని భావము.

“యోగో జ్ఞానం తథా సాంఖ్యం విద్యాః శిల్పాది కర్మ చ, వేదాః శాస్త్రాణి విజ్ఞాన మేతత్ సర్వం జనార్దనాత్” అనునట్లు సమస్త వాఙ్మయము, కళలు స్వామి అనుగ్రహముచే కలుగునుకదా! ఇక కవితను గూర్చి చెప్పవలసిన పని ఏమి? ఇందులకు ప్రస్తుత స్తోత్రకర్త అగు దేశికులే సాక్షి.

**15. స్వామిన్! భవద్ధ్యానసుధాభిషేకాత్
వహంతి ధన్యాః పులకానుబంధమ్ ।
అలక్ష్మితే క్వాపి నిరూఢమూల
మంగేష్ఠివానందుధు మంకురంతమ్ ॥**

స్వామిన్ = స్వామీ!, ధన్యాః = అదృష్టవంతులు, భవత్ = నీయొక్క, ధ్యాన = ధ్యానము అనెడి, సుధా + అభిషేకాత్ = అమృతసేచనమువలన, అలక్ష్మితే అపి = కనుపింపనిది అయినను, క్వ = ఒకానొక ప్రదేశమున, నిరూఢమూలం = స్థిరమైన మూలమును కల్గినది, అంగేషు = అవయవములయందు, అంకురంతం = ఉద్భవించునదియు, ఆనందధుమ్ ఇవ = ఆనందమువలె సున్నదియు అగు, పులక = అనుబంధం = గగుర్పాటును, వహంతి = పొందుచున్నారు.

కవి ఇందు, ధన్యులు మాత్రమే నీయందు గొప్ప భక్తిని కల్గియుండురను చున్నారు. లేక, “నన్ను ధ్యానించినవారు ఎట్టి ఫలితమును పొందిరో? ఏమో! అది అట్లుండనిమ్ము. వారి అనుభవమును తెలుపుటకు చిహ్నము లేమైన కలవా” అని భగవానుడనగా, అందులకు కవి ఈ శ్లోకముద్వారా భక్తులకు కల్గు రోమాంచనము, అనంతరశ్లోకమునందు ఆనందబాష్పములను వర్ణించుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును. ఉత్కటమైన భక్తి కల్గినపుడు

“స్వరనేత్రాంగ విక్రియా” అనునట్లు కంఠస్వరమున, నేత్రమున, శరీరమున మార్పు కల్గును కదా!” “ఆహ్లాదశీతనేత్రాంబుః పులకీకృతగాత్రవాన్, సదా పరగుణావిష్టో ద్రష్టవ్య స్సర్వదేహిభిః” అను ప్రసిద్ధప్రమాణ మిచట స్మరణీయము.

స్వామీ ! నీ ధ్యానమనెడి అమృతాభిషేకమువలన మహాత్ములు కంటికి కనుపింపని హృదయప్రదేశమున స్థిరమైన మూలమును కల్గి, అవయవము లనన్నిటియందు ఉద్భవించి, వ్యాపించు ఆనందమువలె, తమ శరీరమునందు అంతట గగుర్పాటును పొందుచున్నారు -అని భావము. ((ఆనందధువనగా ఆనందమే). “స్వాదానందధురానందః” అని అమరము.)

**16. స్వామిన్ ! ప్రతీచా హృదయేన ధన్యాః
త్వద్ధ్యానచంద్రోదయవర్ధమానమ్ ।
అమాంత మానందపయోధి మంతః
పయోభిః రక్షాం పరివాహయంతి ॥**

స్వామిన్ = స్వామీ!, ధన్యాః = భాగ్యవంతులు, ప్రతీచా = అంతర్ముఖమైన, హృదయేన = హృదయముతో, త్వత్ = నీయొక్క, ధ్యాన = ధ్యానము అనెడి, చంద్ర + ఉదయ = చంద్రోదయమువలన, వర్ధమానం = పెంపొందు, అంతః = మనస్సులోన, అమాంతం = నిరవధికమైన, ఆనందం = ఆనందమనెడి, పయోధిం = సముద్రమును, అక్షాం = కన్నులయొక్క, పయోభిః = నీటిచే, పరివాహయంతి = ప్రవాహమును కల్గినదానినిగా చేయుచున్నారు.

హయగ్రీవభగవానుని ధ్యానించువారు బ్రహ్మానందమును పొందుదురనుట ఇందలి సారాంశము. పూర్వశ్లోకమున హయగ్రీవ భగవద్భక్తుల పులకాంకురములు వర్ణింపబడగా, ఇందు ఆనందబాష్పములు వర్ణింపబడుచున్నవి.

స్వామీ! అంతర్ముఖమైన మనస్సుతో నీ భక్తులు చేయు ధ్యానము చంద్రోదయము వంటిది. వారి మనస్సులో (భగవద్ధ్యానమువలన) కల్గిన ఆనందము అను సముద్రమును ధ్యానమనెడి చంద్రోదయము వృద్ధి పొందించుచున్నది. వారి మనస్సులో ఈ విధముగా పెంపొంది, పెల్లుబికిన అంతు లేని ఆనందసముద్రము బాష్పముల రూపమున బయటకు ప్రవహించుచున్నదని భావము.

**17. స్వైరానుభవా స్త్వదధీనభావాః
సమృద్ధవీర్యాః (సంరుద్ధవీర్యాం) త్వదనుగ్రహేణ ।**

విపశ్చితో నాథ ! తరంతి మాయాం

వైహారికీం మోహనపింఛికాం తే ॥

నాథ = స్వామీ!, స్వైర+అనుభావాః = నిరంకుశమైన ప్రభావమును కల, త్వత్+అధీనభావాః = నీయందు ఎల్లప్పుడును (లగ్నమైన) అధీనమైన భావమును కల, విపశ్చితః = జ్ఞానులు, త్వత్ + అనుగ్రహేణ = నీయొక్క ప్రసాదము కారణముచే, (నీసంకల్పముచే) సమృద్ధవీర్యాః = మిక్కిలి అభివృద్ధి చెందిన ఆనందానుభవమును కల్గినవారై, (సంరుద్ధవీర్యాం = అడ్డగింపబడిన శక్తిని కల్గినది), వైహారికీం = నీ లీలకు ఉపకరణమైనది, మోహనపింఛికాం = సకలలోకములను సమ్మోహనపఱచు ఇంద్రజాలిక పింఛమువలె నున్నదగు, తే = నీయొక్క మాయాం = ప్రకృతిని, తరంతి = దాటుచున్నారు.

భగవానుని అనన్యమైన మనస్సుతో ధ్యానించువారు, భగవన్మాయకు లోనుకారను విషయమిచట ప్రస్తుతింపబడుచున్నది. లేక, “నన్ను ధ్యానము చేయువారికి ఫలకలు కల్గుట, ఆనందబాష్పములు కల్గుటవంటి దృష్టఫలములే తప్ప, సంసారబంధమునుండి వారు విడివడిరా ?” అని భగవానుడు ప్రశ్నింపగా, అందువలకు కవి, “స్వామీ! నీ అనుగ్రహముచే వారు ప్రకృతినబంధమునుండి దూరము కాగల్గుచున్నారు” అని పల్కుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును.

స్వామీ ! నిరంకుశప్రభావమును కల్గినవారు, నీయందు నిత్యము అగ్నమైన మనస్సును కలవారు, కావుననే మిక్కిలి వృద్ధి చెందిన, అడ్డు లేని ఆనందానుభవమును కలవారు అగు విద్వాంసులు (నీ అనుగ్రహమువలన నిరోధింపబడిన మోహనశక్తిని కల్గినది) నీకు ఉపకరణమైనది, సర్వజగత్తును మోహింపచేయు ఇంద్రజాలికుని చేతిలోని పింఛమువలె నున్నదియును అగు మాయను దాటుచున్నారు- అని భావము.

18. ప్రాజ్ఞిర్మితానాం తపసాం విపాకాః

ప్రత్యగ్ర నిఃశ్రేయససంపదో మే ।

సమేధిషీరన్ తప పాదపద్మే

సంకల్పచింతామణయః ప్రణామాః ॥

ప్రాక్ +నిర్మితానాం = పూర్వము సంపాదించిన, తపసాం = తపస్సుల యొక్క, విపాకాః = ఫలములవంటివి, మే = నాకు, ప్రత్యగ్ర = నూతనమైన, నిఃశ్రేయససంపదః = మోక్షసంపదను కల్గించునవి, సంకల్ప = కోరికల విషయమున, చింతామణయః = చింతామణివంటివి అగు, తప = నీయొక్క, పాదపద్మే = పద్మములవంటి పాదములయందలి, ప్రణామాః = (నా) నమస్కారములు, సమేధిషీరన్ = అభివృద్ధి నొందునుగాక !

పూర్వజన్మమున గొప్ప తపస్సు చేసినవారికిని నీ మాయను దాటుటలో నీ పాదారవిందములందు ప్రణమిల్లుటయే సాధన మనుచున్నారు. లేక, ఇంతవరకును భక్తియోగనిష్ఠులనుగూర్చి పల్కిన కవి, ఇందు ప్రపత్తినిష్ఠులను గూర్చి పల్కుచున్నారు - అని చెప్పనగును. అనగా - జన్మాంతరసుకృతఫలము వలన భగవానుని పాదారవిందములలో ప్రపత్తిని చేసినవారు ఆ స్వామి అనుగ్రహముచే సంసారమును దాటి కృతార్థులగుచున్నారు. కావున ప్రపత్తి సకలఫలసాధనమని పల్కుచున్నారు. లేక, పూర్వజ్ఞోకమున తెలుపబడిన మాయను పోగొట్టు ఉపాయము ఇందు తెలుపబడుచున్నది- అని చెప్పవచ్చును.

నీ పాదపద్మములయందలి నా ప్రణామములు పూర్వజన్మార్జితములైన తపస్సులయొక్క ఫలములవంటివి, వెంటనే ఈ జన్మలోనే మోక్షమును సంపదను నాకు అనుగ్రహించునవి, నా కోరికను సఫలములు చేయు చింతామణులవంటివి. అవి వృద్ధి పొందునుగాక !- అని భావము.

19. విలుప్తమూర్ధన్యలిపిక్రమాణాం

సురేంద్రచూడాపదలాలితానామ్ ।

త్వదంఘ్రిరాజీవరజఃకణానాం

భూయాన్ ప్రసాదో మయి నాథ ! భూయాత్ ॥

నాథ = స్వామీ!, విలుప్త = లోపింపజేయబడిన, మూర్ధన్య = లలాట మందలి, లిపిక్రమాణాం = (విపరీతమైన లేక వ్యతిరేకమైన) వర్ణక్రమమును కల్గినవి, (నుదుటి రాతను సైతము మార్పునవి -అని భావము), సుర + ఇంద్ర = ఇంద్రుడు, బ్రహ్మ మొదలగువారియొక్క చూడాపద = శిఖాబంధములచే, లాలితానాం = గౌరవింపబడినవి, త్వత్ = అంఘ్రి = నీ పాదములనెడి, రాజీవ = పద్మములయొక్క, రజఃకణానాం = పరాగకణములయొక్క, భూయాన్ = గొప్పదైన, ప్రసాదః = అనుగ్రహము, మయి = నాయందు, భూయాత్ = కలుగుగాక!

పూర్వజ్ఞోకమున ప్రణామముల అభివృద్ధిని ప్రార్థించిన కవి ఇందు తాము నమస్కరించు భగవత్పాదారవిందపరాగముయొక్క అనుగ్రహమును ప్రార్థించుచున్నారు. లేక, భగవానుడు కవిని చూచి “ఓయీ ! నీ అపేక్షితమును తెలుపుము” అనగా అందులకు “స్వామీ! నీ శ్రీపాదరేణువులను అనుగ్రహింపుము” అనుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును. లేక, భగవన్నమనమునకు ప్రతిబంధకమైన లలాటలిపిని తుడిచివేయుమని స్వామిని ప్రార్థించుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును.

స్వామీ ! బ్రహ్మచే నుదుటిపై వ్రాయబడిన వ్రాతను సైతము మార్చునవి, బ్రహ్మ, ఇంద్రుడు మొదలగువారి శిరస్సులచే దాల్చబడునవి అగు నీ పాదారవింద రజఃకణములయొక్క పరమానుగ్రహము నాకు లభించునుగాక !- అని భావము.

20. పరిస్ఫురన్నాపురచిత్రభాను -

ప్రకాశనిర్ధూతతమోఽనుషంగామ్ ।

పదద్వయాం తే పరిచిన్మహేఽంతః

ప్రబోధరాజీవవిభాతసంధ్యామ్ ॥

పరిస్ఫురత్ = అంతటప్రకాశించు, నూపుర = మణిమంజీరములనెడి, చిత్రభాను = సూర్యునియొక్క, ప్రకాశ = వెలుగుచే, నిర్ధూత = పోగొట్టబడిన, తమోఽనుషంగాం = చీకటి సంబంధమును కల్గినది, ప్రబోధ = జ్ఞానమనెడి, రాజీవః = పద్మమునకు, విభాతసంధ్యాం = వికసింపజేయు ప్రాతఃసంధ్యయును అగు, తే = నీయొక్క, పదద్వయాం = పదద్వంద్వమును, అంతః = మనస్సులో, పరిచిన్మహే = ధ్యానింతుము.

అజ్ఞానాంధకారమును తొలగించునది, జ్ఞానోదయమును కల్గించునది అగు నీ పాదద్వంద్వమును ధ్యానింతును - అని ఇందు కవి పల్కుచున్నారు. పూర్వ శ్లోకమున కవి భగవానుని పాదధూళిని శిరోభూషణముగా అపేక్షించిరి. భగవానుడును పరమకృపతో అట్లే అనుగ్రహింపగా, పరమానందమును పొందిన కవి, ఆ పాదధూళికి ఆశ్రయమగు పాదారవిందములను స్తుతించుద్వారా వానిపట్ల తమ కృతజ్ఞతను తెలుపుకొనుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును.

అంతటను ప్రకాశించు సూర్యునివంటి మణిమంజీరములచే సూర్యునిచే దూరము చేయబడిన చీకటిని - అనగా - అజ్ఞానమనెడి చీకటిని కల్గినది, జ్ఞానమనెడి పద్మములకు ప్రాతఃసంధ్యవంటిది అగు నీ పదద్వంద్వమును నా మనస్సున ధ్యానింతును - అని భావము.

21. త్వత్కింకరాలంకరణోచితానాం

త్వయైవ కల్పాంతరపాలితానామ్ ।

మంజుప్రణాదం మణినూపురం తే

మంజుషికాం వేదగిరాం ప్రతీమః ॥

మంజుప్రణాదం = మనోహరమైన ధ్వనిని కల్గినది (చేయునది) అగు, తే = నీయొక్క, మణినూపురం = మణిమయమైన పాదకటకమును, త్వత్ = నీయొక్క, కింకర = సేవకులయొక్క, (భక్తులయొక్క), అలంకరణ = అలంకారమునందు, ఉచితానాం = తగినవి, త్వయా + ఏవ = నీచేతనే, కల్ప+ అంతర = వేర్వేరు కల్పములలో

(సమయములలో), పాలితానాం = రక్షింపబడినవి అగు, వేదగిరాం = వేదవాక్కులయొక్క, మంజుషికాం = భద్రపఱచు పెట్టెగా (బరిణె), ప్రతీమః = తెలిసికొందుము.

పూర్వశ్లోకమున భగవానుని మంజీరముల ప్రస్తావన రాగా, ఇందు ఆ మంజీరమును కవి అభివర్ణించుచున్నారు.

నీ భక్తులకు తగిన అలంకారముల వంటివియు, నీచేతనే వేర్వేరు కల్పములలో హయగ్రీవరూపమున (హంసరూపమున) రక్షింపబడినవి అగు వేదములను దాను రత్నపేటికగా మనోహరముగా ధ్వనించు నీ మణిమంజీరమును భావించును - అని భావము.

22. సంచింతయామి ప్రతిభాదశాస్థాన్

సంధుక్షయంతం సమయప్రదీపాన్ ।

విజ్ఞానకల్పద్రుమపల్లవాభం

వ్యాఖ్యానముద్రామధురం కరం తే ॥

విజ్ఞాన = విజ్ఞానమును, కల్పద్రుమ = కల్పవృక్షముయొక్క, పల్లవ+ ఆభం = చిగురుయొక్క కాంతివంటి కాంతిని కల్గినది. (చిగురుతో పోలినది), వ్యాఖ్యాన ముద్రామధురం = వ్యాఖ్యానముద్రచే మనోహరమైనది అగు, తే = నీయొక్క, కరం, చేతిని, ప్రతిభా = మేధ అను, దశాస్థాన్ = వత్తి (దశ)యందు కల, సమయ = సిద్ధాంతము అను, ప్రదీపాన్ = గొప్ప దీపములను, సంధుక్షయంతం = పెంపొందించునదిగా, (వెలుగునట్లు చేయునదిగా) సంచింతయామి = భావించుచున్నాను.

పూర్వశ్లోకమున తెలిపిన విధముగా కవి తన ఆభరణముల శోభయందు ఆసక్తులగుటను గమనించిన హయగ్రీవస్వామి, “ఓయీ ! ఈ ఆభరణముల శోభనే కాక, నా దివ్యాంగముల సౌబగును దర్శింపుము” అని సేవను అనుగ్రహింపగా, భగవానుని దివ్యరూపమును దర్శించి సంతృప్తులైన కవి, వ్యాఖ్యానముద్రతో అందమైన భగవానుని దక్షిణకరమును వర్ణించుట ఇందలి విషయము. వరుసగా మూడు శ్లోకములలో శ్రీహయగ్రీవస్వామియొక్క కరవర్ణము చేయబడుచున్నది.

విజ్ఞానమును కల్పవృక్షముయొక్క చిగురువలె ఉన్నది. వ్యాఖ్యానముద్రచే మనోహరమైనది అగు నీ కరమును ప్రతిభ అను వత్తిచివర వెలుగు సిద్ధాంతదీపము లను ప్రజ్వరిల్లజేయుదానినిగా భావించును - అని భావము.

23. చిత్తే కరోమి స్ఫురితాక్షమాలం

సవ్యేతరం నాథ ! కరం త్వదీయమ్ ।

జ్ఞానామృతోదంచనలాలసానాం (లంపటానాం)

లీలాఘటీయంత్ర మివాశ్రితానామ్ ॥

నాథ = స్వామీ!, స్ఫురిత+అక్షమాలం = ప్రకాశించు జపమాలను కల, త్వదీయం = నీకు చెందిన, సవ్య+ ఇతరం కరం = దక్షిణహస్తమును, జ్ఞాన+అమృత = జ్ఞానము అను అమృతముయొక్క ఉదంచన = పైకి తెచ్చుటయందు (ఉద్ధరణమందు), లాలసానాం (లంపటానాం) = ఆసక్తిని కల, ఆశ్రితానాం = భక్తులకు, లీలాఘటీయంత్రమ్ + ఇవ = లీలార్థమైన ఘటీయంత్రమునువలె (ఏతాము అను యంత్రమువలె), చిత్తే = (నా) మనస్సున, కరోమి = చేయుదును. (నిలుపుకొందునని భావము).

అక్షమాలను ధరించియున్న శ్రీహయగ్రీవ భగవానుని దక్షిణహస్తమును కవి ఇందు వర్ణించుచున్నారు.

స్వామీ! ప్రకాశించు జపమాలను ధరించియున్న నీ దక్షిణహస్తమును జ్ఞానమును అమృతమును పైకి తెచ్చుటలో మిక్కిలి ఆసక్తిని కల్గిన నీ భక్తులకు ఉపయోగించు సులభమైన ఘటీయంత్రము వలె (ఏతాము అనెడి నీరు తోడు యంత్రమువలె) నా మనస్సున భావించుచున్నాను - అని భావము.

24. ప్రబోధసింధో రరుణప్రకాశై:

ప్రవాళసంఘాత మివోద్వహంతమ్ ।

విభావయే దేవ ! సపుస్తకం తే

వామం కరం దక్షిణ మాశ్రితానామ్ ॥

దేవ = స్వామీ!, సపుస్తకం = పుస్తకముతో కూడినది, ఆశ్రితానాం = భక్తులకు, దక్షిణం = జ్ఞానమును అనుగ్రహించుటలో సమర్థమైనదగు, (ఉదారమైనదగు), తే = నీయొక్క, వామం = ఎడమ, కరం = చేతిని, అరుణైః = ఎఱ్ఱని, ప్రకాశైః = కాంతుల కారణముచే, ప్రబోధ సింధోః = జ్ఞానమును సముద్రములోని, ప్రవాళసంఘాతం = పగడపు సమూహమును, ఉద్వహంతమ్ ఇవ = ధరించుచున్నదానివలె, విభావయే = భావించును.

ఇందు పుస్తకమును ధరించియున్న హయగ్రీవస్వామి ఎడమ చేయి వర్ణింపబడుచున్నది.

స్వామీ! పుస్తకమును కల్గినది, భక్తులను రక్షించుటలో సమర్థమైనది అగు నీయొక్క ఎడమ చేయి ఎఱ్ఱని కాంతులను కల్గియుండుటచే, దానిని జ్ఞాన సముద్రమునుండి పైకి తీయబడిన పగడపు సమూహమును ధరించియున్నట్లు భావించును - అని భావము.

25. తమాంసి భిత్వా విశదై ర్మయాఖైః (ప్రకాశైః)

సంప్రీణయంతం విదుష శ్చకోరాన్ ।

(నిశామయే) విభావయే త్వాం నవపుండరీకే

శరద్ధనే చంద్ర మివ స్ఫురంతమ్ ॥

విశదైః = స్వచ్ఛమైన, మయాఖైః = కిరణములచే, తమాంసి = చీకట్లను, భిత్వా = భేదించి, విదుషః = విద్వాంసులు అను, చకోరాన్ = చోకరపక్షులను, సంప్రీణయంతం = (ఆ కిరణములతో) ఆనందపఱచునట్టి, నవ పుండరీకే = నూతనమైన తెల్లతామరలో, స్ఫురంతం = ప్రకాశించునట్టి, త్వాం = నిన్ను, శరద్ధనే = శరత్కాలములోని తెల్లని మేఘమపై గల, చంద్రమ్ ఇవ = చంద్రునివలె, విభావయే = భావించును. (నిశామయే = దర్శించును)

ఇంతవరకును హయగ్రీవభగవానుని యొక్క అవయవశోభను వర్ణించిన కవి. ఇకపై ఆస్వామి దివ్యమంగళవిగ్రహ శోభను వర్ణించుచున్నారు. సౌందర్యవర్ణనకు పిమ్మట లావణ్యవర్ణన చేయుచున్నారని తాత్పర్యము. లావణ్యమనగా - సముదాయ శోభ. సౌందర్యమనగా - ప్రత్యవయవ శోభ.

తన తెల్లని కాంతులతో చీకట్లను పారద్రోలి, జ్ఞానులు అను చకోర పక్షులను తృప్తిపఱచునది, అప్పుడే వికసించిన తామరపూవులో ప్రకాశించునది అగు నీ రూపమును, తెల్లని శరత్కాలమేఘముపై ప్రకాశించు చంద్రునిగా భావించును - అని భావము.

26. దిశంతు మే దేవ ! సదా త్వదీయాః

దయాతరంగానుచరాః కటాక్షాః ।

శ్రోత్రేషు పుంసా మమృతం క్షరంతీం

సరస్వతీం సంశ్రితకామధేనుమ్ ॥

దేవ = స్వామీ!, దయాతరంగ + అనుచరాః = దయా (ప్రవాహ) కెరటములను అనుసరించునవి(దయ అను నదియొక్క కెరటములవంటివి), అగు, త్వదీయాః = నీకు సంబంధించిన, కటాక్షాః = కడగంటిచూపులు, పుంసాం = జనులయొక్క శ్రోత్రేషు = చెవులయందు, అమృతం = సుధను, క్షరంతీం = స్రవించునది, సంశ్రితకామధేనుం = భక్తులకు (స్తోత్రములను పఠించువారికి) అభీష్టప్రదమైనది అగు, సరస్వతీం = కవిత్వసంపదను, సదా = ఎల్లప్పుడు, మే = నాకు, దిశంతు = ఇచ్చునుగాక!

శ్రీహయగ్రీవభగవానుని దేశికులు తమకు గొప్ప కవిత్వశక్తిని ప్రసాదింపు మని ఇందు వ్రార్థించుచున్నారు. ఈ శ్లోకమునకు ముందు రెండు శ్లోకములలో కవి “విభావయే”

అనుచు శ్రీహయగ్రీవమూర్తిని ధ్యానించిరి. అందులకు భగవానుడు “ఓయీ! నీవు నా రూపమును ధ్యానించితివి కదా! నన్ను నోరార కీర్తింపుము” అనగా, అందులకు “స్వామీ! నాకు అట్టి స్తుతించు శక్తిని నీవే ప్రసాదింపుము” అని అనుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును- అని మణిప్రవాళ వ్యాఖ్య.

స్వామీ! దయానదీతరంగములకు సహచరములు (పోలినవి) అగు నీకడగంటి చూపులు శ్రోతల చెవులలో అమృతమును ఒలికించునది, పరించినపుడు వినినవారికి అభీష్టసిద్ధిని కల్గించునది అగు గొప్ప వాక్ శక్తిని నాకు అనుగ్రహింప వలయును- అని భావము.

27. విశేషవిత్పారిషదేషు నాథ!

విదగ్ధగోష్ఠీసమరాంగణేషు ।

జిగీషతో మే కవితార్కికేంద్రాన్

జిహ్వగ్రసింహాసన మభ్యుపేయాః ॥

నాథ = స్వామీ!, విశేషవిత్ = సర్వశాస్త్రములలోని విశేషములను తెలిసిన, వారియొక్క గోష్ఠీ = సభ అను, సమరాంగణేషు = (వాదమను) యుద్ధస్థానములలో, కవితార్కికేంద్రాన్ = గొప్ప కవులను, తార్కికులను, జిగీషతః = జయింపగోరు, మే = నాయొక్క జిహ్వ + అగ్ర = నాలుక చివర అను, సింహాసనం = ఇంద్రపీఠమును, అభి + ఉపేయాః = అధిష్ఠింతువు గాక!

కవి ఇందు వాదసమయములలో ప్రతివాదులను ఓడించుటకు భగవానుని సాన్నిధ్యమును ప్రార్థించుచున్నారు. పూర్వశ్లోకమున తమకు గొప్ప కవనశక్తిని అనుగ్రహింపుమని ప్రార్థించిన కవిని చూచి భగవానుడు “ఓయీ! అట్లే కానిమ్ము! నీకు అట్టి శక్తిని అనుగ్రహించితిని” అనగానే, అందులకు కవి సమాధానమును ఈ శ్లోకమున పల్కుచున్నారు.

“స్వామీ! అది చాలదు. మహనీయుల జిహ్వగ్రమున నీవు అధివసించి, ప్రబంధములను వారిచే పాడించిన విధముగా, నీవు నా జిహ్వగ్రమున నిలచి, స్తోత్రమును రచింపజేసి, కవితార్కికులను జయింపగోరు నా జిహ్వగ్ర మను సింహాసనమును అధిరోపించి, నన్ను అనుగ్రహించి, వారిని జయించునట్లు చేయుము.

తాము “కవితార్కికసింహ” బిరుదమును పొందుటకు హయగ్రీవానుగ్రహమే కారణమనుటను దేశికులిందు సూచించిరి.

28. త్వాం చింతయన్ త్వస్మయతాం ప్రపన్నః

త్వాముద్ఘణన్ శబ్దమయేన ధామ్నా ।

స్వామిన్! సమాజేషు సమేధిషీయ

స్వచ్ఛందవాదాహవబద్ధశూరః ॥

స్వామిన్ = స్వామీ!, సమాజేషు = విద్వాంసుల సభలలో, త్వాం = నిన్ను, చింతయన్ = ధ్యానించు, త్వత్ + మయతాం = నీరూపమును, ప్రపన్నః = పొందినవాడనై, శబ్దమయేన = శబ్దరూపమగు, ధామ్నా = తేజస్సుతో (శరీరముతో), త్వాం = నిన్ను, ఉద్ఘణన్ = స్తుతించుచు, స్వచ్ఛంద = సర్వతోముఖమైన, వాద+అహవే = వాదయుద్ధమున, బద్ధ = బంధింపబడిన, శూరః = ప్రతివాదులను కల్గినవాడనై, సమేధిషీయ = వృద్ధిని పొందును గాక!

హయగ్రీవ భగవానుని సాన్నిధ్యవశముచే ప్రతివాదులను ఓడింతుననుట ఇందలి సారము. తమ జిహ్వగ్రమున అధిష్ఠించి, పరమతనిరసనమును చేయునట్లు తమను అనుగ్రహింపవలసినదిగా పూర్వశ్లోకమున ప్రార్థించిన కవిని చూచి భగవానుడు, “ఓయీ! నీవు కోరినట్లే చేయుదును. కాని, మఱి నీవు పొందు లాభ మేమి?” అని ప్రశ్నింపగా, అందులకు దేశికులు “స్వామీ! నా నాలుకతోనే స్తుతించుటచే నేను స్తుతి చేసినట్లును అగును. నాకును కొంత ఆనందము కల్గును. మఱియు నన్ను సాధనముగా గొని పరమతనిరసనముతో కూడిన స్వమతస్థాపనము చేయుటకే కదా దాసుడనగు నన్ను నీవు సృజించినది. ఈ సందర్భమున ప్రధానఫలమును పొందువాడవు నీవే అయినను, నేను నీ క్రీడాపరికరమే అయినను, “రమమాణా వనే త్రయః” అనునట్లు, “అహమన్న మదంత మద్మి” అనునట్లును అప్రధానమైన ఫలితము నాకును కల్గును- అని పల్కుచున్నారని మణిప్రవాళవ్యాఖ్యలో తెలుపబడినది.

స్వామీ! నిన్ను నిరంతరము చిరకాలము ధ్యానించుచు, తత్పరితముగా నీ సారూప్యమును పొంది, వాగ్రూపమున నిన్ను స్తుతించుచు, సభలలో సర్వశాస్త్ర నిష్ణాతులైన ప్రతివాదులను, శూరులను వాదయుద్ధమున ఓడించినవాడనై, కీర్తిని పొందెదను- అని భావము.

“తమ్మైయే నాళుమ్ వణగ్గి త్తొళువార్క్కు తమ్మైయే ఒక్క అరుళశెయ్ వర్” (తనను నిత్యం ఆరాధించేవారికి భగవానుడు తనతో పరమసామ్యాన్ని అనుగ్రహిస్తాడు) అనే ఆళ్వార్ల సూక్తి స్మరణీయం.

29. నానావిధానా మగతిః కలానాం

న చాపి తీర్థేషు కృతావతారః ।

ద్రువం తవానాథపరిగ్రహాయాః

నవం నవం పాత్ర మహం దయాయాః ॥

నానావిధానాం = అనేకవిధములైన, కలానాం = విద్యలకు, అగతిః = స్థానము కానివాడను (నేర్వనివాడను), తీర్థేషు = పుణ్యతీర్థములయందు, (గురువుల సన్నిధిలో), కృత+అవతారః న = స్నానమాడనివాడను కాదు (సేవించినవాడను కాదు), (కావున, అహం =నేను) అనాథపరిగ్రహాయాః = అనాథులను పరిగ్రహించు నట్టి (రక్షించునట్టి), తవ = నీయొక్క, దయాయాః = కరుణకు, నవం నవం = మిక్కిలి నూతనమైన, పాత్రం = విషయమును అయితిని, ద్రువం = నిజము.

ఇంతవఱకు శ్రీహయగ్రీవస్వామివలన సకలాభీష్టములను ప్రార్థించిన కవి, ఇందు ఆ స్వామి నిర్దేశించినకరుణ తమపై ప్రసరించుటకై తమయొక్క అనన్యగతికత్వమును అనుసంధించుచున్నారు. ఇట్లు అనుసంధించుట ప్రపన్నుని స్వరూపము. “న ధర్మనిష్ఠోఽస్మి న చాత్మవేదీ న భక్తిమాన్ త్వచ్ఛరణారవిందే” అని శ్రీయామునులు, ఇదే విధముగా కూరేశులు, భట్టరు మొదలగు పూర్వాచార్యులందఱు స్వరూపప్రకాశమగు ఆకించన్య, అనన్యగతికత్వమును ప్రకటించిరి. దేశికులును ఆ పద్ధతిని ఇందు అనుసరించిరి. లేక, భగవానుడు కవిని చూచి, “ఓయీ! నీవు పల్కినట్లే అన్నియు చేయుదుము, కాని నీ ప్రయత్నము కొంచమైనను కావలయును కదా!” అని పల్కగా అందులకు కవి ఇందు సమాధానమును పల్కుచున్నారనియు చెప్పనగును. లేక, రక్షణదీక్షను వహించిన స్వామికి తనకంటె రక్షణీయుడు వేటొకడు లేడని పల్కుచున్నారనియు చెప్పవచ్చును. ఇదే భావమును దేశికులు దేవనాయకపంచాశత్ స్తోత్రమున “కిం నామ పాత్ర మవరం మను తే కృపాయాః” అనుచు ప్రకటించుట ఇచట గుర్తింపదగినది. “నానావిధానామ్” ఇత్యాదిగా కర్మయోగరాహిత్యం, “న చాపి” ఇత్యాదిగా జ్ఞానయోగరాహిత్యం, తద్వారా భక్తియోగరాహిత్యం సూచితం.

హయగ్రీవస్వామీ! నేను ఏవిద్యను అభ్యసించలేదు. ఏ పుణ్య తీర్థమున స్నాన మాడలేదు. కాని, అనాథులను రక్షించే నీ దయకు వినూత్నమైన పాత్రమైనాను, ఇది నిజం- అని భావము.

30. అకంపనీయాన్యపనీతిభేదైః

అలంకృషీరన్ హృదయం మదీయమ్ ।

శంకాకలంకాపగమోజ్జ్వలాని

తత్త్వాని సమ్యంచ తవ ప్రసాదాత్ ॥

అవనీతిభేదైః = పలు అవన్యాయములచేకూడ, అకంపనీయాని = అవిచాల్యములైనవి, శంకాకలంక + అపగమ + ఉజ్జ్వలాని = సంశయమనెడి దోషములను తొలగించుటచే మిక్కిలి ప్రకాశించునవి, సమ్యంచ = యథార్థములైనవి అగు, తత్త్వాని = చిదచిదీశ్వరములను తత్త్వత్రయములు, మదీయం = నాయొక్క, హృదయం = హృదయమును, తవ = నీయొక్క, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహమువలన, అలంకృషీరన్ = అలంకరించును గాక !

అనన్యశరణ్యుడవగు నీ అనుగ్రహమువలన సమస్తతత్త్వములు నా మనస్సున స్ఫుటముగా ప్రకాశించుచున్నవి- అని అనుచున్నారు.

ఎట్టి కుతర్కములచే అయినను చలింప సాధ్యము కానివి, సంశయ విపర్యయాది దోషములు అన్నియు పోవుటచే మిక్కిలి స్పష్టముగా ప్రకాశించునవి అగు తత్త్వములు నీ అనుగ్రహవిశేషమువలన నా మనస్సును అలంకరించునుగాక!- అని భావము.

“తత్త్వాని” అనుటకు తత్త్వత్రయమని కాని, మహదహంకారాది ఇరువది నాల్గు తత్త్వములని కాని చెప్పవచ్చును. ఈ శ్లోకమున తత్త్వార్థములు కుతర్కము లచే చలింప వీలు కానట్లు, ఎట్టి సంశయవిపర్యయాది దోషములు లేకుండునట్లు ఉండవలెనను విషయము తెలుపబడినది.

“మయర్వఘ మదినలమ్” అని నమ్మాళ్వార్లు పొందిన విశుద్ధజ్ఞానాన్ని దేశికులు ఇందు ప్రార్థించుచున్నారు.

31. వ్యాఖ్యాముద్రాం కరసరసిజైః పుస్తకం శంఖచక్రే

బిభ్రద్భిన్నే స్ఫటికరుచిరే పుండరీకే నిషణ్ణః ।

అమూనశ్రీ రమ్యతవిశదై రంశుభి ష్టావయ న్మాం

ఆవిర్భూయా దనఘమహిమా మానసే వాగధీశః ॥

కరసరసిజైః = పద్యములవంటి నాల్గు హస్తములచే, వ్యాఖ్యాముద్రాం = ఉపదేశముద్రను, పుస్తకం = పుస్తకమును, శంఖచక్రే = శంఖమును, చక్రమును, బిభ్రత్ = ధరించుచు, భిన్నస్ఫటిక = చేదింపబడిన (భిన్నమైన) స్ఫటికమణివలె, రుచిరే =

మనోహరమైన, తెల్లని, పుండరీకే = తెల్ల తామరయందు, నిషణ్ణః = ఆసీనుడై, అమ్లాన శ్రీః = వాడని కాంతిని (నూతనమైన కాంతిని) కల్గిన (లక్ష్మీదేవితో కూడుకొన్న), అనఘమహిమా = దోషము లేని గొప్పతనమును కల్గిన, వాక్ + అధీశః = వాక్కులకు ప్రభువగు హయగ్రీవమూర్తి, అమృతవిశదైః = అమృతమువలె తెల్లని, అంశుభిః = కాంతులతో, మాం = నన్ను, ప్లావయన్ = తడపుచు, మానసే = (నా) మనస్సున, ఆవిర్భూయాత్ = ప్రకాశించును గాక!

ఈ శ్లోకమున కవి శ్రీహయగ్రీవమూర్తియొక్క అసాధారణస్వరూపమును ధ్యానించుచున్నారు.

పద్మములవంటి నాల్గు చేతులయందు వ్యాఖ్యానముద్రను, పుస్తకమును, శంఖచక్రములను దాల్చిన, స్ఫటికప్రాంతభాగమువలె అందమైన, తెల్లని పుండరీకమున ఆసీనులైయున్న, వన్నె తగ్గని శోభను కల్గిన, దోషము లేని మహిమను కల వాగధీశ్వరుడు (శ్రీహయగ్రీవస్వామి) తన తెల్లని, నిరవధికములైన కాంతులతో సంసారమున తాపమును పొందిన నన్ను సేదదీర్చుచు నా మనస్సున ప్రత్యక్షమగు గాక ! - అని భావము.

ప్రకృతశ్లోకం - “హయగ్రీవ మహం వందే స్ఫటికాచల సన్నిభమ్, చంద్రమండల మధ్యస్థం సరస్వత్యా సమన్వితమ్, వ్యాఖ్యాం చ పుస్తకం శంఖం చక్రం చ దధతం కరైః, మేఘగంభీరయా వాచా వ్యాఖ్యాం తు నిఖిలాగమాన్, ... ప్లావయంతం జగత్సర్వం స్వదేహోత్థామృతాంశుభిః” అనే విష్ణుతిలకవచనాలను అనుసరిస్తున్నది. దీనిద్వారా ఈ స్తుతిలో పాంచరాత్రాగమంలోని హయగ్రీవస్వామికి చెందిన రహస్యాలు నిక్షిప్తమై ఉండే విషయం సూచింపబడింది. వివరాలు ఆచార్యోపదేశగమ్యాలు.

32. వాగర్థసిద్ధిహేతోః పరత హయగ్రీవసంస్తుతిం భక్త్యా ।

కవితార్కికకేసరిణా వేంకటనాథేన విరచితా మేతామ్ ॥

కవితార్కికకేసరిణా = ‘కవితార్కికకేసరి’ అని బిరుదును కల, వేంకట నాథేన = వేంకటనాథకవిచే, విరచితాం = రచింపబడిన, ఏతాం = ఈ, హయగ్రీవ సంస్తుతిం = హయగ్రీవస్తోత్రమును, వాక్ + అర్థసిద్ధిహేతోః = శబ్దార్థముల సిద్ధిని పొందుటకై (వాక్సిద్ధిని, ఐశ్వర్యసిద్ధిని పొందుటకై), భక్త్యా = భక్తితో, పరత = పరింపుడు.

స్తోత్రము చివర కవి తన నామమును కూర్చుట ఆ స్తోత్రముయొక్క విశ్వసనీయతను తెలుపును. మఱియు, “ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మందోఽపి ప్రవర్తతే” అను లౌకికన్యాయము చొప్పున తమ స్తోత్రమును చదివినవారికి కల్గు ఫలితమును

తెలుపవలయును. ఈ రెండు అంశములను దేశికులు ఈ చివరి శ్లోకమున తెలియజేయు చున్నారు.

హయగ్రీవభగవానుని స్తోత్రమును ఈ విధముగా పూర్తిచేసిన కవి, ఎంతయో శ్రమపడి తాము పొందిన ఫలమును మిగిలినవారు ఎట్టి శ్రమ లేకుండ పొందవలెనను ఔదార్యముతో, భక్తులనందఱును పిలచి, ఈ స్తోత్రమును పఠించిన మాత్రముననే తాము పొందినవారును ఫలమును పొందెదరని ఉపదేశించుచున్నారని వేటొక వ్యాఖ్యాత వివరించెను.

ఓ భక్తులారా ! “కవితార్కిక కేసరి” అను పేరును కల వేంకటనాథకవిచే చక్కగా రచింపబడిన ఈ హయగ్రీవస్తోత్రమును భక్తిశ్రద్ధలతో పఠింపుడు. మీకు వాగర్థసిద్ధి కలుగగలదు - అని భావము.

“కవితార్కికకేసరిణా వేంకటనాథేన విరచితామ్” అనుటచే స్తోత్రముయొక్క విశ్వసనీయత, “వాగర్థసిద్ధిహేతోః” అనుటచే స్తోత్రపఠనప్రయోజనమును సూచింపబడినవి. కవి తమను ప్రథమ పురుషులో నిర్దేశించుకొనుట కవియొక్క వినయమును తెలుపుచున్నది. “వాగర్థసిద్ధిహేతుమ్” అను పారాంతరమును సంస్తుతికి విశేషణముగా అన్వయింప నగును. ఇచట వాగర్థములనగా లక్ష్మీనారాయణులే - అని కవి అభిప్రాయము. విష్ణుపురాణమున శ్రీపరాశరభగవానులు “నిత్యై వైషా జగన్మాతా విషోః శ్రీరసపాయినీ,... తథైవేయం ద్విజోత్తమ, అర్థో విష్ణు రియం వాణీ నీతి రేషా నయో హరిః” అనుచు జగన్మాత అగు లక్ష్మీదేవి ఎల్లప్పుడు భగవానుని వెంటనుండు నని, విష్ణువువలె ఆమెయు సర్వగత అని, విష్ణువు అర్థము కాగా, ఈమె వాక్కు అని, అతడు నయము, ఈమె నీతి అని తెలిపిరి. ఈ విధముగా వాగర్థముల ప్రతిరూపములగు లక్ష్మీనారాయణులు ఈ శ్లోకమున ప్రస్తుతింపబడిరి. కావున ఈ స్తుతిలో లక్ష్మీహయగ్రీవతత్త్వము ప్రతిపాదితమని పెద్దల అభిప్రాయము. “వాగర్థసిద్ధిహేతోః” అనునపుడు వాక్సిద్ధి, అర్థసిద్ధి - అను అర్థమును చెప్పి, హయగ్రీవ ప్రభావం చేత సిద్ధించే జ్ఞానైశ్వర్యాలు రెండు దీని ద్వారా సూచింపబడ్డాయని చెప్పవచ్చు. ఇదికూడా హయగ్రీవమంత్ర వివరణాత్మకమే.

శతీదూషిణి గ్రంథంలాగి హయగ్రీవేస్తుతి శ్లోకాలు

(శ్రీవేదాంత దేశికులు రచించిన శతదూషణి- అనే వాదగ్రంథంలో అక్కడక్కడ తమ ఇష్టమైన హయగ్రీవుని కీర్తిస్తూ పల్కిన శ్లోకాలు ఇవి.)

1. హయగ్రీవసుధాసింధు హర్షహేషారవోర్మయః ।

జయంతి వాదవేలాంతక్షిప్తబాహ్యకుదృష్టయః ॥ (9వ వాదంలో)

వాదాలనే సముద్రతీరాంతంలో (లేక, వాదసమయం చివరలో) బాహ్యకు దృష్టులను చెల్లాచెదలు చేసే హయగ్రీవస్వామి అనే అమృతసముద్రం ఆనందంతో చేసే హేషారవాలు (సకిలింపు శబ్దాలు) అనే కెరటాలు వర్షిల్లుతున్నాయి.

హయగ్రీవుడు ఒక అమృతసముద్రం. “అమృతవిశదైః అంశుభిః” అని హయగ్రీవుని కాంతులు అమృత స్వరూపాలైనపుడు, అతడొక సముద్రమే కదా. సముద్రం ఆనందించినపుడు అందులో ఎత్తైన కెరటాలు ఎగిసిపడతాయి. హయగ్రీవుడైన అమృత సముద్రంనుండి కూడా హేషారవాలనే కెరటాలు ఎగిసిపడ్డాయి. సముద్రంలోని కెరటాల తాకిడివల్ల తీరంలో ఉండే వస్తువులు చెల్లాచెదలుగా అవుతాయి. హయవదనుని హేషారవాలు సామాన్యమైనవి కావు. వేదార్థస్వరూపాలు. వాటి తాకిడితో వేదవిరుద్ధాలను పలికే - బాహ్యకుదృష్టి సిద్ధాంతాలను పలికే - ప్రతివాదులు చెల్లాచెదలు అవుతున్నారు. అటువంటి హయగ్రీవుని హేషారవాలు సర్వోత్కృష్టంగా వెలుగొందుతున్నాయి.

బాహ్యులంటే వేదాలను ప్రమాణంగా అంగీకరించనివారు. కుదృష్టులంటే - వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించినా, వాటికి అపార్థాలను తెలిపేవారు.

2. సంప్రజ్ఞాతస్థితి మధిగతే నిర్వికల్పే సమాధౌ

శాంతావద్యం స్థిమితబహుళానందసందోహ మంతః ।

యతే తతే బ్రహ్మ స్ఫురతి యమినాం పూర్ణషాడ్గుణ్యరూపం

సా మే నిత్యం హృది హయముఖీ దేవతా సంవిధత్వామ్ ॥ (11వ వాదంలో)

సంప్రజ్ఞాత సమాధిస్థితిని పొందిన నిర్వికల్పసమాధి స్థితిలో ఉపాసకునకు మనస్సు లోపలి నిరవద్యమైనది, స్థిమితమైనది, పరిపూర్ణజ్ఞానస్వరూపమైనది అయిన ఏ పరమాత్మ స్వరూపం సాక్షాత్కరిస్తున్నదో, అటువంటి, జ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్య వీర్యతేజస్సులనే ఆటు ప్రధాన గుణాలతో పూర్ణుడైన హయగ్రీవస్వామి నా హృదయంలో నిత్యం నిలచి ఉండాలి.

3. యదాత్మానో వేదా యదనుగుణవర్ణాకృతిజుషః

ప్రమాణం యత్రైతే నియత మపరిచ్ఛేద్యవిభవే ।

య ఏషా మాహర్తా దనుజమథనో వాజివదనః

స మే దేవః శ్రీమాన్ విదళయతు సంమోహ మఖిలమ్ ॥ (14వ వాదంలో)

భగవదాత్మకాలైన వేదాలు ఏ భగవానుని వర్ణాన్ని, ఆకారానికి అనుగుణమైన వర్ణాన్ని, ఆకారాన్ని కల్గినవై, ఆ స్వామియొక్క అపరిచ్ఛేద్యమైన వైభవానికి ప్రమాణాలు అవుతున్నవో, ఏ భగవానుడు అసురులను వధించి, వేదాలను తిరిగి ఉద్ధరించి తీసికొని వచ్చాడో, ఆ లక్ష్మీహయగ్రీవస్వామి నా అజ్ఞానాన్ని అంతటిని పటాపంచలు చేయాలి.

4. అబాధాదధ్యక్షప్రభృతిమితివర్గేష్వధిక్వతం

శరీరం యస్యేదం జగదఖిల మంతర్యమయితః ।

స మే తర్హై రేతైః నిజవిభవలుంరాకమథనైః

ప్రసీదత్వాసీదన్ నిగమశతసీమా హయముఖః ॥ (15వ వాదంలో)

ఏ భగవానుడు లోకాలను అన్నిటిని తనకు శరీరంగా కలవాడై, వానిలోపల ఉంటూ నియమిస్తున్నాడో, అటువంటి, వందలకొలదిగా గల శ్రుతులచే ప్రతిపాదించబడే వాడైన హయగ్రీవస్వామి, తన వైభవాన్ని హరించే (లేదనే) వారిని మధించే వాదాలతో నాకు సాక్షాత్కరించి అనుగ్రహించాలి.

5. అజ్ఞానసంతమస మాశ్రయణోన్ముఖానాం

సంవిత్ప్రతీపమహసా సహసా నిరుంధన్ ।

విద్యాస్వయంపరపతిః వ్యవహంత్యవిద్యాం

సర్వానుభూః స భగవాన్ పురుషోత్తమో నః ॥ (18వ వాదంలో)

జ్ఞానమనే దీపం యొక్క ప్రకాశంతో, అతనను ఆశ్రయించడానికి ఉద్యుక్తులైన వారి అజ్ఞానమనే చీకటిని వేగంగా పోగొట్టేవాడు, “విద్యా” అనే పేరును కల లక్ష్మీదేవిచే స్వయంగా వరింపబడిన పతి, సమస్తజగత్తుకు మూలకారణమైనవాడు, పురుషోత్తముడైన ఆ భగవానుడు మన అవిద్యను నశింపజేయాలి. “విద్యాస్వయంపరపతిః” అనే ప్రయోగం ద్వారా హయగ్రీవావతారసందర్భంలో లక్ష్మీదేవి విద్యా అనే నామం కల రూపాన్ని ధరించి స్వామిని వరించినదనే స్వారస్యం సూచితం.

6. అనన్యచేతసాం పుంసా మజ్ఞాన మవధూన్వతే ।

నిరస్తాజ్ఞానగంధాయ నిత్యం సర్వవిదే నమః ॥ (19వ వాదంలో)

తనను అనన్యభక్తితో ఆరాధించేవారి అజ్ఞానాన్ని పోగొట్టేవాడు, హేయ ప్రతిభటుడు, జ్ఞానాదినమస్తకల్యాణగుణపూర్ణుడైన హయగ్రీవస్వామికి నమస్కారం

7. విదిత మనువదంతో విశ్వ మేతద్యధావత్

విదధతి నిగమాంతాః కేవలం యన్మయత్వమ్ ।

అవిదితబహుభూమా నిత్య మంతర్విధత్తాం

హయపరవదనోఽసౌ సన్నిధి సన్నిధి ర్నః ॥ (29వ వాదంలో)

జగత్తు అంతా భగవదాత్మకమనే తాము గ్రహించిన విషయాన్ని వేదాంతాలు యథాతథంగా అనువదిస్తున్నవి. అటువంటి జగద్రూపుడు, పూర్తిగా ఎవరికీ తెలియని గొప్పదైన, పలు విధాలైన మహిమను కలవాడైన హయగ్రీవస్వామి మన మనస్సులలో గొప్ప నిధి వంటి తన సాన్నిధ్యాన్ని అనుగ్రహించాలి.

8. హయముఖముఖైః తత్తద్రూపై రకర్మవినిర్మితైః

ఉపదిశతి యస్తథ్యం పథ్యం సతా మవసీదతామ్ ।

జననపదవీయాతాయాతశ్రమాపహరాం ధియం

జనయతు స మే దేవః శ్రీమాన్ ధనంజయసారథిః ॥ (34వ వాదంలో)

కర్మపల్ల కాకుండా కేవలం కృపపల్లనే ఆవిర్భవించిన హయగ్రీవావతారం మొదలైన ఆయా అవతారాల ద్వారా సంసారంపల్ల ఆర్తిని పొందిన మహనీయులకు యథార్థమైన హితాన్ని ఉపదేశించేవాడైన ఆ దేవుడు, లక్ష్మీపతి, విజయసారథి నాకు మాటిమాటికి జన్మించడంవల్ల కలిగే శ్రమను తీర్చే జ్ఞానాన్ని (తత్త్వజ్ఞానాన్ని) కల్పించాలి. (మళ్ళీ పునర్జన్మ లేని రీతిలో అనుగ్రహించాలి.)

9. నమ స్త్రేధా విభక్తానా మాత్మనా మంతరాత్మనే ।

బ్రహ్మణే హయవక్త్రాయ బంధమోక్షైకహేతవే ॥ (36వ వాదంలో)

బద్ధులు, ముక్తులు, నిత్యులనే మూడు విధాలైన జీవులకు అంతరాత్మ అయినవాడు, బంధమోక్షాలకు హేతువైనవాడు, పరబ్రహ్మ అయిన హయగ్రీవునకు నమస్కారం.

10. జ్ఞానానందగుణోపేతం జ్ఞానానందమయం మహాః ।

పాయా దపాయాత్ భవతో భవబంధవిధాయకాత్ ॥ (38వ వాదంలో)

జ్ఞానానందాలను స్వరూపంగా కలవాడు, వాటిని గుణాలుగా కలవాడు, తేజః స్వరూపుడైన హయగ్రీవుడు సంసారబంధాన్ని కల్పించే అపాయంనుండి మిమ్ములను రక్షించుగాక!

11. స ఏకో దుర్లంఘత్రిగుణనిజమాయానిగళితైః

విచిత్రైః క్షేత్రజ్ఞైః విహరతి సరోజాసహచరః ।

జగత్సర్వక్షేమక్షపణపరికర్మణమహిమా

దయాళుః దేవోఽసౌ తురగవదన స్తారయతు నః ॥ (42వ వాదంలో)

దాటడానికి సాధ్యం కానిది, త్రిగుణాత్మకమైనది అయిన ప్రకృతి అనే పాశాలతో కట్టబడినవారు, విచిత్రమైన - వివిధమైన స్వరూప స్వభావాలను కల్గిన - జీవులతో ఆ ఒక్క దేవుడైన లక్ష్మీపతి క్రోడిస్తున్నాడో, జగత్తుయొక్క సృష్టిస్థితిసంహారాలనేవానిచే అలంకరింపబడే - శోభిల్లే - మహిమను కలవాడు, కరుణాళువులైన ఆ హయగ్రీవస్వామి మనలను ఉద్ధరించాలి.

12. అనన్యానాం పుంసాం నిరవధికభక్తిస్థితిజుషామ్

అవిద్యాధ్వంసో యచ్చరణవరివస్యాపరిణతేః ।

తదేకం తత్సంవిత్ సుఖమవధిదూరీకృతగుణం

హతాశేషావద్యం హయవదన మీడిమహి మహాః ॥ (43వ వాదంలో)

భగవదేకమనస్సులై, నిరవధికమైన పరమభక్తిని కల్గినవారియొక్క అజ్ఞానం ఏ హయగ్రీవుని సేవాపరిణతివల్ల నశిస్తున్నదో, అటువంటి, అవధి లేని అద్వితీయమైన జ్ఞానస్వరూపుడు, ఏ హేయగుణాన్ని లేనివాడు, జ్యోతిస్వరూపుడైన హయగ్రీవుని కీర్తిస్తున్నాము.

13. త్రివిధచిదచిదంతర్యామితాం ప్రాప్య తిష్ఠన్

నిఖిలనిగమనిష్ఠైః నిత్య మైక్యోపదేశైః ।

భ్రమ మమలభియాం యో వారయత్యేకభక్త్యా

భవతు శరణవాణీ తత్పదే శాశ్వతీ నః ॥ (49వ వాదంలో)

మూడు విధాలైన చిదచిత్తులలో అంతర్యామిగా వేంచేసి ఉన్నవాడై, సకల వేదాలచేత తెలుపబడే విశిష్టాద్వైతత్వోపదేశాలతో నిర్మలమైన బుద్ధిని కల్గిన భక్తులకు కలిగే భ్రమలను పోగొట్టే హయగ్రీవుని పాదాలలో అనన్యభక్తిపూర్వకమైన శాశ్వతమైన శరణాగతిని మనం చేయాలి.

14. హతాశేషక్షేశా నిరవధికమహానందధనినో

వయం భూయాస్మేతి స్థిర మనఘవర్తన్యధిక్యతాః ।

అనాఘ్రూతద్వంద్వా హయముఖపదద్వంద్వరుచయః

స్వదంతాం మేఽనంతః శ్రుతిజలధిముష్టింధయధియః ॥ (50వ వాదంలో)

ఏ దుఃఖం లేని, నిరవధికమైన మహానందమనే ధనాన్ని కల్గినవారం మనం కావాలి - అనే స్థిరమైన, పాపరహితమైన మార్గంలో అధికారాన్ని కలవారు, సుఖదుఃఖాలు, కామక్రోధాలు, ఈర్ష్యాసూయాలవంటి ద్వంద్వాల స్ఫుర్తును లేనివారు, హయగ్రీవుని శ్రీచరణాలలో భక్తిని కలవారు, వేదాలనే సముద్రాన్ని వుడిసిపట్ట పట్టిన బుద్ధిని కలవారైన మహాత్ములు నాకు రుచించాలి - వారి విషయంలో భక్తిని కలవాడను కావాలి.

మహావిద్వాన్, తర్కతీర్థం, శ్రీకస్తూరి రంగాచార్యస్వామి ప్రణీతమైన

శ్రీలక్ష్మీహయవేదగేమంత్రమాలికాస్తుతి

శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవస్వామి విషయంలో మంత్రాలు అనేకం ఉన్నాయి. “ఋగ్యజుస్సామరూపాయ వేదాహరణకర్మణే, ప్రణవోద్గీధవపుషే మహాశ్వశిరసే నమః” అనే 32 అక్షరాలు కల్గిన అనుష్టుప్ శ్లోకరూపంలోని మంత్రం హయగ్రీవోపనిషత్ ప్రసిద్ధమైనది. ఈ మంత్రానికి ముందు ప్రణవాన్ని చేర్చి అనుసంధించాలి. అప్పుడు మొత్తం ముప్పై మూడు అక్షరాలను ఈ మంత్రం కల్గినది అవుతుంది. ఈ అక్షరాలు వరుసగా - 1) ఓమ్, 2) ఋక్, 3) య, 4) జుస్, 5) సా, 6) మ, 7) రూ, 8) పా, 9) య, 10) వే, 11) దా, 12) హ, 13) ర, 14) ణ, 15) కర్, 16) మ, 17) ణే, 18) ప్ర, 19) ణ, 20) వోద్, 21) గీ, 22) ధ, 23) వ, 24) పు, 25) షే, 26) మ, 27) హాశ్, 28) వ, 29) శి, 30) ర, 31) సే, 32) న, 33) మః - అనే క్రమంలో ఉంటాయి.

ఋగ్వేద, యజుర్వేద, సామవేదాలనే మూడు వేదాలను తనరూపంగా కలవాడు, వేదాలను ఉద్ధరించి బ్రహ్మకు తిరిగి ఇచ్చినవాడు, ప్రణవమని చెప్పబడే (సామ అవయవాలలో ఒకటైన) ఉద్గీధమే మూర్తీభవించినవాడు, గొప్ప అశ్వశిరస్సును కలవాడైన ఆ హయగ్రీవునకు నమస్కారం - అని ఈ మంత్రంయొక్క భావం.

మంత్రాలు సామాన్యంగా చాలా తక్కువ సంఖ్యలో అక్షరాలను కల్గి ఉంటాయి షడక్షరి, అష్టాక్షరి, ద్వాదశాక్షరి - అనే రీతిలో తక్కువ అక్షరాలను కల్గిన రూపంలో క్లుప్తంగా ఉండే మంత్రాలను చాలా నియమాలతో జపించాలి. విధింపబడిన నియమాలను అనుసరించి జపించకపోతే ఆశించిన ఫలాలు లభించవు.

కాని, ఆ విధంగా కఠిన నియమాలను అనుసరించి జపించలేనివారి గతి ఏమి? - అని అంటే, ఎక్కువగా అక్షరాలను కల్గిన మంత్రాలు అయితే వాటిని జపించడంలో ఎక్కువ నియమాలను పాటించనక్కరలేదనే క్రమం ఉన్నది. అందువల్ల, అల్పశక్తిని కలవారు ఎక్కువ అక్షరాలను కల మంత్రాలను అనుసంధించడం (జపించడం) మంచిది. ఈవిధంగా ఎక్కువ సంఖ్యలో అక్షరాలను కల మంత్రాలను “మాలామంత్రాలు” - అని పేరు. పైన ప్రస్తావించిన “ఋగ్యజుస్సామరూపాయ” ఇత్యాది మంత్రాలవంటివే ఈ మాలామంత్రాలు.

అయితే, ఈ మాలామంత్రాలు కూడా, కొన్ని కనీసనియమాలను పాటించినపుడే ఫలాన్ని ఇస్తాయి. అటువంటి అల్పనియమాలను కూడా అనుష్ఠించలేని అల్పశక్తుమైన

మనవంటివారికి ఏమి గతి? అంటే, ఆ మంత్రాలలోని అర్థాన్ని వివరిస్తూ పెద్దలు అనుగ్రహించిన స్తోత్రాలను అనుసంధించి ఆశించిన ఫలాలను పొందవచ్చు. వీటి అనుసంధానం క్రమక్రమంగా మనకు పవిత్రతను కల్గించి, భగవదనుగ్రహానికి పాత్రులను చేస్తుంది. ఈ విషయాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని కూరేశుల శిష్యులైన కూరనారాయణజీయర్ శ్రీసుదర్శన మంత్రార్థాన్ని సుదర్శనశతకంగా అనుగ్రహించారు. శ్రీదేశికులు పలు మంత్రాల అర్థాలను పలు స్తోత్రాల రూపంగా అనుగ్రహించారు. హయగ్రీవమంత్రార్థం హయగ్రీవ స్తోత్రంగా, గోపాలమంత్రం గోపాలవింశతిగా రూపొందాయి. కూరనారాయణజీయర్ శ్రీదేశికులువంటి పూర్వాచార్యులు చూపిన క్రమాన్ని అనుసరిస్తూ అనంతరకాలంలో పలువురు మహానుభావులు పలు మంత్రాల అర్థాలను ఈ విధంగా స్తోత్రాల రూపంలో వెలయించారు. అటువంటి అర్వాచీన పండితులలో ఒకరు, మహావిద్వాన్, తర్కతీర్థం, కస్తూరి రంగాచార్యస్వామివారు. వీరు, 19వ శతాబ్దిలో వెలిగిన ప్రముఖ చతుఃశాస్త్రపండితులలో ఒకరు. తర్కశాస్త్రంలో సాటి లేని పాండిత్యాన్ని కలవారు, వీరు. పైన పేర్కొన్న హయగ్రీవానుష్టుప్ మంత్రంలోని ఒక్కొక్క అక్షరాన్ని శ్లోకంలోని మొదటి అక్షరంగా కూర్చి, 33 శ్లోకాలను గల శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవస్వామి వైభవాన్నిగూర్చి ఒక స్తోత్రాన్ని “శ్రీలక్ష్మీహయవదన మంత్రమాలికాస్తుతి” అనే పేరుతో రచించారు. చివరలో ఉండే శ్లోకం ఫలశ్రుతి రూపమైనది. ఈ స్తుతిని పఠించినందువల్ల కలిగే ప్రయోజనాన్ని అది తెల్పుతున్నది.

శ్రీ హయగ్రీవానుష్టుప్ మంత్రంలోని అక్షరాలను వరుసగా ఆరంభంలో కల్గిన శ్లోకాలతో కూడిన ఈ స్తోత్రం ఒక మాలికయే. వాఙ్మాలికా రూపమైనది. ఇది, శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవస్వామి ప్రీతిలో హృదయసీమలో ధరించే మాలిక - అనే భావం సూచింపబడే రీతిలో దీనికి “శ్రీలక్ష్మీహయవదన మంత్రమాలికాస్తుతి” అనే పేరు పెట్టబడింది.

ఈ స్తుతి, ప్రతిపాదంలోను 22 అక్షరాలను కల్గిన “స్రగ్ధరా” అనే వృత్తంలో కూర్చబడింది. “స్రక్” అంటే - పూమాలిక. “ధరా” అంటే ధరించేది. అందువల్ల “స్రగ్ధరా” అంటే - మాలికను ధరించినది - అని అర్థం. శ్రీ హయగ్రీవుని విషయంలోని వాఙ్మాలికా రూపమైన ఈ స్తుతి స్రగ్ధరా అనే వృత్తంలో రచింపబడడం చాలా ఉచితం. దీనిని అనుసందించిన భక్తులు శ్రీలక్ష్మీహయవదన స్వామి అనుగ్రహానికి పాత్రం కాగలరనడంలో ఏ సందేహం లేదు. ఇందులోని శ్లోకాలు దేశికుల హయగ్రీవస్తోత్రంలోని పలు శ్లోకాలను సృరింపజేస్తాయి.

1. ఓ మిత్యాత్మాన మంతర్నియమితకరణైః ధ్యాయతాం ధ్యాయతీహం
ఓమిత్యేవ స్వయం యః పరిహృతవిహతిం సిద్ధి మాధాతుకామః ।
వక్త్రే వాహస్య తస్య స్తుతి మతిమితవాక్ ప్రస్తువే తన్మనూద్య -
మార్ఘాద్యప్రగ్ధరాభిః విమృదితవివిధావద్యధారాభి రద్యుః॥

ఇంద్రియాలను నియంత్రించి, “ఓమ్” అనే గొప్ప మంత్రంతో హయవదన భగవానుని పెద్దలు ధ్యానం చేస్తారు. వారు చేసిన ధ్యానానికి ప్రీతుడై, వారికి హయముఖుడైన భగవానుడు వారి అటంకాలను అన్నిటిని తీర్చి వారికి కార్యసిద్ధిని కల్గిస్తాడు. “ఓమ్” అని అంటూ భగవానుడు తాను సంకల్పం చేస్తాడు. (“ఓమ్” అనేది అంగీకారాన్ని తెలిపే పదం. ఆ విధంగానే కాగలదు - అనే అర్థాన్ని ఇది తెల్పుతుంది.) అటువంటి హయగ్రీవుని, చాలా అల్పమైన వాక్శక్తిని కల నేను ఆ స్వామి వైభవాన్ని తెలిపే మంత్రాలలో ఒక మంత్రంలో గల అక్షరాలను ఒక్కొక్కటిని క్రమానుసారంగా ఒక్కొక్క శ్లోకం ఆరంభంలో కల్గిన ప్రగ్ధరా అనే వృత్తంలో కూర్చిన శ్లోకాలతో స్తుతించాలని ఆశపడుతున్నాను. ఈ శ్లోకాలు అన్నీ హయగ్రీవ స్వామి వైభవాన్ని కీర్తించేవి. అందువల్ల శబ్దదోషాలు, అర్థదోషాలు, వక్త్రగత దోషాలు, చెప్పే క్రమంలోని దోషాలు - అని ఈ విధంగా పలు రీతులలోని దోషాలు ఎంత బలమైనవి అయినా, వాటిని పోగొట్టగలడు.

ఈ శ్లోకం ఆరంభంలో హయగ్రీవ మంత్రం లోని “ఓమ్” అనే మొదటి అక్షరం కూర్చబడింది.

2. ఋగ్భిః శాశస్యమానో మహిమజుషి యజుష్యేష జోఘుష్యమాణః
సామ్నా తోష్టాయమానో మునిజనహృదయాజ్ఞేషు రారాజ్యమానః॥
నీహారోర్విధరాభాప్రతిభటరుచిభిః కించ వాభాస్యమానః
శ్రేయః స్థేయో విధత్తాం మమ హయవదనాభిఖ్యయాఽఖ్యాయమానః॥

హయవదనుడనే నామంతో ప్రసిద్ధి జెందిన స్వామి ఎటువంటివాడు? అంటే, అతడు ఋగ్వేద మంత్రాలలో పలు చోట్ల గొప్పదైన రీతిలో పొగడబడేవాడు. గొప్పదైన యజుర్వేదంలో మాటిమాటికి మిక్కిలిగా ఘోషింపబడేవాడు. సామవేదంచేత మెండుగా స్తుతించబడేవాడు. మునిజనుల హృదయపద్మాలలో గొప్పగా ప్రకాశించే రీతిలో ధ్యానింపబడేవాడు, మంచు పర్వతంయొక్క కాంతులతో స్పర్ధించే కాంతులతో గొప్పగా ప్రకాశించేవాడు. అటువంటి హయగ్రీవుడు స్థిరంగా నిలచి ఉండే శ్రేయస్సును (ముక్తిని, లేక, తత్వజ్ఞానాన్ని, భక్తిరూప సంపదను) నాకు అనుగ్రహించాలి.

శ్రీదేశికుల హయగ్రీవస్తుతిలోని “సమాహారస్సామ్నామ్” అనే శ్లోకంలోని పూర్వార్థంలో గల భావం ప్రకృతంలో భావనీయం. ఈ శ్లోకం హయగ్రీవమంత్రంలోని “ఋక్” అనే రెండవ అక్షరంతో ఆరంభమవుతున్నది.

3. యచ్ఛత్యచ్ఛాచ్ఛబోధప్రసర మిహ స న శృందమాత్రాప్రక్షుప్తా -
చిచ్ఛాచ్ఛాత్రప్రపంచస్థితిగతినియతిః మూర్ధ్ని తుంగ స్తురంగః॥
భంగవ్యాసంగదూరప్రస్థమరశరదుద్భూతరాకాసుధాంశు -
జ్యోత్స్నాసచ్ఛాయవిద్యావిసరవితరణస్థూలలక్షో వళక్షః॥

గొప్ప దైవమైన హయగ్రీవుడు, శిరస్సులో ఉన్నతమైన అశ్వరూపాన్ని కలవాడు. అతడు తెల్లని కాంతిని కలవాడు. ఆ స్వామి చాలా ఉదారుడు. అతడు ధారాళంగా దేనిని అనుగ్రహిస్తాడు? అని అంటే, జ్ఞానాన్నే. అతడు చాలా ఔదార్యంతో ఇచ్చే జ్ఞానం ఎటువంటిది? అంటే, ఏకాంత లేని, శరత్కాలంలో పున్నమినాటి పూర్ణచంద్రుని కిరణాలకు ఏ అడ్డు లేనపుడు అవి అంతటా వ్యాపిస్తాయి కదా! ఆ రీతిలోనే సర్వత్ర వ్యాపించేటపుడు అవి అమృతాన్ని వర్షిస్తాయి. ఆ విధంగా అమృతాన్ని వర్షించే చంద్ర కిరణాలవలె లోకాలను ఉజ్జీవింపజేసే చల్లని స్థితిలో, ఆ హయగ్రీవ స్వామి అనుగ్రహించే జ్ఞానం (అమృత మయంగా, లోకాలను ఉజ్జీవింపజేసేదిగా) అంతట వ్యాపిస్తుంది. ఆ స్వామి తన సంకల్పంతోనే చిత్తు, అచిత్తుల రూపంలోని గొప్పదైన ఈ జగత్తుయొక్క స్థితిని, గతిని, నియమాన్ని నిర్వహించగలవాడు. అటువంటి ఉదారుడైన హయగ్రీవుడు మనకు చాలా స్వచ్ఛమైన, స్పష్టమైన జ్ఞానవిస్తృతిని అనుగ్రహించాలి.

శ్రీ వాత్స్యపరదేశికులనే ఆచార్యులు, శ్రీదేశికులకు పరమాచార్యులైన నదాదూర్ అమ్మాళ్ రచించిన “అభంగురకలాదానస్థూలక్షత్వ మీయూషే, తుంగాయ మహసే తస్మై తురంగాయ ముఖే నమః” అనే శ్లోకార్థం ప్రకృతశ్లోకాధానికి అనుగుణంగా భావనీయం. “స్థూలక్షః” - అంటే - అధికంగా ఇచ్చే ఉదారుడని అర్థం. వలక్షమంటే - తెల్లని - అని అర్థం. హయగ్రీవుడు తెల్లని రంగును కలవాడు కదా! ఈ మూడవ శ్లోకంలో హయగ్రీవ మంత్రంలోని ‘య’ అనే మూడవ అక్షరంతో ఆరంభింపబడడం గమనార్హం.

4. జుష్టో దేవ్యా చయాఽవ్యాన్నిగమసముదయద్రోహసంరంభగర్జితే -
దైతేయారణ్యవాహద్విషదుదితరవన్యక్తికీర్షాకులస్య॥
వక్త్రే వాహస్య హేషాహలహలనినదేఽభూతపూర్వేఽప్రవృత్తే
భ్రాంతోర్వాసాఽవతీర్య ద్రుతతర మము మాశ్లిష్య యా విస్మితాఽస్తే॥

“అకలకిలేన్ ఇత్రైయుమెన్ఱు అలర్ మేల్ మజై” (క్షణం కూడా విడచి ఉండలేను అని వక్షస్సులో నిత్యవాసం చేసే పద్మావతీదేవి) అనే రీతిలో లక్ష్మి భగవానుని వక్షస్సులో సదా నివసిస్తుంది. అయితే హయగ్రీవమూర్తి ఒడిలో కదా ఆమె వేంచేసి ఉన్నది. ఎందువల్ల ఈవిధంగా మార్పు ఏర్పడింది? అనే విషయానికి స్తుతికర్త ఒక హేతువును ఉత్పేక్షిస్తున్నారు, ఈ శ్లోకంలో.

వేదాలకు అపద కల్గించి, ద్రోహం చేయాలనే తొందరలో మధుకైటభుల రూపంలోని అసురులనే అడవిమిన్నలు గర్జనలను చేశారు. వాటిని నిర్వీర్యం చేయాలనే వేగంతో శ్రీహయగ్రీవస్వామి గట్టిగా అశ్వజాతిప్రయుక్తమైన సకలంపును (హేషాశబ్దాన్ని) చేశాడు. ఆ సకలంపు “హలహలహల” మని వినిపిస్తుంది. ఈ హేషారూపమైన హలహల శబ్దాన్ని శ్రీహయగ్రీవుడు చేయగానే, అది ముందెన్నడూ ఎక్కడా వినని నూతనమైన గొప్ప ధ్వనిగా రూపొందింది. ఆ శబ్దాన్ని విని, స్వామి వక్షస్థలంలోని లక్ష్మీదేవికి భయం కల్గింది. వెంటనే వక్షస్థలంనుండి కిందకు దిగి వేగంగా స్వామిని ఆలింగనం చేసికొంది. ఆశ్చర్యాన్ని పొందింది. ఆ విధంగా తన ఒడిని చేరిన లక్ష్మీదేవితోకూడిన హయగ్రీవ స్వామి మనలను కాపాడాలి.

ప్రణవసహితమైన హయగ్రీవ అనుష్టుభ్ మంత్రంలోని “జు” అనే నాల్గవ అక్షరంలో ఈ నాల్గవ అక్షరం ఆరంభమవుతున్నది.

5. సారః సామ్నా ముదారః సరసతరణుచా మృద్ధి మంతర్ధిదూరా
భద్రావష్టంభయష్టిః విధినిధి యజుషాం భాగ్య మాధర్వణానామ్ |
అంగానాం తుంగశృంగం లగతు మమ తురంగోత్తమాంగోఽంతరంగే
సద్యో హృద్యాని పద్మాన్యపి పరికలన్ విశ్వవిద్యానిషద్యా ||

లోకంలో పలు కళలున్నాయి. ఆ కళలను అన్నిటిని ఎవరు మనకు అనుగ్రహిస్తారు? శ్రీహయగ్రీవస్వామియేకదా! అందువల్ల అతనిని సమస్తకళలను అనుగ్రహించే ఒక ఆపణంగా (అంగడిగా) చెప్ప వచ్చు. అతడు సామవేదాల గొప్ప దైన సారం అని, సరసతరమైన (భోగ్యమైన) ఋక్కుల వృద్ధియే అతడు - అని భక్తులు భావిస్తారు. మఱివు (విస్మృతి) లేకుండా ఉండే రీతిలో యజుర్వేదాన్ని అధ్యయనం చేయడం సులభం కాదు. ఎందుకంటే, అందులో పలుచోట్ల ఒకే విధమైన శబ్దం మాటిమాటికి వస్తుంది. ఆ సందర్భంలో కూడా క్రమం తప్పకుండా అందులోని సూక్తులను అధ్యయనం చేయాలి.

యజుర్వేదం అనేది “ఈ రీతిలో యాగాన్ని చేయాలి.” - అనే నియమాలతో కూడిన క్రమాన్ని తెలిపే భాగాలతో కూడి ఉంటుంది. అటువంటి యజుర్వేదాన్ని ఏ తొలుపాటు, మఱివు లేకుండా అధ్యయనం చేయాలంటే శ్రీహయగ్రీవుని అనుగ్రహం లేకపోతే వీలు కాదు. అందువల్ల అతడే యజుర్వేదానికి రక్షకమైన చేతిదండంవంటివాడు. అధర్వణవేదాల భాగ్యమే రూపొందినట్లున్నవాడు కూడా ఆ హయగ్రీవుడే. వేదాల అర్థాలను యథాతథంగా తెలియాలంటే వ్యాకరణం, నిరుక్తం, ఛందస్సు, శాస్త్రం, శీర్ష, కల్పం, జ్యోతిషం - అనే వేదాంగాలను తెలియాలి. కేవలం వాటిని తెలిస్తే చాలదు. ఉన్నతమైన పర్వత శిఖరాన్ని ఎత్తినట్లుగా వాటిని అధిరోహించి అధిగమించే విద్యను అభ్యసించాలి. శ్రీహయగ్రీవుని అనుగ్రహం ఉంటే, ఆ షడంగాలనే ఉన్నత శిఖరాలను అధిరోహించి ఆనందించవచ్చు. అందువల్ల ఆ హయగ్రీవుడే ఆ ఆఱు అంగాలకు చాలా ఉన్నతమైన శృంగం (శిఖరం) గా పెద్దలు భావిస్తారు.

ఇటువంటి నాల్గు వేదాల, ఆఱు అంగాల రూపుడైన శ్రీ హయగ్రీవుడు నా మనస్సులో వేంచేసి ఉండి, “ఇక ఇక్కడ నుండి ఎక్కడికీ వెళ్ళను” అనే రీతిలో స్థిర నివాసం చేయాలి. భావించిన వెంటనే మనస్సును ఆకర్షించే శ్లోకాలను రచించే శక్తిని నాకు అనుగ్రహించాలి.

శ్రీ దేశికులు శ్రీహయగ్రీవ స్తోత్రంలో అనుగ్రహించిన “దిశంతు మే దేవ! సదా త్వదీయాః దయాతరంగానుచరాః కటాక్షాః, శ్రోత్రేషు పుంసా మమృతం క్షరంతీం సరస్వతీం సంశ్రితకామధేనుమ్” అనే శ్లోకంయొక్క అర్థం ఈ శ్లోకం చివరి పాదానుగుణంగా అనుసంధేయం. అదే విధంగా ఆస్తుతిలోని “సమాహార స్సామ్నాం ప్రతిపద మృచాం ధామ యజుషామ్” ఇత్యాదిశ్లోకాధ్యాన్ని ప్రకృత శ్లోకంలోని పూర్వాధ్యానికి అనుగుణంగా భావ్యం.

6. మధ్యే బింబం సుధాంశోః ద్యుమణిమణినిభమణిశ్రోణి భారాజిరాజత్ -
హరై నారై రుదారై రపహసితసుధాసాగరోత్సారిపూరైః |
వామాంకావాసలీలా కుతుకలలితయాఽప్యంకితః పంకజాక్ష్యా
శంకాతంకం చ పంకం తిరయతు కరుణాపంకిలః కశ్చిదర్పాః |

ఒక అమృతసముద్రం ఉన్నట్లు, అందులో పొంగే ప్రవాహం ఉన్నట్లు భావిస్తే, ఆ ప్రవాహం ఎంత తెల్లగా, హృద్యంగా ఉంటుంది! చంద్రమండలం మధ్యలో సూర్యునితో సాటి వచ్చేటట్లు వెలిగే మణుల సమూహంయొక్క కాంతులతో ప్రకాశించే ముత్యాల

మాలను ధరించి వేంచేసి ఉండే శ్రీహయగ్రీవునిరూపం, ఆ అమృతసముద్రంలోని ప్రవాహాన్ని కూడా పరిహసించే రీతిలో ఉంటుంది. ఆ స్వామి వక్షస్సులో నివసించే పద్మాక్షి అయిన లక్ష్మీదేవి స్వామి ఎడమ తొడపై వేంచేసి ఉండడమనే లీలలో ఆసక్తిని కల్గినదై మనోహరంగా ఉన్నది. అటువంటి, సాటిలేని అశ్వముఖాన్ని కల స్వామి, మనపట్ల గల కరుణవల్ల తాను కూడా మనస్సులో కలతను (ప్రేమవల్ల కల్గిన ఆర్తిని) పొందినవానివలె భాసిస్తాడు. ఆ హయగ్రీవ భగవానుడు మనకు సందేహాలు, దుఃఖాలు - అనే బురద లేకుండా చేసి అనుగ్రహించాలి.

ఈ శ్లోకం ఆరంభంలో, హయగ్రీవ మంత్రంలోని “మ” అనే అక్షరం అక్షరం కూర్చబడింది.

7. రూఢా ప్రౌఢాసు వాచాస్వపి పురుషమతివ్యాప్యతివ్యాప్యపోఢాసు
ఆధూతాంతాసు తాసు ప్రతిహతగతితా త్వన్నతా వాననేఽర్హన్
ఇత్థం సత్యవృహం యత్రవ గుణగణనారంభసంరంభనిఘ్నః
స్థానే తత్ యేన బాలోఽప్యతివితతభుజో విస్తృతిం వక్తి సింధోః॥

హయగ్రీవస్వామీ! వేదాలు మానవుని మనస్సు యొక్క భావనకు అందనంత దూరంలో ఉండేవి. అవి చాలా గంభీరమైనవి. అంతు లేని విస్తృతిని కల్గినవి. అటువంటి వేదరూప శాస్త్రాలలో కూడా నీ వైభవం పూర్తిగా చెప్పబడలేదు. యథార్థ స్థితి ఈ విధమైనది కాగా, నీ కల్యాణగుణాలను లెక్కించి, స్తుతించాలనే అభినివేశానికి అధీనుడనైన నేను నిన్ను స్తుతించాలని ఆరంభించాను. “ఇది తగినదా?” - అని కొందఱు భావించవచ్చు. కాని, “ఇది తగినదే” - అని నేను భావిస్తున్నాను. ఏవిధంగా? అంటే, సముద్రం యొక్క విస్తృతిని లెక్కంచడం వీలు కాకపోయినా, చిన్న బాలుడొక్కడు తన రెండు చేతులను తనకు సాధ్యమైనంతవరకు చాచి, “సముద్రం ఏతావన్మాత్రమైన విస్తృతిని కల్గినది” అని అనడం లోకంలో సహజం; ప్రత్యక్షసిద్ధం కదా! అదే రీతిలో, నేను నీ కల్యాణగుణవర్ణనను చేయడం కూడా లోకరీతిలో తగినదే.

ప్రణవసహితమైన శ్రీహయగ్రీవ మంత్రంలోని “రూ” అనే ఏడవ అక్షరం ఈ శ్లోకంలోని మొదటి అక్షరంగా కూర్చబడింది.

8. పాతాపాతాళభూమ్యంతరతలనిలయావాసజాయాససారాత్
యాతాయాతానుపూర్వా దవిగతజననీగర్భవిభ్రాంతియోగాత్
వేద్యా వేద్యావమర్భాః స్థలితగతియతీశానరాజ్యాసభాజ్యః
శాంతాశాం తాం సమృద్ధిం వితరతు స మమ వ్యాజవాజీ విరాజీ॥

తన భక్తుడైన బ్రహ్మదగ్గరనుండి వేదాలను మధువు, కైటభుడనే అసురులు అపహరించి తీసికొని పోయినపుడు, బ్రహ్మకు ఆ వేదాలను తిరిగి తీసికొని వచ్చి ఇవ్వాలనే వ్యాజంతో అశ్వముఖాన్ని పరిగ్రహించి శ్రీహయగ్రీవస్వామి వర్ణిల్లాడు. అటువంటి ఇతడు మనకు అంతు లేని సమృద్ధిని కల్గించాలి. అన్ని (తగని) ఆశల యొక్క అవధిని దాటిన స్థితిని కల్గి ఉండేటట్లుగా ఆ సమృద్ధి ఉండాలి. (మనకు మనస్సులో కలిగే తగని కోరికలను లేకుండా చేసి, కోరదగిన భగవత్సేవలోని ఆశ్రమ దిగంతాలు దాటే రీతిలో సమృద్ధిగా కల్గించాలి). పాతాళం, భూమి, ఆకాశం - ఈ విధంగా పలు చోట్ల లోకులు జన్మలను ఎత్తడం వల్ల ఆయాసంతో మళ్ళ తిరిగి ఇంకొక తల్లి గర్భంలో పడే క్లేశంనుండి మనలను కాపాడే ఆ హయగ్రీవుడు “వేదీ” అనబడే వాగ్దేవతచేత ఆరాధింపబడేవాడు. వేది అనబడే ఆ వాగ్దేవత చేత, వేద్యాలైన విషయాలను పరామర్శించేటపుడు ఏ తడబాటు లేని జ్ఞానాన్ని కల భగవద్రామానుజులకు కానుకగా ఇవ్వబడినవాడు. అటువంటి హయగ్రీవస్వామి అంతు లేని సమృద్ధిని మనకు అనుగ్రహించాలి.

ఈ శ్లోకం అష్టప్రాసానుగుణంగా రచింపబడడం విశేషం. ప్రణవసహితమైన హయగ్రీవ మంత్రంలోని “పా” అనే ఎనిమిదవ వర్ణం ఈ శ్లోకం మొదట కూర్చబడడం గమనార్హం.

9. యస్మిన్ విజ్ఞానవార్ధావధిజగతి పురో జృంభమాణేఽష్టమూర్తేః
మూర్తేః సా దక్షిణాఖ్యా త్రిదశపరిషదా బిందురాలక్ష్మదక్షా
వాణీ సా పద్మ సదృప్రియతమగృహిణీ కాఽప్యభాణీహ వేణీ
పారాశర్యప్రధానోఽప్యగణి మునిగణః పల్వలం పాతు సోఽర్హా॥

శ్రీహయగ్రీవస్వామి ఒక విజ్ఞాన సముద్రం. ఆ సముద్రం లోకంలో విజృంభించి నపుడు (ఉప్పొంగినపుడు) దేవతలు ఒక యథార్థాన్ని గ్రహించారు. గొప్పజ్ఞానం కల్గినవారికి ప్రతీకగా శివుని రూపమైన దక్షిణామూర్తి ఉదాహరింపబడుతున్నాడు. ఆ దక్షిణామూర్తి నల్లరు మునులకు వటవృక్షంక్రింద జ్ఞానాన్ని అనుగ్రహించాడు. ఆ దక్షిణామూర్తి, శ్రీ హయగ్రీవుడనే జ్ఞానసముద్రంలోని ఒకబిందువు మాత్రంగా దేవతలకు తోచాడు. శ్రీ హయగ్రీవస్వామి అంత గొప్ప జ్ఞానసముద్రం, భగవానుని నాభీపద్మంలో నివసించే చతుర్ముఖుని భార్య అయిన సరస్వతీదేవి ఆ జ్ఞానసముద్రుడైన హయగ్రీవుని ముందు చిన్న ప్రవాహం వంటిది. శ్రీహయగ్రీవుని ముందు వ్యాసుడు మొదలైన ముని సముహం చిన్న గుంటవలె దేవతలకు తోచింది. ఇటువంటి గొప్పతనాన్ని కల్గిన శ్రీహయగ్రీవస్వామి మనలను కాపాడాలి.

శ్రీ దేశికుల హయగ్రీవస్తోత్రంలోని “దాక్షిణ్యరమ్యా గిరిశస్య మూర్తిః దేవీ సరోజాసన ధర్మపత్నీ, వ్యాసాదయోఽపి వ్యవదేశ్యవాచః స్ఫురంతి సర్వే తవ శక్తిలేశైః” అనే శ్లోకభావాన్ని అనుసరిస్తూ ప్రకృత శ్లోకం రచింపబడింది. ప్రణవ సహితమైన శ్రీ హయగ్రీవ మంత్రంలోని “య” అనే తొమ్మిదవ అక్షరం ఈ తొమ్మిదవ శ్లోకంలోని మొదటి అక్షరంగా కూర్చబడింది.

10. వేదోద్ధారోద్యతం తత్ ప్రదిశతు మిథునం శర్య శర్వాదిమానాం
సేవాహేవాకభూమోద్యదహమహమికాకుంచనద్వేషి మూర్ధ్నామ్।
శీర్షేష్వాభాంతి యస్య ద్విగుణమణిలతాభావభాజః కటాక్షాః
కల్యోత్ఫుల్లాంబుజాతప్రమదభరనిరాకారనిస్తంద్రదృష్టేః॥

శ్రీహయగ్రీవస్వామి, లక్ష్మీదేవి - అనే ఆదర్శదంపతులు మనకు మంగళాలను కల్గించాలి. ఆ దివ్యమిథునం ఎటువంటిది? అంటే - వేదాలను అనురులవద్దనుండి తిరిగి తీసికొనివచ్చే ప్రయత్నంలో అభినివేశాన్ని కల్గినది. శివుడు మొదలైన దేవతలు ఆ దంపతులను సేవించడంకోసం అంతు లేని ఆశను కలవారై, “నేను ముందు, నేను ముందు” అని ఒకరికి మించి ఇంకొకరు పోటీపడుతూ, తమ శిరస్సులతో గెంటుకుంటూ వస్తున్నారు. వీరి ఈ సంరంభాన్ని చూచి ఆదర్శదంపతులు వారిని ప్రేమతో కటాక్షిస్తున్నారు. అందువల్ల, లక్ష్మీదేవియొక్క కటాక్షం, శ్రీహయగ్రీవుని కటాక్షం - అనే రెండు పురులను కల్గిన ఒక మణిమయమైన లత వారి శిరస్సులను అలంకరిస్తున్నట్లున్నది. ఈ రీతిలో కటాక్షించే దివ్యదంపతుల నేత్రాలు ప్రాతఃకాలంలోని సూర్యకిరణాలవల్ల వికసించిన తామరపూల అందాన్ని జయించడంలో ఏనాడూ ఆలస్యం చేయని దృష్టిని కల్గినవి. అటువంటి గొప్పతనాన్ని కల్గిన ఈ దివ్యదంపతులు మనకు సుఖాన్ని కల్గించాలి.

హయగ్రీవ మంత్రంలోని “వే” అనే పదవ అక్షరం ఈ శ్లోకారంభంలోని కూర్చబడింది.

11. దాక్ష్యం లక్ష్మేత ధాతుః క్ష ను ఖలు జగతీజాలనిర్మాణలీలా -
రంభే సంజ్ఞావిధావప్యథ చ తదుచితానేకమూర్తిప్రక్షుప్తాః।
తత్తత్కృత్యప్రపంచేష్యపి చ దివిషదాం దైత్యపాశాహృతానామ్
ఆమ్నాయానాం దయార్ద్రో యది హయవదనో నోద్ధృతిం సంవిదధ్యాత్॥

సృష్టికర్త అయిన బ్రహ్మ లోకాలను అన్నిటిని సృష్టించే పనిని లీలగా చేయడం ఆరంభించేటపుడు వస్తువులకు పలు పలు పేర్లను పెట్టి, వానికి తగిన రూపాలను

కల్పిస్తున్నాడు కదా! ఆ విధంగా చేయడంలో అతనికి సహాయపడేవి వేదాలేకదా! అంతేకాక, ఇంద్రుడు మొదలైన దేవతలు తమ తమ కృత్యాలను నిర్వహించడంలో హస్తావలంబం ఏది? వేదాలేకదా! ఇటువంటి వేదాలను అధములైన అసురులు ఇద్దరు - మధుకైటభులనే పేర్లను కలవారు - అపహరించుకొనిపోయినపుడు, భగవానుడు దయతో హయగ్రీవ రూపాన్ని దాల్చి, ఆ వేదాలను తిరిగి తీసికొని వచ్చాడు. అతడు ఆ విధంగా అనుగ్రహించి, ఉందకపోతే, బ్రహ్మ, తన సృష్టికార్యాన్ని చేయగలడా? దేవతలు తమ తమ కార్యాలను నిర్వహించగలరా? ఇటువంటిది కదా హయగ్రీవ స్వామి మహిమ!

ఈ శ్లోకం, “మందోఽభవిష్యన్నియతం విరించో వాచాం నిధే ! వంచితభాగధేయః, దైత్యావసీతాన్ దయయైవ భూయోఽప్యధ్యాపయిష్యో న్నిగమాన్ న చేత్ త్వమ్” అని, “వితర్కడోలాం వ్యవధూయ సత్వే బృహస్పతిం వర్తయసే యత స్త్వమ్, తేనైవ దేవ! త్రిదశేశ్వరాణా మస్సృష్టడోలాయిత మాధిరాజ్యమ్” అనే శ్లోకాల భావాలను అనుసంధిస్తున్నది. శ్రీ హయగ్రీవమంత్రంలోని “దా” అనే పదకొండవ వర్ణం ఈ శ్లోకం మొదటగా కూర్చబడింది.

12. హస్తాలంబాయ భూయాత్ స మమ పథి సతాం స్రస్తవృత్తస్య నిత్యం
న్యస్తాశేషాగమాభే రధిక మపి సమం వస్తునీ యస్య న స్తః।
శస్తా మస్తోకధీసంస్తుతిమపి జనయన్ యో నయన్ మోహ మస్తం
న్యస్తం య స్సవ్యహస్తే కలయతి చ ముదా పుస్తకం మస్తకేఽర్చా॥

శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవుడు చతుర్భుజుడు, తన నాల్గు చేతులలో - ఎడమ వైపున గల క్రింది చేతిలో ఒక పుస్తకాన్ని ఆనందంతో పెట్టుకొని ఉంటాడు. దీనితో ప్రసిద్ధిని, కీర్తిని కల్గించే విస్తృతమైన జ్ఞానంతో స్తుతులను రచించే శక్తిని మనకు అనుగ్రహిస్తాడు. అజ్ఞానాన్ని పోగొడుతున్నాడు. సమస్తవేదాల సముద్రాన్ని ఉద్ధరించినవాడైన ఆ హయగ్రీవునకు సాటి వచ్చేది, మించినది అయిన వేటొక తత్త్వం ఏదీ లేదు . సత్పురుషులు సన్మార్గం నుండి భ్రంశాన్ని పొందిన నాకు ఆ స్వామి నిత్యం చేయూతను ఇవ్వాలి.

ఈ శ్లోకంలో మొదటి అక్షరంగా హయగ్రీవ మంత్రంలోని “హ” అనే పన్నెండవ అక్షరం కూర్చబడింది. ప్రతిపాదానికి 21 అక్షరాలను కల ఈ శ్లోకంలో ‘స్త’ అనే అక్షరం పలుమార్లు ఆవృత్తం కావడంవల్ల దానివల్ల ఎర్పడే శబ్దాలంకృతి రూపమైన శ్రుతిసుభగత్వం గమనించదగినది.

13. రత్నం యత్రత్నవాచా నిరుపమసుషమాకాంతసీమంతినీనాం
 సీమంతే నిత్యలాల్యం హృదయసరసిజేఽజప్రధార్యం బుధానామ్।
 దుగ్ధోదన్వత్తనూజాకరజలజయుగీలాలనోద్యన్మజాతో
 నిత్యం నూత్నం హయాస్యం మమ కలయతు తన్నిస్సపత్నం ప్రయత్నమ్॥

శ్రీ హయగ్రీవుడు ఒక అసమానమైన రత్నం. సాటి, మేటి లేని రూప సౌందర్యాన్ని కల కాంతలవలె లోకంలోనివారిని ఆకర్షించే వేదాలు అనే ప్రాచీన వాక్కుల శిరస్సులనబడే ఉపనిషత్తులలో నిత్యం లాలింపబడే గొప్ప రత్నమే ఈ హయగ్రీవుడు. జ్ఞానులు తమ హృదయకమలాలలో నిత్యం నిరంతరం ఈ రత్నాన్ని నిలుపుకొని ధ్యానిస్తున్నారు. క్షీరాబ్ధినుండి అవతరించిన కుమార్తె అయిన లక్ష్మీదేవియొక్క శ్రీకరాలనే తామరపూవులతో సంవాహనం చేసినందువల్ల ఈ రత్నం ఎల్లప్పుడు రజస్సు లేనిదై (ధూళి లేనిదై - రజోగుణం, తమోగుణం లేనిదై), నిత్యనూతనంగా భాసిస్తున్నది. అటువంటి హయగ్రీవుడనే ఈ రత్నం నా ప్రయత్నాలను అన్నిటిని ఎదురులేనివిగా చేయాలి.

ఈ శ్లోకంలోని మొదటి అక్షరం, హయగ్రీవ మంత్రం లోని “ర” అనే అక్షరమై ఉండటం గమనార్హం.

14. ఐత్వం యద్భిన్నవృత్తా వఘటిత ముపలభ్యోద్యమాత్ ద్రాగ్విరేముః
 తే తే నారాయణాఖ్యా మితరవిబుధసాధారణీం కర్తుకామాః।
 యస్మిన్ తద్యోగరూఢ్యోః గుణమణిజలధౌ పుష్పలం వర్తనం స్యాత్
 దేవో మాయాధవోఽసౌ దయతు హృది రుజాం సైంధవో బాంధవో నః॥

“యస్యాస్మి న తమంతరేమి” అని అంటూ వేదం జీవాత్మలన్నీ భగవానునకు శేషభూతులని తెలియజేసింది. గోదాదేవికూడా తిరుప్పావై అనే వైకుంఠంలో “ఉన్దన్నోడు ఉఱవేల్ నమక్కు ఇఱ్ఱు ఒళిక్కు ఒళియాడు” (నీతో ఉండే నిత్యసంబంధం మాకు ఏనాడూ విడదీయరానిది, వీలు లేనిది) అని అన్నది. ఆ విధంగానే ఇక్కడ శ్రీ హయగ్రీవస్వామి జీవులందరికీ (సర్వవిధ) బంధువుగా తెలుపబడుతున్నాడు.

ఇందువల్లనే భగవానుడు నారాయణుడనే నామంతో నిర్దేశింపబడుతున్నాడు. జీవులమైన మనకు నారాలని పేరు. అయనమంటే - ఉండే చోటు - ఆధారమని పేరు. నారాలనబడే మనకు ఆధారమై, మనలను ధరించేవాడు - భగవానుడు. ఈ క్రమంలో - నారాలకు అయనమైనవాడు - నారాయణుడు - అనే యోగిక నామం అతనికి ఏర్పడుతుంది. అయితే, ఈ నామం అతనినే తెల్పుతున్నందున ఇది రూఢినామమైనపుడు (సకారస్థానంలో ఐకారం వచ్చి) “నారాయణః” అనే రూపాన్ని పొందుతున్నది.

ఈవిధమైన లక్షణప్రక్రియను పాణిని మహర్షి విధించాడు. రెండు పదాలు కలిసి ఒక సమస్తపదమై, ఆ సమస్తపదం ఒకనికి యోగికనామమై, ఆ పదమే అతనిని మాత్రమే నిర్దేశించే రూఢినామమైనపుడు, సమసించిన ఆ రెండు పదాలలో, మొదటి పదంలో ‘ర’ అనే అక్షరం ఉంటే, అపుడు రెండు పదాలు కలిసి రూపొందే సమాసంలోని “న” అనే అక్షరం “ణ” అని (మూర్ధన్యంగా) మాటుతుంది - అనేది సంస్కృతవ్యాకరణ నియమం.

“నార” అనే పదం “అయన” అనే పదంతో సమసించినపుడు, అది భగవానునకు యోగికనామం అవుతున్నది. అదే, అతనిని మాత్రమే నిర్దేశించే రూఢివాచకమవుతున్నది కదా! అందువల్ల పూర్వం తెల్చిన వ్యాకరణనియమానుసారం సకారస్థానంలో ఐ కారం రాగా “నారాయన” అనే పదం “నారాయణ” అనే రూపాన్ని పొందుతున్నది.

వేదంలో శివుడే పరదైవమని కొన్ని చోట్ల తెలుపబడింది. ఇది శివుడనే పేరును కల, తాము ఆరాధించే దైవాన్ని తెల్పుతున్నదని కొందఱు భావించారు. “శంభు” అనే పదాన్ని చూపి, “శంభువే పరదైవం” అని వేదం తెల్పుతున్నది అని, “శంభు శబ్దంచేత తాము ఆరాధించే దైవాన్నే తెల్పుతున్నదని కొందఱు తలుస్తున్నారు.

ఆ వేదంలోనే “నారాయణః పరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః, నారాయణ పరోజ్యోతిః, ఆత్మా నారాయణః పరః” అని అంటూ స్పష్టంగా “నారాయణుడే పరబ్రహ్మ, నారాయణుడే పరతత్త్వం, నారాయణుడే పరంజ్యోతి, నారాయణుడే పరమాత్మ” అని ఘోషింపబడింది.

“శివుడే పరతత్త్వం, శంభువే పరమాత్మ, నారాయణుడే పరమాత్మ” అని అంటూ ఒకే వేదం తెలిపేటపుడు, శివుడు, నారాయణుడు వేర్వేరు తత్వాలై ఉంటే, వేదార్థాలలో పరస్పర విరోధం ఏర్పడుతుంది కదా! అందువల్ల, ఆ ఇరువురు ఒకరే - అని చెప్పవలసి ఉంటుంది - అని కొందరు తలచారు. అయితే, శివుడు వేఱు, నారాయణుడు వేఱు - అని పలు ప్రమాణాలవల్ల స్ఫుటపడుతున్నది. అపుడు ఈ అర్థవిరోధం ఏవిధంగా తీరుతుంది? అంటే, “శివః, శంభుః” ఇత్యాది శబ్దాలు “మంగళకరుడు, మంగళాన్ని కల్గించేవాడు” అనే అర్థంలో యోగిక పదాలై, నారాయణుడే నిర్దేశిస్తున్నది - అని తెలిసికొంటే అర్థవిరోధానికి సమాధానం ఏర్పడుతుంది. అందువల్ల, “నారాయణుడే పరదైవం” - అని వేదం తెలియజేస్తున్నది - అని విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతంలో తెలుపబడింది.

అయితే, శైవులు, “ఈ న్యాయాన్నే శివుని విషయంలో ఎందుకు అన్వయించి చెప్పకూడదు? నారాలు - అనబడే జీవులకు - అయనం - అంటే - ఆధారమై ఉండేవాడు - అనే యోగిక పదం శివునకు పొసగుతుంది - అని మా సిద్ధాంతానుగుణంగా

నారాయణుడనే నామం శివునకు యౌగికనామం కావచ్చునుకదా! అందువల్ల నారాయణుడనే యౌగిక నామాన్ని కల శివుడే పరదైవం - అని ఎందుకు చెప్పకూడదు?" అని అన్నారు.

మంచిదే, కాని, ఈవిధంగా “నారాయణ” నామాన్ని మీరు శివునకు యౌగిక నామంగా చెప్పదలిస్తే, పాణిని మహర్షి చూపిన లక్షణ ప్రక్రియానుసారం “నారాయనుడు” అనే రూపంతోనే పరతత్వాన్ని వేదం నిర్దేశించి ఉండాలి. అయితే, ఆవిధంగా కాకుండా, వేదం “నారాయణః” అని కదా నిర్దేశించింది. ఈ ణత్వం “నారాయణః” అనే పదం యౌగిక నామం, రూఢివాచకం - అనే క్రమంలో రూపొందిన పేరు - అనే విషయాన్ని స్పష్టం చేస్తున్నది కదా! ఇక, “నారాయణః” - అనే పదం విష్ణువాచకం” - అని లోకంలో ప్రసిద్ధంగా వ్యవహరింపబడుతున్నది. అది కేవలం యోగనామం మాత్రమే అయితే, మీరు ఆ పదంతో శివుని నిర్దేశించవచ్చు. అయితే, అప్పుడు “నారాయణః” అనే రూపాన్నే వేదం నిర్దేశించి ఉండాలి. కాని, వేదం “నారాయణః” అని కదా పల్కింది. కనుక పూర్వం తెల్సిన మార్గమే వేదానికి అభిమతమైన క్రమం - అని విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంత (శ్రీవైష్ణవ సిద్ధాంత) ప్రవర్తకులైన ఆచార్యులు వివరించారు. ఈ రీతిలో నారాయణ నామంలో ణత్వం (ణకారం) ఉన్నందున, వేదమే ప్రమాణం కాదని వీరశైవులు భావించారు. ఈవిధంగా యౌగికమై, రూఢియై ఉండే పదం యోగరూఢమనబడుతుంది. నారాయణ నామం ఈ విధమైన యోగరూఢం. భగవానునకు నారాయణశబ్దం యోగరూఢక్రమంలో వాచకమైనదనే విషయాన్ని ఆ పదంలోని ణత్వం దృఢీకరిస్తున్నది. ఈ సంగతిని దృష్టిలో ఉంచుకొని ఈ పదునాల్గవ శ్లోకం రచింపబడింది.

“నారాయణు”డనే నామమే అన్యదైవాలకు కూడా సాధారణమైనది - అని చెప్పాలని ప్రయత్నించిన వారు “ణత్వం” - అనే వ్యాకరణ నియమం తమకు బాధకంగా (అడ్డుగా) ఉండడం గమనించి, ఆ ప్రయత్నాన్ని విరమించారు. ఆ “నారాయణ” నామం యోగంగాను, రూఢిగాను కల్యాణగుణ వారిధిని అయిన హయగ్రీవునిలోనే పూర్ణంగా సమన్వయిస్తుంది. అటువంటి ఆ హయగ్రీవస్వామి అనే దైవం లక్ష్మీవల్లభుడు. అతడు మనకు బంధువు. అతడు మన హృదయంలో ఉండే క్లేశాలను అన్నిటినీ పోగొట్టాలి.

ఇంతకు ముందు వివరించిన క్రమంలో ప్రణవసహితమైన శ్రీహయగ్రీవ మంత్రంలో పదునాల్గవ అక్షరమైన “ణ” అనే వర్ణంతో ఈ శ్లోకం ఆరంభమవుతున్నది. సంస్కృతభాషలో “ణ” అనే అక్షరంతో ఆరంభమయ్యే వేదాలు ఇంచు మించుగా లేవు. అందువల్ల “ణ” అనే అక్షరంతో శ్లోకాన్ని ఆరంభించే దారి ఏది? అని ఆలోచన అక్కట లేని రీతిలో హయగ్రీవానుగ్రహం స్తుతికర్తకు లభించింది. అందువల్ల “ణత్వ”మనే

వ్యాకరణశాస్త్రనియమాన్ని, దానిద్వారా వేదరహస్యం సిద్ధాంతీకరింపబడిన విషయాన్ని స్తుతికర్తకు స్మరింపజేసి, శ్రీహయగ్రీవస్వామియే ఈ శ్లోకాన్ని రచింపజేశాడు. ఈవిధంగా హయగ్రీవుడు భక్తుల తగిన మనోరథాన్ని నెరవేరడానికి ఆవశ్యకమైన జ్ఞానాన్ని అనుగ్రహించి, కాపాడతాడు - అనేదానికి ప్రకృతశ్లోకమే ప్రబల సాక్షి.

15. కర్ణా వర్ణజరాజన్ముకులదలసమా వర్వతోఽనర్వణో మే
ప్రోర్ణాయాస్తాం లలాటే కుటిలివిధిసముత్పిర్ణసంకీర్ణవర్ణాన్|
వర్ణ్యేతే యావముష్య త్రిభువనవపుషో వ్యోమపాతాళరూపా
పూర్ణై ర్వాఽప్యర్ణసా వా సతత మపి తుచిం పూర్ణయద్భి ర్మహద్భిః||

శ్రీహయగ్రీవస్వామియొక్క రెండు చెవులు తామరమొగ్గలవలె ఉన్నాయి. “పర్ణాలను (ఆకులను), నీటిని మాత్రమే భుజించాలి” అనే నియమాన్ని అనుష్ఠిస్తూ తపస్సు చేసే మహాత్ములు, ముల్లోకాలను రూపంగా కల్గిన విశ్వరూపంలో హయగ్రీవస్వామి తమకు భాసించేటపుడు, ఆ స్వామియొక్క ఒక చెవి ఆకాశంగాను, వేటొక చెవి పాతాళంగాను, స్తుతిస్తున్నారు. ఆ కర్ణాలు తనను (హయగ్రీవుని) సమీపించడానికి సందేహించే నా వరకు వ్యాపించి, నా దుష్కర్మవశంచేత నా లలాటంలో వక్రంగా లిఖింపబడిన రాతలను అన్నిటినీ చెఱిపి వేయాలి. నా తలరాత చక్కగా ఉండేటట్లు చేయాలి.

“విలుప్తమూర్ధస్యలిపిక్రమాణామ్... భూయాత్, ప్రసాదో మయి నాథ భూయాత్” అనే దేశికనూక్తి స్మరణీయం. ఈ శ్లోకంలో కూడా పూర్వోక్త క్రమంలో, శ్రీహయగ్రీవమంత్రంలోని “కర్” అనే అక్షరం మొదటి వర్ణంగా కూర్చబడింది. పదహావ అక్షరం “ర్” అనే సంయుక్తాక్షర మైనందున, ఈ సంయుక్తాక్షరంతో సంస్కృతభాషలో ఏ పదం ఆరంభ కాదు కనుక, పదహావ అక్షరప్రారంభంలోని “ర్” అనే హల్లుతో కలిపి పదిహేనవ అక్షరం ఈ శ్లోకం ఆరంభంలో ప్రయోగింపబడడం గమనించాలి. సంయుక్తాక్షరాలు వచ్చిన సందర్భాలలో ఇదే క్రమాన్ని ఇకపై కూడా ఈ స్తుతిలో అనుసరింపబడడం గమనార్హం.

16. మండల్యా మండనానాం మణిగణఘృణిభిః ఘూర్ణితద్యౌమణీనాం
నీరంధ్రం మండితాంగః సితకరరుచిరే పుండరీకే నిషణ్ణమ్|
అమ్నాయానాం శిఖండై రవగతగరిమా ఖండితాఖండలారిః|
దండం పాషండషండే క్షిపతు స తరసా వాజితండప్రకాండః||

శ్రీహయగ్రీవస్వామి పలు ఆభరణాలు ధరించాడు. ఆ ఆభరణాల సమూహాలలో పొదగబడి వెలిగే రత్నాలు అనేకం. వాటి కాంతుల ముందు బ్రహ్మాండంలో ఉండే పలువురు

సూర్యుల కాంతులు వెలవెలపోతున్నాయి. చంద్రునివలె చల్లదనం, కాంతి, తెల్లదనం - అనే వీటితో నిండిన తెల్లతామర పూవులో అతడు వేంచేసి ఉన్నాడు. ఆ స్వామి మహిమలను మనం ఉపనిషత్తుల ద్వారా తెలియగలం. ఇంద్రుని విరోధులైన అసురులను అతడు నశింపజేస్తాడు. ఆ హయగ్రీవస్వామి పాషండుల సమూహానికి తగిన దండనను వెంటనే ఇచ్చి లోకాలను రక్షించాలి.

ఈ శ్లోకం, శ్రీహయగ్రీవ మంత్రంలోని “మణ్” అనే పదహావ వర్ణంతో ఆరంభమవుతున్నది. మంత్రంలోని పదహావ అక్షరం “ర్మ” అనే సంయుక్తాక్షరం. ఇందులోని “ర్” అనే మొదటి వర్ణమైన హల్లు పూర్వశ్లోకం ఆరంభంలోనే కూర్చబడినందున, మిగిలిన వర్ణమైన మకారం ఈ శ్లోకం ఆదిలో కూర్చబడింది. ఇంతేకాక, మంత్రంలోని పదిహేడవ అక్షరం “జే” అనే అక్షరంతో ప్రారంభమయే పదాలు సంస్కృత భాషలో లేవు. అందువల్ల ఈ పదిహేడవ అక్షరంలోని “జ్” హల్ వర్ణాన్ని “మ” అనే పదహావ అక్షరంతో కలిపి “మణ్” అని ప్రయోగింపబడడం కూడా గమనించదగినది. ఇక “జే” అనే పదిహేడవ అక్షరంలో మిగిలిన “ఏ” అనే వర్ణంతో పదిహేడవ శ్లోకం ఆరంభమవుతున్నది.

17. ఏకోఽగ్రీ లోకమాత్రా సహ మహితవిహృత్యస్మా నస్తస్మదే యో
నాభీపద్మే విధాతుః జని మపి కలయన్ యో నయత్యాగమాం స్తమ్|
(నాభీపద్మే విధాయ ద్రుహిణమముమథో యో నయత్యాగమాఘమ్)
లోకామ్నాయైకమూలా క్షరరుచిరకలామాతృకా సా యదీయా
సోఽసావిష్టం ప్రకృష్టం ఘటయతు దితిజస్ఫోటకో ఘోటకో నః||

మధుకైటభులనే అసురులను మర్దించి సంహరించినవాడు - శ్రీహయగ్రీవుడు. అతడు సృష్టి మొదలైన లీలలను లోకమాత అయిన లక్ష్మీదేవి ఆనందంకోసం చేయదలచాడు. అందుకోసం అతడు తన నాభినుండి పద్మాన్ని జనింపజేశాడు. దానినుండి చతుర్ముఖుని సృష్టించాడు. ఆ చతుర్ముఖునకు వేదాలను ఉపదేశించాడు. లోకంలోని, వేదంలోని వ్యవహారాలకు అన్నిటికీ మూలమైనవి అందమైన అక్షరమాతృకలే కదా. అవి అన్నీ ఆ హయగ్రీవస్వామి రూపాలే కదా. అటువంటి ఈ హయగ్రీవస్వామి మన గొప్పలైన అభీష్టాలను అన్నిటినీ ఘటించజేయాలి.

శ్రీదేశికుల హయగ్రీవస్తోత్రంలోని “యన్మూల మీద్యక్ ప్రతిభాతి తత్త్వం యా మూల మామ్నాయమహాద్రుమాణామ్, తత్త్వేన జానంతి విశుద్ధసత్త్వాః తామక్షరా మక్షరమాతృకాం తే” - అనే సూక్ష్మార్థం ప్రకృతిలో భావనీయం. హయగ్రీవ మంత్రంలోని

“జే” అనే అక్షరంలోని “ఏ” అనే అచ్చుతో ఈ శ్లోకం మొదలవుతున్నది. దానికి ముందున్న “జ్” అనే హల్లు పూర్వశ్లోకంలో ఆరంభంలో ప్రయోగింపబడినదని పూర్వోక్తమే. ఇంతవరకు హయగ్రీవ అనుష్టుప్ శ్లోకంలోని పూర్వార్థం గల అక్షరాలతో శ్లోకాలు ఆరంభమయ్యాయి. ఇక ఉత్తరార్థంలోని అక్షరాలతో రాబోయే శ్లోకాలు ఆరంభమవుతాయి.

18. ప్రణ్యా యేనాధ్వరాణాం మనుమయతను మాధాయ విష్యగ్వినిర్వృత్ -
జ్వాలామాలాజటాలనలహతహవిషాం సార మాస్వాద్య చారుమ్|
గీర్వాణాన్ వారణానాన్నియమితకరణాన్ స్పార్త మాప్యాయకామాః
కల్పంతే యాజమానాః కలయతు స ముదం కోఽప్యనర్వాఽననేఽర్వా||

శ్రీహయగ్రీవస్వామి మంత్రమయమైన రూపాన్ని కలవాడు. పలు దిక్కులలో ఎగసే జ్వాలలు అనే జటలతో నిండినదై, విజృంభించి ఎగసిపడే అగ్నిలో ఆ మంత్రాలను పురస్కరించుకొని నిర్వహింపబడే యాగాలను అతడే కదా చేయస్తున్నాడు. (హయగ్రీవస్వామి అనుగ్రహం లేకుండా యాగం, హోమం మొదలైనవానిని ఎవరూ చేయలేరు. అందువల్ల యాగాలను అతడే చేయస్తున్నాడని భావం) ఆ యాగాలలో హోమం చేయబడిన వస్తువుల భోగ్యమైన సారాన్ని దేవతలు ఆస్వాదించి, ఆనందించేటట్లు అతడు చేస్తాడు. ఆ దేవతలు అందఱు అతనికి కంచుకాల (చోక్కాల) వంటివారు. (అతడే వారికి అంతర్యామి) వారు చేయదలచిన వానిని అన్నిటినీ అతడే నిర్ణయించాడు. అందువల్లనే దేవతలు అతడు చేసిన నియమాలను అనుసరించి, యాగాలను చేసేవారు కోరే అభిమతాలను అనుగ్రహిస్తున్నారు. ఈ విధంగా అందఱికి మంచిని కల్గించే సుహృత్తు - శ్రీహయగ్రీవస్వామి. ఆ హయగ్రీవుడు మనకు ఆనందాన్ని కల్గించాలి.

ఈ శ్లోకం, దేశికుల హయగ్రీవస్తోత్రంలోని “అగ్నౌ సమిధార్చిషి” ఇత్యాది శ్లోకాన్ని అనుసరించి రచింపబడింది. “భోక్తారం యజ్ఞతపసామ్” అనే గీతాశ్లోకం యొక్క అర్థం, “యజ్ఞకృత్” అనే నామం కూడా అనుసంధేయం. హయగ్రీవ ఉపాఖ్యానంలోని -

ఇంతవరకు తెలుపబడిన క్రమంలో, శ్రీహయగ్రీవ మంత్రంలోని పద్దెనిమిదవ అక్షరమైన “ప్ర” అనే అక్షరంతో ఈ శ్లోకం ఆరంభమవుతున్నది.

ఈ మంత్రంలోని పందొమ్మిదవ అక్షరం “ణ” అనే అక్షరం. అయితే, సంస్కృత భాషలో ఈ వర్ణంతో ప్రారంభమయ్యే పదాలు లేవు కనుక ఈ అక్షరంలోని “జ్” అనే హల్లును పద్దెనిమిదవ అక్షరమైన “ప్ర” అనే అక్షరంతో కలిపి “ప్రణ్” అని పద్దెనిమిదవ శ్లోకం ఆరంభంలో “ప్రణ్యా” అని ప్రయోగింపబడింది. ఇక మిగిలిన “అ” అనే అచ్చుతో పందొమ్మిదవ శ్లోకం ఆరంభమవుతున్నది. ఇందువల్ల పద్దెనిమిదవ, పందొమ్మిదవ శ్లోకాలలో

ఆరంభంలోని అక్షరాలను కలిపితే “ప్రణ్+అ”=ప్రణ అని రూపొందుతుంది కనుక, మంత్రంలోని పద్దెనిమిదవ, పందొమ్మిదవ అక్షరాలు క్రమానుసారంగా స్తుతిలో కూర్చబడినట్లయినది. ఈ విధంగా మంత్రంలోని అక్షరాల క్రమానికి భంగం లేకుండా వరుసగా శ్లోకాల ఆరంభంలో ఆ అక్షరాలను కూర్చిన కవిచాతుర్యం అనితరసాధారణం కదా!

19. అవ్యాదవ్యాహతార్థో ధియ ముపజనయన్ అవ్యయోఽవ్యాజవాజీ
భవ్యా భవ్యాకృతాద్యాకృతి మతనుత యో నామరూపద్వయస్య
యోఽంతర్యంతుం చ మంతుం వృదసితు మదిశత్ జంతుజాతస్య యో వా
కల్పాంతేఽల్పాన్యలోకగ్రసనసముదితాపీనతానందితుందః॥

శ్రీహయగ్రీవస్వామి ఏ అవరోధం లేని జ్ఞానాన్ని అనుగ్రహించేవాడు. ఏనాడూ మార్పు లేని (వ్యయం లేని) వాడు. లోకంలోని నామాలు, రూపాలు - అనే రెండింటిలో మంగళ - అమంగళ స్థితులున్నాయి. వానిని అన్నిటిని ఏర్పరచినవాడు -ఆ హయగ్రీవ స్వామియే. జగత్తులో అందఱు ఆయా నియమాలకు కట్టుబడి ఉండేటట్లుగా, తప్పులను చేయకుండా ఉండేటట్లుగా తగిన నియమాలను, మార్గాలను అనుగ్రహించినవాడతడే. అంతేకాక, కల్పాంతంలో ఈ గొప్ప జగత్తులను అన్నిటినీ గ్రహించి, కడుపులో పెట్టుకొని రక్షించి ఆనందిస్తాడు. అందువల్ల బాగా పెద్దదిగా విస్తరించి ఉండే బౌజ్ఞతో భాసిల్లుతున్నాడు. అటువంటి శ్రీహయగ్రీవస్వామి మనలను కాపాడాలి.

పూర్వం తెల్పిన రీతిలో మంత్రంలోని పందొమ్మిదవ అక్షరమైన “ణ” కారంలోని “ణ్” అనే హల్లు ఇంతకుముందు శ్లోకం ఆరంభంలోనే ప్రయోగింపబడినది కనుక, మిగిలిన “అ” అనే అచ్చుతో ఈ శ్లోకం ఆరంభమైనది.

20. ఓదన్వన్మేఖలాంతాద్యలినిలయయుతాత్ క్షాతలా దావలోకాత్
నాళీకావాసవాసా దవహితమనసాఽపీక్షతే స్థాస్సుజాతే
యాద్యజ్ఞాలక్షి కల్పితే సకృదపి నమతాం సాధ్యసద్భవసదక్షో
భక్తానుక్రోశలక్ష్యా క్షపయతు మమ హృక్షోభ మక్షా సవాజీ॥

భక్తులవట్ల దయ చూపి, అనుగ్రహించే స్వభావాన్నే తన గొప్పదైన గుర్తుగా (లక్షణంగా) కలవాడు - శ్రీహయగ్రీవస్వామి. పాతాళంతో కూడిన భూలోకంనుండి నాభీకమలంలో నివసించే బ్రహ్మదేవుని, సత్యలోకం వరకు గల అన్ని లోకాలలోను మిక్కిలి ఏకాగ్రత కూడిన మనస్సుతో వెదకి చూచినా, ఆ స్వామివలె దాసుల (భక్తుల) భయాన్ని తీర్చగల్గినవాడు ఇంకొకడు - ఏనాడైనా, ఒకసారి అయినా, ఆవిధంగా చేయగల్గినవాడు - కన్పించడు. అటువంటి హయగ్రీవస్వామి తన కటాక్షాలతో నా మనః క్లేశాలను తీర్చాలి.

ఈ శ్లోకం “ఓత్” అని ఆరంభమవుతున్నది. “ఓత్” అనేది మంత్రంలో ఉండే ఇరవై అక్షరం. ఈ “ఓత్” అనే అక్షరానికి ముందున్న “అవ్” అనే అక్షరంతో కలిపి ఉచ్చరించినపుడు “వోద్” అనే ఇరవైయవ అక్షరంయొక్క రూపం తనకు తానే సిద్ధిస్తుంది.

21. గీతే దైతేయమోహం కలయితుమనసో యస్య హేషానుషక్తే
ప్రఖ్యాతోద్గీధభక్తిం శ్రితవతి జనితే రోధసీరోధకే ద్రాక్
దేవాః సంభ్రాంతభావాః దితిజకుల మలం వ్యాకులం ధూతగర్వా
గంధర్వామోహశేషం సమజని జగతీశేష మేషోఽవతాన్మామ్॥

మధుకైటభులనే అసురులు మోహాన్ని పొందాలి - అని శ్రీహయగ్రీవస్వామి హేషాధ్వనిని చేశాడు. ఆ ధ్వని ఉద్గీధమనబడే సామమే. దాని అంగాలు అనేకం. వానిలో ఒక భాగం నుండి ఆకాశాన్ని, భూమిని ఆక్రమించే గానం ఉద్భవించినపుడు దేవతలు విభ్రాంతిని పొందారు. అసురులు వ్యాకులంతో తల్లడిల్లారు. గంధర్వులు గర్వాన్ని విడిచారు. జగత్తులోని మిగిలినవారంతా మోహాన్ని పొందారు. అటువంటి హయగ్రీవస్వామి నన్ను కాపాడాలి.

ఈ శ్లోకం, హయగ్రీవమంత్రంలోని 21వ అక్షరమైన “గీ” అనే అక్షరంతో ఆరంభమైనది.

22. థం కిమ్ శబ్దస్య మూర్ధ్ని క్వవిదుచిత ముపశ్రుత్య తత్పదాదిషు
అప్యేతద్యోజయిత్వా కటురటనపటుస్వైరవాచోఽపి జంతోః ।
సద్యః సిద్ధ్యంతి వాణ్యో నమదమరశిస్సద్భ యత్నాదపద్య-
ధ్యానాత్ ద్రాక్షాసద్యక్షాః కలితగురుశిరఃకంపనాః పాతు సోఽర్హా॥

“థమ్” అనే అక్షరాన్ని “కిం” శబ్దంతో కలిపితే “కథమ్” అనే పదం ఏర్పడుతుంది. ఈ “కథ”మనే శబ్దం “ఏవిధంగా?” అనే అర్థాన్ని ఇస్తుంది. వాదాలు జరిగేటపుడు ఈ పదం మాటిమాటికి ఉపయోగింపబడుతుంది. ఈ పదం చెవిన పడినపుడు దీనిని విని “అది ఏవిధంగానో, ఇది ఆవిధంగా” అనే అర్థంలో “యథమ్ కథమ్” అనే పదాలను కల్పించి, వాదించాలని ప్రయత్నించే విద్వాంసులుంటారు. ఆ పదాలు “యథా తథా” అనే రూపాన్ని పొందుతాయి తప్ప “యథం కథమ్” అనే రూపాన్ని పొందవు - అనే విషయాన్ని తెలియని ఆ మహావిద్వాంసులు భరించలేని రీతిలో కటువుగా వ్యాకరణ నియమాన్ని ఉల్లంఘిస్తారు. ఆ విధంగా అఱకొఱ జ్ఞానాన్ని కల్గినవారుకూడ హయగ్రీవస్వామిని పాదపద్మాలను ధ్యానిస్తే మఱుక్షణంలో బృహస్పతికూడా ఆనందంతో

తలను ఊగిస్తూ శ్లాఘించే, ద్రాక్షవలె మిక్కిలి మధురమైన రీతిలోని వాక్సామర్థ్యాన్ని పొందగలరు. హయగ్రీవస్వామిని పలువురు దేవతలు సేవిస్తారు. వారి శిరస్సులే ఆ స్వామి పాదాల నివాసం. (దేవతలందఱు తమ శిరస్సులను వంచి హయగ్రీవస్వామి శ్రీచరణాలకు తాకించినందున, వారి శిరస్సులే హయగ్రీవస్వామి పాదాల నిలయం - అని భావం) అటువంటి హయగ్రీవస్వామి మనలను అందఱిని రక్షించాలి.

హయగ్రీవమంత్రంలోని “థ” అనే ఇరవై రెండవ అక్షరం ఈ శ్లోకం ఆరంభంలో కూర్చబడింది.

**23. వక్త్రం సూక్తం సుధాక్తం ప్రతికథకవచోవీచివేగం చ హర్షం
కర్తుం కావ్యం చ భవ్యం హితమపి పురుషార్థం చ తత్త్వం చ వేత్తుమ్।
వాంఛా చేత్ మానసం చ స్ఫటికమణిమయక్షాధరామాధరీకృత్
రోచిర్నీచీభి రాదాదభిల మపి జగత్ ప్లావయంతం హయంతమ్॥**

ఓ మనసా! నీకు అమృతంలో తడిసిన అందమైన సూక్తాలను పలకాలనే కోరిక ఉన్నదా? లేక, వాద యుద్ధంలో ప్రతివాదులు పలికే వాదాల కెరటాల వేగాన్ని జయించే రీతితో వాదించాలనే ఆశ ఉన్నదా? లేక, మంగళకరమైన కావ్యాలను రచించాలనే అభిలాష ఉన్నదా? లేక, (అత్యుక్త) తత్త్వహితపురుషార్థాలను (భగవానుడు, అతనిని పొందే ఉపాయం, అతనిని పొందిన తరువాత పొందే ఫలం - అనే వానిని) తెలిసికోవాలి అనే వాంఛ ఉన్నదా? నీవు ఏమి చేస్తే వీటిని అన్నిటిని పొందగలవో తెలుసా? స్ఫటికరత్న మయమైన పర్వతాన్ని జయించే తెల్లని మేనియొక్క కాంతుల అలలతో అన్నిటిని చుట్టి, వానిని తెల్లగా చేసే శ్వేతాశ్వముఖుడైన హయగ్రీవస్వామిని శరణువేదాలి సుమా!

హయగ్రీవమంత్రంలోని “వ” అనే ఇరవైమూడవ అక్షరంతో ఈ ఇరవైమూడవ శ్లోకం ఆరంభమవుతున్నది.

**24. పుష్టన్ హర్షం సురాణాం జనిమయ మయతి స్మృతి నో వక్తు మీశో
ప్రాగేవాసీత్ ప్రమత్తాసురగృహానికరే యత్పురాణాం ప్రహర్షః।
శ్రుత్యావిర్భూతిహేతుః శ్రవణసముదయానంతరేఽస్మిన్నియుక్తః
తస్మాదస్మాదనన్యాన్ ద్రువ మవితు మసా వావిరాసాశ్చభాసా॥**

మధుకైటభులు అనే అసురులు వేదాలను అపహరించారు; వాటిని తిరిగి తీసికొని రావడంకోసం శ్రీహయగ్రీవస్వామి అవతరించాడు - అనే వార్త అసురకులం చెవికి సోకింది. “ఈ హయగ్రీవుడు వేదాలను తిరిగి తీసికొని వచ్చి దేవతలను ఆనందింపజేయ గలడా?”

అని అసురులు పరిశీలించి చూచారు. కాని, వారు అజ్ఞానవశంచేత, “ఇతడు మనలను జయించి వేదాలను తిరిగి తీసికొనిపోలేడు” అని నిర్ణయించుకొని గర్వాన్ని పొందారు. అయితే, హయగ్రీవస్వామి అవతరించగానే మధుకైటభులను మర్దించి వేదాలను తిరిగి తీసికొనివచ్చాడు. దేవతలు గొప్ప ఆనందాన్ని పొందారు. హయగ్రీవస్వామి శ్రావణమాసంలోని శ్రవణానక్షత్రంలో ఆవిర్భవించాడు. శ్రవణమనే పదానికి చెవితో వినడం - అనే అర్థం కూడా ఉన్నది. ఆ విధంగానే శ్రుతి - అనబడే వేదాన్ని చెవులతో విని - ఆచార్యుడు చెప్పగా శిష్యుడు దానిని చెవులతో విని - అధ్యయనం చేస్తున్నందున “శ్రుతి” (“కేళ్ళి” - అని ద్రావిడంలో) అని ఈవిధంగా వేదం వ్యవహరింప బడుతున్నది. శ్రుతిని తిరిగి తీసికొని వచ్చే కార్యాన్ని శ్రవణంలో ఉదయించిన శ్రీహయగ్రీవుడు తప్ప వేఱెవరు నెఱవేర్చగలరు? ఈ స్వామి మనలను రక్షించడం కోసమే ఈవిధంగా అశ్వముఖంతో ఆవిర్భవించాడు - అని అనడం యుక్తం.

హయగ్రీవమంత్రంలోని ఇరవై నాల్గవ, ఇరవై అయిదవ అక్షరాలు “పుష్” అనేవి. వీటిలోని “పుష్” అనే భాగాన్ని స్తుతికర్త ఈ శ్లోకారంభంలో కూర్చారు. మిగిలిన “పి” అనే అచ్చుతో తరువాతి శ్లోకాన్ని ఆరంభిస్తున్నారు. మంత్రాక్షరాలను క్రమానుసారంగా శ్లోకాల ఆరంభంలో కూర్చడంలో స్తుతికర్త చూపిన ఈ సామర్థ్యం సహృదయహృదయం గమం.

**25. ఏతత్ శ్వేతోఽపి రాజద్రజతగిరివరాకారధిక్కారకారి
విద్యుత్విద్యోతభాసోద్యదరుణకిరణోన్మిద్రపద్మం వహంత్యా।
కాలిందీమందిరేందీవరరుచిరుచిరాపాంగధారాభి రారాత్
సింఛంత్యంగాని దేవ్యా సతతకృతపరిష్వంగతోఽవ్యాత్ తురంగః॥**

ఈ హయగ్రీవస్వామి తెల్లని వర్ణాన్ని కలవాడు. ప్రకాశించే రజతగిరిని - కైలాసాన్ని - సైతం జయించే శ్వేతవర్ణాన్ని కలవాడు. అయితే, ఈ స్వామి ఒడిలో లక్ష్మీదేవి వేంచేసి ఉన్నది కదా! ఆమె విద్యుద్వర్ణంవంటి వర్ణాన్ని కల్గినది. ఆమె తన చేతిలో, అరుణోదయ కాలంలో వికసించిన ఎఱ్ఱ తామరను ధరించి ఉన్నది. ఆమె కన్నులు కాటుక పెట్టుకొనకుండానే సహజంగానే నల్లనివి. “అసిత్క్షణా” అని కదా ఆమె కీర్తింపబడు తున్నది. కేవలం మంగళకరంగా ఆమె తన కన్నులకు కాటుక పెట్టుకొన్నది. అందువల్ల ఆమె కన్నులు మఱిత అందంగా, నల్లగా ప్రకాశిస్తున్నాయి. ఆమె నల్లని నేత్రాలనుండి వెలువడే కటాక్షాలు నల్లని యమునానదిలో వికసించిన నల్లకలువల పూమాలికవలె ఉన్నాయి. అటువంటి చూపులతో ఆమె తన సమీపంలోని హయగ్రీవస్వామిని

అభిషేకిస్తున్నది. అంతేకాక, అతని దివ్యాంగాలను నిరంతరం తడుముతున్నది. ఇటువంటి హయగ్రీవస్వామి మనలను కాపాడాలి.

“షే” పూర్వం తెల్పిన రీతిలో, హయగ్రీవ మంత్రంలోని ఇరవై అయిదవ అక్షరం లోని ‘ఏ’ అనే వర్ణంతో ఈ శ్లోకం ఆరంభింపబడింది. “షే” అనే హల్వర్ణం పూర్వ శ్లోకారంభంలోనే కూర్చబడిన విషయం పూర్వోక్తమే. “షే” అనే అక్షరంతో ప్రారంభమయ్యే పదాలు సంస్కృత భాషలో ఇంచుమించుగా లేకపోవడంవల్ల ఇటువంటి క్రమాన్ని కవి పాటించారని గ్రహించాలి.

26. మంజీరం మంజులం తే హయముఖ ! మమ సంజీవనాయాస్తు శింజా -

వ్యాజేనామ్నాయవాచా మనితరపరతాం వ్యంజయత్ త్వత్పదోర్యత్|

లగ్నం తద్ధారణాసు ద్విగుణమునిజనస్తోమహృత్పద్యునిత్యో-

ల్లాసాయాసాదితాత్మద్వయ మివ సవిధే జాగ్రదర్కస్య బింబమ్||

హయగ్రీవస్వామీ! మధురమైన నీ మంజీరాలు నన్ను ఉజ్జీవింపచేసేవి కావాలి. నీవు సంచరించేటపుడు నీ మంజీరాలు గలగలమని అంటూ మధురంగా ధ్వనిస్తాయికదా! ఆ మంజీరాలు నీ పాదాలకు అలంకరింపబడికదా ఆ విధంగా ధ్వనిస్తాయి! అందువల్ల, ఆ శింజానధ్వనులు (అందెలనుండి పుట్టిన ధ్వనులు) సామాన్యమైన ధ్వనులు కావు. ఆ శింజాన ధ్వనులను వింటే, అవి నిజంగా వేదాలే మాట్లాడుతున్నట్లుగా ఉంటుంది. “వేదై శ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః”- వేదవాక్కులన్నీ నీ శ్రీచరణ మహిమనే తెలియజేస్తున్నవి - అనే అర్థాన్ని ఆ ధ్వనులు వ్యక్తం చేస్తాయి. నీ శ్రీచరణాలను ధ్యానం చేసే మునుల సమూహాల హృదయపద్యాలు ప్రతిదినం రెండింతలైన వైశాల్యాన్ని కల్గినవిగా వికసించాలనే ఆశతో ఉదయించే సూర్యబింబం రెండు రూపాలను పరిగ్రహించి, నీ శ్రీచరణాలపై వేంచేసి ఉన్నట్లుగా ఆ రెండు మంజీరాలు ప్రకాశిస్తున్నాయి. అటువంటి నీ మంజీరాలు నన్ను ఉజ్జీవింపచేయాలి.

ప్రణవసహిత పైన హయగ్రీవమంత్రంలోని ‘మ’ అనే ఇరవై ఆఠవ అక్షరంతో ఈ శ్లోకం ఆరంభమవుతున్నది.

27. హారిద్రం కిం ను సూత్రం శ్రుతితతిసుదతీకంఠభూషార్థక్షప్తం

స్రోతస్సారస్వతం వాఙ్మయజననగిరేః నిఃసృతా వేతి శంకృమ్|

వక్త్రే వాహస్య వామప్రసృతితలసద్దైమ సత్పుస్తకాంతః

దీవ్యత్సూత్రం పవిత్రం మమ కలయతు శం భానుభానోః సగోత్రమ్||

హయగ్రీవస్వామి ఎడమచేతి వేళ్ళు చాచబడిన సన్నివేశంలో ఉన్నాయి. అటువంటి ఆ కరతలంలో బంగారంవలె వెలిగే ఒక పుస్తకం ఉన్నది. ఆ గ్రంథంలోని పత్రాలను కూర్చిన పసుపుపచ్చని సూత్రం ఉన్నది. అది సూర్యుని బంగారు కిరణాలకు సగోత్రంవలె - అంటే - సూర్యుని బంగారు రంగులోని కిరణాలవలె - ఉన్నది. వేదాల సమూహాలనే కాంతయొక్క కంఠాభరణంగా - మెడలో అలంకరించుకొనే మంగళసూత్రంగా - భాసిస్తున్నది. లేక, సరస్వతీనదీప్రవాహమే వాఙ్మయాన్ని ఉద్భవింపజేసే పర్వతంనుండి పుట్టి, ఈ సూత్రరూపంగా పరిణమించిందా? - అని ఉత్సేక్షించేటట్లున్నది. అటువంటి గ్రంథసూత్రం నాకు సుఖాన్ని కలుగజేయాలి.

ఈ శ్లోకం, హయగ్రీవమంత్రంలోని “హ” అనే ఇరవైఏడవ అక్షరంతో ఆరంభమవుతున్నది.

28. శ్వభేష్వభేఽభియాతీన్ దితితనుజనుషో భ్రామయిత్వా విభిందత్

శీర్ఠాంగాన్ కీర్ణశేశాన్ భృశ మతిరభసం పాతయన్ నిర్జరాణామ్|

స్వారాజ్యం ప్రాజ్యయన్యో మిహిర ఇవ హిమజ్యాధరాదుజ్జహన్

భాభాత్యశ్వస్య వామేతరకరవిధృతః చక్రరాజ స్స నోఽవ్యాత్||

యుద్ధంలో పోరాడడంకోసం తనను ఎదిరించిన అసురులను ఆకాశంలోని గుంతలలో (పల్లపు ప్రదేశాలలో) పడవేసి, వారిని, శ్రీ హయగ్రీవస్వామి కుడిచేతిలో ఉండే శ్రీసుదర్శనంతో భగ్నం చేస్తున్నాడు. అసురుల కేశాలు చెల్లాచెదలు కాగా, అవయవాలు అన్నీ చిందరవందర కాగా, చాలా వేగంగా వారు పతనాన్ని పొందుతున్నారు. మంచుపర్వతంనుండి ఉద్గమించే సూర్యునివలె ఆ హయగ్రీవస్వామి బాహువునుండి శ్రీసుదర్శనచక్రం వెలువడుతున్నది, అసురులనుండి కోల్పోయిన రాజ్యాన్ని దేవతలకు తిరిగి పొందిస్తున్నాడు. ఆ సుదర్శనుడు మిక్కిలిగా ప్రకాశిస్తున్నాడు. శ్రీహయగ్రీవుని దక్షిణ హస్తంలో ఉండే అటువంటి శ్రీసుదర్శనచక్రం మనలను కాపాడాలి.

హయగ్రీవ మంత్రంలోని “శ్వ” అనే ఇరవై ఎనిమిదవ అక్షరం ఈ శ్లోకం మొదటి అక్షరంగా కూర్చబడింది.

29. శిష్పాణాం చిత్తభూమౌ ప్రచురతరతమః కంటకాని వ్యపోహ్య -

సింఛ్యాత్యర్థం కటాక్షామృతరసవిసరైః శాస్త్రబీజాని వప్తుమ్|

నిర్మిద్రో జ్ఞానముద్రారుచిరకరతలే దక్షిణే యోఽక్షమాలాం

బిభ్రత్ భాత్యశ్వవక్త్రః స హరతు నితరా మంహసాం సంహతం మే||

శ్రీహయగ్రీవభగవానుని రూపంలో కుడివైపు క్రిందచేయి జ్ఞానముద్రతో భాసిస్తున్నది. దీనివల్ల ఆ చేయి గొప్ప అందంగా ఉన్నది. ఆ ముద్రతో కూడిన హస్తంలో

అక్షమాల కూడా ఉన్నది. జపమణి పూసలతో కూర్చిన మాలకదా అక్షమాల. (జ్ఞానముద్రలో చూపుడు వేలు, బొటన వేలు కలిపి ఉంటాయి.) దానిని చూస్తే హయగ్రీవ స్వామి ఏదో ఒక బీజాన్ని విత్తేటట్లుగా ఉన్నది. అవును “అది ఏమంటే - శిష్యుల బుద్ధి అనే భూమిలో వ్యాపించిన అజ్ఞానమనే ముళ్ళ పొదలను తొలగించి, ఆ భూమిని ఉపయోగపడేటట్లు చేస్తున్నాడు - హయగ్రీవ స్వామి. అనే కృషివలుడు. తరువాత, ఆ భూమిలో వర్ణనాతీతమైన తన కటాక్షమనే అమృతజలాన్ని ప్రవహింపజేసి, తరువాత అక్కడ శాస్త్రజ్ఞానమనే పైరు ఏపుగా పెరుగుతుంది - అని అక్కడ శాస్త్రబీజాలు నాటడంకోసం జాగరూకుడై బీజాలను విత్తడంకోసం బీజమాలను తన కుడిచేతిలో ధరించి ఉన్నాడు. తన రెండు వేళ్ళతో భూమిలో బీజాలను నాటడానికి వీలుగా ఉండే రీతిలో బీజమాలను గ్రహించిన శ్రీహయగ్రీవస్వామి ఒక (జ్ఞాన) భక్తికృషివలుడు. అటువంటి శ్రీహయగ్రీవుడు నా పాపసమూహాన్ని అపహరించాలి.

ఈ శ్లోకంలో, శ్రీ హయగ్రీవమంత్రంలోని 29వ అక్షరమైన “శి” అనే అక్షరం ప్రారంభంలో కూర్చబడింది.

30. రమ్యం స్యాత్ బింబ మిందోః ? శరదుదితరుచే రంబరాన్నిర్యదేతత్ కిం వా డిందీరఖండం కలశజలనిధేః ? కిం ను వా పుండరీకమ్ ? !
వాం బ్రహ్మోద్ధామలీలాగృహ మితి విబుధై రూహ్యమానో హయాస్యే నోపాత్తః సవ్యహస్తే మమ భవతు శుభాలంబనం కంబురాజః॥

శ్రీహయగ్రీవస్వామి ఎడమవైపు ఊర్ధ్వభాగంలో గల చేతిలో పాంచజన్యశంఖం వెల్లుతున్నది. హయగ్రీవస్వామి శరత్కాలమేఘంవలె తెల్లనివాడు. అతని చేతిలో ఉండే తెల్లని శంఖం శరత్కాలంలో తెల్లని మేఘాల సమూహాల వెనుకనుండి ఉదయించిన చంద్రబింబమా? అని తలచేటట్లున్నది. తెల్లని పాలకడలిలోని నులుగును ప్రోగుచేస్తే ఈవిధంగా కన్పిస్తుందా? అనేటట్లున్నది. సరస్వతీదేవి, బ్రహ్మ- అనే వీరిద్దరు కలసి చక్కగా క్రిడించడంకోసం తగిన అందమైన ఒక తెల్ల తామరయూ ఇది? అనే సందేహం కలిగేటట్లున్నది.

ఈవిధంగా విజ్ఞులు పలు రీతులలో ఉత్పేక్షించేటట్లుగా శ్రీహయగ్రీవస్వామి చేతిలోని పాంచజన్యశంఖం భాసిస్తున్నది. అటువంటి ఈ పాంచజన్యశంఖం నాకు హయగ్రీవుని రూపాన్ని ధ్యానించడంలో మంగళకరమైన ఆలంబనంగా కావాలి.

ప్రణవసహితమైన హయగ్రీవమంత్రంలోని 30వ అక్షరం “ర” అనేది ఈ శ్లోకారంభంలో కూర్చబడింది.

31. సేవ్యా శర్వాదిసర్వత్రిదశపరిషదా శశ్వదా సాఽశ్వినీశ్రీః
అస్మాకం యా సపత్నీ లసతి బత శిరోఽస్యాధిరూఢేతి సేర్వమ్
జేతుం తాం సంతతోదిత్వరవరమహసా భాతి నక్షత్రమాలా
దేవచ్చందే స్థితా యం సతతమపి సమారాధయంతీవ సోఽవ్యాత్॥

నక్షత్రాలలో కృత్తికా నక్షత్రం మొదటి నక్షత్రంగా వేదంలో నిర్దేశింపబడింది. ఆ క్రమంలో అశ్వినీ నక్షత్రం ఇరవై ఆఠవ నక్షత్రం. భరణి ఇరవై ఏడవ నక్షత్రం. అయితే, ఇప్పుడు లోకంలో అంతటా అశ్వినీనుండి ఆరంభించి నక్షత్రగణన చేయబడుతున్నది. ఈ క్రమంలో భరణి రెండవ నక్షత్రం. కృత్తిక మూడవది. (వేదగణనప్రకారం) ఇరవై ఆఠవ స్థానంలో ఉండే అశ్వినీ యొక్క గొప్పతనం - అశ్వినీ అనే శ్రీ వివిధంగా ప్రథమస్థానాన్ని పొందింది? అంటే, అది హయగ్రీవ స్వామిని సేవించింది కనుక. ఆ స్వామి, దానిని కృపతో శిరసా ధరించాడు. అందువల్లనే అతడు అశ్వశిరస్సును కలవాడయ్యాడు. అశ్వయొక్క అందం అంతా నిండిన ఆ గొప్ప సిరి (శ్రీః) అతని ముఖంలో ఉన్నది కదా! అశ్వరూపాన్ని అతడు శిరస్సులో కలవాడయ్యాడు కదా! అందువల్లనే ఈ అశ్వినీశ్రీని శివుడు మొదలైన సమస్తదేవతలబృందం నమస్కరిస్తున్నది. ఇందువల్లనే అశ్వినీ నక్షత్రం నక్షత్రగణనలో ప్రథమ స్థానం పొందింది. ఈ విషయాన్ని మిగిలిన నక్షత్రాలు అన్నీ గమనించాయి. అయ్యో! మనలో ఒకటి అయిన ఈ అశ్వినీ మనలను అందఱిని మించిపోయిందే! అని ఆశ్చర్యపోయాయి. హయగ్రీవస్వామికి అతడు కోరినట్లుగా సేవలను చేస్తే, మనం కూడా ఈవిధంగా గొప్పతనాన్ని పొందవచ్చు - అని గ్రహించి, ఆ స్వామి మనోరథానుసారం నక్షత్రాలు అతని చేతిలోని నక్షత్రమాలగా రూపొందాయి. ఈవిధంగా అవి ఆరాధించే రీతిలో వెలిగే శ్రీహయగ్రీవస్వామి మనలను రక్షించాలి.

ఈ శ్లోకంలో హయగ్రీవ మంత్రంలోని “సే” అనే ముప్పైఒకటవ అక్షరం మొదటి అక్షరంగా కూర్చబడింది.

32. నంతుః సంత్రాసహారీ దధదపి హరితాం శశ్వదాత్మన్యనూనాం
యస్తాం మూర్ధ్నేవ నిత్యం ప్రకటయతి హరేః పూరుషస్యాపి సత్యమ్
త్రాతీం ముఖ్యేతరత్వావగతి మపివిశిష్టాద్వితీయత్వదృష్టిం
స్పృష్టికర్తుం జగత్త్వాం స్ఫుటయతు న ఝటిత్యస్మదిష్టం విశిష్టమ్॥

హయగ్రీవస్వామి సాక్షాత్తు హరియే కదా! హరి అంటే నారాయణుడే కదా! అతడు తనను సేవించేవారి భయాలను తీర్చేవాడుకదా! ఈవిధంగా భక్తుల భయాలను తీర్చే స్వభావాన్ని తనలో కల్గి ఉన్నా, తన తలను అశ్వరూపంలో (హరిత్వాన్ని) కల్గి

ఉన్నాడు. అశ్వానికి కూడా “హరి” అని పేరు. అందువల్ల హయగ్రీవుని శిరస్సులో హరిత్వం - అంటే - అశ్వరూపత్వం ఉన్నది. శిరస్సుకు క్రింది భాగంలో కూడా హరియొక్క స్వభావం - హరిత్వం - ఉన్నది. అందువల్ల శిరస్సులో హరిత్వం, శిరస్సుకు క్రింది భాగంలోను హరిత్వం ఉన్నది. అయితే, శిరస్సులో హరిత్వం ఒకవిధంగాను, క్రింది భాగంలోని హరిత్వం ఇంకొక విధంగాను ఉన్నది. దానిద్వారా హయగ్రీవుడు - “ఏకమేవాద్వితీయమ్” అనే శ్రుత్యర్థాన్ని విశదం చేస్తున్నాడు. అద్వితీయమంటే - సాటిలేని గొప్ప స్వభావాన్ని కల్గినది. ఒకటే అని అర్థం తప్ప, వేరొకటి ఏదీ లేదు - అని అర్థం కాదు. దాని కంటే తక్కువ అయినది ఇంకొకటి ఉన్నదనే అర్థం గ్రహించాలి. “ఈ ప్రభువు అద్వితీయుడు” అని అంటే రాజ్యంలో అతడు తప్ప ఇంక ఎవరు లేరని అర్థం కాదు. అతనితో సాటి వచ్చేవారు ఇంకొకరు లేరనే అర్థం. ఈ విధంగా అర్థాన్ని గ్రహించినపుడే “ఏకమేవాద్వితీయమ్” అని అంటూ వేదం తెలిపే అద్వైతం, వేదం తెలిపే మిగిలిన వస్తువులను అన్నిటిని నిరాకరించనిదై, ప్రత్యక్షానికి విరుద్ధం కాకుండా ఉంటుంది. విశేషణలై ఉండేవి పలు ఉన్నాయి. అయితే వాటిని విశేషణాలుగా కల్గిన విశేష్యం మాత్రం ఒక్కటే - అది సాటి లేనిదై ఉన్నది - అనే ఈ అద్వైతమే విశిష్టాద్వైతం. “నిర్విశేష చిన్నాత్రమైన బ్రహ్మయే సత్యం, మిగిలినది అంతా మిథ్య” - అని వేదం తెల్పుతున్నదని పలికే నిర్విశేషాద్వైతమే అద్వైతమని గ్రహిస్తే, తీర్చడానికి సాధ్యం కాని పలు విరోధాలు ఎదురవుతాయి. వేదాన్ని తప్పుగా అర్థం చేసికొనే స్థితి ఏర్పడుతుంది. “నరకం, స్వర్గం, విష్ణువు, శివుడు, వేదం, నీవు, నేను - అన్నీ కల్పన” - అని వేదం తెల్పుతున్నదని మనం అర్థం చేసికొంటే, ఈ విధమైన కల్పనామయమైన వేదంయొక్క అర్థాన్ని ఏవిధంగా నమ్మడం? - అని దానిలోనే అప్రామాణ్యశంక ఏర్పడుతుంది.

తనను సేవించే వారి భయాలను తీర్చేవాడైన హయగ్రీవుడు ఎల్లప్పుడు తనలో గొప్పడైన హరిత్వాన్ని (హరి - అనే స్వరూపాన్ని) కల్గినవాడైనా, దానిని ఆ హరిత్వాన్ని (హయశిరస్సును కల్గిన రూపాన్ని) శిరస్సుతో నిత్యం వ్యక్తం చేస్తున్నాడు. అదేవిధంగా పురుషరూపాన్ని కూడా సత్యంగా ప్రకటిస్తున్నాడు. వేదంచేత ప్రతిపాదించబడే విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతంలోని ముఖ్య - అముఖ్యత్వావగతిని కూడా - ఈ హయగ్రీవరూపంద్వారా లోకంలో స్పష్టం చేస్తున్నాడు. అటువంటి హయగ్రీవుడు మన విశిష్టమైన మనోరథాన్ని అనుగ్రహించాలి.

33. మస్తేఽర్హన్ విస్తరైః కిం ? విహర మమ మనోమందురాయా మమందం కల్పంతేఽనుష్ఠవా స్తే మమ సతత మిమే హింద్రియాశ్చా దశాఽపి॥

కిం చాత్రానల్పకల్పావసరవిసరదుచ్ఛావచాకారమూర్తి - స్ఫూర్తిస్థితోరుకర్మప్రగుణతృణగణశ్చర్వణాయ ప్రణీతః॥

హయగ్రీవస్వామీ! పలు మాటలు ఎందుకు? నీవు నా మనస్సు అనే అశ్వశాలలో నివసించు. ఇక్కడ నీకు సహాయంగా - నిన్నే అనుసరించగోరే - మనస్సుకు దాసులైన పది అశ్వాలున్నాయి. అవి ఏవి? అంటే అయిదు జ్ఞానేంద్రియాలు, అయిదు కర్మేంద్రియాలు. ఇవి ఇక నిన్నే అనుసరించాలి. అంతేకాక, ఇక్కడ నాలో నీకు ఆహారంగా తృణం మిక్కిలిగా మొలిచి, వ్యాపించి ఉన్నది. దానిని నీవు తృప్తిగా భుజించవచ్చు. ఆ తృణం ఏది? అంటావా? పలుపలు జన్మలలో పటు కోట్ల సంవత్సరాల కాలంగా చాలా బలంగా, పుష్టిగా పెరిగిన నా కర్మలే. వాటిని నీవు మేయాళి - హరించాలి.

ఈ శ్లోకంలో హయగ్రీవమంత్రంలోని చివరి అక్షరమైన “మః” వర్ణం కూర్చుడింది. ఇంతటితో ప్రణవసహితమైన మంత్రంలోని అక్షరాలు వరుసగా ఆయా శ్లోకాల ఆరంభంలో కూర్చే ప్రక్రియ ముగిసింది. ఇక రాబోయే శ్లోకం ఫలశ్రుతి శ్లోకం.

**34. కస్తూరీకర్తు మర్చావిధిషు సముచితం నాన్యదస్యేతి జానన్
కస్తూరీరంగనాథః స్తవ మిమ ముపదా మాదిమాశ్వస్య ధత్తే॥
యస్తానో యోఽతిరిక్తః సకల మపి చ తం హృద్యయన్తర్థ మస్మిన్
స్వస్తూలీకారధీరాం వితరతు పరతాం వాగధీశః సమృద్ధిమ్॥**

ఆదిమాశ్వరూపుడైన శ్రీహయగ్రీవునకు పూజన చేయడంకోసం ఉపయోగించిన ఈ వాఙ్మాలిక తప్ప వేరొక వస్తువు లేదు - అని తెలిసి, కసూర్తి రంగనాథాచార్యస్వామి దీనిని హయగ్రీవస్వామికి కానుకగా సమర్పించారు. ఈ స్తుతిలో కొంతలు, గుణాలు ఉండవచ్చు. వాటిని వేనినీ లెక్కించకుండా వాటిని అన్నిటిని మనస్సుకు ప్రియంగానే హయగ్రీవస్వామి గ్రహిస్తాడు. అందువల్ల ఈ స్తుతిని పఠించేవారికి స్వర్గలోకముఖంకూడా దూదిపింజగా తలచే గొప్ప బుద్ధిని ఆ హయగ్రీవస్వామి అనుగ్రహించాలి. అంటే - లౌకికమైన అల్పసుఖాలను లెక్కించకుండా, నిరంతరమైన ఆ స్వామి శ్రీచరణాలకు కైంకర్యాన్ని చేయగలగాలి - అనే బుద్ధిని ఆ స్వామి వారికి అనుగ్రహించాలి.

శ్రీరంగనాథ బ్రహ్మతంత్రస్వతంత్ర పరకాల స్వామివారు (30వ పట్టం)
అనుగ్రహించిన

హయగ్రీవమంగళమ్

శ్రీరంగనాథ బ్రహ్మతంత్రస్వతంత్ర పరకాల స్వామివారు పరకాల మఠాన్ని క్రీ.శ.1873 నుండి 1885 వరకు పాలించారు. వీరు పురుష సూక్త భాష్యమ్, సుదర్శన వాదం మొదలైన పలుగ్రంథాలు రచించారు. మైసూరు పండితరత్నం కస్తూరి రంగాచార్య స్వామి వారు వీరి శిష్యులే.

1. మంగళం శ్రీహయాస్వామి వేదాహరణకర్మణే ।
ప్రణవోద్ధీతవపుషే హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

వేదాలను తిరిగి తీసికొనివచ్చిన లక్ష్మీహయగ్రీవునకు మంగళం. ప్రణవం చేత కీర్తింపబడిన మేనిని కల హయగ్రీవునకు మంగళం.

2. చతుఃషష్ఠికలాధీశ ! విష్ణుగూప ! హయానన ! ।
మహార్ణవాంబుపర్యంక ! విష్ణవే తేఽస్తు మంగళమ్ ॥

అరవై నాల్గు కళలకు స్వామీ! సమస్తప్రపంచస్వరూపా ! హయగ్రీవా ! మహాసముద్రాన్ని పడుకగా కలవాడా! విష్ణుదేవా ! నీకు మంగళం.

3. అనిరుద్ధాయ సౌమ్యాయ వేదభర్త్రే సనాతన ! ।
శ్రీదాయ శ్రీమయాయాస్తు మంగళం స్వామినే తవ ॥

ఓ సనాతనా ! అనిరుద్ధస్వరూపుడవు, సౌమ్యుడవు, వేదాలను భరించినవాడవు సంపదను అనుగ్రహించేవాడవు, సంపత్స్వరూపుడవు, స్వామివి అయిన నీకు మంగళం కలగాలి.

4. భద్రశ్రీవత్సహారాధ్య ! పంచరాత్రప్రవర్తక ! ।
భక్తాత్మభావభవన ! మంగళం తేఽస్తు ముక్తిద ॥

మంగళకరమైన శ్రీవత్సంతో, హారాలతో ఆధ్యమైనవాడా ! పంచరాత్రాగమాన్ని ప్రవర్తింపజేసినవాడా ! భక్తులయొక్క భావనలకు ఆశ్రయభూతుడా! ముక్తిని ఇచ్చేవాడా! (హయగ్రీవా!) నీకు మంగళం కలగాలి. (“భద్ర” - అనేపదాన్ని ప్రత్యేక సంబోధనగా గ్రహించి, మంగళస్వరూపా!- అనే అర్థాన్ని చెప్పవచ్చు.)

5. సర్వకర్మసమారాధ్య ! పూర్ణషాడ్గుణ్యవిగ్రహ ! ।
శ్రియా గాఢోపగూఢాత్మన్ ! మంగళం తే హయానన ! ॥

సమస్తకర్మలచే ఆరాధింపదగినవాడా! పూర్ణమైన షాడ్గుణ్యం మూర్తీభవించిన వాడా! లక్ష్మిచే గాఢంగా ఆలింగనం చేసికోబడినవాడా! హయాననా! నీకు మంగళం కలగాలి.

6. అంకేనోదూహ్య వాగ్దేవీ మాచార్యక ముపాశ్రిత ! ।
మంగళం తేఽస్తు వాగీశ ! శ్రీనిధే ! శ్రీనికేతన ॥

వాగ్దేవిని ఒడిలో పెట్టుకొని ఆచార్యుల (వేదాంత దేశికుల) దరికి చేరినవాడా! లక్ష్మికి నిధియైనవాడా! సంపదలకు నిలయమైనవాడా! హయగ్రీవా! నీకు మంగళం కలగాలి.

7. స్వరాజే చ విరాజే చ సమ్రాజే తే హయానన ! ।
వేదకర్త్రే వేదభర్త్రే వేదహర్త్రేఽస్తు మంగళమ్ ॥

గొప్పగా ప్రకాశించేవాడవు, సామ్రాట్టువు, వేదాల కర్తవు (మూలమైనవాడవు), వేదాలను భరించినవాడవు, వేదాలను రక్షించినవాడవు అయిన ఓ హయగ్రీవా! నీకు మంగళం కలగాలి.

8. క్షమాసారాయ హరయే దయాఘన ! హయానన ! ।
వేదవేదాంతవేద్యాయ సర్వదా తవ మంగళమ్ ॥

దయాగుణానికి మేఘవంటివాడా! హయగ్రీవా! క్షమాగుణానికి సార భూతుడవు, అన్ని పాపాలను హరించేవాడవు, వేదవేదాంతాలచే తెలియబడేవాడవైన నీకు ఎల్లప్పుడు మంగళం.

9. శ్రీరంగనాథేన భక్తేన హయగ్రీవస్య మంగళమ్ ।
రచితం ప్రీతయే తస్య భూయాత్ సర్వత్ర మంగళమ్ ॥

భక్తుడైన రంగనాథునిచేత (శ్రీరంగనాథ బ్రహ్మతంత్ర పరకాల యతిచేత) ఈ హయగ్రీవమంగళం ఆ స్వామిప్రీతికోసం రచింపబడింది. దీనివల్ల అందఱికి అంతటా మంగళం కలగాలి.

శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రస్వతంత్ర పరకాల స్వామివారు (31వ పట్టం) అనుగ్రహించిన

శ్రీహయగ్రీవ పంచరత్నమ్

శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రస్వతంత్ర పరకాల స్వామివారు పరకాల మఠాన్ని క్రీ.శ. 1885వ సంవత్సరం నుండి క్రీ.శ. 1915 వరకు పాలించారు. వీరు క్రీ.శ. 1761వ సంవత్సరంలో జన్మించారు. 70కి మించిన సంఖ్యలో పలు గొప్ప కృతులను రచించారు. వీరు గొప్ప సంగీత విద్వాంసులు కూడా.

1. జ్ఞానానందామలాత్మా కలికలుషమహాతూలవాతూలనామా
సీమాతీతాత్మభూమా మమ హయవదనా దేవతా ధావితారిః ।

యాతా శ్వేతాబ్జమధ్యం ప్రవిమలకమలస్రగ్ధరా దుగ్ధరాశిః
స్మేరా సా రాజరాజప్రభృతీసుతిపదం సంపదం సంవిధత్వామ్ ॥

జ్ఞానానందమయుడు, కలికాలుషమనే గొప్ప దూదిసమూహాన్ని ఎగురగొట్టే పెనుగాలి, అవధిని లేని వైభవాన్ని కలవాడు, శత్రువులను తరిమి కొట్టేవాడు, తెల్లని పద్మం మధ్యలో ఉన్నవాడు, స్వచ్ఛమైన తామరపూల మాలను ధరించినవాడు, పాలసముద్రంవంటి చిరునవ్వుతో కూడినవాడు, కుబేరుడు (చక్రవర్తులు) మొదలైనవారి స్తుతులకు స్థానమైనవాడైన హయగ్రీవుడనే దైవం నాకు సంపదలను కల్పించాలి.

ఈ శ్లోకం స్రగ్ధరావృత్తంలో కూర్చబడింది. ఆవృత్తం పేరు కూడా ఇందులో ముద్రాలంకార శైలిలో సూచించబడడం గమనార్హం.

2. తారాతారాధినాథ స్ఫటికమణిసుధాహీర హారాభిరామా

రామారత్నాభికన్యా కుచలికుచ పరీరంభసురంభధన్యా ।

మాన్యాఽనన్యార్హదాస్యప్రణతతతి పరిత్రాణసత్తాత్తదీక్షా

దక్షా సాక్షాత్కృతైషా సపది హయముఖో దేవతా సాఽవతాన్మః ॥

తెల్లని ముత్యాలు, చంద్రుడు, స్ఫటికమణి, అమృతం, మంచు - అనే వీటి వలె మనోహరాలైన హారాలతో అందమైనది, ఎల్లప్పుడు యౌవనంలో ఉన్నది, సముద్రకన్యక అయిన లక్ష్మియొక్క కుచకుంభపరిరంభణాల సంరంభంచేత ధన్యమైనది (లక్ష్మీసంబంధంచేత గొప్పది), మాన్యమైనది, అనన్యార్హమైన దాస్యాన్ని కల్గిన భక్తసమూహాన్ని రక్షించడమనే వ్రతాన్ని నిర్వహించడంలో సమర్థమైనది, నాముందు ప్రత్యక్షమైనది అయిన హయగ్రీవ రూపదేవత మనలను రక్షించుగాక!

3. అంతర్ధ్వాంతస్య కల్యం నిగమహృదసురధ్వంసనైకాంతకల్యం
కల్యాణానాం గుణానాం జలధి మఖినమద్బాంధవం సైంధవాఖ్యమ్ ।
శుభ్రం విభ్రాజమానం దధత మరీదరౌ పుస్తకం హస్తకంజైః
భద్రాం వ్యాఖ్యానముద్రామపి హృది శరణం యామ్ముదారం సదారమ్॥

అంతరమైన (మనస్సులోని) చీకటికి (అజ్ఞానానికి) ప్రభాతం వంటివాడు, వేదాలను అపహరించిన అసురులను ధ్వంసం చేయడంలో అద్వితీయుడు, సమస్త కల్యాణగుణాలకు సముద్రుడు, కొలిచేవారికి బంధువు, స్వచ్ఛమైన కిరణాలతో వెలిగేవాడు, శ్రీహస్తాలలో శంఖచక్రాలను, పుస్తకాన్ని, మంగళకరమైన వ్యాఖ్యాన ముద్రను ధరించినవాడు, లక్ష్మీదేవితో కూడినవాడు, మహానుభావుడైన హయగ్రీవుని నా హృదయంలో శరణు పొందుతున్నాను.

4. వందే తం దేవమాద్యం నమదమరమహారత్నకోటీరకోటీ -
వాటీనిర్యత్ననిర్యద్భుణిగణమస్మణీభూతపాదాంశుజాతమ్ ।
శ్రీమద్రామానుజార్య శ్రుతిశిఖరగురు బ్రహ్మతంత్రస్వతంత్రైః
పూజ్యం ప్రాజ్యం సభాజ్యం కలిరిపుగురుభిః శశ్వదశోత్తమాంగమ్ ॥

కిరీటాలు ధరించిన దేవతలు తమ శిరస్సులతో హయగ్రీవస్వామి పాదాలకు నమస్కరిస్తారు. ఆ దేవతలు తమ శిరస్సులపై ధరించిన కిరీటాలలో గొప్ప గొప్ప రత్నాలు పొదగబడి ఉన్నాయి. ఆ కిరీటాల అగ్రభాగాల వరుసలనుండి అప్రయత్నంగా వెలువడే కాంతికిరణాల సమూహంతో హయగ్రీవస్వామి శ్రీచరణాలు ఎఱ్ఱగా అయినవి. అటువంటి శ్రీపాదాలు కాంతికిరణాల పుంజాలను కల్గి ఉన్నవి. ఆదిదేవుడైన హయగ్రీవస్వామి, శ్రీరామానుజాచార్యులవారు, వేదాంత దేశికులు, బ్రహ్మతంత్ర స్వతంత్రపరకాలజీయర్ మొదలైన గురువులకు పూజనీయుడు. మహనీయుడైన ఆ హయగ్రీవుని సదా నమస్కరిస్తున్నాను.

5. విద్యా హృద్యాఽనవద్యా యదనఘకరుణాసార సారప్రసారాత్
ధీరా ధారాధరాయామజని జనిమతాం తాపనిర్వాయిత్రీ ।
శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రాదిమ పదకలిజిత్ సంయమీంద్రార్చితం తత్
శ్రీమద్ధామాతిభూమ ప్రథయతు కుశలం శ్రీహయగ్రీవనామ ॥

హయగ్రీవుని పవిత్రమైన కరుణాప్రవాహసారప్రసారంవల్ల మనోహరమైన, దోషరహితమైన విద్య కల్గుతున్నది. ధీమంతులకు ఆధారమైనది ఆ విద్య. ఈ భూమిలోని జీవుల తాపాన్ని అది తీరుస్తున్నది. శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్ర స్వతంత్ర పరకాల జీయర్ స్వామివారిచే అర్చింపబడిన, మనోహరమైన, ఆ లక్ష్మీహయగ్రీవుడనే గొప్ప తేజస్సు మంచిన (అందరికీ) కల్పించాలి.

శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్ర స్వతంత్ర పరకాలస్వామివారు (31వ వట్టం) అనుగ్రహించిన

లక్ష్మీహయవేదగే ప్రాబోధికస్తుతి

1. కరుణావరుణాలయాంబుజ శ్రీస్ఫురణాహంకృతిహారిలోచన శ్రీః ।
చరణాబ్జనతార్తిభారహారిన్! తవ భూయాత్పురగాస్య! సుప్రభాతమ్ ॥

ఓ హయగ్రీవస్వామీ! కరుణకు సముద్రంవంటివి, పద్మాల కాంతి స్ఫురణయొక్క అహంకారాన్ని తొలగించేవి అయిన తిరునేత్రాల శోభను కలవాడా! నీ శ్రీచరణపద్మాలలో శరణాగతి చేసినవారి ఆర్తిని తీర్చేవాడా! నీకు సుప్రభాతం అగుగాక.

2. పురః ప్రబుద్ధాంబుధిరాజకన్యా ముఖాబ్జనిఃశ్వాస మివాసుకుర్వన్ ।
మరుత్ సుగంధిః ప్రతవాతి మందం హయానన ! స్వాత్ తవ సుప్రభాతమ్॥

నిద్ర లేచిన లక్ష్మీదేవియొక్క పద్మంవంటి ముఖంనుండి వెలువడే నిశ్వాసాన్ని అనుకరిస్తూ పరిమళాన్ని కల్గిన వాయువు మెల్లగా నీముందు వీస్తున్నది. హయగ్రీవ స్వామీ! నీకు సుప్రభాతం.

3. త్వద్విప్ర్యా ప్రవిమలయా జితః కిలాసౌ ఆహో స్వీత్ తవ దయితాముఖాంబుజేన ।
పాశ్చాత్యే పతతి పయోనిధౌ సుధాంశుః భూయాత్తే సపది హయాస్య! సుప్రభాతమ్॥

హయగ్రీవస్వామీ! మిక్కిలి విమలమైన నీ కాంతిచేత జయింపబడినందువల్లనో, లేక, నీకు వల్లభ అయిన లక్ష్మీదేవి ముఖారవిందంచేత జయింపబడినందువల్లనో, ఈ చంద్రుడు పడమటి సముద్రంలో పడిపోయాడు. (అస్తమించాడు) నీకు వెంటనే సుప్రభాతం అగుగాక !

4. వరదానకృతిన్ ! స్ఫురదార్తతర - ద్విరదాఘహృతి స్ఫురదాదరణ! ।
ఇతి సన్మతయో యతయః ప్రపదం త్యధునా మధునాశన ! జాగృహి భోః ॥

“వరాలను అనుగ్రహించేవాడా ! (నిన్ను) స్ఫురించేవాడు, మిక్కిలి ఆర్తుడైన గజేంద్రుని పాపాన్ని (ఆర్తిని) హరించడంలో వ్యక్తం చేసిన ఆదరాన్ని (తొందరను) కలవాడా!”- అని అంటూ గొప్ప మతిని కల యతులు పల్కుతున్నారు. ఓ మధువనే అసురుని సంహరించిన హయగ్రీవా! నీవు మేల్కనాలి.

ప్రాతఃకాలంలో “గ్రాహగ్రస్తే గజేంద్రే”, “సక్రాక్రాంతే గజేంద్రే” ఇత్యాది గజేంద్రమోక్ష శ్లోకాలను అనుసంధించడం పెద్దల పరిపాటి.

5. సమర్చనే తే కృతకౌతుకేన సజ్జీకృతం శోణమణీంద్రపీఠమ్ ।
హంసేన కిం సాంధ్య మహో! విభాతి హయాస్య ! భూయాత్తవ సుప్రభాతమ్ ॥

హయగ్రీవస్వామీ! నీకు అర్చన చేయాలనే ఆసక్తితో హంసచేత (సూర్యుని చేత) సిద్ధం చేయబడిన ఎఱ్ఱని మణులు పొదిగిన సింహాసనంవలె ప్రాతఃకాలికసంధ్య ప్రకాశిస్తున్నది. నీకు సుప్రభాతమగుగాక!

6. హరిర్హరిరితి మంజుభాషితం ద్విజావళేః సపది నిశమ్య కౌతుకాత్ ।
వరద్విజోఽప్యనువదతీవ కూజితైః హయాననానఘగుణ! జాగృహి ప్రభో! ॥

బ్రాహ్మణసమూహం ఉదయం నిద్రలేచి “హరిః హరిః హరిః” అంటూ మెల్లగా పలికే నామాన్ని విని, ఆసక్తితో గొప్ప పక్షులుకూడా ఆ నామాన్ని అనువదిస్తున్నట్లు వాటి ధ్వనులు తోస్తున్నవి. హయగ్రీవస్వామీ! ఏదోషం లేని గుణాలను కలవాడా! ప్రభూ! నిద్రనుండి లే.

7. ప్రాచీం వధూం సపది మిత్రకరగ్రహార్థం
సంధ్యావధూః స్వరుచికుంకుమపంకసాంద్రైః ।
ప్రాలేయమంగళజలై రభిషించతీవ
శ్రీమన్ ! హయాస్య ! భవతాత్తవ సుప్రభాతమ్ ॥

లక్ష్మీపతీ! హయగ్రీవస్వామీ! తూర్పు దిక్కు అనే వధువు వెంటనే సూర్యుడనే వరుని పాణిగ్రహణం చేసికోవడంకోసం ఆమెకు ప్రాతఃకాలసంధ్య అనే స్త్రీ తన కాంతి అనే కుంకుమ చిక్కనివి అయిన మంచు నీరు అనే మంగళజలంతో మంగళస్నానాన్ని చేయిస్తున్నట్లున్నది. (సంధ్యాకాలపు ఎఱుపు రంగుతో తూర్పు దిక్కుప్రకాశిస్తున్నది) నీకు సుప్రభాతమగుగాక!

8. కుముదవనం విముచ్య నవపంకజషండమిమాః
సపది సమాశ్రయంతి ముదితా భ్రమరావలయః ।
భువి నిఖిలోఽపి చాశ్రయతి సశ్రియమేవ జనో
హయవదనాద్య జాగృహి హరే! కరుణైకనిధే! ॥

హయగ్రీవా! కరుణకు అద్వితీయమైన నిధివంటివాడా ! ఉదయం అయినందువల్ల తుమ్మెదల సమూహాలు ఇప్పుడు కలువల సమూహాన్ని విడచిపెట్టి, కొత్తగా వికసించిన ఈ తామరల గుంపును ఆనందంతో వెంటనే ఆశ్రయిస్తున్నవి. లోకంలో ప్రతివ్యక్తి సంపదను కలవానినే కదా ఆశ్రయిస్తాడు ! హయగ్రీవస్వామీ! ఇప్పుడు మేలుకో.

9. పుల్లత్పంకజరత్నపాత్రనివహానాసాద్య హృద్యశ్రియః
సౌగంధాఢ్యమరందదివ్యసలిలై రాపూరితా నాదరాత్ ।
హంసా స్వామివ పూజయంతి విరుతవ్యాజాత్ పఠంతో మనూన్
సుస్నాతాః సరసీషు వాహముఖ! తే సుప్రాతరస్తు ప్రభో! ॥

సుగంధంతో గొప్పదైన మకరందమనే దివ్యజలంతో నిండినవి, మనోహరమైన శోభను కల్గినవైన వికసించిన తామరపూవులు అనే రత్నాల పాత్రలను ఆదరంగా గ్రహించిన హంసలు (సన్న్యాసులు) సరస్సులో చక్కగా స్నానం చేసి, తాము చేసే మధురధ్వనులనే మంత్రాలను ఉచ్చరిస్తూ నిన్ను పూజిస్తున్నట్లుగా ఉన్నది. ఓ హయగ్రీవా! ప్రభూ! నీకు సుప్రభాతం.

10. ఉచ్చలన్ మధుకరౌఘమంజులం పద్మముల్లసతి పూజనాయ తే ।
ధూపపాత్ర మివ హంససజ్జితం సుప్రభాత మిహ తే హయానన! ॥

తుమ్మెదల సమూహంతో మనోహరంగా ప్రకాశిస్తూ, నీ పూజకోసం పద్మం రేకులను వెలువరిస్తూ వికసిస్తున్నది. అది, హంస సూర్యుడు నీపూజకోసం సిద్ధం చేసిన ధూపపాత్రవలె ఉన్నది. హయగ్రీవస్వామీ! నీకు సుప్రభాతం.

ఎఱ్ఱనిపద్మం, ఎఱ్ఱని నిప్పు కణికలను కల ధూపపాత్రం. పద్మంలో వాలిన నల్లని తుమ్మెదల గుంపు నల్లని ధూమం.

11. ఇందీవరాణామివ కాంతి రద్య మందీభవంతీ వ్యవయాతు నిద్రా ।
పుల్లత్త్విదం పద్మమివాక్షియుగ్మం హయాస్య! తే సంప్రతి సుప్రభాతమ్ ॥

కలువల కాంతి ఇప్పుడు తరిగిపోతున్నట్లుగా నీ నిద్రకూడా తరిగిపోవాలి. పద్మాలు వికసించినట్లుగా పద్మాలవంటి ఈ నీ నేత్రాల జంట వికసించాలి. ఓ హయగ్రీవస్వామీ! నీకు సుప్రభాతం.

12. ఏతే వేత్రహతిత్రుటత్ పటుమహా కోటీరకోటీమణి-
శ్రేణీభి స్తవ మందిరస్య దధతో ద్వారాయ నీరాజనమ్ ।
కాంక్షంతి ప్రతిబోధకాల మిహ తే సర్వే సుపర్యాధిపాః
తానేతాన్ కరుణావలోకనలవైః ధన్యాన్ విధేహి ప్రభో! ॥

ప్రభూ! హయగ్రీవా! వేత్రధారులు (చేతి బెత్తాన్ని ధరించిన రక్షకులు) బెత్తంతో అదలిస్తూ కొట్టినందువల్ల దేవతల ప్రభువుల శిరస్సుపై ధరించిన గొప్ప గొప్ప కిరీటాల

అగ్రభాగాలలో పొదిగిన మణులు పగులుతున్నాయి. ఆ మణుల కాంతులతో వారు నీ ఆలయద్వారానికి నీరాజనాన్ని చేస్తూ, నీవు నిద్ర లేచే కాలంకోసం ఎదురు తెన్నులు చూస్తున్నారు. వీరిని అందఱిని నీ కరుణాకటాక్షలతో (అరమోడ్పు కన్నుల చూపులతో) ధన్యులనుగా చేయాలి.

“హరవిరించినందనాద్యాః ద్వారే వసంతి వరవేత్రహతోత్తమాంగాః” అనే శ్రీవేంకటేశసుప్రభాతస్తోత్ర సూక్తి స్మరణీయం.

13. అక్షీణే మయి తిష్ఠ కిం విహరసే సంక్షీయమాణే ముహూః
బింబేఽస్మిన్నితి దేవదేవ! నితరాం త్వత్ప్రార్థనాయాగతమ్ ।
చాంద్రం బింబమిదం వదంతి హి పరం మోదార్పణం దర్పణం
దృష్టిం న్యస్య కృపానిధేఽత్ర భగవన్ ! ప్రాబోధికిం శ్రీపతే! ॥

“దేవదేవా! ఆగు. ఏనాడూ క్షీణించని నేనుండగా, మాటిమాటికి క్షీణించే ఈ చంద్రబింబంలో విహరిస్తావా! - అని అంటూ నిన్ను ప్రార్థించడంకోసం వచ్చిన చంద్రబింబం ఇది” అని నీముందు నిల్చిన మంగళకరమైన అద్దాన్ని చూచి అంటున్నారు. అటువంటి, నీకు మిక్కిలి ఆనందాన్ని కల్పించే ఈ అద్దంలో నీ మొదటి చూపును నిలిపి కృపజేయి. భగవన్! శ్రీపతీ! కృపానిధీ! నీకు సుప్రభాతం.

14. నిద్రాశేషకషాయితైః సులలితైః ఉద్యద్దయాప్యాయితైః
దివ్యాపాంగరురైః త్వదర్చనకృతే ద్వార్యత్ర బద్ధాంజలిన్ ।
అచార్యాన్ నిగమాంతదేశికముఖానాథత్వ సుస్నాపితాన్
సుప్రాతం తురగాస్య! తేఽస్తు కరుణాసింధో! దినం శ్రీపతే! ॥

నిద్ర ఇంకా మిగిలి ఉండడంవల్ల ఎఱ్ఱనివి, మిక్కిలి అందమైనవి, పెల్లుబికే దయతో తృప్తి పఱచేవి అయిన నీ దివ్యకటాక్షాల ప్రవాహలతో, నిన్ను అర్చించడం కోసం ఇక్కడ ద్వారంలో అంజలి చేస్తున్న వేదాంతదేశికులు మొదలైన పూర్వాచార్యులను బాగా స్నానం చేసిన వారినిగా (ఆనందింపజేసినవారినిగా) నీవు చేయాలి. ఓ హయగ్రీవస్వామీ! కరుణాసింధూ! శ్రీపతీ! నీకు సుప్రభాతం.

15. ఇదం కుంభద్వంద్వం ఘస్యణమస్యణస్మేరసలిలం
ప్రతీహారే లక్ష్మీస్తనయుగమనోహరి లసతి ।
ఇయం గౌః సద్వత్సా పరిజనసమూహోఽపి నిభృతో
దివం సుప్రాతం తే భవతు కరుణాభే ! హయముఖ ॥

యాలకుల పొడితో, పచ్చకర్పూరంతో కూడిన చిక్కని తెల్లని నీటిని కల్గినది, లక్ష్మీదేవి స్తనయుగంవలె (నీకు) మనోహరమైనది అయిన పూర్ణకుంభధ్వయం, ఇదిగో, ద్వారంలో ప్రకాశిస్తున్నది ఇది లేగ దూడతో కూడి ఉండే గోవు. పరిజననమూహం కూడా వినయంగా నిలచి ఉన్నారు. కరుణాసముద్రా! హయగ్రీవస్వామీ ! నీకు సుప్రభాతం.

భగవానుని సుప్రభాత సేవాసమయంలో స్వామి మందిర ద్వారాన్ని తెరిచేటప్పుడు సిద్ధం చేయబడే మంగళద్రవ్యసామగ్రి అంతా ఇందులో ప్రస్తావింపబడింది.

**16. రవిమండలీ మిదానీ ముదయమహీభృత్రవాభిషేకార్థమ్ ।
కనకకలశీమివ వహత్యస్తు హయగ్రీవ! సుప్రభాతం తే ॥**

హయగ్రీవస్వామీ ! సూర్యమండలం ఇప్పుడు ఉదయాద్రిపై నీ అభిషేకం కోసం సిద్ధం చేయబడిన కనకకలశంవలె ఉన్నది. నీకు గొప్ప సుప్రభాతం.

**17. అనుచిత ఇవ సేవనే త్వదీయే
ప్రమదభరదిహ పంచమం విహాయ ।
విదధతి కిల వైణికాశ్చ గానం
హయవదనాద్య తవాస్తు సుప్రభాతమ్ ॥**

నీ సేవకు తగినది కాదు అనేటట్లు ఆనందాతిరేకంవల్ల వైణికులు అందఱు పంచమస్వరాన్ని విడచిపెట్టి గానాన్ని చేస్తున్నారు కదా! హయగ్రీవస్వామీ! నీకు ఇప్పుడు సుప్రభాతం.

**18. పికనికరమదవిధూనన గానమనోహర ముదారసుకుమారమ్ ।
ధన్యం కన్యాద్వంద్వం త్వాం నీరాజయతి జాగృహి హయాస్య! ॥**

హయగ్రీవా! కోకిలనమూహంయొక్క మదాన్ని ఎగురగొట్టే గానంతో మనోహరమైనది, గొప్ప సుకుమారమైనది, నీ సేవతో ధన్యమైనది అయిన కన్యాద్వంద్వం (ఇద్దరు కన్యలు) నీకు నీరాజనాన్ని చేస్తున్నది. మేలుకో.

**19. కాహలడిండిమమండల మర్దలపణవాద్య వాద్యానామ్ ।
సంస్పర్ధయేవ నినదో విజృంభతే తురగవదన! బుధ్యస్య ॥**

బాకాలు, ధక్కులు, మద్దెలలు, డప్పులు మొదలైన వాద్యవిశేషాల ధ్వని ఒకదానితో ఇంకొకటి పోటీపడుతున్నట్లుగా విజృంభిస్తున్నది. హయగ్రీవా ! నిద్రలే.

**20. తవ తనురుచిసాధర్మాత్ సంహృష్టే నర్తనం కిలాతనుతః ।
ద్వారభువి చామరే ద్వే హయవదన ! తవాస్తు సుప్రభాత మిహ ॥**

హయగ్రీవస్వామీ ! నీ దేహకాంతియొక్క పోలిక వల్ల మిక్కిలి ఆనందించిన రెండు చామరాలు ద్వారంలో నర్తనం చేస్తున్నట్లున్నవి కదా ! నీకిక్కడ సుప్రభాతం.

“చిన్మయైః స్వప్రకాశైశ్చ” అనే పాంచరాత్రాగమోక్తరీతిలో భగవత్సేవకు ఉపయోగపడే ద్రవ్యాలన్నీ చిన్మయాలుగా చెప్పబడ్డాయి కనుక, అచేతనాలుగా కన్పించే చామరాలు అచేతనాలు కావు. అందువల్ల వాటి నర్తనం సహజమే.

**21. త్వత్పాదాంభోజయుగ్మం పరిచరితుమనా మూర్ఖి బుద్ధాంజలిస్సన్
శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రాగ్రిమపదకలిజిత్సంయమీ త్వాం స్తపీతి ।
త్వత్సేవాయై సముద్యన్నిరవధికమహానందధు స్తిష్ఠతీహ
శ్రీమాన్ కృష్ణావనీంద్రో హయవదన! తవ శ్రీశ ! సుప్రాతరస్తు ॥**

హయగ్రీవస్వామీ ! నీపాదాంభోజాల జంటను సేవించే మనస్సును కలవారై, శిరస్సుపై అంజలిని పెట్టుకొని, శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్ర పరకాల స్వామి యతీంద్రులు నిన్ను స్తుతిస్తున్నారు. నీ సేవకోసం ప్రయత్నించేవాడై, గొప్ప ఆనందాన్ని కలవాడైన శ్రీకృష్ణభూపతి (కృష్ణరాజ ఒడైయార్) ఇక్కడ నిలచి ఉన్నాడు. నీకు సుప్రభాతం.

**22. జయ జయ నిత్యసూక్తి లలనామణిమౌళిమణే!
జయ జయ భక్తసంహతిభవాభి మహాతరణే! ।
జయ జయ వేదమౌళిగురుభాగ్య దయాజలధే!
జయ జయ వాజివక్త్ర! పరకాలయతీంద్రనిధే! ॥**

నిత్యవాక్కులైన వేదాలనే కన్యకామణిశిరస్సుపైగల మణివంటివాడా! (వేదాంతప్రతిపాద్యుడా) నీకు జయం. భక్తసమూహంయొక్క సంసారసముద్రాన్ని ఇంకింపజేసే సూర్యునివంటివాడా! నీకు జయం జయం. వేదాంతదేశికుల భాగ్యమా! దయాసముద్రమా! జయం జయం. హయగ్రీవా! పరకాలయతీంద్రులకు నిధివంటివాడా! నీకు జయం జయం.

శ్రీఅభినవ రంగనాథ బ్రహ్మతంత్రస్వతంత్ర పరకాలస్వామివారిచే ప్రణీతమైన

శ్రీ లక్ష్మీ హయగ్రీవ రత్నమాలా స్తోత్రమ్

(శ్రీఅభినవ రంగనాథ బ్రహ్మతంత్ర పరకాలస్వామివారు భారతం శాంతిపర్వంలోని హయశిర ఉపాఖ్యానానికి హయశిరోభూషణమనే గొప్ప పరిశోధనాత్మకమైన వ్యాఖ్యానాన్ని రచించారు. చివరిలో ఆ వ్యాఖ్యానంలోని విశేషాంశాలను క్రోడీకరిస్తూ ఈ రత్నమాలా స్తోత్రాన్ని రచించారు. వీరు పరకాల మరాన్ని క్రీ.శ.1925 నుండి క్రీ.శ.1967 వరకు నిర్వహించారు. శ్రీరామానుజుల శ్రీభాష్యం గ్రంథంపై గూఢార్థ సంగ్రహమనే గొప్ప వివరణాన్ని రచించారు.)

1. వాగీశాఖ్యా శ్రుతిస్మృత్యుద్దితశుభతనోః వాసుదేవస్య మూర్తిః
జ్ఞాతా యద్వాగుపజ్జం భువి దనుజవదైః వాజివక్త్రప్రసాదాత్||
ప్రఖ్యాతాశ్చర్యశక్తిః కవికథకహరిః సర్వతంత్రస్వతంత్రః
త్రయ్యంతాచార్యనామా మమ హృది సతతం దేశికేంద్రః స ఇందామ్||

వేదాలలో, స్మృతులలో, ఇతిహాసాలలో మిక్కిలిగా స్తుతింపబడిన శ్రీపరవాసుదేవుని అవతారమైన, వాగ్దేవతయైన శ్రీహయగ్రీవుడు నామనస్సులో ఎల్లప్పుడు ప్రకాశించాలి. ఈ లక్ష్మీహయగ్రీవుల అనుగ్రహంవల్లనే లోకంలో మానవులందరు మాట్లాడగల్గుతున్నారు. అంతేకాక, కవితార్కికసింహం, సర్వతంత్రస్వతంత్రులు - ఇత్యాదిగా పలు బిరుదులను పొందిన శ్రీ వేదాంతదేశికులకూడా ఈ లక్ష్మీహయగ్రీవుని అనుగ్రహంతో గొప్ప కీర్తితో ఆశ్చర్యకరమైన సామర్థ్యాలతో ప్రకాశించారు.

2. సత్త్వస్థం నాభిపద్మే విధి మథ దితిజం రాజసం తామసం చాపి-
భృందోర్వరుత్పాద్య తాభ్యా మపహృతమఖిలం వేదమాదాయ ధాత్రే||
దత్వా ద్రాక్ తౌ చ హత్వా వరగణమదిశద్వేధసే సత్ర ఆదౌ
తంత్రం చోపాదిశద్యస్స మమ హయశిరా మానసే సన్నిధతామ్||

అనిరుద్ధుడై వ్యూహరూపాన్ని పొందినపుడు ఈ హయగ్రీవుడు తన నాభీపద్మం నుండి సత్త్వగుణం అతిశయించిన బ్రహ్మను సృష్టించాడు. పిమ్మట రాజసుడైన - రజోగుణం అధికంగా కలిగిన - కైటభుడు, తమోగుణం అతిశయించి ఉండే మధువు - అనే ఇద్దఱు అసురులను జలబిందువుల ద్వారా సృష్టించాడు. ఆ ఇరువురు బ్రహ్మ దగ్గరనుండి వేదరాశిని అపహరించగా, శ్రీహయగ్రీవుడు వారిద్దఱిని తన ఊరువుల మధ్యలో పెట్టుకొని మర్దించి

వధించి, వేదాలను తిరిగి బ్రహ్మకు ఇచ్చాడు. పాంచరాత్ర శాస్త్రాలను కూడా ఉపదేశించాడు. అటువంటి లక్ష్మీహయగ్రీవుడు నా మనస్సులో ఎల్లప్పుడు ప్రకాశించాలి.

3. అధ్యాస్తేఽంకం పరా వాక్ వరహరశిరసో భర్తు రాచార్యకే యా
వాంఛావాన్ ఐతరేయోపనిషది చరమాత్ ప్రాక్తనే ఖండ ఆదౌ||
యస్యా వీణాం చ దైవీం మనసి వినిదధత్ ఖ్యాతి మేత్యంత్యమంత్రే
సేశానా సర్వవాచో మమ హృదయగతా చారు మాం వాదయేద్వాక్||

ఈ లక్ష్మీహయగ్రీవుని ఒడిలో గొప్పదైన వాగ్దేవత (పరా వాక్) అనబడే లక్ష్మి ఎల్లప్పుడు వేంచేసి ఉంటుంది. ఐతరేయోపనిషత్ - అనే ఉపనిషత్తులోని చివరి ఖండానికి ముందు ఖండంలో ఈ విషయం విశదమవుతున్నది. ఈమె తన చేతిలో వీణను ధరించి ఉంటుంది. ఈమెను, ఈమె చేతిలో ఉండే వీణను ఎవరు మనుస్సులో ధ్యానిస్తారో, వారు గొప్ప కీర్తిని పొందుతారు. అటువంటి వాగ్దేవత నా మనస్సులో ఎల్లప్పుడు నిలచి ఉండి నన్ను చక్కని వాక్కులను వలికేట్లు చేయాలి.

4. కృష్ణం విప్రా యమేకం విదురపి బహుధా వేదయోరైతయే)రాదిమాంతే
స్రష్టా విప్రసంసమాసః స్వమథ సమదధాత్ ఛందసాం యేన దానాత్||
కృష్ణం విష్ణుం చ జిష్ణుం కలయితురపి యస్సంహితా మాయురుక్తం
వాక్శిష్టం ప్రాణమేనం హయముఖ మనుసందధృహే కిం వృథాఽన్యైః||

“కృష్ణం నియానమ్” (ఋగ్వేదం - 1- 164 - 47) అనే ఋగ్వేద మంత్రంచేత చెప్పబడే విష్ణువు ఒక్కడే లోకాన్ని సృష్టించినవాడు, అతడే వేదాలను బ్రహ్మను అనుగ్రహించాడు. అందఱి కంటే గొప్పవాడుగా ఐతరేయోపనిషత్తులోను, శ్రీ పాంచరాత్ర సంహితలలోను ఈవిధంగానే చెప్పబడింది. లోకంలో ఉండేవారికి ప్రాణవాయువు వంటివాడు, వాగ్దేవితో నిత్యసంక్షేపాన్ని కలవాడైన ఈ హయగ్రీవుని నేను సదా మనస్సులో ధ్యానిస్తున్నాను. మిగిలినవారిని వ్యర్థంగా ధ్యానించడం ఎందుకు?

5. ప్రఖ్యాతా యాఽఽ శ్వలాయన్యధికఫలదశశ్లోక్యభిఖ్యా తదంతః
శ్రుత్తుక్తా వాక్ సరస్వత్యపి హయముఖ ! తే శక్తిరన్యా స యుక్తా |
పూర్ణా త్వచ్ఛక్తిరర్థం భవతి విధివధూర్యా నదీ సా కలాస్యా
ఇత్యుక్తే బ్రహ్మవైవర్త ఇహ సముదితా స్యాత్ పరా నిమ్నగాఽఖ్యా||

అశ్వలాయనునిచేత తెలుపబడిన దశశ్లోకి అనే ప్రసిద్ధమైన స్తుతిగ్రంథం ఒకటి ఉన్నది. అందులో, వేదాలలో తెలుపబడిన వాగ్దేవత శ్రీహయగ్రీవుని శక్తి అని (భార్య

అని) తెలుస్తున్నది. అమె వేటొకతె కాదు. “అర్థం వై పత్నీ” అని వేదం తెల్పిన రీతిలో ఈ వాగ్దేవత శ్రీహయగ్రీవునిపత్ని అయిన లక్ష్మీదేవియే. ఈ హయగ్రీవ పత్నియైన వాగ్దేవతయొక్క షోడశభాగం మాత్రమే (పదహావ అంశమాత్రమే) బ్రహ్మభార్యగా, సరస్వతి అనే నదీరూపంలో ఉన్నది. బ్రహ్మవైవర్త పురాణంలో ఈ విషయం తెలుస్తున్నది.

6. శ్రీహర్షో విష్ణుపత్నీం వదతి కవి రిమాం నైషధే మల్లినాథః
ఖ్యాతామేతాం పురాణే హయముఖ భువి చ స్థాపితాం విష్ణుపార్వ్యైః
ధీవాగ్మితార్థజప్యం దినముఖసమయే శౌనకః సూక్తమస్యాః
శ్రీయుక్తం బహ్వాచ స్స స్మృతికృదపి తథా చింతనీయం తథైనామ్॥

నైషధకావ్యమనే పేరుతో నలుని చరిత్రను కావ్యంగా రచించిన శ్రీహర్షకవి సరస్వతిని విష్ణువుయొక్క పత్నిగా, అమె విష్ణువుయొక్క సమీపంలో అర్చారూపంలో వేంచేసి ఉన్నట్లు తెలియజేశాడు. దీనిని వ్యాఖ్యానించే మల్లినాథసూరి ఈ విషయం పురాణ ప్రసిద్ధి పొందినదని కూడా అన్నాడు. ఋగ్వేదాన్ని ప్రవర్తింపజేసిన శ్రీశౌనకులు - జ్ఞానం, చక్కని వాక్పిద్ధి - అనే వాటిని కోరేవారు ప్రాతఃకాలంలో జపించవలసినదిగా ఈ వాక్కులొక్కొక్కటి నిర్దేశించారు. ఈమెను జపించేవారికి జ్ఞానం నిత్యాభివృద్ధం కాగలదు.

7. వాగాంభృణ్యాదిసూక్తే నిరవధిమహిమా యా శ్రుతా వాక్ చ దేవీ
పూర్వే సూక్తేఽపి హంస స్వమధికమహిమా విశ్రుతో బహ్వాచై ర్యః
యుక్తావారణ్యకే తౌ కథితబహుగుణౌ సామనీ సంహితేఽపి
ఆరాధ్యో వ్యూహరూపీ హయముఖ విదితో జ్ఞానినాం కర్మభి స్త్యమ్॥

ఋగ్వేదంలో వాగాంభృణీసూక్తం అనే భాగంలో అవధిలేని మహిమలను కల్గినదిగా ఈ వాగ్దేవి తెలుపబడింది. ఆ సూక్తానికి ముందున్న సూక్తంలో శ్రీ హయగ్రీవుడు హంస, పరమహంస నామాలతో కీర్తింపబడ్డారు. సామవేదానికి చెందిన ఆరణ్యకంలో కూడా ఈ ఇద్దరు ఇదే విధంగా కలిపి అనుసంధింపబడ్డారు. అందువల్ల జ్ఞానులు తమ యజ్ఞాది కార్యాలతో అరాధించదగినవారు - ఈ ఇరువురే.

8. ఇంద్రో వృత్రం హనిష్యన్ సఖివర వితరన్ ! విక్రమస్వేతి విష్ణుం
సంప్రార్థ్యై తో హతారి స్తత ఉపజనితబ్రహ్మహత్యాపనుత్యై
సూక్తాభ్యా మాదిమం యం ప్రతి పరమజుహోన్మూర్ఛి గంధర్వ ఏకో
దేవానాం నామధారీ స మమ దృఢమతావద్య వాచస్పతి స్తాత్॥

వృత్రాసురుని వధించాలని ప్రయత్నించిన ఇంద్రుడు, “నాలో ఉండే తగిన స్నేహితుడవైన ఓవిష్ణూ! నాకు, ఇతనిని వధించదగిన బలిమిని అనుగ్రహించు” అని

వేడి, వృత్రుని వధించాడు. తరువాత, వృత్రుని సంహరించినందువల్ల తనకు కల్గిన పాపం తీరడం కోసం, ముందు పల్కిన రీతిలో రెండు సూక్తాలతో భగవానునకు హోమం చేసి, పాపవిమోచనాన్ని పొంది ఉజ్జీవించాడు. ఈరీతిలో హయశిరస్సును కలవాడు, దేవతలకు పేర్లను పెట్టి, వ్యవహరింపజేసేవాడైన, వాచస్పతి అనబడే ఆ శ్రీహయగ్రీవుడు నా మనస్సులో స్థిరంగా నిలబడి ఉండాలి.

9. వేదే చాధర్వణాభ్యే ప్రథమత ఉదితం యత్ త్రిషష్టియసూక్తం
తన్మేధాజన్మకర్మాంగమితి నిగదితం కౌశికేన స్వసూత్రే ।
మేధాకామః పుమాన్ య స్తురగముఖ తతః సర్వలోకాధినాథం
ధ్యాయేత్ వాచస్పతిం త్వాం ప్రభవతి సకల స్తత్ శ్రుతార్థోఽప్రకంప్యః ॥

అధర్వణవేదంలో మొదట అధ్యయనం చేయబడే త్రిషష్టియసూక్తమనేది ఒకటి ఉన్నది. పఠించినదానిని మరువకుండా ఉండడంకోసం, మఱు జన్మ ఎత్తకుండా ఉండడంకోసం ఉపయోగించదగినది ఇది - అని కౌశికుడనే ముని తాము రచించిన సూత్రాలలో తెలిపాడు. అందువల్ల, ఓ హయగ్రీవస్వామీ! చక్కని మేధాశక్తిని పొందగోరేవాడు అన్ని లోకాలకు ప్రభువువు, వాచస్పతివి అయిన నిన్ను ధ్యానిస్తే అతడు నేర్చినది విద్యలు అన్నీ మఱువకుండా, ఉంటాడు. అతడు ఎవరికీ జయించడానికి సాధ్యం కానివాడవుతాడు.

10. నాసన్నో సత్తదానీ మపి తు కమలయాఽవాత మేకం తదానీమ్
తస్మాదన్యత్ పరం కించిదపి న తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్ ।
అద్ధా కో వేద హేతుం త్రివిధ మవిగుణం వాసుదేవాభిధానం
వ్యూహం త్వాం ప్రాతరర్చ్యం హయముఖ భగమాహుః క్రమాత్తైత్తిరీయాః॥

రూపం, నామం - అనే వాటిని కల ఏ వస్తువు ప్రళయకాలంలో నిలిచి ఉండదు. లయాన్ని పొందుతుంది. “కలా” అనే పేరును కల లక్ష్మీదేవితో కూడిన ఆ భగవానుడు ఒక్కడే ఆ ప్రళయ సమయంలో నిలిచి ఉంటాడు. ఆ దంపతులు ఇరువురు తప్ప ఇక ఏ వస్తువు ఆ సమయంలో ఉండదు. కేవలం అంధకారంలో ఆవరించబడి, జ్ఞానస్వరూపుడైన భగవానుడు ఎవరికీ తెలియని స్థితిలో ఉంటాడు. అటువంటి భగవానుని ఎవరు తెలియగలరు? లోకాలకు అన్నీటికి ఉపాదానకారణం, నిమిత్త కారణం - అనే ద్వివిధకారణాల రూపమైనవాడు, రజస్సు తమస్సుల స్పర్శ లేని, కేవలం సత్త్వగుణంతో నిండిన స్వరూపాన్ని కలవాడు, వాసుదేవుడనే వ్యూహానికి చెందినవాడుగా, భగవదనే పేరును కలవాడుగా తైత్తిరీయవేదాన్ని అధ్యయనం చేసేవారు ఎవనిని నిర్దేశిస్తున్నారో, ఓ హయగ్రీవస్వామీ! ప్రాతఃకాలంలో పూజింపబడే ఆ దేవుడవు నీవేకదా!

11. ప్రాతః పూజ్యం భగాభ్యం ప్రథమ మకథయన్ బహ్వచాః పంచమేఽథో
నాసత్సూక్తేఽష్టమే ప్రాగ్బదపి సమవదన్ తైత్తిరీయక్రమాత్వామ్ ।
పారాశర్యోఽవతీర్ణం వదతి హయముఖాధర్వణః కౌశిక స్త్వాం
మేధార్థం ప్రాతరర్చ్యం భగ మనుమనుతే సంహితాఽప్యాహ సాధు ॥

శ్రీహయగ్రీవా! ఋగ్వేదులు అయిదవ సూక్తంలో ప్రాతఃకాలంలో పూజించదగిన “భగ” డనే నామంతో నిన్ను అధ్యయనం చేస్తున్నారు. ఎనిమిదవ “నాసత్” అనే సూక్తంలో కూడా పూర్వం తెలుపబడిన తైత్తిరీయులు కూడా అధ్యయనం చేస్తున్నారు. శ్రీపరాశరమహర్షి కుమారుడైన వేదవ్యాసమహర్షి ఇదే అర్థంలో నిన్ను హయగ్రీవావతార రూపునిగా పలికాడు. అధర్వణవేద సూత్రకారుడైన కౌశికుడు, చక్కని జ్ఞానం వృద్ధిజెందడంకోసం ప్రాతః కాలంలో ఆరాధించదగిన “భగ” డనే (“ప్రాతర్భగం పూషణం బ్రహ్మణస్పతిమ్” అని) తిరునామంతో నిన్ను నిర్దేశించాడు. శ్రీపాంచరాత్రసంహితలు కూడా ఈ విధంగానే చక్కగా తెలిపాయి.

12. ప్రద్యుమ్నాంతం త్రిపాద్భాస్వరవపు రమృతం వాసుదేవాదిబృందే
పాద స్త్రతానిరుద్ధో భువి తత ఉదభూదాత్మభూ ఋగ్వీధిజ్ఞాః
హుత్వా త్వాం యజ్ఞరూపం హయవదన ! జితంతే స్తుతిం తస్యతేఽతః
నిర్ణీతం సర్వవేదేష్వసుపమమితి తత్ పౌరుషం సూక్త మాప్తైః॥

ఓ హయగ్రీవా! వాసుదేవ - సంకర్షణ - ప్రద్యుమ్నులనే మూడు ప్రకాశించే రూపాలతో వ్యూహాలలో మొదటి స్వరూపంగా ఆవిర్భవించినట్లుగా ఋగ్వీధానం అనే గ్రంథంలో శ్రీ శౌనకుడు మొదలైనవారు తెలిపారు . యజ్ఞం మూర్తీభవించినట్లున్న నీ మేనిని ఉద్దేశించి హోమం చేసి, “జితం తే” అనే స్తుతిని ప్రతిదనం అనుసంధిస్తున్నారు. ఈ విధంగా “త్రిపాత్ ఏక పాత్” - అని అంటూ పురుషసూక్తంలో తెలుపబడినవాడవు నీవే, సాటి లేనివాడవు, వేదాలలో ప్రతిపాదించబడేవాడవు నీవే అని యధార్థవక్తలైన ఆప్తులు పలుకుతున్నారు.

13. సర్వే వేదా ప్రజాశ్చ ప్రచురబహుభిదాః సంశ్రయంతే యమేకం
శాస్త్రా యోఽంతః ప్రవిష్ట స్త్వయమపి దశధాత్యాచరత్యర్థవే యమ్।
బ్రహ్మ చైవోన్వవిందద్ధరి మిహ దశహుతార మంతశ్చ చంద్రే
దేవా స్సంతం సహైనం న హి విదురవతాత్ సోఽద్య వాచస్పతిర్మామ్॥

పలు విధాలైన వేదాలు పూర్వులు ఏ హయగ్రీవుని ఒక్కని మాత్రమే ఆశ్రయించాయో, ఏ ఒక్కడు మాత్రమే అన్ని వస్తువుల లోపల బయట వ్యాపించి నిలచి ఉండి నియమించే శక్తిని కలవాడో, ఎవడు సముద్రం లోపల పది రూపాలతో

(విభిన్నావతారాలలో క్షీరాబ్ధములం కనుక, ఈ విధంగా చెప్పబడింది.) సంచరిస్తున్నాడో, ఎవనిని బ్రహ్మ మాత్రమే ఏదో కొంతవరకుమాత్రమే తెలిసికొంటున్నాడో, ఎవడు చంద్రమండలం నడుమ వేంచేసి ఉన్నాడో, తోడుగా ఉన్నప్పటికీ దగ్గరలోనే ఉండే ఎవరిని దేవతలుసైతం తెలిసికొనలేరో, అటువంటి వాచస్పతి అయిన హయగ్రీవుడు నన్ను కాపాడాలి.

14. యస్మాత్ బ్రహ్మ చ రుద్రః సకలజగదిదం జాయతేఽంతర్వహిర్యత్
వ్యాప్త్యా సత్తాం చ యస్మిన్ లయమపి లభతే యశ్చతుర్వేదమూర్తిః ।
విష్ణు ర్నారాయణోఽష్టాక్షరపదవిదితో దేవకీపుత్ర ఏకో
యోఽథర్వాంగే మథోః సూదన ! ఉపనిషది జ్ఞాయాతే మే స ఇంద్రామ్॥

ఎవరినుండి ఈ లోకం బ్రహ్మ, శివుడు మొదలైనవారు అందఱు పుడుతున్నారో, ఎవడు ఈ అన్నివిధాలైన వస్తువులను లోపల బయట వ్యాపించి ఉండి ధరిస్తున్నాడో, ఎవనిలో ఈ సమస్త జగత్తు ప్రలయకాలంలో లయిస్తున్నదో, ఎవడు నాల్గు వేదాల యొక్క ప్రతిరూపమో, అటువంటి ఏ విష్ణువు, నారాయణుడు - అని అష్టాక్షరీ మంత్రంలో తెలియబడుతున్నాడో, అతడే అధర్వవేదానికి చెందిన ఉపనిషత్తులో “బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రో బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనోమ్” (ఇతడే వేదానికి హితాన్ని కల్పించేవాడు. ఓంకారంచేత ప్రతిపాదించబడేవాడు. ఇతడే దేవకీపుత్రుడై అవతరించాడు. ఇతడే మధువనే అసురుని వధించిన శ్రీహయగ్రీవుడు) అని తెలియబడుతున్నాడు. అటువంటి హయగ్రీవుడు నన్ను తేజస్సును కల్గి ఉండేటట్లు అనుగ్రహించాలి.

15. శక్తిః స్వాభావికీ సాఽత్ర చ వివిధపరా శ్రయతే జ్ఞానమేవం
త్రేధా తత్ర క్రియేత్థం బలమపి తదసౌ వాసుదేవః స హంసః ।
యో బ్రహ్మణం విధాయ ప్రథమ మథ పరాన్ ప్రాహిణోత్ సర్వవేదాన్
తస్మై దేవం ప్రపద్యే శరణ మహ మిమం చామృతస్యైష సేతుః॥

భగవానునకు సహజంగానే “పరాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ” అనే రీతిలో గొప్ప జ్ఞానం, లోకాలను ధరించే బలం, ఏ పనిని అయినా నిర్వహించి ముగించగల సామర్థ్యం, దేనినైనా సృష్టించగలిగిన శక్తి మొదలైన గుణాలున్నాయి. ఇవి అన్నీ సహజమైనవి. వేతెవ్వరికి లేనివి. మిక్కిలి గొప్పవి. పలు విధాలైనవి - అని శ్వేతాశ్వత రోపనిషత్తులో తెలియబడుతున్నది. ఆ పరమాత్మ వాసుదేవుడే. ఇతనినే మిగిలిన వేదాలు హంస శబ్దంలో కీర్తించాయి. ఇతడు, బ్రహ్మను తన నాభీకమలంలో సృష్టించి, అతనికి చాలా గొప్పవైన వేదాలను అనుగ్రహించాడు. “అమృతస్యైష సేతుః”

అనే రీతిలో ఇతడే మనలను అమృతమనబడే మోక్షాన్ని పొందించే సేతువువంటివాడు. ఇతనినే మోక్షాన్ని పొందగోరిన నేను శరణు పొందుతున్నాను.

16. వరోఽఽ విష్ణోః ధనుర్భావం హయవదన ! వరాన్ నేచ్ఛయా చిచ్ఛిదు స్తత్
కోట్యా ఛిన్నం చ విష్ణోః శిర ఇతి కథితం యత్ ప్రవర్ణార్థవాదే ।
తచ్ఛీర్షం యాజమానం శ్రుతిముఖత ఇదం స్థాపితం యుక్తితోఽపి
ప్రాదుర్భావః స గౌణో బహుముఖహరివంశాది నిర్ధారితో వా॥

17. శుక్లం వేదం వివస్వానుపదిశసి పరం యాజ్ఞవల్క్యుయ వాజీ
వేదైకార్థైర్వచోభి ర్మితమిద మఖిలామ్నాయధీకారిణీ యామ్ ।
వాగ్దేవీం మోక్షధర్మే కథయతి మునిరాట్ తత్పాపలబ్ధభూమా
త్వచ్ఛక్తిః సేత్యకంప్యం హయముఖ ! గదితం బ్రహ్మవైవర్తవాగ్నిః॥

ప్రవర్ణార్థవాదమనే వేదభాగంలో ఒక కథ ఉన్నది. ఒకానొక సమయంలో విష్ణువు చేతిలో ఉండే వింటియొక్క అల్లెతాడును చెదపురుగులు కొఱికివేసినందున, ఆ నారి తెగిపోయింది. అప్పుడు యజమానస్వరూపుడైన విష్ణువుయొక్క తలకు ఆ వింటి చివరి భాగం బలంగా తాకినందున, అతని తల తెగి పడింది - అని ఆ కథలో తెలుపబడింది. ఇక్కడ భగవానుడైన విష్ణువు విష్ణు శబ్దంతో తెలుపబడలేదని గ్రహించాలి. హరిని పూజించే బ్రాహ్మణుడు “అర్చక స్తు హరి స్సాక్షాత్” అనే రీతిలో, యజ్ఞాన్ని నిర్వహించే యజమానినే విష్ణువుగా వేదం నిర్దేశించింది. వేదాలను పురస్కరించుకొని, శ్రీహరివంశం అనే ఇతిహాసాన్ని పురస్కరించుకొని, యుక్తులద్వారా అభిజ్ఞులు దీనిని నిరూపించారు. ఈ యజమానిని విష్ణువుగా పల్కడం గౌణప్రాదుర్భావం - అంటే ముఖ్యమైన శ్రీవిష్ణువు యొక్క అవతారం కాదు. “స్వర్థమానో విష్ణురేవ భూత్వా ఇమాన్ లోకానపి జయతి” (పోటీలో స్వర్థలో నేనే గెలవాల్సి - అనే కోరికను కలవాడు వామనుడైన విష్ణువును ఉద్దేశించి తెల్లమేకతో యజ్ఞాన్ని చేయాలి. అవుడతడు విష్ణువై ఈ లోకాలను జయిస్తాడు) అనే చోటలోపల సామ్యంవల్ల పల్కిన రీతి ఇది.

ఓ హయగ్రీవా! నీవు సూర్యమండలం మధ్యలో వేంచేసి ఉండి విశ్వామిత్రుని పౌత్రుడైన యాజ్ఞవల్క్యుమహర్షికి శుక్లయజుర్వేదాన్ని అశ్వరూపుడవై వేంచేసి ఉండి ఉపదేశించావు. ఇది వేదవిదులైన మునుల వాక్కుల ద్వారా తెలుస్తున్నది. సమస్త వేదాలలోను సృష్టమైన జ్ఞానాన్ని కల్పించేదిగా వాగ్దేవిని, మోక్షధర్మంలో మునులలో గొప్పవాడైన వేదవ్యాసుడు పలికాడు. ఎందుకంటే, అతడు ఆ వాగ్దేవియొక్క అనుగ్రహంతో మహిమను పొందాడు. ఆ వాగ్దేవి నీయొక్క శక్తియే అని బ్రహ్మవైవర్త పురాణవచనాలలో తెలుపబడినది.

18. తస్మాద్వేదేఽపి తత్రోపనిషది బృహదారణ్యకే కాండ ఆత్మా
త్వం వాగ్దేవ్యా సహదౌ జనయసి మిథునీభూయ సర్వాంశ్చ వాదాన్ ।
ధాతారం తస్య పత్నీం తదను తదుభయద్వారికాం వ్యష్టిసృష్టిం
తద్యజ్ఞారాధితోఽస్మై హయవదన! వరాన్ యచ్ఛసీతి ప్రతీమః॥

అందువల్ల, ఓ హయగ్రీవా! ఆ శుక్లయజుర్వేదంలోకూడా సంహితాభాగం, బృహదారణ్యక భాగం - అనే భాగాలలో నీవు ఆ వాగ్దేవితో కూడినవాడవని, సృష్ట్యారంభంలో ఇద్దఱు కలిసి లోకాలను సృష్టిస్తారని, వేదాలను అన్నిటిని అనుగ్రహించేవారని, ఆ బ్రహ్మను పురస్కరించుకొని వ్యష్టిసృష్టిని నిర్వహిస్తారని తెలిసికొంటున్నాము. బ్రహ్మ చేసిన యజ్ఞాలవల్ల ఆనందించి అతనిచే ఆరాధింపబడి, అతనికి వరాలను నీవు ప్రదానం చేసినట్లుగాకూడా తెలిసికొంటున్నాము.

19. తుర్యేఽధ్యాయే ద్వితీయం తురగముఖ! శిశుబ్రాహ్మణం వ్యూహరూపం
ప్రాణం స్థాణం శిశుం త్వాం చమసమపి శిరోఽర్వాక్చలం చోర్ధ్వబుద్ధమ్ ।
సప్తానాం దేవతానా మధికరణ మమిత్రేంద్రియాణాం జయార్థం
వాచాఽష్టమ్యా యుతం త్వాం పరికలయతి తద్రహ్మ భక్తార్చిహరి ॥

ఓ హయగ్రీవా! బృహదారణ్యకోపనిషత్తులోని నాల్గవ అధ్యాయంలోని శిశు బ్రాహ్మణమనే రెండవ భాగం ఉన్నది. ఆ భాగం - ప్రాణాన్ని స్థాణంగా (వ్యూహరూపంగా) నిన్ను అనిరుద్ధరూపుడవైన, వటపత్రశాయివి అయిన శిశువుగా, హృదయ - శరీరాలను అధ్యాన- ప్రత్యాధ్యానాలుగా (గర్భగోళ- ప్రసూతి భూములుగా), చమసపాత్రను క్రింది వైపు ముఖంగా (శిరస్సుగా), పైన గుండ్రని భాగాన్ని (పొట్టను) కల అన్నపాత్రగా రూపించి పల్కింది. అంతేకాక, (ఉపాసకుని) ముఖంలో ఉండే రెండు కళ్ళు, రెండు చెవులు, రెండు నాసికారంద్రాలు, ఒక నోరు - అనే ఏడు ఇంద్రియాలనే శత్రువులను జయించడంకోసం ఎనిమిదవది అయిన వాక్కుతో (వాగ్దేవతతో) కూడినవాడవు, భక్తుల ఆర్తిని తీర్చేవాడవుగా నిన్ను “వాగష్టమా బ్రహ్మణా సంవిదానేతి, వాగష్టమా బ్రహ్మణా సంవిత్తా” అని అంటూ తెల్పుతున్నది.

20. దధ్యజ్ ఆధర్వణోఽశ్వితీదశకృత శిరోధారణాత్ అశ్వమూర్ధ్నా
తాభ్యాం ప్రావర్ణ్యతత్త్వం హయముఖ ! సముపాదిక్షతే తద్యధార్థమ్ ।
ఏతావత్తేవ తత్త్వే కలిబలవశతః తామసాః శక్యధీనం
భావత్కం శీర్షమాహు ర్భువి జనిసమయే త్వత్కటాక్షాతిదూరాః॥

హయగ్రీవా! అశ్వినీదేవతలు కూర్చిన అశ్వముఖాన్ని ధరించినందువల్ల ఆధర్వణుడైన దధీచిమహర్షి అశ్వముఖాన్ని కల్గినవాడయ్యాడు. దధీచివల్ల, అశ్వనీదేవతల వల్ల ప్రవర్ణంచే చెప్పబడిన వృత్తాంతంయొక్కతత్త్వం స్పష్టంగా వ్యక్తం చేయబడింది. యథార్థతత్త్వం ఈ విధమైనది కాగా, కలికోలాహలంవల్ల కొందఱు అజ్ఞానులు శక్తి అనే దేవతకు నీ శిరస్సు అధీనమైనదని అంటున్నారు. తల్లి గర్భంనుండి ఈ భూమిపై పడే టపుడు మధుసూదనుడైన హయగ్రీవుని కటాక్షానికి పాత్రమైనవారే “జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః, సాత్త్వికః స తు విజ్ఞేయః స వై మోక్షార్థచింతకః” అనే రీతిలో సాత్త్వికులు కాగలరు. వారే మోక్షాన్నిగూర్చిన ఆలోచనను కల్గినవారు కాగలరు - అనే వేదవ్యాసుని వచనానుసారం ఈ విధంగా నీ కటాక్షానికి దూరమై, తామసులైనవారే ఈ విధంగా పల్కుతారు.

21. దధ్యజ్ ఆధర్వణో యో హయముఖ ! బృహదారణ్యకే కాండ ఆదౌ
ఆహ ప్రావర్ణ్యతత్త్వం యదపి కథయతే దీక్షణీయార్థవాదే!
విష్ణ్వాఖ్యం తత్త్వముక్తం పునరుపనిషది బ్రహ్మవాగీశరూపం
యచ్చ ప్రోక్తం తృతీయే తదపి చ స మధుబ్రాహ్మణే వక్తి తుర్యే ॥

హయగ్రీవ స్వామీ! అధర్వణుని కుమారుడైన దధీచిమహర్షి, బృహదారణ్యకం లోని మొదటి కాండంలో ప్రవర్ణంయొక్క యథార్థాన్ని తెలియజేసాడు. శతపథబ్రాహ్మణంలోని దీక్షణీయార్థవాదమనే భాగంలో శ్రీవిష్ణువే పరతత్త్వమని అతడు తెలిపాడు. ఆ ఉపనిషత్తులలోని మూడవ కాండలో పరతత్త్వం వాగ్దేవత అయిన హయగ్రీవుడే (నీవే) అని తెలుపబడింది. అతడే తిరిగి నాల్గవ భాగమైన మధుబ్రాహ్మణంలో కూడా ఈ విషయాన్ని తెలిపాడు.

22. వాచా దేవ్యాః నిరుద్ధేన చ సృజతి జగత్ సర్వ మిత్యగ్ర ఉక్తో
వాహస్యో వాసుదేవః స పర ఇతి మధుబ్రాహ్మణం స్థాపయిత్వా ।
దధ్యజ్ ఆధర్వణోఽశ్వత్రిదశహితమధుత్వాష్టకక్షోపదేష్టా
తత్త్వం జానాతి చేత్యప్యఖిలశుభతనుం వక్తి వాగీశ్వరం త్వామ్ ॥

వాగ్దేవితో కూడిన అనిరుద్ధుడనే అశ్వముఖాన్ని కల శ్రీవాసుదేవుడే అన్ని లోకాలను సృష్టించినవాడని, అతడే ఉన్నతమైన తత్త్వం - అని మధుబ్రాహ్మణం తెల్పుతున్నది. అశ్వినీదేవతలకు హితుడు, మధువు, త్వాష్ట్రుడు - అనే వీరి స్థితిని తెలిపేవాడు, ఆధర్వణుడైన దధీచిముని ఈ తత్వాన్ని తెలిసినవాడు అని, నీవే మంగళకరమైన తిరుమేనిని కలవాడవు అని మధుబ్రాహ్మణం తెల్పుతున్నది.

23. దధ్యజ్ ఆధర్వణోఽసా పుపదిశతి మధుబ్రాహ్మణం త్వాష్ట్రకక్ష్యం
యత్తన్నారాయణాణ్యం కవచమితి సమాఘుష్పతే సాత్త్వికాగ్ర్యేః
వృత్రస్యేదం వధాయాలమితి హయముఖ బ్రహ్మవిద్యేతి తత్త్వం
వాగీశైతే జానంతత్యనఘ ! తవ కృపాబాహ్మతాం యే ప్రయాతాః॥
24. తత్త్వం నారాయణాఖ్యోపనిషది కథితం పంచరాత్రోక్తరీత్యా
తన్నామాఖ్యాన ఆహాశ్వముఖ ! విశదమాద్యం చ ధర్మం మునీంద్రః॥
గీతాయాం సంగృహీతం విశదయితుమనాః కృష్ణవాహననైక్యం
బ్రూతే వేదోదితత్త్వం స్థిరయతి చ తదత్రోక్త ఏకాంతిధర్మే॥

ఓ హయగ్రీవస్వామీ! అధర్వణుడైన దధీచిముని ఏ మధుబ్రాహ్మణాన్ని పురస్కరించుకొని నీతత్వాన్ని ఆవిష్కరించాడో, అదే సాత్త్వికాగ్రీరుల ద్వారా నారాయణకవచమనే పేరుతో ఘోషింపబడుతున్నది. దీనిని జపించి ఇంద్రుడు వృత్రాసురుని వధించాడు. వృత్రాసురుని వధకు ఇది సమర్థమైనది. ఇదే బ్రహ్మవిద్య. స్వామీ! నీ కరుణకు లక్ష్యం కాని వేదబాహ్యులు దీనిని తెలియలేరు.

తైత్తిరీయంలోని మహానారాయణోపనిషత్తులో తెలుపబడిన పరతత్త్వమైన శ్రీమన్నారాయణునే పాంచరాత్రం మొదలైన ఆగమాలుకూడా వివరిస్తున్నాయి. దీనినే మునులలో గొప్పవాడైన వేదవ్యాసుడు మహాభారతంలో నారాయణీయమనే భాగంలో మోక్షధర్మంలో వ్యక్తం చేశాడు. శ్రీగీతలో గల తత్వాలను సంగ్రహంగా తెలుపాలని భావించి, అతడే భారతంలో శ్రీకృష్ణుడే శ్రీహయగ్రీవుడనే వేదాంతతత్వాన్ని పరమైకాంతి ధర్మాలను వివరించేటపుడు ఆశ్వమేధిక పర్వంలోని శ్రీవైష్ణవ ధర్మశాస్త్రంలో స్థిరీకరించాడు.

25. ఆదౌ నారాయణం తం వదతి మధుజితం దేవకీపుత్ర మంతే
వేదాంతో, మోక్షధర్మే పరహయశిరసం ప్రాహ కృష్ణః స్వమేవ।
ఇత్యాలోచ్యైవ యోగీ కలిజిదభిజగౌ తత్ క్రమాత్ స్తౌతి మధ్యే
వాహస్య! త్వాం శరారిర్మునిరపి మనుతేఽశ్వం పురః కృష్ణ మంతే॥

ఓ హయగ్రీవస్వామీ! నారాయణోపనిషత్తు మొదట నారాయణుని పల్కి, అతనినే చివరలో “బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనోమ్” (వేదాలను రక్షించేవాడు, ప్రణవంతో ధ్యానింపబడే వాడు అయిన ఈ నారాయణుడే దేవకీపుత్రుడు, అతడే మధువును సంహరించిన హయగ్రీవుడు) అని తెలిపింది. మోక్షధర్మంలోకూడా శ్రీకృష్ణభగవానుడు ఈ తత్వాన్నే వ్యక్తం చేశాడు. ఇది అంతా బాగా తెలిసిన యోగివర్యులైన పరకాలసూరి (తిరుమంగై ఆళ్వార్లు) “వశైయిల్ నాన్మై కొడుత్త అమ్మలరయణ్ణు అరుళి మున్ పరిముకమాయ్

ఇకైకోళ్ వేదనూల్ ఎన్ఱు ఇవైయన్దవనే! ఎనక్కు అరుళ్ పురియాయ్” (పెరియ తిరుమొళి-5-3-2) అని, అదేప్రబంధంలో “మున్ ఇవ్వులకేళుమ్ ఇరుళ్ మణ్ణి యుణ్ణ మునివరోడు తానవర్కళ్ తివైప్ప వన్ఱు పన్నుకలై నాల్వేద ప్పొరుకై యెల్లామ్ పరిముకమాయ్ అరుళియ ఎన్ వరమన్ కాణ్మిన్” (7-8-2) అని అంటు శ్రీహయగ్రీవ స్వామిని గూర్చి పలికారు. ఇదే రీతిలో పరాంకుశసూరి (సమ్మాళ్వార్లు) కూడా తమ ప్రబంధం తిరువాయ్మొళిలో “ఓవా త్తయర్ పిఱవి ఉవ్విడ మత్తెవ్వైయుమ్ మూవా త్తనిముదలా మూపులకుమ్ కావలోన్, మావాకి ఆమైయాయ్ మావాకి మానిడమామ్ దేవాదిదేవపెరుమాన్ ఎన్ తీర్తనే” (2-8-5) ఇందులో మిగిలిన అవతారాలలో ముందుగా హయగ్రీవుని ప్రస్తావించడం గమనార్హం.

26. జన్మాదీనాం నిదానం కతిచిదకథయన్ దేవమేకం తథాఽన్యే
దేవీ మేకాం విదుః తన్మిథున మవికలాం బ్రహ్మ వేదాంతవేద్యమ్।
ఇత్యేవం స్థాపయిత్వా చిదచిదవియుతం శ్రీమదేకం తదిత్యపి
ఆచఖ్యో మోక్షధర్మో హయముఖ ! జనివృత్తాపదేశాన్ మునీంద్రః॥

హయగ్రీవస్వామీ! లోకాల సృష్ట్యాదులకు మూలకారణం ఒక దేవుడని కొన్ని వేదవాక్యాలు తెల్పుతున్నాయి. ఇంకా కొన్ని వేదవాక్యాలు, ఎవరో ఒక దేవీయే కారణమని అంటున్నాయి. కాని, ఒక మిథునమే కారణమనేది వేదవాక్యాలచేత తెలియబడే తాత్పర్యం. ఆ మిథునం లక్ష్మీనారాయణులే. చేతనం, అచేతనం - అనే ఈ రెంటితో అపుధక్ సిద్ధసంబంధాన్ని (విడదీయలేని సంబంధాన్ని) కల శ్రీమన్నారాయణుడే జగత్కారణభూతుడు - అని మోక్షధర్మంలో భగవానుని అవతారం, లీలలు మొదలైనవానిని వివరిస్తూ వ్యాసమునీంద్రుడు తెలియజేశాడు.

27. శ్రావణ్యం తేజ వతారే హయముఖ ! నిగమోద్ధారణార్థత్వబుద్ధేః
ఋగ్వేదోపక్రమః తప్రువణభ ఇతి నిశ్చిన్వతే బహ్వచాగ్ర్యః ।
ప్రారంభః పౌర్ణమాస్యాం యజుష ఇతి పరే యాజుషాః సంగిరంతే
తద్వేదోపక్రమాంతే భువి విధివశగా స్త్వాం సమారాధయంతి॥

ఓ హయగ్రీవస్వామీ! శ్రావణమాసంలోని శ్రవణానక్షత్రంలో వేదాలను రక్షించడం కోసం నీవు అవతరించావు. అందువల్లనే ఋగ్వేదులు ఆ మాసంలోని శ్రవణానక్షత్రంలో ఋగ్వేదాధ్యయనాన్ని ఆరంభిస్తారు. అదే శ్రావణమాసంలోని పౌర్ణమినాడు యజుర్వేదం నీచే ఉపదేశించబడింది - అనే కారణంవల్ల యజుర్వేదులు శ్రావణ పౌర్ణమినాడు తమ వేదాధ్యయనాన్ని ఆరంభిస్తారు. ఈ విధంగా అందఱు హయగ్రీవుడవైన నీ సంబంధాన్ని పురస్కరించుకొనే వేదాధ్యయనాన్ని చేస్తారు.

28. విష్ణో పత్నీ పరా వాగితి బహుమనుతే భారతీ యాం యదీశః
పత్యుః ప్రాక్ పంచరాత్రం శ్రుతిమపి సముపాదిక్షదిత్యాదరేణ।
తత్వాగాశ్లిష్టమూర్తిం హయశిరస ఉపారాధయంతీ నిశమ్య
శ్రీభాష్యం లక్ష్మణాయ స్వపతివిదితయత్యాకృతిం బిభ్రత్తేఽదాత్॥

హయగ్రీవస్వామీ! విష్ణుపత్నియే “పరా వాక్” అనే పేరును కల్గినది - అని, ఏ సరస్వతి గొప్ప గౌరవంతో పూజిస్తున్నదో, పరా వాక్ అనబడే లక్ష్మీదేవికి వల్లభుడైన శ్రీహయగ్రీవుడేకదా నా భర్తకు వేదాలను, పాంచరాత్రాగమాలను ఉపదేశించాడు - అని చాలా ఆదరణతో లక్ష్మీదేవిని పూజిస్తున్నది. అట్టి పరా వాక్చేత ఆలింగనం చేసికోబడిన లక్ష్మీహయగ్రీవమూర్తిని సరస్వతి ప్రతి దినం ఆరాధిస్తూ ఉన్నదై, ఆ హయగ్రీవుడు ఎత్తిన హంస పరమహంస దత్తాత్రేయావతారాలతో దర్శనాన్ని అనుగ్రహించినట్లుగా శిఖ, యజ్ఞోపవీతం, త్రిదండం - అనే వీటితో దర్శనాన్ని ఇచ్చే భగవద్రామానుజులను చూచి, “వీరు సాక్షాత్తు శ్రీమన్నారాయణని అవతారమే, వీరు అనుగ్రహించిన బ్రహ్మసూత్రభాష్యమే లోకంలో శ్రీభాష్యం - అని వ్యవహరింపబడగలదు” అని పల్కినది.

29. వాగీశానస్య మంత్రం శ్రుతిశిఖరగురుః తార్క్ష్యలబ్ధం జపిత్వా
తత్కాలప్రాప్తలాలామృతమపిబదహీంద్రాఖ్యపుర్యాం యతీందోః ।
మాతుః భ్రాతుః తనతూజోత్తమగుణ కురుకాధీశవంశ్యార్చితాం త
న్మూర్తిం సంప్రాప్య కాంచ్యాం స్వయమపి చిర మారాధయత్ భక్తిభూమ్నా ॥

శ్రీవేదాంత దేశికులు తిరువహీంద్రపురంలోని ఔషధపర్వతం పై శ్రీహయగ్రీవుని కోవెలలో గరుడునివద్దనుండి శ్రీహయగ్రీవ మంత్రాన్ని పొంది, ఆ హయగ్రీవ భగవానుని ధ్యానించారు. అప్పుడు శ్రీ హయగ్రీవస్వామి సాక్షాత్కరించి, శ్రీ దేశికులకు తన లాలాజలా మృతాన్ని అనుగ్రహించాడు. శ్రీరామానుజుల మేనమామ కుమారుడైన కురుకేశులచేత ఆరాధింపబడిన ఆ శ్రీహయగ్రీవుని ఆర్చామూర్తినే తాము పొంది, ఆ హయగ్రీవ భగవానుని పట్ల గల భక్తితో కాంచీపురంలోనే దేశికులు చాలా కాలం నివాసించారు.

30. కాలే వేదాంతసూరిః స్వపద ముపగతం బ్రహ్మతంత్రస్వతంత్రం
శిష్యాఖ్యం మూర్తిమేనాం సమనయదథ తత్ శాస్త్రపారంపరీతః।
సేయం వాగీశమూర్తిః గురువరపరకాలాదిభిః సేవ్యమానా
రమ్యాస్థానం త్రికాలం విలసతి విహితార్చాఽద్య కర్ణాటదేశే॥

ఆ వేదాంత దేశికులు తమ శిష్యులలో ప్రధానులై, తమ శ్రీచరణాలను ఆరాధించే శ్రీబ్రహ్మతంత్రస్వతంత్రపరకాలస్వామికి ఆ మూర్తిని ఇచ్చారు. తరువాత ఆ మూర్తి శిష్యాచార్య

పరంపరగా కర్ణాటక రాష్ట్రంలోని పరకాలమఠంలో ఆయా పరకాల యతీంద్రుల ఆరాధనలో ఈనాటివరకు ఆరాధింపబడుతున్నది.

31. ధర్మం పూర్వాశ్రమోక్తం సుకరమపి కృత్వాఽంతిమోక్తస్య తస్యా-
సుష్మానేఽశక్తిభీతం హయముఖ! కృపణం లంభయిత్వాఽశ్రమం తమ్!
శోఘోద్రేకాదినాఽర్చావిశయ ఉపగతే కోటిపూజాం తులస్యా
స్వోపాఖ్యాన్యకృతిం చాకలయసి కియతీ మయ్యనర్హా దయా తే॥

ఓ హయగ్రీవస్వామీ! నా పూర్వాశ్రమంలో సులభమైన రీతిలో అనుష్ఠించడానికి తగిన ధర్మాలను అన్నిటిని నేను సరిగా అనుష్ఠించకుండానే, మోక్షాశ్రమమనబడే సన్న్యాసాశ్రమాన్ని పొందించావు. మధ్యలో శ్వేతాశ్వముఖునివలె నాశరీరంలో తెల్లని వర్ణాన్ని (కల్పిన) ఒక విధమైన వ్యాధిని కల్పించావు. ప్రతి దినం లక్ష్మీహయగ్రీవుడవైన నీకు లక్ష్మీతులసి అర్చనను చేయాలి - అనే కోరికతో ఒకకోటి తులసి అర్చనను చేయాలని ప్రయత్నించినప్పుడు, ఆ వ్యాధి పూర్తిగా తొలగడంలో పాటు మహాభారతాంతర్గతమైన హయశిర ఉపాఖ్యానమ్ - అనే నీకు చెందిన భాగానికి వ్యాఖ్యానం రచించే భాగ్యాన్ని కూడా కల్పించావు. దాసుడనైన నాపట్ల నీకు ఎంత అనుగ్రహం స్వామీ!

32. ఇత్థం వాగీశపాదూయుగళసతతసంసేవనార్పాదిదీక్షః
తత్రైతాం నవ్యరంగేశ్వయతిరసఘా మర్చయత్ రత్నమాలామ్!
ఏనాం నిత్యం పఠంతో భువి మనుజవరా భక్తిభూమేష్విత్సార్థాన్
సర్వాన్ విందంతి వాహననవరకరుణాపాంగధారాభిషేకాత్॥

ఈ విధంగా లక్ష్మీహయగ్రీవుని దివ్యపాదుకలను ప్రతి దినం క్రమానుసారంగా పూజించడం, తులసీ దళాలతో అర్పించడం, ఆ స్వామిని సేవించడం మొదలైనవానిని చేస్తూ కాలాన్ని గడపేవారు, అభినవ రంగనాథ పరకాల యతీంద్రమహాదేశికులనే నామాన్ని కల మహానీయులు, ఈ రత్నమాలా అనే స్తుతిని ఆ హయగ్రీవుని శ్రీ చరణాలలో సమర్పించారు. దానిని ప్రతిదినం అనుసంధించే (పఠించే) వారు మునిశ్రేష్టులు కాగలరు. వారి భక్తికి తగినట్లుగా వారు కోరే అన్ని ఫలాలను, శ్రీ లక్ష్మీహయగ్రీవస్వామి దివ్య కటాక్షధారలో అభిషేకం చేయబడినవారై (అనుగ్రహింపబడినవారై), తప్పక పొందగలరు.

లక్ష్మీహయగ్రీవ రత్నమాలాస్తోత్రము సంపూర్ణము

శ్రీ హయగ్రీవాష్టకమ్

1. హయాననం హయగ్రీవం హరనూపురశోభితమ్ ।
పీతాంబరధరం దేవం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

గుఱ్ఱపు ముఖాన్ని కలవాడు; అశ్వగ్రీవుడు, హారాలతో, నూపురాలతో శోభిల్లేవాడు, పీతాంబరాన్ని ధరించినవాడు, గొప్పగా ప్రకాశించేవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

2. కుందేందుశంఖధవళం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్ ।
శంఖచక్రధరం దేవం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

కుందపుష్పం (మొల్లపూవు) వలె, చంద్రునివలె, శంఖంవలె తెల్లనివాడు, తామరపూల రేకులవంటి కన్నులను కలవాడు, శంఖచక్రాలను ధరించినవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

3. ముక్తాదామసమాయుక్తం నేమికోటిసమప్రభమ్ ।
రత్నకుండలకేయూరం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

ముత్యాల హారాలతో కూడుకొన్నవాడు, కోటి సుదర్శనులతో సమానమైన కాంతిని కలవాడు, రత్నాలు పొదిగిన కుండలాలను, కేయూరాలను ధరించినవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

4. శేషాసన సమాసీనం లక్ష్మీనీళాసమన్వితమ్ ।
శ్రీవత్సకౌస్తుభధరం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

శేషాసనంలో వేంచేసి ఉన్నవాడు, లక్ష్మీదేవి, నీళాదేవులతో కూడుకొని ఉండేవాడు, శ్రీవత్సాన్ని, కౌస్తుభాన్ని ధరించినవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

5. యోగాసనసమాసీనం వేదశాస్త్రసమన్వితమ్ ।
సర్వవేదాంతతత్త్వజ్ఞం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

యోగాసనంలో వేంచేసి ఉండేవాడు, వేదాలతో, శాస్త్రాలతో కూడుకొని ఉండేవాడు, సర్వవేదాంతాలు తత్త్వాలను తెలిసినవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

6. శ్వేతవర్ణం చతుర్బాహుం వైజయంతీవిరాజితమ్ ।
సర్వాభరణసంయుక్తం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

తెల్లని వర్ణాన్ని కలవాడు, నాలుగు బాహువులను కలవాడు, వైజయంతీ మాలికతో ప్రకాశించేవాడు, అన్ని ఆభరణాలను కలవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

7. మణిపీఠసమాసీనం మకుటోజ్జ్వలమండితమ్ ।
ముక్తాహారధరం దేవం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

మణిపీఠంలో వేంచేసి ఉండేవాడు, కిరీటంతో గొప్పగా ప్రకాశించేవాడు, అలంకరింపబడినవాడు, ముత్యాల హారాలను ధరించేవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

8. బ్రహ్మాండకోటిగర్భస్థం మందహాససుశోభితమ్ ।
సర్వవిద్యాప్రదం దేవం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

కోట్లాది బ్రహ్మాండాలను గర్భంలో కలవాడు, మందహాసంతో గొప్పగా శోభిల్లేవాడు, అన్ని విద్యలను అనుగ్రహించేవాడైన హయగ్రీవదేవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

9. హయగ్రీవాష్టకం పుణ్యం యే జనాః సముపాసతే ।
ఆయుర్వృద్ధిః బలం ధైర్యం విద్యాబుద్ధిసుఖప్రదమ్ ॥

10. ఆపుయు సుకలాన్ కామాన్ సర్వత్ర విజయం శుభమ్ ।
సర్వపాపప్రశమనం హయగ్రీవప్రభావతః ॥

పవిత్రమైనది, విద్యను, బుద్ధిని, సుఖాన్ని ఇచ్చేది అయిన ఈ హయగ్రీవాష్టకాన్ని ఎవరూ పఠిస్తారో, వారు ఆయుర్వృద్ధిని, బలాన్ని, ధైర్యాన్ని, అంతటా విజయాన్ని, అన్ని కోరికలను, సమస్త పాపప్రశమాన్ని హయగ్రీవుని ప్రభావం వల్ల పొందుతున్నారు.

పణ్డిత ఉ.వే.శ్రీ.తి.ప.రామానుజస్వామిభిః విరచితా

శ్రీహయగ్రీవవింశతిః

(స్తుతి ప్రశంస)

వందే_హం వాగధీశానం వేదాస్తస్తతవైభవమ్ ।
విద్యాసమృత్పదం లక్ష్మీహయగ్రీవం దయానిధిమ్ ॥

సకలవిద్యాధిదేవత శ్రీహయగ్రీవస్వామి. భగవానుడు జీవులను సృజించే సమయంలో మొట్టమొదట చతుర్ముఖబ్రహ్మను సృష్టించాడట. వెంటనే అతడికి బ్రహ్మాండము లోని జీవులను సృజించే విధానం తెలియడంకోసం జ్ఞానరాశులైన వేదములను ఉపదేశించాడట. ఈ విషయం మనకి ఈ ఉపనిషద్వాక్యం ద్వారా తెలుస్తోంది.

యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ।
తగ్ం హ దేవ మాతృబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే ॥

(॥ శ్లోకా ॥ 6.18)

దీనికి అర్థమిది... దేవదేవుడు సృష్టాదియందు హిరణ్యగర్భుని సృజించి ఆయనకు వేదములను అనుగ్రహించినాడు. ప్రకాశమానుడు, జీవుల జ్ఞానమును వికసింపజేయు వాడును అయిన ఆ పరమాత్మను మోక్షానకుడైన నేను శరణు పొందుచున్నాను - అని. ఒకప్పుడు చతుర్ముఖబ్రహ్మ వద్దనున్న జ్ఞానసంపదయైన వేదాలను హయగ్రీవుడనే రాక్షసుడు అపహరించుకొని పోవగా, బ్రహ్మ శ్రీమన్నారాయణుని వేడుకొన్నాడు. విరించి మొరను విన్న శ్రీహరి దయతో హయగ్రీవరూపంతో అవతరించి ఆ దైత్యుణ్ణి వెంటాడి వధించినాడు. వేదాలను తిరిగి విధాతకు అప్పగించి సృష్టిప్రక్రియ యథావిధిగా కొనసాగేలా కటాక్షించాడు. మఱొకమాటు మధువు, కైటభుడు అను రాక్షసులు బ్రహ్మవద్దనుండి వేదాలను దొంగిలించగా, వారిని సంహరించి జ్ఞానధనమును కాపాడినాడు, దైత్యుని. ఇట్లా జ్ఞానప్రదాత మఱియు జ్ఞానసంరక్షకుడు భగవానుడు. “యస్య నిశ్చయతా వేదాః” అని వేదాలు మొదలుకొని సమస్తవాఙ్మయం పరమాత్మనుండియే నిష్పాదనరూపంతో వెలువడినట్లు చెబుతుంది. ఈ రీతిగా శ్రియఃపతి లోకానికి మొదటి జ్ఞానోపదేశమై ప్రథమాచార్యుడై నాడు. కనుకనే, “కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్” అని, “లక్ష్మీనాథసమారంభామ్” అని గురుపరంపరలో ఆద్యునిగా ఆయనను కీర్తిస్తారు.

“ఫలమత ఉపపత్తేః” (సూ॥ 3.32.37) “పురుషార్థో_ తత్త్వబ్దాదితి బాదరాయణః” (సూ॥ 3.4.1) అని బ్రహ్మసూత్రకారుడు కూడా మోక్షపర్యంతము సకలాభీష్టములను

కటాక్షించువాడు భగవానుడే - అని తెలిపినాడు. అంతేగాక, దేవతలందరూ సర్వేశ్వరుని సంకల్పానుసారంగానే ఆయా పదవులలో నియమింపబడి, ఆయన అనుగ్రహంతో తమభక్తుల అభీష్టాలను నెరవేరుస్తూ ఉంటారు. “స తయా శ్రద్ధయా యక్త స్తస్యారాధన మీహతే, లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్” (భగవద్గీత. 7.22) ఆయా దేవతలను ఆరాధించే భక్తులు వారినుండి కోరిన ఫలితాలను పొందుతారు. తమ భక్తులకు ఆ ఫలితాలను ప్రసాదించే శక్తి ఆ దేవతలకు నా సంకల్పం వలననే కలుగుతుందని భగవానుడు స్వయంగా ప్రవచించాడు. ఈ విషయాన్నే ఆ నమ్మాళ్వారులు (శరకోపముని) ఇలా అనుగ్రహించారు.

అవరవర్ తమతమదు అతీవతీ వగైవగై
అవరవర్ ఇతైయవర్ ఎనవడి అడైవర్ గళ్.
అవరవర్ ఇతైయవర్ కుతైవిలర్ ఇతైయవర్
అవరవర్ విదివళి అడైయ నిన్జనరే ||

(తిరువాయ్మోళి. 1. 1. 5)

వివిధవాంఛితాలను కోరే భక్తులు తమ జ్ఞానాన్నిబట్టి ఆయా దేవతలను ఆశ్రయిస్తారు. ఆ దేవతలు కూడా తమ భక్తులు అభీష్టాలను కొంత లేకుండా తీరుస్తారు. వారు కర్మానుగుణంగా ఫలితాలను పొందడానికి కారణం - శ్రియఃపతి వారి అందరిలోను అంతర్యామిగా నుండుటయే. ఆశ్రితుల కర్మపరిపాకముననుసరించి వారి అభీష్టాలను నెరవేర్చే సామర్థ్యాన్ని ఆయా దేవతలకు కలుగజేస్తాడని భావం. ఇలాగే, విజ్ఞానప్రదాతలైన సరస్వతీ, దక్షిణామూర్తిత్యాదులు హయగ్రీవస్వామియొక్క సంకల్పంవలననే జ్ఞానాన్ని ప్రసాదిస్తున్నారని కీర్తిస్తారు, వేదాంతదేశికులు... “దాక్షిణ్యరమ్యా గిరిశస్య మూర్తిః దేవీ సరోజాసనధర్మపత్నీ, వ్యాసాదయోఽపి వ్యపదేశ్యవాచః స్ఫురంతి సర్వే తవ శక్తిలేశైః” (హయ.స్తో. 6) పురాణాలలో విద్యాప్రదాతలుగా ప్రసిద్ధులైన దక్షిణామూర్తి, సరస్వతీదేవియు, సత్కవులుగా ప్రసిద్ధులైన వ్యాసవాల్మీకి ప్రభృతులును నీ అనుగ్రహమువలననే ఆ విధంగా ప్రకాశిస్తున్నారు. శ్రీవిష్ణుసహస్రనామస్తోత్రంలోని “గోవిదాం పతిః” అనే నామం ఈ అంశాన్నే తెలుపుతోంది.

శ్రీహయగ్రీవ దివ్యరూపంతో అవతరించి లోకానికి జ్ఞానాన్ని ప్రసాదించిన భగవానుని వైభవాన్ని పురాణాలు విస్తృతంగా కీర్తించాయి. “మయర్వఞ్మ మదినలమ్ అరుళినన్” (తిరు. 1. 1. 1) అని అళ్వారులు తమ ఆజ్ఞానమును పూర్తిగా పారద్రోలి యథార్థజ్ఞానమును ప్రసాదించాడని భగవానుని కీర్తిస్తారు. శ్రీమద్వేదాంతదేశికులు

“విశుద్ధవిజ్ఞాన ఘనస్వరూపం విజ్ఞానవిశ్రాణనబద్ధదీక్షమ్” (హయ.స్తో. 5) ఇత్యాదిగా జ్ఞానస్వరూపుడు, విజ్ఞానప్రదానమునందు దీక్ష వహించినవాడును అయిన శ్రీహయగ్రీవదేవుని ప్రపత్తి చేస్తారు. ఇంకను పలువురు ఆచార్యపురుషులు తమ స్తోత్రములద్వారా స్వామిని బహుముఖంగా స్తుతించినారు. ఆ క్రమం లోనిదే పరమపదవాసులు, “పండిత” శ్రీ ఉ.వే.శ్రీమాన్ తి.ప.రామానుజస్వామి వారు అనుగ్రహించిన “హయాననవింశతిః” అనే ఈ స్తోత్రం. “ఉభయవేదాంతమహోదధి”, “వైద్యవిద్యానిధి”, “ఆయుర్వేద మహోపాధ్యాయ” ఇత్యాది బిరుదమాలికాభూషణులైన శ్రీమాన్ రామానుజస్వామివారు శ్రీరామతీర్థ గ్రామాభిజనులు. ఉభయవేదాంతములలోను, ఆయుర్వేదంలోనేగాక సంప్రదాయ ధర్మశాస్త్రాది అనేకవిషయాలలో వైపశ్చిత్తీనిర్భరులైన వీరు బహువిధాలైన గ్రంథాలను విరచించారు. బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలురైన శ్రీస్వామివారి లేఖిని నుండి వెలువడిన గ్రంథాలలో “చిదచిదశరీరకబ్రహ్మసిద్ధిక్షేపః” ఇత్యాదులు పండితైకవేద్యములైన వేదాంతశాస్త్ర వాదగ్రంథాలు. “త్రిదోషచర్చా” మున్నగునవి ఆయుర్వేదీయాలు. “ద్వాదశాలంకారస్తోత్రమ్” “శ్రీమన్నాథశతకమ్” మొదలైనవి రుమణీయములైన స్తోత్రగ్రంథాలు. ముప్పైకి పైబడిన వీరి వాఙ్మయంలో సంస్కృతాంధ్రగ్రంథాలతో బాటు తమిళభాషలో దివ్యదేశపాశురమాలికలు కూడా సంప్రదాయజ్ఞులకు ఎంతో ఆనందాన్ని కలిగిస్తాయి. ఈ మహనీయుల గ్రంథాలలో కొన్ని ఆయా సమయాలలో ముద్రితాలు కాగా, మఱి కొన్ని ఈనాటికిని ముద్రణ కావలసి యున్నాయి. శ్రీహయవదననిర్దేశక కరుణాసముల్లసితశేముషీవైభవసంపన్నులు, విద్యుత్తల్లజులు అయిన ఈ స్వామివారు కటాక్షించిన స్తోత్రాలలో అన్యతమమే ఈ “హయాననవింశతి” స్తోత్రం.

హయం అంటే - గుఱ్ఱం. ఆననం అంటే - ముఖం. హయానన అంటే - గుఱ్ఱపు ముఖమువంటి ముఖముగల స్వామి - అని అర్థం. స్తోత్రంలో దీనికి పర్యాయంగా హయవక్త్ర, హయాస్య, అశ్వానన, అశ్వముఖ, తురగానన, తురగవక్త్ర, తురంగవదన, వాజివక్త్ర, వాజిశిరాః - అనే శబ్దాలు కూడా వాడబడినాయి. వింశతి అంటే - ఇరవై. హయగ్రీవస్వామియొక్క వైభవాన్ని కీర్తించే స్తోత్రం అన్నమాట. మంగళాశాసనశ్లోకాలు రెండింటితో కలసి మొత్తం ఈ స్తోత్రంలో ఇరవై రెండు శ్లోకాలున్నాయి. ఈ చిన్ని స్తోత్రానికి తెలుగులో ప్రతిపదార్థతాత్పర్యాలను వ్రాసి అందించగలగడం నా భాగ్యంగా భావిస్తూ భాగవతోత్తముల సన్నిధిలో సమర్పిస్తున్నాను.

సప్రశ్రయ ప్రణామాలతో

దాసుడు

కందాళ లక్ష్మీనారాయణ

శ్రీహయగ్రీవనివారణః

ప్రతిపదార్థతత్పర్యాలు : డా॥ కందాళ లక్ష్మీనారాయణ,

రీడర్, వేదసంస్కృతకళాశాల, నెల్లూరు 3.

- 1) స్వస్తి వస్తు దిశతాద్ధయవక్త్రం కిచ్చేదజ్ఞసదృశాక్ష మనస్తమ్ ।
యత్కటాక్షపరిపాతవశేన జ్ఞానవాన్ భువి భవేత్ ఖలు జన్తుః ॥

యత్ కటాక్ష పరిపాతవశేన = ఏ హయాననుని (హయగ్రీవస్వామియొక్క) కృపావీక్షణము తమపై పడుటచేత, భువి = లోకమున, జన్తుః = ప్రాణి, జ్ఞానవాన్ = జ్ఞానము కలిగినది, భవేత్ ఖలు = అగునో అట్టి, అజ్ఞ సదృశ అక్షమ్ = తామరవంటి కన్నులు కలది, అనస్తమ్ = అపరిమితమైనది, హయవక్త్రమ్ = అశ్వముఖము గలది, కిచ్చేత్ = అనిర్వచనీయమైనదియునగు, వస్తు = నిత్యసత్య మగు బ్రహ్మతత్త్వము, వః = మీకు, స్వస్తి = శుభమును, దిశతాత్ = అనుగ్రహించుగాక.

శ్రీహయగ్రీవస్వామియొక్క కృపాలేశంవలననే అసత్ప్రాయంగా ఉన్న జీవకోటి అంతా జ్ఞానాన్ని పొంది చైతన్యవంతం అవుతుంది. అట్టి పరమకృపాళువు, తామరపూరేకులవంటి నేత్రములు గలవాడు, అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపముగలవాడు, అశ్వముఖముతో అవతరించినవాడు, సత్యస్వరూపుడు అయిన పరమాత్మ శుభమును ప్రసాదించుగాక.

- 2) రక్షోహృతవేదతయా స్రష్టారం కలుషితాస్తరం దేవః ।
రక్షోహసనేన చ యో నిగమేనాతూతుషత్ స పాత్వస్మాన్ ॥

యః = ఏ హయగ్రీవస్వామి, రక్షోహృతవేదతయా = రాక్షసుడు వేదములనవహరించుటచేత, కలుషిత + అస్తరమ్ = దుఃఖించిన మనస్సు గల, స్రష్టారమ్ = సృష్టికర్తయుగు చతుర్ముఖుని, రక్షో హసనేన = ఆ రాక్షసుని సంహరించుట చేతను, నిగమేన = వేదమునిచ్చుటచేతను, అతూతుషత్ = సంతోషపెట్టెనో, సః దేవః = ఆ హయగ్రీవ ప్రభువు, అస్మాన్ = మనలను, పాతు = రక్షించుగాక!

పూర్వము లోకకంటకుడైన హయగ్రీవుడను రాక్షసుడొకడు సృష్టికర్తయుగు బ్రహ్మవద్దనుండి వేదరాశినంతటిని అపహరించుకొని పోయినాడు. అప్పుడు లోక సంరక్షకుడైన శ్రీమన్నారాయణుడు హయగ్రీవరూపముతో అవతరించి ఆ దుష్టుని పరిమార్చి వేదములను మఱల బ్రహ్మకు అందించి అతని దుఃఖమును పోగొట్టినాడు. అతడి

జగత్సృష్టినిర్వహణమునకు ఆటంకములను తొలగించినాడు. అట్టి జ్ఞానప్రదాతయగు హయగ్రీవస్వామి మనలనందరిని కాపాడుగాక!

- 3) మధుకైటభహన్తు రమాధరం విలసదజ్ఞసుదర్శనదోర్భుగమ్ ।
రమతాం హృదయే తురగాననం కిమపి సున్దర మవ్యయవస్తు మే ॥

మధుకైటభహన్తు = మధువు, కైటభుడు అను రాక్షసులనిద్దరిని సంహరించినది, రమాధరమ్ = లక్ష్మీదేవిని ధరించినది, విలసత్ అజ్ఞసుదర్శన దోర్భుగమ్ = ప్రకాశించుచున్న పాంచజన్యమును శంఖమును, సుదర్శనమును చక్రమును బాహువులతో ధరించినది, కిమపి = నిర్వచింపలేనంతటి వైభవము గలది, సున్దరమ్ = మనోహరమైనది, తురగాననమ్ = హయగ్రీవరూపమును ధరించునదియు అయిన, అవ్యయ వస్తు = నాశరహితమగు బ్రహ్మతత్త్వము, మే = నా యొక్క హృదయే = మనస్సునందు, రమతామ్ = విహరించుగాక!

జగత్తుకు ఉపప్రదానాన్ని కలిగించే క్రూరులైన మధుకైటభులనే రాక్షసులనిద్దరినీ మట్టుబెట్టి లోకానికి ఆహ్లాదాన్ని కలిగించిన దయామయుడు హయగ్రీవస్వామి. రమావల్లభుడు, శంఖచక్రధరుడు, ఇంతయని చెప్పలేనంత వైభవముగలవాడు ఆ స్వామి. దివ్యమైన అశ్వశిరస్సుతో, లోకోత్తరసౌందర్యంతో ప్రకాశించే నిర్వికారుడైన పరమాత్మ నా హృదయలో నిత్యము వేంచేసి యుండుగాక!

- 4) కాచిన్మూర్తి ర్వాసుదేవస్య శుభ్రా లక్ష్మీవిద్యుచ్ఛారదామ్భోరుహాభా ।
వాగీశానా వాజివక్త్రా ౨ తిలోకా చిత్రే ౨ స్థాకం నృత్యతా ద్వర్తమానా ॥

కాచిత్ = వర్ణింప నలవికానిది, శుభ్రా = నిర్మలమైనది, లక్ష్మీవిద్యుత్ = లక్ష్మీ దేవియును మెఱుపుతో కూడినది, శారదా అమ్మోరుహ ఆభా = శరత్కాలపు మేఘము వలె ప్రకాశించునది, వాగీశానా = వాక్కుకు అధిపతి, అతిలోకా = లోకములోని అన్నిటికంటె మిన్నయైనది, వాజివక్త్రా = అశ్వముఖము గలదియు అయిన, వాసుదేవస్య మూర్తిః = శ్రీమన్నారాయణుని దివ్యావతారము, అస్మాకమ్ = మనయొక్క, చిత్రే = హృదయమున, వర్తమానా = వేంచేసియున్నదై, నృత్యతాత్ = నాట్యము చేయుగాక.

హయవదనముతో అవతరించిన శ్రీమన్నారాయణుని వైభవము వర్ణింపలేనిది. వాక్కులకు అధిపతియైన హయగ్రీవస్వామి యొక్క నిర్మలమైన దివ్యమంగళ విగ్రహము లోకోత్తరమైనది. అట్టి దివ్యరూపము మన హృదయమును రంగస్థలముపై నిత్యము నృత్యము చేయుగాక!

- 5) సితస్ఫటికభాసురే సరసిజే నిషణ్ణం విభుం
కరాగ్రధృతపుస్తకం కమలయా సమాలింగితమ్ ।

హిమాంశుసదనం ప్రతిస్వనితరోదసీ హేషకం
హయానన మనుత్తమం సతత మన్త రీడీమహి ॥

సితస్ఫటికభాసురే = తెల్లని స్ఫటికమువలె ప్రకాశించు, సరసిజే = పద్మమునందు, నిషణ్ణమ్ = ఆసీనుడైయున్నవాడు, విభుమ్ = అంతట వ్యాపించి యుండువాడు, కరాగ్ర ధృత పుస్తకమ్ = చేతియందు పుస్తకమును ధరించువాడు, కమలయా = లక్ష్మీదేవిచే, సమాలింగితమ్ = ఆలింగనము చేసికొనబడినవాడు, హిమాంశుసదనమ్ = చంద్రబింబమునందు వేంచేసి యుండువాడు, ప్రతిస్వనిత రోదసీ హేషకమ్ = అంతరిక్షము నిండా ప్రతిధ్వనించు కంఠధ్వని గలవాడు, అనుత్తమమ్ = తనకన్న గొప్పవారు లేనివాడును అయినట్టి, హయాననమ్ = హయగ్రీవస్వామిని, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడు, అంతః = మనస్సులో, ఈడీమహి = స్తుతింతుము.

సర్వోత్తముడైన హయగ్రీవప్రభువు స్ఫటికమువంటి తెల్లని పద్మమునందు ఆసీనుడై హస్తమునందు పుస్తకముతో విరాజిల్లుచుండును. లక్ష్మీసమేతుడైన స్వామి చంద్రబింబమునందు వేంచేసియుండి ఆశ్రితులను అనుగ్రహించుచుండును. ఆయన కంఠనాదము ఆకాశమంతటను ప్రతిధ్వనించుచుండును. అట్టి దేవదేవుని మనమెప్పుడును ప్రస్తుతించెదము గాక!

6) అస్తు మేఽద్య హృదయే కమలాధృత్ వస్తు కించిదరవిందనిభాక్షమ్ ।
ప్రస్తుతార్థద మనుత్తమ మేవం కస్తు చేన్మమ పురో విజయీ స్యాత్ ॥

ప్రతిపదార్థము : అద్య = ఇప్పుడు, మే = నాయొక్క, హృదయే = మనస్సునందు, కమలా ధృత్ = లక్ష్మీదేవిని ధరించినది, కించిత్ = అనిర్వచనీయవైభవముగలది, అరవిందనిభ అక్షమ్ = పద్మములవంటి కన్నులుగలది, ప్రస్తుత అర్థదమ్ = స్తుతింపబడి కోరిన వరముల నిచ్చునది, అనుత్తమమ్ = సర్వాధికమైనదిఅయిన, వస్తు = హయగ్రీవరూపమైన బ్రహ్మము, అస్తు = వేంచేసియుండుగాక. ఏవం చేత్ = అట్లైనచో, మమ పురః = నా యెదుట, కః = ఎవడు, విజయీ స్యాత్ = జయించువాడు కాగలడు ?

లక్ష్మీవిశిష్టుడు, తామరరేకులవంటి నయనములతో ప్రకాశించువాడు, కోరిన వరములను ప్రసాదించువాడు, సర్వోత్తముడు అయిన హయగ్రీవస్వామి నా చిత్తము నందెప్పుడును వివసించి యుండుగాక! అట్లున్నచో నాకిక ఎదురు లేదు. నన్ను జయించ గల సమర్థులెవరుండురు! ఆ స్వామి కృపకు పాత్రులైనవారికి అపజయము లేదని భావము.

7) హృద్యా లక్ష్మీ ర్వాజివక్తస్య రక్షేత్ హృద్యా భక్తి ర్వాజివక్తస్య మేఽస్తు ।
హృద్యా ప్రీతి ర్వాజివక్తస్య భూయాత్ హృద్యాస్తాం మే వాజివక్త స్సపద్యః ॥

వాజివక్తస్య = హయగ్రీవస్వామికి, హృద్యా = మనోహరిణియైన, లక్ష్మీః = లక్ష్మీదేవి, రక్షేత్ = రక్షించుగాక!, వాజివక్తస్య = హయగ్రీవస్వామికి, హృద్యా = ప్రీతిని కలిగించు, భక్తిః = భక్తి, మే = నాకు, అస్తు = కలుగుగాక! వాజివక్తస్య = హయగ్రీవ స్వామికి, హృద్యా = మనః పూర్ణమైన, ప్రీతిః = ప్రీతి, భూయాత్ = కలుగుగాక! సపద్యః = లక్ష్మీసమేతుడైన, వాజివక్తః = హయగ్రీవస్వామి, మే = నాయొక్క, హృది = మనస్సునందు, ఆస్తామ్ = నిలచియుండుగాక!

హయగ్రీవస్వామికి వల్లభురాలైన లక్ష్మీదేవి మనలను రక్షించుగాక! ఆ స్వామికి ప్రీతిని కలిగించు భక్తి నాకు కలుగుగాక! ఆ స్వామిహృదయమునిండా నాపై ప్రీతి కలుగు గాక! శ్రీదేవీసమేతుడైన హయగ్రీవస్వామి నాహృదయమునందెల్లప్పుడును వేంచేసి యుండుగాక!

నాల్గవ పాదంలోని “హృద్యాస్తామ్” అనే ప్రయోగం “హృది + ఆస్తామ్” అనే రెండు రూపాల కలయిక.

8) తురంగవదనాయ తే నిఖిలవాక్త్రపంచేశినే
నమోవచనమహిమప్రబలవిఘ్ననిర్వాపిణే ।
తనోతు శుభమీయివాంస మతిశీతనేత్రాబ్రుహాః
భవా నిమ మకించనం దృఢతరం నిరీక్ష్వ స్వయమ్ ॥

తురంగ వదనాయ = అశ్వముఖముతో అవతరించినవాడవు, నిఖిల వాక్త్రపంచ ఈశినే = సమస్తవాఙ్మయమునకు అధినేతవు, నమో వచన మహిమ ప్రబల విఘ్న నిర్వాపిణే = సమస్కారమనినంతనే ఎంతటి గొప్ప విఘ్నములనైనను తొలగించువాడవు అయిన, తే = నీకు, నమః = నమస్కారము, అతిశీత నేత్ర అబ్రుహాః = మిగుల చల్లనైన పద్మములవంటి కన్నులు గల, భవాన్ = నీవు, అకించనమ్ = విగతియు లేనివాడనైన, ఇమమ్ = ఈ నన్ను, స్వయమ్ = స్వయముగా, దృఢతరమ్ = బాగుగా, నిరీక్ష్వ = పరికించి చూచి, శు భమ్ ఈయివాంసమ్ = శుభమును పొందువానినిగా, తనోతు = ఒనరించుము.

హయగ్రీవస్వామీ! జగత్తునందలి వాఙ్మయరాశికంతటికిని అధిపతివి నీవు. కేవలము “నీకు నమస్కార” మని నోటితో పలికినంత మాత్రముననే విఘ్నముల

నన్నిటిని పటాపంచలు చేసెదవు. అట్టి నీకు ప్రణామము. నీవు తప్ప ఇంకే గతియు లేని నన్ను నీచల్లని చూపులతో (నీదయకు అర్హుడేనని) బాగుగా పరిశీలించి చూచి నాకు శుభములను ప్రసాదింపుము.

9) లక్ష్మీనట్యా మే హృదబ్జాఖ్యరంగే విద్యాఖ్యానా నాటికాయాః పురస్తాత్ ।

సర్వాలంకారై శ్చమత్కారితాయాః సూచ్యాత్ స్థిత్యా సూత్రధారో హయాస్యః ॥

మే = నాయొక్క, హృత్ అబ్జ ఆఖ్య రంగే = పద్మమువంటి హృదయమనే రంగస్థలమునందు, విద్యా ఆఖ్యానాః = జ్ఞానమనే పేరు గల, నాటికాయాః = నాటికకు, పురస్తాత్ స్థిత్యా = ముందుండి, సూత్రధారః = సూత్రధారుడైన, హయాస్యః = హయగ్రీవ స్వామి, లక్ష్మీనట్యా = లక్ష్మీయను నటితోకూడినవాడై, సర్వాలంకారైః = అన్ని అలంకారముల తోను, చమత్కారితాయాః = చమత్కారముగా నుండుటను, సూచ్యాత్ = సూచించుగాక!

ఇవట రూపక ప్రక్రియ ననుసరించి తమకు చక్కని జ్ఞానమును ప్రసాదింపు మనుచున్నారు. (రూపకములనగా నాటకములు మొదలైన రంగస్థల ప్రక్రియలు.) తమ హృదయమే ఒక రంగస్థలము. దానిపై విద్య అనే నాటిక ప్రదర్శనకు సిద్ధముగా నున్నది. దానికి ప్రయోక్తయగు సూత్రధారుడు సాక్షాత్తు హయగ్రీవస్వామి. నటియైన లక్ష్మీదేవితో కలిసి ప్రదర్శనకు ముందు ప్రస్తావనలో సర్వవిధములైన అలంకారములతో చమత్కారముగా నుండుటను సూచించుగాక!

10) ప్రకటితనిజహేషారూపభక్తాభికాంక్షం

కరదృతదరచక్రం దుష్టసంహారదక్షమ్ ।

ఉరసి నివసదబ్జాఽశ్చిష్ట మమౌరుహాక్షమ్

భజత తురగవక్త్రం స్వాశితారక్షదీక్షమ్ ॥

ప్రకటిత నిజహేషా రూప భక్త అభికాంక్షమ్ = భక్తులు కోరునట్టి జ్ఞానరాశిని తన కంఠద్వనితో కటాక్షించువాడు, కరదృత దరచక్రమ్ = శ్రీహస్తములతో శంఖమును చక్రమును ధరించువాడు, దుష్టసంహార దక్షమ్ = దుష్టులను సంహరించుటలో సమర్థుడైన వాడు, ఉరసి నివసత్ అబ్జా అశ్చిష్టమ్ = వక్షస్థులవాసినియైన శ్రీ దేవిచేత ఆలింగనము చేసికొనబడినవాడు, అమౌరుహాక్షమ్ = తామర రేకులవంటి కన్నులు గలవాడు, స్వాశిత ఆరక్ష దీక్షమ్ = తనను ఆశ్రయించిన భక్తులను రక్షించుట అనే దీక్షగలవాడు అయిన, తురగవక్త్రమ్ = హయగ్రీవ స్వామిని, భజత = సేవించండి.

జ్ఞాననిధులైన వేదములను హేషా (సకిలింపు) రవముతో వెలువరించి భక్తుల అభీష్టములను తీర్చినవాడు హయగ్రీవస్వామి. శ్రీహస్తములలో శంఖచక్రాది ఆయుధములతో విరాజిల్లేవాడు, లక్ష్మీనముపేతుడు, కమలలోచనుడు, తనను సేవించువారిని కాపాడుటయే తన ప్రతమని భావించేవాడు అయిన ఆ స్వామిని భక్తితో ఆశ్రయించండి.

11) ప్రీతిం దధాతు మయి వాగధిపః ప్రకామం

పద్మాసఖః పరమకారుణికోఽబ్జనాభః ।

వేదాకృతిర్విమలచన్ద్రనిభో హయాస్యః

పాణ్డ్రప్రపుల్లజలజాననసంస్థ ఈడ్యః ॥

వాక్ అధిపః = వాక్కులకు అధిపతియైనవాడు, పద్మా సఖః = లక్ష్మీదేవికి ప్రియసఖుడు, పరమకారుణికః = మిక్కిలి దయగలవాడు, అబ్జనాభః = పద్మము నాభియందు గలవాడు, వేద + ఆకృతిః = వేదస్వరూపుడు, విమల చంద్ర నిభః = నిర్మలమైన చంద్రబింబములవలె నుండువాడు, పాండు ప్రపుల్లజలజ ఆనన సంస్థః = వికసించిన తెల్లని తామరపూవునందు ఆసీనుడై యుండువాడు, ఈడ్యః = స్తుతింపదగినవాడు అయిన, హయాస్యః = హయగ్రీవమూర్తి, మయి = నాయందు, ప్రకామమ్ = అత్యంతము, ప్రీతిమ్ = ఇష్టమును, దధాతు = కలిగియుండుగాక!

కమలాపతి, కమలనాభుడు, కమలమునందు వేంచేసియుండువాడును అయిన హయగ్రీవస్వామి వాఙ్మయప్రపంచానికి అధినాయకుడు. మిక్కిలి దయగల ఆ స్వామి వేదస్వరూపుడు. చంద్రునివంటి ఆ స్వామి నా విషయమున ప్రీతి కలిగియుండుగాక!

12) అంతర్ధ్వాంతం మే నాశయే ద్వాజివక్త్రః

ప్రోద్ధ్యత్కాంత్యాఽసౌ దీయతా మప్యమోఘా ।

శక్తిర్విఘ్నానాం ధ్వంసినీ వాక్త్రపంచే

సర్వం భూయా త్తత్తేమలిప్తాక్షిపాతాత్ ॥

అసౌ = ఈ (నా హృదయమందున్న), వాజివక్త్రః = హయగ్రీవస్వామి, ప్రోద్ధ్యత్ కాంత్యా = వెల్లివిరియుచున్న తేజస్సుతో, మే = నాయొక్క, అంతః = లోపల నిండియున్న, ధ్వాంతమ్ = అజ్ఞానపు చీకటిని, నాశయేత్ = పోగొట్టుగాక! వాక్త్రపంచే = వాఙ్మయలోకమునందు, అమోఘా = తిరుగు లేనిది, విఘ్నానామ్ = ఆటంకములను, ధ్వంసినీ = పారద్రోలునది అయిన, శక్తిః = సామర్థ్యము, దీయతామ్ = ఈయబడుగాక! తత్ ప్రేమలిప్త అక్షి పాతాత్ = వాత్సల్యముతో నిండిన ఆ స్వామికటాక్షము నాపై పడుటవలన, సర్వమ్ = సమస్త శుభములును, భూయాత్ = కలుగుగాక!

నా హృదయమునందు వేంచేసియున్న హయగ్రీవస్వామి స్వాభావికమైన తన తేజస్సుతో నాలోని అజ్ఞానాంధకారమును తొలగించుగాక! నాకు ఏ అడ్డంకులు లేని ఫలవంతమైన వాక్పటిమను (భాషానైపుణ్యమును) ప్రసాదించుగాక! ఆస్వామి తన కృపా దృష్టిని నాపై ప్రసరింపజేసి నాకు సకలశుభములను చేకూర్చవలెనని వేడుకొను చున్నాను.

13) శరదత్రసమాన శరీరరుచిః శితిమేఘసమానశిరోజతతిః ।

చపలాసదృశేందిరయా సహితో రమతాం హృదయే మమ వాజిశిరాః ॥

శరత్ అభ్ర సమాన శరీర రుచిః = శరత్కాలపు మేఘమువంటి నిర్మలమైన దేహకాంతిగలవాడు, శితి మేఘ సమాన శిరోజ తతిః = నల్లని మబ్బులవంటి దట్టమైన కేశపాశముగలవాడు, చపలా సదృశ ఇందిరయా సహితః = మెరుపుతీగెవంటి లక్ష్మీదేవితో కూడియున్నవాడును అయిన, వాజిశిరాః = హయగ్రీవ ప్రభువు, మమ = నాయొక్క హృదయే = మనస్సునందు, రమతామ్ = విహరించుగాక !

హయగ్రీవస్వామి మేఘము వంటివాడు. ఆయన దివ్యదేహము శరత్కాలము లోని తెల్లని మేఘమువలె నిర్మలముగా నుండును. ఆయన కేశపాశము అంతయు వర్షాకాలపు నల్లమబ్బువలెనే దట్టముగా నుండును. మబ్బుతో మెరుపుతీగెవలె లక్ష్మీదేవి ఎప్పుడును ఎడబాయక ఆ స్వామితో కలసియుండును. అట్టి దివ్యమంగళ విగ్రహా సంపన్నుడైన లక్ష్మీహయవదనుడు సంతతము నా మానసమునందు విహరించుగాక!

**14) య ఉద్గీధరూప స్థితాబ్రాభవర్షా
య ఓంకారరూపో రమాసంగతాఙ్కః ।
స మే జ్ఞానరూపం తమః ప్రోచ్చినత్తు
స మే సర్వ సమృద్ధివృద్ధిం తనోతు ॥**

యః = ఏ హయగ్రీవమూర్తి, ఉద్గీధరూపః = సామవేదస్వరూపుడును, సిత అభ్ర ఆభ వర్షా = తెల్లని మేఘమువలె శుద్ధమైన రూపముగలవాడో, యః = ఏ హయగ్రీవమూర్తి, ఓంకారరూపః = ప్రణవస్వరూపుడో, రమా సంగత అంకః = ఒడిలో లక్ష్మీదేవి గల, సః = అట్టి హయగ్రీవస్వామి, మే = నాయొక్క అజ్ఞానరూపమ్ = అజ్ఞాన మనెడు, తమః = చీకటిని, ప్రోచ్చినత్తు = పోగొట్టుగాక!, సః = ఆస్వామి, మే = నాకు, సర్వ సమృత్ వివృద్ధిమ్ = సమస్త సంపదల సమృద్ధిని, తనోతు = కలుగజేయుగాక!

వేదస్వరూపుడు, శుద్ధసత్త్వమయమైన దివ్యమంగళవిగ్రహము గలవాడు అయిన హయగ్రీవస్వామి నాలోని అజ్ఞానాంధకారమును నశింపజేయుగాక! ఓంకార ప్రతి పాద్యుడు రమాసమేతుడు అయిన ఆస్వామి నాకు సకలసంపదలను అనుగ్రహించు గాక!

**15) ప్రభుహయానస మీడిమహే సదా విభురసౌ మమ బోధయతా ధ్గిరమ్ ।
న భువి మాద్యుగనాథజనావనాత్ స్వభువ ఆత్మసమాదితరద్భవేత్ ॥**

ప్రభు హయానసమ్ = హయగ్రీవప్రభువును, సదా = ఎల్లప్పుడును, ఈడిమహే = స్తుతింతుము. అసౌ విభుః = ఈ స్వామి, మమ = నాయొక్క, గిరమ్ = వాక్కును, బోధయతాత్ = వికసింపజేయుగాక!, భువి = లోకమున, మాద్యుక్ అనాథ జన అవనాత్ = నావంటి అనాథులను బ్రోచువాడు, స్వభువః = తనకు తానే కారణమైనవాడు, ఆత్మ సమాత్ = తనకు తానే సమానమైనవాడును అగు హయగ్రీవస్వామి కంటి, ఇతరత్ = వేఱు దైవము, న భవేత్ = ఉండదు.

మనం సతతం హయగ్రీవస్వామి వైభవాన్నే కీర్తిద్ధాం. ఆ స్వామియే మన వాక్కులను చైతన్యపఱచి సార్థకములనుగా చేస్తాడు. ఆయన పుట్టుకకు తానే తప్ప వేఱొక కారణమేదీ లేదు. ఆయనతో సమానమైనదేదీ లోకంలో లేదు. నాలంటి అనాథులందరికీ రక్షకుడైన హయగ్రీవస్వామికన్న వేఱు దైవమేదీ లేదు.

**16) త్రయ్యాత్మకం ప్రణవరూప ముదారభావమ్
ఉద్గీధ వేదతతిమూల విగీయమానమ్ ।
విశ్వోత్తరాకృతి హయానస మిందిరాభృత్
శుభ్రం కిమప్యతిజగత్ పరధామ నౌమి ॥**

త్రయా + ఆత్మకమ్ = ఋగ్వేద యజుర్వేద సామవేదస్వరూపమైనది, ప్రణవ రూపమ్ = ఓంకార స్వరూపమైనది, ఉదారభావమ్ = ప్రసన్నమైన మనస్సు కలిగినది, ఉద్గీధ వేదతతిమూల విగీయమానమ్ = ఉద్గీధములనే వేదమంత్రములచే స్తుతింపబడేది, విశ్వోత్తర ఆకృతి = లోకమునకెల్ల విశిష్టమైన రూపముగలది, ఇందిరా భృత్ = లక్ష్మీదేవిని ధరించినది, శుభ్రమ్ = శుద్ధసత్త్వ స్వరూపమైనది, అతిజగత్ = లోకాతీతమైన, కిమపి = వర్ణించుటకు వీలులేనిదియు అయిన, పరధామ = హయగ్రీవరూపమైన పరంజ్యోతిని, నౌమి = స్తుతించుచున్నాను.

వేదాత్మకుడు, వేదసారమైన ఓంకారముచే ప్రతిపాదించబడేవాడు- హయగ్రీవ స్వామి. ఉద్గీధములచే కీర్తింపబడే ఆ స్వామి మనస్సు మిక్కిలి ప్రసన్నమైనది. విలక్షణమైన రూపముతో లోకాతీతమైన లక్ష్మీవిశిష్టమైన హయగ్రీవునిగా విలసిల్లు ఆ పరంజ్యోతిని స్తుతింతును.

**17) హయాస్య మీడిమహి ధామ హృద్యమ్ అజ్ఞాన తామిస్ర సహస్రరశ్మి ।
క్రీడా విభక్తికృత కైటభాసు లక్ష్మీధరం శాశ్వత మద్య కిచ్చిత్ ॥**

హృద్యమ్ = మనోహరమైనది, అజ్ఞాన తామిస్ర సహస్ర రశ్మి = అజ్ఞానమును చీకటికి ప్రచందభాసునివంటిది, క్రిడావిభక్తికృత కైటభ అసు = కైటభాసురుని ప్రాణములను విలాసముగా హరించినది, లక్ష్మీ ధరమ్ = లక్ష్మీదేవిని హృదయమునందు ధరించినది, శాశ్వతమ్ = నిత్యనిర్వికారమైనది, కించిత్ = వర్ణింప శక్యము కానిది, హయాస్యం ధామ = హయగ్రీవ రూపముతో నున్నది అయిన దివ్యతేజస్సును, అద్య = ఈ సమయమున, ఈడీమహి = స్తుతించెదము.

భక్తుల అజ్ఞానాంధకారమును పటాపంచలు గావించువాడు, కైటభాసురుని అవలీలగా సంహరించినవాడు, లక్ష్మీసమేతుడు హయగ్రీవస్వామి. మనోహరము, ఎల్లప్పుడు మార్పు లేక ఒకే తీరుగా నుండెడిది, వర్ణింపనలవి కానిది, అయిన ఆ స్వామి దివ్యతేజస్సును మనము స్తోత్రము గావించెదము.

18) దళన్మలినపేశలం సననినాక్షమాలం కరం
దధచ్చతమఖారిభేదన జయశ్రియం దక్షిణమ్ ।
భజజ్జగదపారనిర్భయద మీద్యసవ్యాఖ్యకం
భజన్తి మునయ స్సదా య మితరానపేక్షం స్తుమః ॥

దళత్ సశినపేశలమ్ = వికసించుచున్న తామరపూవువలె మృదువుగా నున్నదియు, సనశిన అక్షమాలమ్ = తామరపూసల జపమాలను ధరించినదియు, దధత్ శతమఖ అరి భేదన జయ శ్రియమ్ = అసురసంహారముచేత వచ్చిన జయశోభను ధరించినదియు, భజత్ జగత్ అపార నిర్భయదమ్ = తననాశ్రయించిన లోకులకు పూర్తి అభయమిచ్చు నదియు, ఇతర అనపేక్షమ్ = వేటొకదాని అపేక్షలేక స్వతంత్రమైనదియు, ఈద్య సవ్యాఖ్యకమ్ = స్తుతింపదగినదియు వ్యాఖ్యానించు నదియు అయిన, యమ్ = ఏ దక్షిణహస్తమును, మునయః = మహర్షులు, సదా = ఎల్లప్పుడు, భజంతి = సేవించు చున్నారో అట్టి, దక్షిణం కరమ్ = హయగ్రీవ స్వామి కుడిచేతిని, స్తుమః = స్తుతింతుము.

హయగ్రీవస్వామి యొక్క దక్షిణహస్తము, అనగా - కుడిచేయి అప్పుడే విష్ణురిన ఎఱ్ఱని తామరపూవువలె సుకుమారముగా నుండును. తామరపూసల జపమాలను ధరించిన ఆ కరము రాక్షససంహారము చేయుటవలన కలిగిన జయశోభతో పరిధవిల్లుచున్నది. అశ్రితులకు ఎల్లప్పుడు అభయమిచ్చి రక్షించునట్టి ఆస్వామి దక్షిణ కరము వ్యాఖ్యాముద్రతో ప్రకాశించుచుండును. మునులందరును భక్తితో సేవించు హయవదనప్రభుని దక్షిణ హస్తమును మనమిప్పుడు స్తోత్రము చేయుదము.

19) సవ్యం కరం దక్షిణ మాశ్రితానాం సపుస్తకం వార్ధిసుతావలమ్ని ।
జ్ఞానప్రదం రమ్య మిభేన్ద్రతుణ్ణద్యుతిం భజామోఽశ్వముఖస్య నిత్యమ్ ॥

అశ్రితానామ్ = తనను ఆశ్రయించిన భక్తుల (అభీష్టములను తీర్చు) విషయమున, దక్షిణమ్ = సమర్థమైనది, సపుస్తకమ్ = పుస్తకముతో కూడినది, వార్ధి సుతా అవలంబి = లక్ష్మీదేవిని చేపట్టినది, జ్ఞానప్రదం = జ్ఞానమును అనుగ్రహించునది, రమ్యమ్ = మనోహరమైనది, ఇభ ఇంద్ర తుండ ద్యుతిమ్ = మదగజము యొక్క తొండమువలె ఒప్పుచున్నదియు అయిన, అశ్వముఖస్య = హయగ్రీవస్వామియొక్క, సవ్యం కరమ్ = ఎడమచేతిని, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, భజామః = సేవించుము.

హయగ్రీవస్వామి వామహస్తమున పుస్తకమును ధరించియుండును. ఒడిలో నున్న లక్ష్మీదేవికి ఆలంబనముగా నున్న ఆ చేయి ఎడమది అయినను తనను ఆశ్రయించిన భక్తుల కోరికలను తీర్చుటలో దక్షిణము, అనగా - అత్యంత సమర్థమైనది. జ్ఞానమును ఇచ్చునది, రమణీయమైనది, మదపుటేనుగు తొండమువలె దృఢముగను దీర్ఘముగను ప్రకాశించుచున్నది అయిన ఆ శ్రీహస్తమును సంతతము సేవించెదము.

20) మధితదితిజసైన్యం పాఞ్చజన్యం దధానం
పవనసఖశిఖాభృచ్చక్ర మత్యుగ్రవక్రమ్ ।
భుజయుగ మవతాన్న స్సవ్యసవ్యేతరాఖ్యమ్
భజతి యదమరాణాం బృన్దమశ్వానసన్య ॥

అశ్వానసన్య = హయగ్రీవస్వామియొక్క, మధిత దితిజ సైన్యమ్ = రాక్షసుల సైన్యమును మట్టుబెట్టినదియుగు, పాంచజన్యమ్ = పాంచజన్యమనే శంఖమును, పవన సఖ శిఖాభృత్ = అగ్ని జ్వాలలు కలిగినది, అత్యుగ్ర వక్రమ్ = అంచులలో మిక్కిలి వంపులు కలిగినదియు అయిన, చక్రమ్ = సుదర్శనమును పేరుగల చక్రమును, దధానమ్ = ధరించునదియు, సవ్య సవ్యేతర ఆఖ్యమ్ = ఎడమ కుడి అని పిలువబడునదియు అయిన, యత్ భుజ యగమ్ = ఏ భుజముల జంటను, అమరాణాం బృందమ్ = దేవతల సమూహము, భజతి = సేవించుచున్నదో, తత్ = ఆ భుజద్వయము, నః = మనలను, అవతాత్ = రక్షించుగాక!

వెనుక రెండు శ్లోకములలో చతుర్భుజుడైన హయగ్రీవస్వామియొక్క ఒక భుజద్వయమును స్తుతించి, ఈ శ్లోకమునందు ఆ స్వామి కుడియెడమలలో నున్న మఱియొక బాహువుల జంటను సేవించుచున్నారు.

తన ధ్వనితోనే శత్రువులైన రాక్షసుల హృదయములను భయముతో బ్రద్రవైపోవునట్లు చేయు పాంచజన్య శంఖమును మఱియొక ఎడమచేతిలో ధరిస్తాడు, స్వామి. అగ్నివలె జ్వాలలను వెలిగ్రక్కుతూ వంపులు తిరిగియున్న అంచులు కలిగి శత్రుభయంకరమైన సుదర్శన చక్రాన్ని వేటొక కుడిచేతిలో ధరిస్తాడు. దేవతలందరూ భక్తితో కొలిచే శంఖచక్రాయుధములను ధరించే ఆ భుజయుగళము కూడ మనలను నిత్యము కాపాడుగాక!

21) ఏవం హయాననస్తోత్రం భక్త్యా కృత్వాఽర్చయ ద్విభోః ।

పాదయోస్తత్పతాం ప్రీత్యై భవేదేతత్పదే రతాః ॥

ఏవమ్ = ఈ విధముగా, హయానన స్తోత్రమ్ = హయాననవింశతి అను పేరు గల స్తోత్రమును, భక్త్యా = భక్తితో, కృత్వా = రచించి, విభోః = హయగ్రీవస్వామి యొక్క పాదయోః = పాదములవద్ద, ఆర్చయత్ = (తిరుమల పల్లెర్లముడి రామానుజ స్వామి) సమర్పించెను, తత్ = అట్టి ఈ స్తోత్రము, యే = ఎవరైతే, ఏతత్ పదే రతాః = హయవదనుని పాదపద్మములయందు ఆసక్తి కలిగియుండురో, సతామ్ = అట్టి సత్పురుషుల, ప్రీత్యై = ఆనందమునకు, భవేత్ = (కారణము) అగుగాక!

తిరుమల పల్లెర్లముడి రామానుజస్వామివారు హయగ్రీవస్వామి శ్రీచరణ సన్నిధిలో భక్తితో సమర్పించిన హయాననవింశతి అను పేరు గల ఈ స్తోత్రము ఆ వాగధీశుని సేవలో నిరతులైన భాగవతోత్తములకు ఆనందమును కలిగించుగాక!

22) శ్రీమతే హయవక్త్రాయ శ్రితరక్షణదీక్షిణే ।

శ్రియాఽర్చయ లింగితపార్వాయ మంగళం నిత్యమంగళమ్ ॥

శ్రీమతే = జ్ఞాన, శక్తి, ఔదార్య, వాత్సల్యాది కళ్యాణగుణ సంపన్నుడు, శ్రిత రక్షణ దీక్షిణే = ఆశ్రితులను రక్షించుటయందు దీక్షవహించినవాడు, శ్రియా ఆలింగిత పార్వాయ = లక్ష్మీదేవిచే ప్రకృభాగమున ఆలింగనము చేసికొనబడినవాడును అయిన హయవక్త్రాయ = హయగ్రీవస్వామికి, మంగళమ్ = మంగళమగుగాక!, నిత్య మంగళమ్ = ఎల్లప్పుడు మంగళము కలుగుగాక!

తాత్పర్యము : కళ్యాణగుణ సంపన్నుడు, ఆశ్రితులను రక్షించుటయే దీక్షగా కలవాడు, తనను ఆలింగనము చేసికొన్న లక్ష్మీదేవితో ఎప్పుడును విలసిల్లు వాడును అయిన హయగ్రీవ స్వామికి మంగళమగుగాక! నిత్యము మంగళమగుగాక!!

॥ హయాననవింశతి స్సమ్పూర్ణా ॥

శ్రీమదభినవదేశిక ఉత్తీమూర్ వీరరాఘవాచార్యుల వాలిచే ప్రణీతమైన

శ్రీ లక్ష్మీహయగ్రీవ ధ్యానమ్

శ్రీ ఉత్తమూర్ వీరరాఘవాచార్యుల వారు గడచిన శతాబ్దిలో భారతదేశంలో సంస్కృత భాషలో, విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతంలో పేరుగడించిన ప్రసిద్ధ పండితులలో అగ్రగణ్యులు. వీరు శ్రీవేదాంతదేశికులవలె శతాధిక గ్రంథాలను రచించారు.

1. విధివద్విధివందితౌ పయోధౌ శ్రుతి మన్వేషయితం కృతావగాహౌ ।

మధుకైటభమర్ధినౌ మనోజ్ఞౌ మనవై తే చరణౌ హయాస్య! దేవ! ॥

ఓ దేవా! హయగ్రీవా! విధిప్రకారం బ్రహ్మచే సమస్కరింపబడినవి, వేదాలను అన్వేషించడంకోసం సముద్రంలో మునిగినవి, మధుకైటభులనే అసురులను సంహరించినవి, అందమైనవి అయిన నీ శ్రీచరణాలను ధ్యానిస్తున్నాను.

2. యదుదగ్రజవోత్థసింధుభంగప్రజఘాతక్షతపౌరుషా వుభౌ తౌ ।

శయితం తు భవంత మాప్య నష్టౌ తవ జంఘే హయవక్త్ర! మే హృది స్తామ్ ॥

నీ పిక్కల గొప్పదైన వేగంవల్ల వుట్టిన సముద్రకెరటాల సమూహంయొక్క తాకిడిచేత నశించిన పౌరుషాన్ని కల్గిన మధుకైటభులనే ఆ ఇద్దఱు అసురులు, సముద్రంలో శయనించిన నిన్ను చేరి నశించారు. ఓ హయగ్రీవా! అటువంటి నీ పిక్కలు నా హృదయంలో నిలిచి ఉండాలి.

3. సితపద్మనివిష్టయద్వయైకస్థితలక్ష్మీశుభలంబిపాదయుక్తః ।

చరణ స్తవ దక్షిణః శరణ్యం మమ వాగీశ! తవోరుయుగ్మ మేతత్ ॥

వాగీశ్వరా! తెల్లని ఆసనపద్మంలో కూర్చుని ఉండే నీ రెండు ఊరువులలోని ఒక ఊరువుపై లక్ష్మీదేవి కూర్చుని ఉన్నది. ఆమెయొక్క శుభకరమైన, కిందకు వేలాడే పాదంతో నీదక్షిణ చరణం కలసి ఉన్నది (సంబంధం కల్గి ఉన్నది) అటువంటి నీ రెండు ఊరువులు నాకు శరణం.

4. ప్రణమద్విధివాసభవ్యపద్మం శుభపీతాంబరశోభి దివ్యభూషమ్ ।

అఖిలాండసముద్భవార్థనాభిస్మరణే న్యాదుదరం హయాస్య తే మే ॥

ఓ హయగ్రీవా! నిన్ను సమస్కరించే బ్రహ్మకు వాసస్థానమైన, అందమైన పద్మాన్ని కల్గినది, మంగళకరమైన పీతాంబరంతో శోభిల్లేది, దివ్యమైన మొలనూలువంటి

భూషణాలను కల్గినది, సకలబ్రహ్మాండం యొక్క ఉత్పత్తిని ప్రయోజనంగా కల్గిన నాభిని కల్గినది అయిన నీ ఉదరం నా స్మరణలో నిత్యంగా నిలచి ఉండాలి.

5. ఉపదేశకరేణ దక్షిణేన స్ఫురితం పుస్తకధారిణా కరేణ ।
అరిశంఖనివర్తితారిపాణిద్వయ మశ్వాస్య! వపు స్తవ స్మరేయమ్ ॥

ఓ హయగ్రీవా! ఉపదేశ ముద్రను కల కుడిచేతితో, పుస్తకాన్ని దాల్చిన ఎడమ చేతితో, శంఖచక్రాలను ధరించడం ద్వారా శత్రువులను నివర్తింపజేసే బాహుద్వయంతో కూడిన నీ రూపాన్ని నేను స్మరిస్తాను.

6. నిఖిలాశ్రితజీవధీవికాస ప్రజవద్భావితదీప్తికౌస్తుభాధ్యమ్ ।
కలితం వనమాలయా చ వక్ష స్తవ సంశ్లిష్య ధియా హయాస్య మోదే ॥

హయగ్రీవా! ఆశ్రితులైన జీవులందఱియొక్క జ్ఞానవికాసంయొక్క సమూహమా! అని భావించబడే కాంతిని కల కౌస్తుభంతో గొప్పది, వనమాలతో కూడినది అయిన నీ వక్షస్సును బుద్ధితో అలింగనం చేసికొని (బుద్ధితో భావించి) ఆనందిస్తాను.

7. నికటస్థితపాంచజన్యవాంఛ్యస్ఫురదాకారశుభధ్వనిం సుదీర్ఘమ్ ।
పరఖండనతర్కబాణపూర్ణేషుధితుల్యాం హయకంధరాం స్మరామి ॥

సమీపంలో ఉండే పాంచజన్యం కోరదగిన (పాంచజన్యానికి మించి), ప్రకాశించే (తెల్లని) ఆకారాన్ని మంగళకరమైన ధ్వనిని కల్గినది, మిక్కిలి పొడవైనది, పరవాదులను ఖండించడానికి తగిన తర్కాలనే బాణాలతో నిండిన అంబులపొదివంటిది అయిన హయగ్రీవుని కంఠాన్ని స్మరిస్తున్నాను.

8. అమృతాయితహల్హలుక్తిధూతాఖిలహాలహలరూపహైతుకోక్తి ।
వదనం సదనం కరోత్యజస్రం హృదయం మే సదయం ప్రభో! హయాస్య! ॥

ప్రభూ! ఓ హయగ్రీవా! అమృతంవంటి హలహలశబ్దంతో ఎగురగొట్టిన (జయించిన) హల్హలంవంటి హేతువాదాలను కల్గినదైన నీ వదనం నా హృదయాన్ని దయతో ఎల్లప్పుడు నివాసంగా చేసికోవాలి.

9. తురగాస్య! కటాక్షధారయా త్వం
కలుషవ్రాతమపాస్య మే విధేహి ।
శరజిద్యుతిరాజవేదచూడా -
గురుసూక్త్యాదృతసర్వతత్త్వబోధమ్ ॥

ఓ హయగ్రీవా! నీవు నీ కటాక్షధారతో నా దోషాలను అన్నిటిని తొలగించి, శరకోపులు, శ్రీరామానుజులు, శ్రీవేదాంతదేశికులు - అనే వీరి సూక్తులు ఆదరించిన తత్త్వంలో జ్ఞానం కలిగేటట్లు అనుగ్రహించు.

10. శ్రయదార్తిరవశ్రుతీచ్ఛయేవ
స్థుట మున్నామితకర్ణ మశ్వవక్త్ర! ।
స్ఫుటసాంద్రసటాజటాభిరామం
రమయేన్మే హృదయం శిర స్త్వదీయమ్ ॥

ఓ హయగ్రీవా! భక్తుల ఆర్తధ్వనులను వినాలనే ఉద్దేశ్యంతో కాబోలు నీ చెవులను స్పష్టంగా కొంచెం పైకి నిక్కబొడుచుకున్నట్లు ఉన్నాయి. ప్రకాశించే దట్టమైన జులుతో అందమైన నీ శిరస్సు నా హృదయాన్ని రంజింపజేయాలి.

11. ఇతి తే హయవక్త్ర! దివ్యరూపే
పదజంఘోరుకటిక్రమేణ పాణీన్ ।
హృదయం గళమాస్య మక్షి శీర్షం
కలయేత్ యః సకలాః కలా స్తదాప్తాః ॥

ఓ హయగ్రీవా! ఈ విధంగా నీ దివ్యరూపంలోని పాదాలు, పిక్కలు, ఊరువులు, నడుము, హస్తాలు, హృదయం, కంఠం, ముఖం, కన్నులు, శిరస్సు - అనే ఈ అంగాలను భావించిన వాడు అన్ని కళలను పొందుతాడు.

12. సితపద్మనిషణ్ణ మంబుజాక్షం
స్ఫటికాద్రిప్రతిమం రమాసమేతమ్ ।
హయకంఠ మకుంఠవాహిధీవాక్
ద్వయసిద్ధ్యై ఉషసి స్మరామి నిత్యమ్ ॥

తెల్లతామరపూవులో కూర్చుని ఉన్నవాడు, పద్మనేత్రుడు, స్ఫటికపర్వతం వంటివాడు, లక్ష్మీసహితుడైన హయగ్రీవుని ఏ అవరోధం లేని బుద్ధిని, వాక్కును పొందడం కోసం ప్రతిదినం ప్రాతఃకాలంలో స్మరిస్తున్నాను.

13. అభిగంతు మపి ప్రపత్తు మేవం
గదితుం మంగళమాతనోః స్తుతీ స్తుమ్ ।
త్వదుపాశ్రిత మన్ముఖేనపూర్వం
హయవక్త్రాకృతిచింతనం త్విదానీమ్ ॥

ఓ హయగ్రీవా! నిన్ను అభిగమనం చేయడానికి, ప్రపత్తి చేయడానికి, మంగళా శాసనం పలుకడానికి నీవే, నిన్ను ఆశ్రయించిన నాద్వారా పూర్వం ఈ స్తుతులను రచింపజేశావు. ఇప్పుడు ఈ ఆకృతిచింతనరూపమైన స్తుతిని రచింపజేశావు.

14. ఇతి సంధ్యసమీక్షితావదాతస్ఫుటపూర్ణాశ్వపపుహయాస్యభక్తః ।
నవదేశికవీరరాఘవాఠ్యో వ్యతనోత్ ప్రాతు రుషస్సు చింతనార్థమ్ ॥

ఈవిధంగా సంధ్యాకాలంలో తెల్లని ప్రకాశించే అశ్వరూపుని దర్శించినవాడు, హయగ్రీవ భక్తుడైన అభినవదేశికులనే బిరుదును కల ఉత్తమూర్ వీరరాఘవాచార్యులు ఈ స్తుతిని ప్రాతఃకాలంలో చింతన చేయడంకోసం రచించాడు.

15. విద్యావిశ్రాణనోదంతో హయగ్రీవః పరః పుమాన్ ।
అనుగ్రహం వితనుతా మాశ్రితేష్వనవగ్రహమ్ ॥

విద్యను అనుగ్రహించే వృత్తాంతాలను కలవాడైన పరమపురుషుడు హయగ్రీవుడు భక్తులకు ఏ అడ్డులేని అనుగ్రహాన్ని భక్తులకు విస్తరింపజేయాలి.

16. సేవే లక్ష్మీహయముఖ! కురు త్వం దయా త్వత్పదాబ్జే
జానున్యూరౌ ఘనకటితటే దివ్యపీతాంబరాఢ్యే ।
కుక్షౌ వక్షస్యపి చ విపులే వైజయంత్యాదిభూషే
హస్తే పుస్తాస్వయిని లలితాక్షే సచక్రే సశంఖే ॥

ఓ లక్ష్మీహయగ్రీవా! నాపై దయచూపు. నీ పాదారవిందాలను, మోకాళ్ళను, ఊరువులను, దివ్యమైన పీతాంబరంతో గొప్పదైన, పటిష్ఠమైన నడుమును, ఉదరాన్ని, విశాలమైన, వైజయంతి - మొదలైన వానితో అలంకరింపబడిన వక్షస్సును, పుస్తకాన్ని అక్షమాలను, చక్రాన్ని, శంఖాన్ని ధరించిన హస్తాలను సేవిస్తాను.

17. దీర్ఘగ్రీవా ముఖపుటమహానాసికా గండపాలీ
స్మేరాంభోజప్రతిమనయనభ్రూలసదృక్షబింబే ।
శీర్షే చోచ్చే శ్రవసి పరితో విస్తృతాయాం సటాయాం
స్మృత్వా చింతాముఖమనుభవేత్ శ్రీసఖం త్వాం సమగ్రమ్ ॥

పొడవైన కంఠాన్ని, ముఖపుటాలను, గొప్ప నాసికను, చెక్కిళ్ళను, చిఱునవ్వుతో కూడిన పద్మాలవంటి నేత్రాలను, కనుబొమలను కల్గి ప్రకాశించే ముఖంతో, శిరస్సుతో ఉన్నతమైన చెవులతో, చుట్టూ విస్తరించిన సటలతో నా మనస్సు నిన్ను పూర్ణంగా స్మరించి నా మనస్సు పరిపూర్ణంగా ఆనందాన్ని అనుభవించాలి.

శ్రీమదభినవదేశిక ఉత్తమూర్ వీరరాఘవాచార్యుల వారిచే

ప్రణీతమైన

లక్ష్మీహయగ్రీవస్తోత్ర

1. విశుద్ధవిజ్ఞానఘనస్వరూపం విజ్ఞానవిశ్రాణనబద్ధదీక్షమ్ ।
దయానిధిం దేహభృతాం శరణ్యం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

నిర్మలమైన విజ్ఞానమే స్వరూపముగా కల్గినవాడు, అట్టి విజ్ఞానమును అనుగ్రహించుటయే దీక్షగా కల్గినవాడు, దయకు నిధి, ప్రాణులకు గొప్ప శరణము అగు శ్రీహయగ్రీవదేవుని శరణు వేడుచున్నాను.

2. బ్రహ్మణ మాదౌ వ్యధధాదముష్టై వేదాంశ్చ యః స్మ ప్రహిణోతి నిత్యాన్ ।
స్వగోచరజ్ఞానవిధాయినం తం దేవం హయగ్రీవమహం ప్రపద్యే ॥

బ్రహ్మను సృష్ట్యాదిలో సృజించి, అతనికి నిత్యాలైన వేదాలను అనుగ్రహించిన వాడు, తనకు సంబంధించిన జ్ఞానాన్ని కల్గించేవాడైన, దేవుడైన హయగ్రీవుని ప్రపత్తి చేస్తున్నాను.

3. ఉద్గీఢతారస్వరపూర్వ మంతః ప్రవిశ్య పాతాళతళా దహార్షిత్ ।
అమ్యాయ మాకంఠహయో య ఏతం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

ప్రణవపూర్వకమైన ఉద్గీఢాన్ని సముద్రంలోపల ప్రవేశించి ఉచ్చరిస్తూ పాతాళ లోకంనుండి వేదాలను కొనివచ్చిన దేవుడైన హయగ్రీవుని శరణు పొందుతున్నాను.

4. ప్రదాయ పుత్రాయ పునః శ్రుతీ ర్యో జఘాన దైత్యౌ నియతాభివాసమ్ ।
హవ్యైశ్చ కవ్యైశ్చ తమర్చ్యమానం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

తన పుత్రుడైన బ్రహ్మకు తిరిగి వేదాలను ఇచ్చి, దైత్యులను వధించినవాడు, సదా సముద్రంలో నివసించేవాడు, హవ్యకవ్యాలతో (యజ్ఞంలో) ఆరాధింపబడే దేవుడైన హయగ్రీవుని శరణువేడుతున్నాను. (హయగ్రీవుడు హవ్యకవ్యభోక్త - అనే విషయం హయశిరోపాఖ్యాన ప్రసిద్ధం)

5. యన్నాభినాళీక దళస్థనీరబిందూత్థితౌ తౌ మధుకైటభాఖ్యా ।
వేదాపహారోయ తమోరజ స్తం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

ఏ భగవానుని నాభీపద్మంయొక్క దళం (రేకు)లోని నీటిబిందువునుండి వేదాలను అపహరించడంకోసం, రజస్వమోరూపులైన మధుకైటభులనే ఇద్దఱు పుట్టారో, అటువంటి దేవుడైన హయగ్రీవుని నేను శరణాగతి చేస్తున్నాను.

6. కామ్యార్ఘ్యతాం ప్రాప్య వరం సురేషు గతేషు యజ్ఞాగ్రహరోఽర్థితో యః ।
అదర్శయత్ కాయ హయం వపు స్తం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

(బ్రహ్మ చేసిన యజ్ఞంలో చివర) దేవతలందఱు ఆయా కోరికలను కోరేవారు తమను అర్పించే వరాన్ని పొంది వెడలిపోగా, యజ్ఞఫలాన్ని స్వీకరించేవాడై హయగ్రీవ రూపంలో ఆవిర్భవించిన భగవానుడు తన రూపాన్ని బ్రహ్మకు దర్శింపజేశాడు. అటువంటి దేవుడైన హయగ్రీవుని నేను శరణాగతి చేస్తున్నాను.

7. యో జాయమానం పురుషం ప్రపశ్యన్ మోక్షార్థచింతాపర మాతనోతి ।
విద్యాధిదేవం మధుసూదనం తం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

“జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః, సాత్త్విక స్స తు విజ్ఞేయ స్స వై మోక్షార్థచింతకః” అనే రీతిలో జన్మించే సమయంలో మధుసూధనుడు తన కటాక్షానికి పాత్రమైనవానిని మోక్షార్థాన్నిగూర్చిన చింతను కల్గినవానినిగా చేస్తాడు. అటువంటి విద్యాధిదేవత, దేవుడైన ఆ మధుసూదనుని శరణు వేడుతున్నాను.

8. ఆదిత్యబింబేఽశ్వపర్షధత్ సన్నాయాతయామాన్ నిగమాన్ అదిక్షత్ ।
యో యాజ్ఞవల్క్యాయ దయానిధిం తం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

సూర్యమండలంలో అశ్వరూపుడై వేంచేసి ఉండి యాజ్ఞవల్క్యమహర్షికి అదృశ్యమైన యజుర్వేదాన్ని ఉపదేశించినవాడు, అటువంటి దయానిధి, దేవుడైన హయగ్రీవుని శరణు వేడుతున్నాను.

9. విజ్ఞానదానప్రథితా జగత్యాం వ్యాసాదయో వాగపి దక్షిణా సా ।
యద్విక్షణంశాహితవైభవా స్తం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

లోకంలో విజ్ఞానాన్ని అనుగ్రహించడంలో సమర్థులుగా పేరు పొందిన వ్యాసాదులు, సరస్వతీదేవి కూడా ఏ హయగ్రీవ భగవానుని కటాక్ష లవలేశం వల్ల ఆ వైభవాన్ని పొందినవారు. అటువంటి దేవుడైన హయగ్రీవుని నేను శరణు పొందుతున్నాను.

“దాక్షిణరమ్యా” ఇత్యాది హయగ్రీవస్తోత్ర శ్లోకభావం ఇక్కడ భావ్యం.

10. మత్స్యాదిరూపాణి యథా తథైవ నానావిధాచార్యవపూంషి గృహ్లాన్ ।
వేదాంతవిద్యాః ప్రచిన్తోతి యస్తం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

హయగ్రీవస్వామియే మత్స్యాది అవతార రూపాలను, ఆవిధంగానే పలువురి ఆచార్యుల రూపాలను పొందినవాడై వేదాంతవిద్యలను అనుగ్రహిస్తున్నాడు. అటువంటి దేవుడైన హయగ్రీవుని నేను శరణు పొందుతున్నాను.

11. శ్రేష్ఠః కృతజ్ఞః సులభోఽన్వితానాం శాంతః సుబుద్ధిః ప్రథితో హి వాజీ ।
తదాననావిష్కృతసద్గుణౌఘం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

లోకంలో అశ్వం శ్రేష్ఠమైనది, కృతజ్ఞతను కల్గినది, తనను ఆదరించేవారి విషయంలో సౌలభ్యాన్ని కల్గినది, శాంతస్వభావాన్ని కల్గినది, మంచి బుద్ధిని కల్గినదిగా పేరు పడినది. ఆ అశ్వముఖాన్ని కల్గి ఉండటంద్వారా ఆ సద్గుణాల సమూహాన్ని వ్యక్తం చేసేవాడైన, దేవుడైన హయగ్రీవుని నేను శరణు వేడుతున్నాను.

12. హస్తై ర్దధానం దరచక్రకోశవ్యాఖ్యానముద్రాః సితపద్మపీఠమ్ ।
విద్యాఖ్యలక్ష్మణచితవామభాగం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥

నాల్గు భుజాలలో శంఖం, చక్రం, పుస్తకం, వ్యాఖ్యానముద్రలను ధరించినవాడు, తెల్లని పద్మాన్ని ఆసనపీఠంగా కలవాడు, “విద్యా” అనే పేరును కల లక్ష్మితో శోభిల్లే వామభాగాన్ని కలవాడైన దేవుడు హయగ్రీవుని శరణు పొందుతున్నాను.

శ్రీమదభినవదేశిక ఉత్తమూర్ వీరరాఘవాచార్యుల వాలచే ప్రణీతమైన శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవమంగళమ్

1) అశేషవేదరూపాయ యథార్థజ్ఞానదాయినే ।

విద్యాలక్ష్మీసమేతాయ వాఙ్విక్రాయ మంగళమ్ ॥

సమస్త వేదాలను రూపంగా కలవాడు, యథార్థమైన జ్ఞానాన్ని అనుగ్రహించే వాడు, విద్యా అనే పేరును కల లక్ష్మితో కూడి ఉండేవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

2) పాలనే జ్ఞానదానే చ శ్రవణాదనిరుద్ధతః ।

అవిర్భూతాయ వేదోఽర్థ మశ్వగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

రక్షణాన్ని జ్ఞాన ప్రదానాన్ని చేయడంలో ఆసక్తుడైన అనిరుద్ధుడనే వ్యూహమూర్తి నుండి బ్రహ్మకోసం ఆవిర్భవించినవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

3) స్వానాభిపద్యజాయాదౌ స్వోపదిష్టాః శ్రుతీ స్సమాః ।

స్థిరం పునరదాత్ యోఽస్మై తురంగాస్యాయ మంగళమ్ ॥

తననాభినుండి పుట్టిన బ్రహ్మకు సృష్ట్యారంభంలో తనచే ఉపదేశింపబడిన శ్రుతులను మళ్ళీ తిరిగి ఆ బ్రహ్మకు స్థిరంగా నిలచిఉండేటట్లు ఉపదేశించిన హయగ్రీవునకు మంగళం.

4) మధ్యాభాస్మధు మబ్బిందోః కైటభం కఠినాదపి ।

కృత్వారీన్ శిక్షితాజాయ గంధర్వాస్యాయ మంగళమ్ ॥

ఎఱ్ఱని వర్ణంలోని నీటిబిందువునుండి మధువు అనే అసురుని, కఠినమైన(నల్లని) నీటిబిందువునుండి కైటభుడనే అసురుని సృష్టించి, (గర్వించిన) బ్రహ్మను శిక్షించిన హయగ్రీవునకు మంగళం.

5) పాదవ్యవస్థా యత్రార్థవశేనైవ మృగాత్మనే ।

యజుషే యజ్ఞరూపాయ హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

వాక్యాత్మకమైన ఏ యజుర్వేదంలో పాదవ్యవస్థ అనేది అర్థవశంచేతనే నిర్ణయింపబడుతున్నదో, అటువంటి, మృగ (లేడి, లేక, అజ) రూపాన్ని కల్గిన, యజ్ఞాత్మకమైన యజుర్వేదాన్ని స్వరూపంగా కల్గిన హయగ్రీవునకు మంగళం.

(యజుర్వేదం యజ్ఞప్రధానమైనది. అటువంటి యజుర్వేదాత్మకుడు హయ గ్రీవుడు. యజ్ఞంలో ఆరాధింపబడే అగ్ని ఒకానొక సందర్భంలో లేడిరూపాన్ని ధరించిన వృత్తాంతం ప్రసిద్ధం. అప్పుడు మృగశబ్దానికి లేడి - అని అర్థం. లేక, యజ్ఞంలోని అజా (మేక) ప్రాధాన్యాన్నిబట్టి శ్లోకంలోని మృగశబ్దాన్ని మృగసామాన్యవాచకంగా గ్రహించి అర్థాన్ని చెప్పవచ్చు.)

6) యదుద్గీధస్వరత్రస్తా దైత్యే వేదాపహరిణౌ ।

ప్రణవోద్గీధరూపాయ పుణ్యహేషాయ మంగళమ్ ॥

హయగ్రీవుడు చేసిన ఉద్గీధాత్మకమైన, పవిత్రమైన హేషా (సకిలింపు) ధ్వనితో వేదాలను అపహరించిన మధుకైటభులు భయపడ్డారు. అటువంటి హేషాద్వనిని చేసిన వాడు, ప్రణవోద్గీధస్వరూపుడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

హయగ్రీవుడు సముద్రంలో చేసిన ఉద్గీధాత్మకమైన స్వరాన్ని విని మధుకైటభులు భయపడిన వృత్తాంతం మహాభారతం శాంతిపర్వంలోని హయశిర ఉపాఖ్యానంలో ప్రసిద్ధం.

7) వామపుస్తకహస్తస్వ భుజాశ్చిష్టరమాత్మనే ।

వ్యాఖ్యాముద్రాస్యహస్తాయ వాఙ్విక్రాయ మంగళమ్ ॥

చేతిలో పుస్తకాన్ని ధరించిన తన ఎడమబాహువుతో ఒడిలో కూర్చుని ఉండే లక్ష్మిని ఆలింగనం చేసికొన్నవాడు, వేటొక చేతిలో వ్యాఖ్యాముద్రను దాల్చినవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

8) శరద్ధనస్థచంద్రాభ పుండరీకస్థమూర్తయే ।

శంఖచక్రధరాయాస్తు సైంధవాస్యాయ మంగళమ్ ॥

శరత్కలమేఘంపై ఉంటే చంద్రునివలె తెల్లని పుండరీకంపై వేంచేసి ఉండే రూపాన్ని కలవాడు, శంఖచక్రాలను ధరించినవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

వేదాంత దేశికుల హయగ్రీవస్తోత్రంలోని “శరద్ధనే చంద్రమివ స్ఫురంతమ్” (25) అనే సూక్తి స్మరణీయం.

9) జ్ఞానామృతఘటీయంత్రసాక్షిచిన్ముద్రపాణయే ।

ముముక్షాహేతువీక్షాయ మధుహంత్రేఽస్తు మంగళమ్ ॥

జ్ఞానమనే అమృతాన్ని పైకి తీసికొని వచ్చే ఏతాము అనే యంత్రంవంటి వ్యాఖ్యాన ముద్రను చేతిలో ధరించినవాడు, మోక్షేచ్ఛను కల్గించే కటాక్షాలను కలవాడైన మధుసూదనునకు మంగళం.

“జ్ఞానామృతోదంచనలాలసానామ్ లీలాఘటీయంత్ర మివాశ్రితానామ్” అనే వేదాంత దేశికుల హయగ్రీవస్తోత్రసూక్తి (23), “జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః, సాత్త్విక స్ఫుట విజ్ఞేయాః, స వై మోక్షార్థచింతకః” అనే పౌరాణిక సూక్తి స్మరణీయం.

10) యస్యాక్షరసమ్నన్నాయో హ్యకారాదిర్వలంత్యవాక్ ।

మధ్యే హయవరశ్చిష్టో హయస్యాఖ్యాయ మంగళమ్ ॥

అకారం మొదలు, హకారం వరకు గల అక్షరసమామ్నాయం అంతా ఎవనికి చెందినదో, అటువంటివాడు, మధ్యలో గొప్ప హయరూపంతో కూడినవాడు, హయగ్రీవుడనే పేరు గలవానికి మంగళమ్.

దేశికుల హయగ్రీవస్తోత్రంలోని “యన్మోల మీదృక్.... తామక్షరా మక్షర మాతృకాంతే” ఇత్యాది శ్లోకార్థం భావనీయం.

11) అశ్విదధ్యజ్ యాజ్ఞవల్క్య కశ్యపాదిశ్రితాంఘ్రయే ।

వైష్ణవవక్రతునేష్టాయ వాజివక్త్రాయ మంగళమ్ ॥

అశ్వినీదేవతలు, ధధ్యంగ మహర్షి, యాజ్ఞవల్క్యుడు, కశ్యపుడు మొదలైనవారిచే సేవింపబడే పాదాలను కలవాడు, వైష్ణవవక్రతువుచే (హయగ్రీవేష్టిచే) ఆరాధింపబడే వాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

అశ్వినీ దేవతలు, ధధ్యజ్మహర్షి మొదలైనవారి వృత్తాంతాలు మధువు బ్రాహ్మణం, బృహదారణ్యకాదులలో ప్రస్తుతం. యాజ్ఞవల్క్య మహర్షికి సూర్యమండలాంత ర్వర్తి అయిన హయరూపుడైన శుక్లయజుర్వేదాన్ని ఉపదేశించిన వృత్తాంతం వేదపురాణ ప్రసిద్ధం.

12) రజోమూర్తేర్వధూం వాణీం కుర్వతే సత్త్వహేతవే ।

తమోమూర్తిం చ సర్వజ్ఞం తురగాస్యాయ మంగళమ్ ॥

రజోగుణస్వరూపుడైన చతుర్ముఖుని పత్ని సరస్వతిని, తమోగుణమూర్తి, సర్వజ్ఞుడైన, శివుని (దక్షిణామూర్తిని) సృష్టించినవాడు, సత్త్వగుణాన్ని కల్గించేవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

“దాక్షిణ్యరమ్యా గిరిశస్య మూర్తిః, దేవీ సరోజాసనధర్మపత్నీ” ఇత్యాది హయగ్రీవస్తోత్ర సూక్తి (6) భావం భావనీయం.

13) రామదేశితమార్గేణ పాంచాలేనార్చితాంఘ్రయే ।

వ్యాసాదిజప్యమంత్రాయ వాజికంతాయ మంగళమ్ ॥

బలరాముని ఉప్యదేశంప్రకారం పాంచాలరాజుచే ఆరాధింపబడినవాడు, వ్యాసాది మహర్షులచే జపింపబడే మంత్రాన్ని కలుడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

“వ్యాసాదయోఽపి..... స్ఫురంతి సర్వే తవ శక్తిలేశైః” అనే హయగ్రీవ స్తోత్ర సూక్తి స్మరణీయం.

14) సర్వసూక్ష్మార్థవిజ్ఞానం సాధువ్యాహారధోరణీ ।

యన్మంత్రజపత స్తస్మై హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

ఏ హయగ్రీవుని మంత్రజపంవల్ల అన్ని సూక్ష్మమైనతత్త్వాల విశేషమైన జ్ఞానం, చక్కగా మాట్లాడే శక్తి కల్గుతుందో, ఆ హయగ్రీవునకు మంగళం.

విష్ణుతిలకసంహితలోని “సిద్ధే హంసమనౌ వాణీ వాచి సృత్యతి సర్వదా, అనేన మంత్రరాజేన నాసాధ్యం విద్యతే భువి” అనే హయగ్రీవమంత్రసిద్ధి తెలుపబడడం గమనార్హం.

15) దశావతారాః యస్యాస్పృశః పాశ్చాత్యాః వేధసాం గురోః ।

హవ్యకవ్యభుజే తస్మై హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

బ్రహ్మకు ఆచార్యుడైన హయగ్రీవావతారం తరువాతనే భగవానుని అవతారాలలో ముఖ్యంగా గణింపబడే దశావతారాలు సంభవించాయి. హవ్యకవ్యభుజుడైన ఆ హయగ్రీవునకు మంగళం.

“యో బ్రహ్మణం.... యో వై వేదాంశ్చ ప్రహితీతి తస్మై” అనే శ్రుతి హయగ్రీవావ తారసూచకం కనుక, హయగ్రీవుడు బ్రహ్మకు ఆచార్యుడు హయగ్రీవావతారమే మొదటిది హయగ్రీవుని హవ్యకవ్య భోక్తృత్వం హయశిర ఉపాఖ్యాన సిద్ధం.

16) శ్రవణోదగ్రకర్ణాయ శ్రవణక్షోడ్ధవాయ చ ।

శ్రవణగ్రాహ్యవాగ్దాతే శ్రీహయాస్యాయ మంగళమ్ ॥

వినే సమయంలో రిక్కించిన చెవులను కలవాడు (ఇది అశ్వంయొక్క సహజ గుణం), శ్రవణానక్షత్రంలో అవతరించినవాడు, విన సొంపైన వాక్కులను అనుగ్రహించే వాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

17) యత్కటాక్షకలాలేశకలనాత్ సకలాః కలాః ।

స్వయ మావిర్భవంత్యస్తై శీర్షణ్యశ్చాయ మంగళమ్ ॥

ఏ హయగ్రీవుని కటాక్షం లేశంవల్ల అన్ని కళలు స్వయంగా ఆవిర్భవిస్తాయో, అటువంటి హయగ్రీవునకు మంగళం.

18) ధర్మవిరుద్ధయో రర్థకామయో రమృతస్య చ ।

హేతుం వాచం ప్రదానాయ హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

ధర్మవిరుద్ధం కాని అర్థానికి, కామానికి అదే విధంగా, మోక్షానికి కారణమైన ఉపదేశాన్ని ఇచ్చిన హయగ్రీవునకు మంగళం.

19) సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠానబ్రహ్మవిద్యాప్రదాయినే ।

వాగేశ్వరేశ్వరాయాస్తు వాజివక్త్రాయ మంగళమ్ ॥

అన్నివిద్యలకు చరమావధి అయిన బ్రహ్మవిద్యను అనుగ్రహించేవాడు, అన్ని విద్యలకు అధిపతి అయిన హయగ్రీవునకు మంగళం.

20) జ్ఞానాయ జ్ఞానరూపాయ జ్ఞానినే జ్ఞానదాయినే ।

సర్వోత్తమాయ శ్రీశాయ హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

జ్ఞానస్వరూపాడు, జ్ఞానాన్ని గుణంగా కలవాడు, గొప్పజ్ఞాని, జ్ఞానాన్ని అనుగ్రహించేవాడు సర్వోత్తముడు, శ్రీయపతి అయిన హయగ్రీవునకు మంగళం.

21) య ఇదం శ్రీహయగ్రీవమంగళం నియతం పఠేత్ ।

విద్యావాన్ ధనవంశాయుర్వృద్ధిసౌఖ్యాని సోఽశ్నుతే ॥

ఎవరు ఈ హయగ్రీవ మంగళాన్ని తప్పకుండా పఠిస్తాడో అతడు, విద్యను, వాక్కుకు, ధనాన్ని, మంచివంశంలో జన్మను, ఆయుర్వృద్ధిని, సౌఖ్యాన్ని పొందుతాడు.

ఆత్రేయ శ్రీనివాసాచార్య (సేవాస్వామి) ప్రణీతమైన

లక్ష్మీహాయవేదనమంగళం

శ్రీనివాసాచార్య స్వామివారు సేవాస్వామిగా సుప్రసిద్ధులు. వీరు గొప్ప సంస్కృత పండితులు. దేశికుల పలుస్తోత్రాలకు ద్రావిడంలో వ్యాఖ్యలను రచించారు. సహజంగా హయగ్రీవోపాసకులైన వీరు హయగ్రీవుని గూర్చి పలు స్తోత్రాలను రచించారు.

1. మణిమండపికాస్థానీమండనాయ మహీయసే ।

మంగళాభరణాయాస్తు తురగాస్యాయ మంగళమ్ ॥

మణిమండపానికి గొప్ప అలంకారంవంటివాడు, చాలా గొప్పవాడు, మంగళకరమైన ఆభరణాలను కలవాడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

2. ఇందిరాలింగనానందనిధయే నిధయే సతామ్ ।

సుందరాయ సుపూర్ణాయ వాజివక్త్రాయ మంగళమ్ ॥

లక్ష్మీదేవి ఆలింగనంవల్ల కల్గిన ఆనందాన్ని నిధిగా కలవాడు, సత్పురుషులకు గొప్ప నిధి, సుందరుడు, అన్నివిధాల పూర్ణుడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

3. విరించిముఖదేవాదివేదవ్యాఖ్యానకారిణే ।

వాఖ్యాంకితకలాయాస్తు వాగధీశాయ మంగళమ్ ॥

బ్రహ్మ మొదలైన దేవతలకు వేదాలను వ్యాఖ్యానాన్ని చేసేవాడు, (దానిని సూచించే) వ్యాఖ్యాన ముద్రను చేతిలో కలవాడైన వాగధీశునకు మంగళం.

4. వాచి వేదశ్రియం స్వాంతే కృపాశ్రియ మపాంగయోః ।

అనుగ్రహాశ్రియం ధర్మే హయశీర్షాయ మంగళమ్ ॥

వాక్కులో వేదమనే సంపదను, మనస్సులో కృప అనే సంపదను, కటాక్షాలలో అనుగ్రహమనే సంపదను ధరించే హయగ్రీవునకు మంగళం.

5. ప్రపన్నాభయదాయాస్తు దివ్యదృష్టిప్రదాయినే ।

దేశికారాధ్యదైవాయ హయగ్రీవాయ మంగళమ్ ॥

తనను శరణాగతి చేసిన వారికి అభయాన్ని ఇచ్చేవాడు, దివ్యదృష్టిని కల్గించేవాడు, వేదాంతదేశికులకు ఆరాధ్యదైవం అయిన హయగ్రీవునకు మంగళం.

6. జ్ఞానానందసుఖారోగ్యభుక్తిముక్త్యాదిదాయినే ।
స్వాశ్రితాయ శరణ్యాయ వాగ్వరేణ్యాయ మంగళమ్ ॥

జ్ఞానం, ఆనందం, సుఖం, ఆరోగ్యం, భుక్తి, ముక్తి, మొదలైనవానిని ఇచ్చేవాడు, తనను ఆశ్రయించినవారికి గొప్ప రక్షకుడైన హయగ్రీవునకు మంగళం.

7. గోదాశరారిభగవద్రామానుజముఖై స్సదా ।
దేశికేన చ యుక్తాయ నిత్యం భవతు మంగళమ్ ॥

గోదాదేవి, శరకోపముని, భగవద్రామానుజులు మొదలైనవారిని, వేదాంత దేశికులతో కూడి ఉండే హయగ్రీవునకు నిత్యం మంగళం.

8. ఆత్రేయశ్రీ శ్రీనివాస రాఘవేణానుసంహితమ్ ।
శ్రేయో దదాతు పఠతాం శ్రీహయాననమంగళమ్ ॥

ఆత్రేయగోత్రానికి చెందిన శ్రీనివాసరాఘవునిచే అనుసంధింపబడిన ఈ హయగ్రీవమంగళస్తతి చదివినవారికి శ్రేయస్సును కల్పించుగాక!

శ్రీ హయవేదగీస్తోత్రమ్

(శ్రీ జగ్గు వకుళభూషణకవికృతమ్)

జగ్గు వకుళభూషణ కవి కర్ణాటదేశీయులు. మేల్కోట ప్రాంతంలోని ఛత్రఘోష గ్రామంలో 1902లో జన్మించారు. సాహిత్యాది పలుశాస్త్రాలలో పండితులు. వీరు పలు రచనలను చేశారు. వాటిలో ఈ స్తుతి ఒకటి. వీరి కృతులను రాష్ట్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠం, తిరుపతి వారు ప్రచురించారు.

1. జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే ॥

2. హయానన ముపాస్మహే స్ఫటికనిర్మలాంగం స్ఫుటే
సితాంబురుహవిష్టరే సముపవిష్ట మబ్జాలయమ్ ।
ప్రసన్నకమలాలయాకలితమంజులాంకం త్రయీ-
శిరశ్చికురభూషణం కృతనతాఘసంశోషణమ్ ॥

స్ఫటికంవలె నిర్మలమైన దేహాన్ని కలవాడు, వికసించిన తెల్లని తామరలో వేంచేసి ఉన్నవాడు, చంద్రమండల మధ్యస్థుడు, భక్తులపట్ల ప్రసన్నురాలై ఉండే లక్ష్మీదేవితో కూడుకొని ఉండటంచేత మనోహరమైన ఒడిని కలవాడు, వేదాంతాలను కేళభూషణంగా కలవాడు (వేదాంత ప్రతిపాద్యుడు), తనను ఆశ్రయించినవారి పాపాలను ఎండగట్టేవాడైన హయగ్రీవుని ఉపాసిస్తున్నాను.

3. తవాక్షియుగళం స్ఫురత్పృథులతారకం సాదరం
నిపాతయ కృపాంబుధే! మయి చ పాపకూపస్థితే ।
యదుద్ధరతి బాలిశం నవ మివాచరన్ మానవం
బృహస్పతిసమం జగత్ ప్రథితకీర్తి మీద్యం ప్రభో! ॥

కృపకు సముద్రంవంటి వాడా! (అంతులేని కృపను కలవాడా!), ప్రభూ!, పాపకూపంలో పడి ఉండే నాపై ప్రకాశించే, పెద్ద కనీనికలను కల నీ నేత్రయుగ్మాన్ని (నీ కటాక్షాలను) ఆదరంతో ప్రసరింపజేయాలి. ఆ కటాక్షాలు బాలిశుడైన మానవుని కూడా లోకంలో ప్రసిద్ధమైన కీర్తిని కలవానినిగా, అందణిచే పొగడబడేవానినిగా, బృహస్పతితో సమానునిగా చేయగలవు.

4. హయాస్య ! తవ చంద్రికాధవళకాయకాంతిచ్ఛటా
మదీయహృదయావృతప్రస్ఫుతతామసం సాంప్రతమ్ ।
సుదూర ముపసార్థ తద్విమలబోధపీయూషతో
నివారయతు మే చిరాదుపనతాం భవాభిప్లుతిమ్ ॥

ఓ హయగ్రీవస్వామీ! చంద్రికవలె తెల్లని నీ దేహకాంతుల సమూహం నా హృదయంలో ఆవరించి, అంతటితో ఆగక ఇంకా ప్రసరించే అజ్ఞానరూపమైన చీకటిని చాలా దూరం తరిమికొట్టాలి. ఆ విమలమైన దివ్యదేహకాంతివల్ల కలిగిన జ్ఞానమనే అమృతంతో నన్ను ఉజ్జీవింపజేసి, సంసార సముద్రంలో పడటానికి సిద్ధంగా ఉండే నన్ను నివారించాలి.

5. కదాపి హయకంధర! త్వదమలాంఘ్రిపంకేరుహ-
ద్వయస్మరణ మవ్యహో ! న కృతవాన్ విమూఢాత్మకః ।
త్వదంకతలసంస్థితాం కువలనీలలోలేక్షణాం
విలోక్య కమలాం తథాఽప్యహ మిహాస్మి నిస్సాధ్వసః ॥

హయగ్రీవా! నేను మూఢుడనై నీ పవిత్రమైన పాదపద్మద్వయస్మరణను కూడా అయ్యో! చేయలేదే! అయినా, నీ ఒడిలో వేంచేసి ఉన్నది, నల్లకలువవంటి, చలించే అందమైన కన్నులను కల్గినది (కరుణను వర్షించే కన్నులను కల్గినది) అయిన లక్ష్మీదేవిని దర్శించిన తరువాత నేను ఎంతమాత్రం నా రక్షణపట్ల భయం లేనివాడనై ఉన్నాను. (లక్ష్మీపురుషకారంవల్ల నాకు రక్షణ తప్పక లభిస్తుందనే ధైర్యంతో నిర్భయంగా ఉన్నాను.)

6. విధూప్రశుచికేసర ప్రకటఫాలపుండ్రం కర్తైః
చతుర్ధిరపి పుస్తకం ధవళశంఖచక్రే తథా ।
దధాన ముపదేశదప్రయతముద్రికాం వాక్పతిం
స్మరామి హయకంధరం కమలయాసమం భాసురమ్ ॥

తెల్లని, పవిత్రమైన జూలును కల్గినవాడు, విశాలమైన ఫాలభాగంలో ఊర్జ్వ పుండ్రాన్ని ధరించినవాడు, నాల్గు చేతులలో పుస్తకాన్ని, తెల్లని శంఖాన్ని, చక్రాన్ని, ఉపదేశాన్ని ఇచ్చే పవిత్రమైన ముద్రను (ఉపదేశ ముద్రను) ధరించి ఉండేవాడు, లక్ష్మీదేవితో కూడి ఉండే వాడై ప్రకాశించేవాడు, వాక్పతి అయిన హయగ్రీవుని స్మరిస్తున్నాను.

7. కిరీటమణిమాలికారుచిరత్నకేయూరక-
క్వణత్ కనకకంకణ ప్రముఖభూషణాలంకృతః ।
సుధాంశురుచిరాంబరః శ్రితజనార్తిహర్తా ప్రభుః
మమాపి దురిదం ద్రుతం హరతు వాజిరమ్యాసనః ॥

కిరీటం, మణిహారాలు, అందమైన రత్నాలు పొదిగిన అంగదాలు, మధురంగా ధ్వనించే బంగారు కంకణాలు మొదలైన దివ్యాభరణాలతో అలంకరింపబడినవాడు, చంద్రుని వలె మనోహరమైన, ప్రకాశించే వస్త్రాన్ని ధరించినవాడు, ఆశ్రితుల ఆర్తిని హరించేవాడు, అందఱిని పాలించేవాడైన హయగ్రీవుడు నా పాపాన్ని కూడా వేగంగా హరించాలి.

8. హయానన! భవత్పదద్వయపయోజపీయూషజం
సముద్ధర విధాయ మాం యదిహ తే శుభంయూన్ గుణాన్ ।
చతుర్ముఖశతక్రతుప్రముఖదేవబృందస్తుతాన్
భవేయ మహమాదరా ద్విదితుమేష శక్తః ప్రభో! ॥

హయగ్రీవా! నీ చరణద్వయమనే పద్మాల అమృతంనుండి పుట్టినవానినిగా (నీ చరణపద్మాలను ఆశ్రయించడంద్వారా సత్తను పొందినవానినిగా) చేసి నన్ను ఉద్ధరించు. ప్రభూ! శుభాన్ని కల్గించేవి, బ్రహ్మాండ్రాది దేవతల సమూహంచే స్తుతింపబడినవి అయిన నీ గుణాలను నేను ఆధారంగా తెలిసికొనగల్గినవాడనైతే, ఈ దాసుడు (నేను) తరించడంలో శక్తిని కలవాడను కాగలను.

9. కటాక్షలపపాత్రతాం తవ గతా శ్చ యే చేతనాః
చతుర్ముఖసతీబృహస్పతిగణాధిపా స్తేఽభవన్ ।
సమస్తజనతాక్షితౌ సకలభవ్యవిద్యాప్తయే
సమర్చతి కృతాంజలిః సుతీశతేన తాన్ వాక్పతే! ॥

వాక్కులకు అధిపతివి అయిన ఓ వాక్పతీ! ఏ జీవులు నీ కటాక్షలేశానికి పాత్రం అవుతున్నారో, వారు సరస్వతిగా, బృహస్పతిగా, గణాధిపతులుగా అయ్యారు. అటువంటి సరస్వత్యాదులను లోకంలోని జనులు సమస్తమైన, మంగళప్రదమైన విద్యలను పొందడం కోసం అంజలిని చేసేవారై వందలకొలది స్తుతులతో అర్చిస్తున్నారు.

“దాక్షిణరమ్యా” ఇత్యాది దేశికుల హయగ్రీవ స్తోత్రసూక్తి భావ్యం.

10. పయోనిధిసుతాస్మరన్ముఖనిశాపతేః కౌముదీ
వివర్ధితవళక్తతారుచిరదివ్యదేహో హరే! ।
మదీయమపి మానసం దురితతామసైః వ్యాపృతం
హయానన! దయాంబుధే! ధవళయాశు కారుణ్యతః ॥

అశ్వరూపా! క్షీరాబ్ధికన్య అయిన లక్ష్మీదేవియొక్క ప్రకాశించే ముఖచంద్రుని నుండి పుట్టిన వెన్నెల వెలుగుతో సహజంగానే తెల్లగా ఉండే నీ దివ్యదేహంయొక్క తెల్లదనం

మరింత వృద్ధిచెందింది. హయగ్రీవా! దయకు సముద్రంవంటివాడా! పాపాలనే చీకట్లతో ఆవరింపబడి నల్లగా ఉండే నా మనస్సును నీవు నీ తెల్లని కరుణతో (దివ్య దేహకాంతులతో పాటుగా) వేగంగా తెల్లబడేటట్లు - జ్ఞానాన్ని పొందేటట్లు చేయాలి.

11. తత స్తవ పదాంబుజద్వయమపి ప్రమోదాత్ స్థిరం
నిధాతు మపి మే క్షమం హృదయపుండరీకం భవేత్ ।
అహం చ హయకంధర! తద్వతిమార్దవాంఘ్రిద్వయం
నితాంతదృఢమానసః ప్రముదితో భవేయం సృరన్ ॥

హయగ్రీవా! నీ పాదారవిందద్వయిని నా హృదయపుండరీకం ఆనందంతో స్థిరంగా నిలుపుకొనగల్గినది అయితే, నేను దృఢమైన మనస్సును కలవాడనై నీ అతి సుకుమారమైన పాదద్వయిని నిరంతరం స్మరిస్తూ గొప్ప ఆనందాన్ని పొందినవాడను కాగలను.

12. శ్రుతిర్నితవ సద్గుణాన్ గదితు ముత్సుకా సాదరం
స్యవర్తత గుణోదధే రసవసాద్య పారం చిరాత్ ।
యథోచితమతిర్భుత ! ప్రథితవైభవం నిర్భయో
భవంత మిహ నిస్త్రపః క్రమధుతః స్తువన్ సంశ్రయే ॥

హయగ్రీవస్వామీ! నీ కల్యాణగుణాలనుగూర్చి పలుకదలచిన వేదం, చాలా కాలాని కూడా ఆ గుణసముద్రం యొక్క తీరాన్ని పొందలేక “యతో వాచో నివర్తంతే” అని నివర్తించింది. కాని, నేను ఏమాత్రం భయం లేనివాడనై, జంకు గొంతు లేనివాడనై, క్రమవివక్షను వదిలిపెట్టిన వాడనై, (అల్పమైన) నా బుద్ధికి తగినట్లుగా ప్రసిద్ధి పొందిన వైభవాన్ని కల నిన్ను స్తుతిస్తూ ఆశ్రయిస్తున్నానే! అహో!

నా అయోగ్యతను గమనించకుండా, వేదానికి కూడా కీర్తించడానికి సాధ్యం కాని కల్యాణగుణ స్తుతిని చేస్తూ నిన్ను ఆశ్రయించడం సాహసం కదా! - అనే ఆశ్చర్యం, విషాదం “బత” అనే పదం ద్వారా ద్యోతకమవుతున్నాయి.

13. అహం త్వమమతామతిః చిరతరానువృత్తా మమ
శ్రుతిస్మృతిపురాణవాఙ్మవణతోఽపి నో నిస్సరేత్ ।
అతశ్చ భవసాగరే పతితవానహం దుఃఖితః
వినాశయ హయానన! ప్రతిభటాం తు తాం వీక్షణాత్ ॥

హయగ్రీవస్వామీ! చిరకాలంగా అహంకార మమకారాలు నన్ను వదలకుండా అనువర్తిస్తున్నాయి. శ్రుతిస్మృతిపురాణసూక్తులను ఆలకించినా వాటి అనువృత్తి నానుండి

తొలగిపోవడం లేదు. అందువల్లనేను సంసార సముద్రంలో పడినవాడనై, దుఃఖాన్ని పొందిన వాడనయ్యాను. నాకు మోక్షవిరోధి అయిన ఆ అహంకార మమకారాలను వృత్తిని నీవు నీ కటాక్షంతో నశింపజేయాలి.

14. శ్రుతీరితపథే కథంచిదపి గచ్ఛతో మే భవేత్
ప్రమాదవశతః క్వచిత్ స్థలిన మాతృపాతప్రదమ్ ।
కథం దురితాకరః ప్రకృతిపాశబద్ధాత్మకః
సతాం గతి మవాప్నుయాం భవదనుగ్రహం తం వినా ॥

హయగ్రీవా! నేను శ్రుతివిహితమైన మార్గంలో అతి కష్టంతో సంచరించినా, ప్రమాదవశంచేత ఎక్కడో ఒకచోట ఎప్పుడో ఒక సమయంలో ఆత్మనాశాన్ని కల్గించే తొట్రుపాటు నాకు కలుగవచ్చు. (అందువల్ల నా ప్రయత్నమేమీ నన్ను రక్షించలేదు) పాపాలకు నిలయం, ప్రకృతి బంధాలచే బంధింపబడిన ఆత్మను కలవాడనైన నేను మహాత్ములు అనుసరించిన సద్గతిని (ప్రవృత్తిని) నీ అద్వితీయమైన, నిర్వైకుకమైన కరుణ లేనిదే ఏవిధంగా పొందగలను! (నీ కరుణవల్లనే నీ పాదాలలో ప్రపత్తిని చేయగలను)

15. హయానన! తవానఘా శ్రుతిమయీ తు హేషాజుషా
మశేష మఘసంఘ మప్యపనుదత్యనర్హః కలాః ।
ఉదంచయతి కీర్తి మప్యభిలలోకమాన్యత్వమ-
ప్యతః శ్రుతిపథే మమాప్యటతు సా ప్రమోదావహా ॥

హయగ్రీవస్వామీ! నీ హేషాధ్వని శ్రుతిరూపమైనది, పవిత్రమైనది. దానిని ఎవరు సేవిస్తారో (వింటారో) వారి సమస్త పాపసమూహాన్ని ఆ హేషారవం నశింపజేస్తుంది. అనర్హులైన కళలను అనుగ్రహిస్తుంది. కీర్తిని కూడా కల్గిస్తుంది. సమస్త లోకంలోను మాన్యత సిద్ధిస్తుంది. మహానందాన్ని కల్గించే ఆ హేషారవం నా చెవులలో కూడా విహరించాలి.

16. కరద్వయసముద్భుతప్రథితశంఖచక్రో భవాన్
విశాలవిశదస్ఫుటస్ఫుటికకాంతి ర్హరే! ।
విభాతి శరదంబుదో దలితతూలశుభ్రద్యుతిః
నిజాంచలసముద్గతద్యుతిమందిండుభాస్వానివ ॥

హరీ! రెండు చేతులలో ప్రసిద్ధమైన శంఖచక్రాలను ధరించినవాడవు, విశాలమైన, మిక్కిలిగా ప్రకాశించే, భిన్నస్ఫుటికంయొక్క కాంతివంటి కాంతిని కలవాడవు, శరత్కాల చంద్రునివంటివాడవు, విడదీసిన దూదిపింజవలె తెల్లని కాంతిని కలవాడవైన నీవు నీ సమీపంలో ఉదయించిన కాంతులతో విరాజిల్లే సూర్యచంద్రులను కలవాడవుగా

భాసిస్తున్నావు. (చక్రం సూర్యునిగా, శంఖం చంద్రునిగా భాసిస్తున్నది - అని అర్థం. ఈ వర్ణన దివ్యసూర్తి సూక్తి ప్రసిద్ధం)

17. మమ హృది సతతం హయానన! త్వం నివస యథా హృదయం శుచిత్వ మీయాత్
అకలుషమతిదాయినం భవంతం హృది కలయే యమహం యథా చ భక్త్యా ॥

హయగ్రీవా! నా హృదయం పవిత్రతను పొందే రీతిలో నా హృదయంలో సదా నివసించు. పరిశుద్ధ జ్ఞానాన్ని కల్గించేవాడవైన నిన్ను భక్తితో నా హృదయంలో ధ్యానిస్తున్నాను.

18. దేహి మే నాథ వాక్కుద్ధిం రసవద్వాగ్విజృంభణమ్ ।
ఆయు రారోగ్య మైశ్వర్యం నమస్తే హయకంధర! ॥

హయగ్రీవస్వామీ! నాథా! నాకు వాక్కుద్ధిని, రసవంతాలైన వాక్కుల అభివృద్ధిని, ఆయుస్సును, ఆరోగ్యాన్ని, ఐశ్వర్యాన్ని అనుగ్రహించు. నీకు సమస్కారం.

19. జ్ఞానాభివృద్ధిసంప్రాప్త్యై హయాననసుతిస్రజమ్ ।
వ్యధాత్ తస్య పదద్వంద్వే జగ్గు వకుళభూషణః ॥

జగ్గువకుళభూషణ కవి జ్ఞానాభివృద్ధి ప్రాప్తి కోసం హయగ్రీవస్తుతి మాలికను ఆ స్వామి పాదద్వంద్వంలో సమర్పించాడు.

శ్రీహయవేదగేప్రపీత్తిః

(తిరుమల రంగనాథశర్మణా ప్రణీతా)

శ్రీతిరుమల రంగనాథశర్మగారు మహాబూజ్ నగర్ ప్రాంతంవారు. వీరు తెలుగులో, సంస్కృతంలో పలు స్తోత్రాలను రచించారు. వీరు ముద్రించిన “స్తోత్రసముచ్చయః” అనే గ్రంథం నుండి ప్రస్తుత స్తోత్రం స్వీకరింపబడింది.

1. స్ఫటికాచలసన్నిభదివ్యతనుం కటకధ్వనిభాషితసామగిరమ్ ।

ఇహ ఘోటకవక్త్ర మహం కలయే ఘటయేతి శుభం ఘటితాంజలినా ॥

స్ఫటిక పర్వతంవంటి దివ్యమైన దేహాన్ని కలవాడు, కాలి అందెల సవ్వడితో తెలుపబడిన సామవేదవాక్కులను కలవాడు, హయశిరస్సును కలవాడైన భగవానుని అంజలిని చేస్తూ మంగళాన్ని కల్గించమని ప్రార్థిస్తున్నాను.

2. తటినీజనితారణదివ్యపదం హరయోగిభి రీక్షితసత్య మిదమ్ ।

ఇహ ఘోటికవక్త్రతయాఽభ్యుదితం ప్రతిభాతు మహాః ప్రవిశత్ హృది నః ॥

జన్మవాహిని నుండి తరింపజేసే దివ్యమైన పాదాలను కల్గిన హరయోగుల చేత దర్శింపబడిన సత్యమైన, హయగ్రీవుని రూపంతో ఆవిర్భవించిన ఈ దివ్యమైన తేజస్సు నా హృదయంలో ప్రవేశించినదై ప్రకాశించింది.

3. హయశీర్షకనామకదివ్యతరుః భవసాగరతారణభవ్యతరిః ।

సుకృతాద్ధి సతా మిహ సంజనితం సకలం త్విహ నః కరసంస్థఫలమ్ ॥

హయగ్రీవుడనే గొప్ప కల్పవృక్షం సంసారసముద్రాన్ని దాటించే గొప్ప తెప్ప వంటిది. ఆ కల్పవృక్షం ఈ లోకంలో మహనీయుల సుకృతంవల్ల అవతరించింది. ఇక మనకు సమస్తం కరతలామలకం.

4. ఇహ మానుషజన్మ సుదుర్లభతాం అవబుద్ధ్య జనేరపి సార్థకతామ్ ।

భవసాగరతారణ భవ్యతరిం భజతాదాదరతో హయశీర్షవిభుమ్ ॥

ఈ లోకంలో మానవజన్మ చాలా దుర్లభమని తెలిసి, ఆ జన్మయొక్క సార్థక్యాన్ని గ్రహించి, సంసార సముద్రాన్ని దాటడంలో తెప్పవంటివాడైన హయగ్రీవస్వామిని భక్తితో భజించండి.

5. భవదుద్ధరణాయ కృపాజలధిః హయశీర్ష ఏష మతిం హి దధౌ ।

అత ఏవ గురో రిహ సత్కృపయా హయశీర్ష ఏవ ఇహోవిరభూత్ ॥

కృపాసముద్రుడైన హయగ్రీవుడు మిమ్ములను ఉద్ధరించడంకోసం నిశ్చయించు కొన్నాడు కదా! అందువల్లనే ఆ హయగ్రీవ స్వామి ఆచార్యసత్కృపకారణంగా ఇక్కడ ఈ లోకంలో ఆవిర్భవించాడు.

శ్రీమాన్ తె.కం. రంగరామానుజాచార్య స్వామి ప్రణీతమైన లక్ష్మీహయగ్రీవ స్తుతీభాతమ్

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ పెద్దజీయరు స్వామివారికి కుడిభుజంగా, కులపతిగా ప్రసిద్ధులైన శ్రీమాన్ తె.కం. గోపాలాచార్యస్వామివారి కుమారులు రంగరామానుజాచార్య స్వామి వారు. వీరి ఈ స్తుతిని తమ ఆరాధ్య దైవమైన హయగ్రీవస్వామి విషయంలో రచించారు.

1. కౌసల్యా సుప్రజారామ! । పూర్వా సన్ధ్యా ప్రవర్తతే ॥
ఉత్తిష్ఠ నరశార్దూల! । కర్తవ్యం దైవ మాహ్నికమ్ ॥

కౌసల్యానందనుడవైన రామా! తూర్పున తెల్లవారుచున్నది. ఓ పురుష శ్రేష్ఠుడా! దైవ కార్యనిర్వహణార్థమై నిదుర లేమ్ము (రామాయణములోనిదైన ఈ శ్లోకమును కవులు - ప్రతి సుప్రభాతమునకు మొదటగా కూర్చుండం పరిపాటి. భగవానునకు మొట్టమొదట (రామావతారములో విశ్వామిత్రునిచే) పాడబడిన సుప్రభాతము ఇదే కాదా !)

2. ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ వాగీశ! ఉత్తిష్ఠ తురగానన ।
ఉత్తిష్ఠ రమయా స్వామిన్! మద్భుద్ధిం విశదాం కురు ॥

ఓ స్వామీ! వాక్కులను శాసించువాడా! అశ్వముఖము కలవాడా! లక్ష్మీదేవితో కలిసి లేచి, నా బుద్ధిని వికసింపజేయుము.

3. మాత ర్హయాననకృపాపయసాం ప్రదాత్రి!
సూరీంద్రసంస్తుతపదే! కరుణాంబురాశే! ।
వాచాం విదూరమహిమాస్పద చారుశీలే!
వాగీశభవ్యదయితే! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ఓ తల్లీ! హయగ్రీవుని యొక్క కృపామృతమును ప్రసాదించుదానా ! పండిత శ్రేష్ఠులచే స్తుతించబడిన పాదములు కలదానా! కరుణకు సముద్రము వంటిదానా! మాటలకు అందనటువంటి మహిమాన్వితమైన స్వభావము కలదానా! వాగీశుని ప్రియురాలా! ఓ లక్ష్మీ నీకు సుప్రభాతము.

4. తవ సుప్రభాత మధునా దయానిధే!
వరకింకిణీధ్వనిత వేదసుస్వరే! ।
అమరాంగనామధురగాన బోధితే!
దరహాసభాసి! తురగాననప్రియే! ॥

హయగ్రీవునకు ప్రియురాలా! సకల దయలకు స్థానమైనదానా! శ్రేష్ఠమైన మువ్వల సవ్వడిచే ధ్వనింపచేయబడిన చక్కని వేదఘోష కలదానా! దేవతా స్త్రీల యొక్క మధురమైన పాటల చేత మేల్కొల్పబడినదానా! చిరునవ్వుతో ప్రకాశించుదానా! నీకు సుప్రభాతము.

5. కప్యాసశబ్దవివృతిం యతిరాడ్విధాయ
శ్రీ భాష్యకారబిరుదం భవదీయమూర్తిమ్ ।
వాణ్యా అవాప్య భవదర్శనలాలసోఽ సౌ
లక్ష్మీ హయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

భగవద్రామానుజులు 'కప్యాసశృతి' ని వివరించి, 'శ్రీ భాష్యకారులు' అను బిరుదును, నీ (హయగ్రీవుని) విగ్రహమును శారదాదేవి నుండి పొంది, నీ సేవాసక్తులై నిలచియున్నారు. అట్టి స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు. (ఛాందోగ్యోపనిషత్తులోని "యథా కప్యాసం పుండరీక మేవమక్షిణీ" అను వాక్యమునకు - లోతైన నీటిలో పుట్టి, బలమైన కాడపై నిలచి, అప్పుడే ఉదయించు సూర్యకిరణముల స్పర్శచే వికసించిన పద్మమునందలి రేకులవలె విశాలమైన నేత్రములు కలవాడు పరమాత్మ- అని భగవద్రామానుజులు వివరించిరి)

6. వేదేషు రాక్షసహృతేషు విమూఢబుద్ధిః
ప్రత్యర్థితేషు దయయా భవతా హి ధాతా ।
ప్రాజ్ఞో నివేదయతి దేవ! కృతజ్ఞతాం స్వాం
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ఓ లక్ష్మీ హయాననా! రాక్షసులచేత వేదములు అపహరింపబడినపుడు జ్ఞానహీనుడైన బ్రహ్మ దయామూర్తివైన నీ చేత ఆవేదములు తిరిగి పొంది ప్రాజ్ఞుడై తన కృతజ్ఞతను నీకు నివేదించుచున్నాడు. అట్టి స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

7. ఆరాధితా సతతమేవ బుధైశ్చ వాణీ
పాండిత్య సత్కవనభాషణశక్తియుక్తిః ।
తేషాం ప్రకల్పయితు మాశ్రయతే భవంతం
లక్ష్మీ హయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ఎల్లప్పుడు పండితులచే ఆరాధించబడే సరస్వతి - వారికి పాండిత్యమునకు, మంచి కవిత్వమునకు, భాషణమునకు తగిన శక్తియుక్తులను కలుగజేయుటకై నిన్ను ప్రార్థించుచున్నది. అట్టి స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

8. వాస్తోష్ఠతి ర్దితిసుతై రపహస్యమానాం
త్రాతుం ధియా మహితయా సురరాజ్యలక్ష్మీమ్ ।
త్వాం సేవతే సమధిగంతు మహీనబుద్ధిం
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

రాక్షసులచేత దేవతలయొక్క సంపదలు అపహరింపబడినపుడు బృహస్పతి ఆ సంపదలను రక్షించుటకు మహిమాన్విత ప్రతిభతో ప్రజ్ఞామూర్తివైన నిన్ను సేవించుచున్నాడు. అట్టి స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

9. ఇంద్రాగ్నికాలనికషాత్మజ పాశివాయు-
యక్షాధిరాజగిరిశా స్తవ దాసభూతాః ।
శక్త్యా తవైవ హి దిశః ప్రభవంతి పాతుం
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ఇంద్రుడు, అగ్ని, యముడు, నైఋతి, వరుణుడు, వాయువు, కుబేరుడు, శివుడు ఇట్టి నీ దాస భూతులైన అష్టదిక్పాలకులు నీ శక్తితోటే ఆ దిశలను పరిపాలించుటకు సమర్థులగుచున్నారు. అట్టి స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

10. ప్రాచీం దిశం భజతి భాస్కర ఏష రక్తః
గాఢం తమో విగత మావికసంతి సద్యః ।
పూజాసుమాని మధుమంతి తవార్చనాయ
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

తూర్పు దిక్కున భాస్కరుడు ఉదయించినాడు. గాఢాంధకారము తొలగినది. తేనెలూరు పూజా సుమములు నీ పూజకై చక్కగా ప్రపుల్లములగుచున్నవి. ఓ హయానన స్వామీ! నిదురలేమ్ము.

11. పద్మోదరే మృదుల శీతలడోలికాయాం
నిద్రాసుఖం సమసుభూయ నితాంతత్పస్తమ్ ।
ఏతన్మరాళమిథునం విధునోతి పక్షౌ
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

మృదువైన, చల్లని పద్మ గర్భమును ఊయలలో హాయిగా నిద్రా సుఖము ననుభవించిన ఈ హంసల జంట తమ రెక్కలను రెపరెప లాడించుచున్నవి. ఓ లక్ష్మీ హయానన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

12. తేజో జహోతి విధు రుత్పలతారకాభిః
సూర్యోఽంబరం సమధిగచ్ఛతి బాల ఏషః ।
ఆవాతి మందపవనః క్రముకీవనాంతాత్
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్.

చంద్రుడు ఉత్పలములలో, తారలలో తన కాంతిని విడచి కనుమరుగైనాడు. లేత సూర్యుడు గగనతలమున తోచినాడు. పోకచెట్ల వనమునుండి చల్లని గాలి వీచుచున్నది. ఓ హయానన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

13. ఆదాయ దర్పణమిమం కపిలాం చ ధేనుం
మత్తం గజం వృషభరాజ మపాం చ కుంభమ్ ।
త్వాం సేవితం ధృతధియః మునయశ్చ దేవాః
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్.

యోగి గణములు, దేవతాగణములు - అద్దమును, నల్లని గోవును, మదగజమును, వృషభరాజమును, పూర్ణ కుంభమును తీసుకొని వచ్చి నిన్ను సేవించుటకు ఆరాటపడుచున్నారు. ఓ హయానన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

14. ఆపూరయంతి మురలీ ర్మృదుగోపబాలాః
గాయంతి పుష్పమధుపానవిమత్త భృంగాః ।
అర్హ్యేణ భాస్కరమమీ ప్రణమంతి విప్రాః
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

గోపబాలురు తమ వేణువులను మధురంగా పూరించుచున్నారు. పుష్పముల యందలి తేనెను త్రాగి, మత్తెక్కిన తుమ్మెదలు సుస్వరముతో పాడుచున్నవి. బ్రాహ్మణులు అర్ఘ్యముతో సూర్యభగవానునికి నమస్కరించుచున్నారు (అర్ఘ్యప్రదానము చేయుచున్నారు). ఓ లక్ష్మీహయానన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

15. వేదాపహార్యసురభంజక! మత్స్వరూప!
మంథాద్రిభారవహ! కూర్మ! మహా వరాహ!
శ్రీ మన్మసింహ! బలిభంజక! వామనాఖ్య!
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్.

వేదములను అపహరించిన రాక్షసులను సంహరించుటకై మత్స్యవతారమును ఎత్తినవాడా! క్షీర సాగర మధన సమయంలో కూర్మావతారమెత్తి, మంథర పర్వతమును

వహించినవాడా! (భూమిని ఉద్ధరించుటకై) వరాహోవతారమును ఎత్తినవాడా! (ప్రహ్లాద రక్షణార్థమై) నృసింహోవతారమును ఎత్తినవాడా! వామనావతారమును ఎత్తి బలిచక్రవర్తిని నిగ్రహించినవాడా! ఓ స్వామీ! నిదురలెమ్ము.

16. భూభారభూతకున్మపాంతక! భార్గవాఖ్య!
స్వామిన్! దశాననవిలుంతన! సౌమ్యరూప! ।
శేషాంశభూత! బలరామ! వినీలవాస!
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

భూభారకారకులైన దుష్టరాజులను అంతమొనరించిన పరశురామా! రావణాంతక! సౌమ్యరూపా! ఆదిశేషుని అంశచే జన్మించి, నల్లని వస్త్రములను ధరించిన ఓ బలరామా! లక్ష్మీ హయవదన స్వామీ! నీకు సుప్రభాతము.

17. గీతోపదేశవిమలీకృత పార్థచేతః !
ధర్మాపదేశ మృదుతాఖిలధూర్జబుధే! ।
కల్పక్షయే ఖలవినాశక! కల్కిరూప!
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ఓ లక్ష్మీహయవదన స్వామీ! గీతను ఉపదేశించి అర్జునుని యొక్క మనస్సును తేట పరచితివి. ధర్మమును మరుగుపరచి దుష్ట బుద్ధులను నశింపజేసినవాడా! కల్పాంతమందు దుష్టనాశనమొనరించే కల్భవతారా! నీకు మేలుకొలుపు.

18. వాగీశ! వాక్త్రద! తమోహర! జాడ్యనాశ!
సారస్వతప్రద! జపప్రియ! వేదవేద్య! ।
అజ్ఞాననాశక! విధీంద్రసమర్చితాంఘ్రే!
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

వాగధిష్ఠాన దేవతా! జ్ఞానప్రదాతా! (అజ్ఞానమనే) చీకట్లను పోగొట్టువాడా! బుద్ధి మాంద్యమును నశింపజేయువాడా! లౌకిక వైదిక శాస్త్రములను ప్రసాదించినవాడా! జపప్రియ! వేదములచే తెలియబడువాడా! అజ్ఞానమును నశింపజేయువాడా! బ్రహ్మాండ్రాదులచేత పూజింపబడిన పాదములు కలవాడా! లక్ష్మీ హయవదన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

19. గోవింద! కేశవ! నిరీశ! శరణ్య! విష్ణో!
లోకత్రయేశ! పర! పారగ! శాంత! దాంత! ।

శ్రేయఃప్రదాచ్యుత! విధిస్తుత! నిత్యతృప్త!
లక్ష్మీ హయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

దేవతల యొక్క స్తుతిరూపమైన వాక్కులకు పాత్రమైనవాడా! కేశి అనే రాక్షసుని సంహరించినవాడా! వేరు నియామకుడెవడూ లేనివాడా! రక్షకుడా! అంతటా వ్యాపించినవాడా! ముల్లోకములను నియమించువాడా! ఉత్కృష్టుడా! సంసార సాగరాన్ని దాటించువాడా! బహిరింద్రియములను, అంతరింద్రియమును నిగ్రహించువాడా! సమస్త సంపదలనిచ్చువాడా! ఆశ్రయించినవారిని విడువనివాడా! బ్రహ్మచే స్తుతింపబడువాడా! నిత్యతృప్తుడా! స్వామీ! నిదురలెమ్ము.

20. పూర్ణేందుసౌమ్య! శివ! శాంతిద! హంస! యోగిన్!
వేదాంతపారగ! పురాణ! శరణ్య! జీవ! ।
జాడ్యాపహారి! నిరుపద్రవ! సర్వసాక్షిన్!
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

నిండుచంద్రునివలె సౌమ్యుడవు, మంగళకరుడవు, శాంతిప్రదుడవు, పరమహంసవు, యోగీశ్వరుడవు, ఉపనిషత్తులకు కూడా అందని వైభవము కలవాడవు. ఆది దేవుడవు, రక్షకుడవు, భాగవతులను ఆత్మవినాశము నొందకుండునట్లు ప్రాకృత దుఃఖములనుండి తప్పించి, నీ సేవా భాగ్యము కలిగించి జీవింపజేయువాడవు, బుద్ధిమాంద్యమును పోగొట్టువాడవు, ఉపద్రవములను తొలగించువాడవు, జగత్తునంతటికీ సాక్షిభూతుడవు. స్వామీ! అట్టి నీకు నా మేలుకొలుపు.

21. ధర్మో యదా ఖలజనాల్లభతే సృ నాశం
సంవర్ధతేఽధికమధర్మ అనాహతాత్మా ।
సంకల్ప్య మామిహ సృజామి న సంశయోఽస్మీ
త్యుక్తం త్వయా ఖలు విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ధర్మమునకు దుష్టులచే ముప్పు వాటిల్లినప్పుడు, అధర్మము యధేచ్ఛగా విజృంభించినపుడు, నేను నా సంకల్పముతో వచ్చి అవతరింతును. ఇందు సందేహము లేదు - అని తెలిపిన స్వామీ! నీకు సుప్రభాతము.

22. త్రాణాయ సాధు వితతేర్మమ దర్శనేన
దుష్కర్మచారనిరతాన్ వినిహంతు మాశు ।
సంస్థాపనార్థమపి ధర్మతతే ర్భవామీ
త్యుక్తం త్వయా ఖలు విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

నా దర్శనముతో సాధువులను రక్షించుట కొరకు, అసాధువులను సంహరించుట కొరకు, ధర్మమును (నా పర్యంతము) సంస్థాపించుట కొరకు అవతరింతును- అని చెప్పిన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

23. సంశుద్ధధీ ధ్వనవిభాపరిపూర్ణదేహ!
విజ్ఞానదానవిధయే దృఢబద్ధదీక్ష! ।
కారుణ్యపూర్ణ! జయ! దేహభృతాం శరణ్య!
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

పరిశుద్ధమైన జ్ఞానమే రూపు దాల్చినవాడా! జ్ఞానము నొసగుటలో దీక్ష బూనినవాడా! కరుణార్ద్రహృదయుడా! జయశీలీ! శరీరధారులందరికీ రక్షకుడా ఓ లక్ష్మీ హయవదన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

24. శీతా స్వదీయకరుణాప్రభవాః కటాక్షాః
వాణీం దిశంతు పురుషశ్రవణేంద్రియాణామ్ ।
అప్యాయనీ మమృతకల్పరుచిం సదా మే
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ప్రాణికోటి చెవులకు ఇంపుగా, అమృతము వలె భోగ్యముగా నుండు వాక్కును నీ చల్లని కరుణాకటాక్షములు నా కొసంగుగాక! విభో! లక్ష్మీ హయవదన స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

25. వేదా స్వదీయమహిమాన మపౌరుషేయాః
నాద్యాపి నూన మధిగంతు మమీ సమర్థాః ।
త్వామల్పయా స్తుతిపరో న బిభేమి వాచా
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

అపౌరుషేయములైన వేదములు కూడా నీకు మహిమను నేటికినీ తెలుసుకొన జాలకున్నవి. అటువంటి నిన్ను నా అల్పవాక్కులతో స్తుతించుటకు నేనేమియు భయపడుటలేదు. (అందుకు నీ అనుగ్రహమే కారణం) స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

26. లక్ష్మ్యా వసన్ మమ హృదంతరపుండరీకే
అభాసనీతిబహులై రవికంపనీయమ్ ।
శంకాకలంకరహితం వద తే స్వరూపం
లక్ష్మీహయానన! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

నా హృదయ పద్మములో లక్ష్మీ సహితుడవై నిశ్చలముగా వసించుచు, స్వచ్ఛమైన, దోషరహితమైన నీ స్వరూపమును నాకు ప్రసాదించుము. స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

27. ఏకేన శంఖ మపరేణ కరేణ చక్రం
వ్యాఖ్యానచిహ్నా మితరేణ పరేణ పుస్తమ్ ।
ధృత్వా శ్రియా సహ వసన్ సితపుండరీకే
మాం రక్ష జ్ఞానద! విభో! తవ సుప్రభాతమ్ ॥

ఒక చేతినందు శంఖము, మఱొక చేతిలో చక్రము, ఇంకొక చేతియందు ఉపదేశముద్రను, మఱొక చేతియందు పుస్తకమును ధరించి, లక్ష్మీదేవితో కూడి తెల్లనైన పద్మమునందు వేంచేసి నన్ను రక్షింపుము. (భక్తిగా పరిణమించు) జ్ఞానము నొసగు ఓ స్వామీ! నీకు మేలుకొలుపు.

28. ఇత్థం హయానన విభో రిహ సుప్రభాతమ్
లక్ష్మ్యా యుతస్య సితపద్మనివిష్టమూర్తేః ।
యే మానవాః పఠితు మాదరపూర్ణచిత్తాః
తే ప్రాప్నువంతి కవితాం చ వచోవిలాసమ్ ॥

ఈ రీతిగా లక్ష్మితో కూడి తెల్లని పద్మమునందు వేంచేసియున్న శ్రీ హయగ్రీవుని యొక్క ఈ సుప్రభాతమును ఏ మానవులు ఆదరముతో చదువుదురో వారు కవితాశక్తిని, వాక్పాత్యమును పొందగలరు.

లక్ష్మీహయవదనార్పణమస్తు.

అనుబంధం

(సుమారు నూరు సంవత్సరాల క్రితం మైసూరులో పరకాలమతం ద్వారా ముద్రింపబడిన ఈ వ్యాఖ్యానం ఇప్పుడు దుర్లభం. అందువల్ల మళ్ళీ సహృదయ పాఠకానందం కోసం ముద్రింపబడుతున్నది. దీని కర్త ఎవరో తెలుపబడలేదు.)

శ్రీహయగ్రీవస్తోత్రమ్ - సంస్కృత వ్యాఖ్యానమ్.

శ్రీమాన్ వేంకటనాథార్యః కవితార్కికకేసరీ!
వేదాంతాచార్యవర్యో మే సన్నిధింతాం సదా హృది॥
స్వతఃసిద్ధం శుద్ధస్ఫటికమణిభూభృతృతిభటం
సుధాసద్భీచీభిః ద్యుతిభిరపతాపతిభువనమ్ ।
అనంతైః త్రయ్యంతైరనువిదితహేషాహలహలం
హతాశేషావద్యం హయవదన మీడీమహి వహః ॥

1

వ్యాఖ్యానమ్

ఇందిరామందిరోరస్మ మిందాదిసురవందితమ్ -
వందారుబృందమందారం వందే గోవిందబాలకమ్ ॥౧॥
కందర్పసంవరాకారం బృందావనవిభూషణమ్ ।
అనందకందజం నందనందనం వందిషీమహి ॥
ప్రణిపత్య గురూత్తంసం శ్రీమద్వేదాంతదేశికమ్ ।
హయగ్రీవస్తవవ్యాఖ్యానం కుర్వేహం తత్రసాదతః ॥

ఇహ ఖలు శ్రీమాన్ వేదాంతదేశికః, సమ్యగుపాసనవిశేషవశీకృత హృదయ పుండరీకమధ్యమండనాయిత తాండవప్రచండతురంగముఖ మార్తాండమండలః, సకల పండితనికురుంబముక్తాతపత్రితకీర్తిమండలః, సర్వతంత్రస్వతంత్రః, కవితార్కికకేసరీ, పరమకారుణికః, భగవత్పూజగుణగణానుసంధానేన అనాదిసంసార సజ్జితదౌష్కర్య పాశబందీకృత ప్రాణిబృన్దం సంతితారయిషుః, శ్రీహయగ్రీవ మభిష్టోతుం ప్రతిజానీతే (స్వత) ఇతి. స్వతస్సిద్ధమ్ - స్వప్రకాశమ్, నను సిద్ధశబ్దస్య భావార్థవిహిత కృతృత్యయాంతత్వే స్వత ఇతి పంచమ్యర్థభూతహేత్వర్థవిహిత తసిల్ ప్రత్యయస్యానన్వయః స్వాత్ - సిద్ధశబ్దస్య ప్రకాశమాత్రార్థకత్వేన, స్వశబ్దస్యాపి 'ప్రకాశార్థకత్వేన తసిః పంచమ్యర్థహేత్వర్థకత్వేన చ ప్రకాశాధీనప్రకాశార్థలాభాత్, ప్రకృతే ప్రకాశస్య నిత్యత్వేన స్వాత్మానం ప్రతి స్వస్య హేతుత్వాసంభవేన చ తదసంభవాత్, కర్తృత్వవిహిత కృతకృతృత్యయాంతత్వే పూర్వోక్తరీత్యా

స్వాధీనప్రకాశవత్త్వమర్థ స్వాత్. తథా చ స్వస్యేవ స్వప్రకాశస్యాపి నిత్యత్వేన పూర్వోక్త దూషణగ్రాసాదితి చేత్, మైవమ్. ఉభయధాఽపి దోషాభావాత్. తథాహి. అద్యపక్షే - ప్రకాశస్య స్వాధీనత్వే తాత్పర్యాభావాత్. అన్యానధీనత్వే తాత్పర్యాత్, ద్వితీయపక్షే - స్వాధీనప్రకాశవత్త్వే తాత్పర్యాభావాత్, అన్యానధీనప్రకాశవత్త్వే తాత్పర్యాత్, ఉభయధాపి మణిప్రకాశమణ్యాదివ్యాప్తుత్తిసిద్ధేః. స్వతః - స్వస్మాత్, సిద్ధం - సిద్ధిః - జ్ఞానం, ప్రకాశ స్వరూపం; సిద్ధం జ్ఞాతం ప్రకాశితం వా; స్వాధీనప్రకాశాభిన్నం అన్యాధీన ప్రకాశరహితం వేత్త్యర్థః. సార్వవిభక్తికతసిల్ ప్రత్యయాంతత్వే తు ప్రథమార్థవర్ణనసంభవేన స్వయంప్రకాశార్థలాభాన్న కోఽపి దోషగంధః. యద్వా - స్వతః - స్వస్మాత్, సిద్ధమ్ - ఉత్పన్నం, కారణాంతరాపాదితోత్పత్తిశూన్యమిత్యర్థః. నిత్యమితి యావత్. అథవా, నిత్యత్వం నాన్యాధీనమిత్యాహ - (స్వత) ఇతి. అనేన నిత్యముక్త దివ్యావృత్తిః, తేషాం స్వరూపస్వభావస్థితిప్రవృత్తీనాం భగవదాయత్తత్వాత్. నను నిత్యముక్తస్వరూప స్వభావాదీనామపి నిత్యత్వాత్కథం భగదాయత్తత్వమితి చేన్న, నిత్యానామపి తద్యత్తిరేకప్రసంజితవృత్తిరేకప్రతియోగిత్వరూప భగవదాయత్తత్వసమ్భవాత్. తథా చ శ్రుతిః - “కో హ్యేవాన్యాత్మః ప్రాణ్యాత్, యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్” ఇతి - పరమాణుగతపారిమాండల్యస్య నిత్యత్వేన ప్రాశస్త్యాధీనావస్థాయా న్యాయవిద్భిరంగీకారాచ్చ. నను సిద్ధశబ్దస్య నిత్యపర్యాయత్వం కథమితి చేదుచ్యతే - “సిద్ధే శబ్దార్థసంబంధే” ఇత్యత్ర మహాభాష్యే సిద్ధశబ్దస్య నిత్యపర్యాయత్వేన వ్యాఖ్యానాత్. తథా హి. సిద్ధశబ్దస్య కః పదార్థః? నిత్యపర్యాయవాచీ సిద్ధశబ్దః కథం పునః జ్ఞాయతే? మత్కూటస్థేష్వవిచారిషు భావేషు వర్తతే తద్వచ్చ సిద్ధం. సిద్ధా పృథివీ, సిద్ధ మాకాశ మిత్యలం బహునా. (శుద్ధస్ఫటికమణిభూభృతృతిభటం) మితి. శుద్ధస్య - నిర్మలస్య, స్ఫటికమణిభూభృతః - స్ఫటికమయపర్వతస్య, ప్రతిభటం - తతోఽప్యతిశయిత కాంతిమత్వేన తం తిరస్కర్వంతమిత్యర్థః. సుధాసద్భీచీభిః - అమృతసహచరీభిః, ద్యుతిభిః - కాంతిభిః, (అపతాపత్రిభువనమ్) అపగతః తాపః - ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికాది సమస్తదుఃఖాత్మక స్తాపో యస్మిన్ తత్; త్రయాణాం భువనానాం సమాహార స్త్రిభువనం, పాత్రాదిత్వాన్న జీవ్. అపతాపం త్రిభువనం యస్య తథోక్తః; హయగ్రీవకాంతయ శృంగద్రమండలమధ్యవృత్తిసుధాసహితాన్నత్య స్త్రిలోకీసంతాపహరిణ్యో భవంతి. మండలస్థ స్సుధాంశోః “పుంసాం కర్మానలార్తానాం పాపినాం క్షేశశాంతయే, స్వదేతేందు స్సముద్రేణ హ్లాదయన్ గోగణేనవే” త్యాదివచనాత్. అనంతైః - నిరవధికైః, త్రయ్యంతైః - వేదాంతైః, (అనువిహితహేషాహలహలమ్), అనువిహితః - అనుసృతః, హేషా - హేషాభ్యో హలహలః, అశ్వధ్వనివిశేషో యస్య తథోక్తమ్. యథోక్తం భాగవతే ద్వితీయ స్కంధే బ్రహ్మనారదసంవాదే - “వాచో బభూవు రుశతి శ్వసతోఽస్య న స్త” ఇతి. “తస్య హ వా తస్య మహతో భూతస్య నిశ్చసిత

మేతద్యుగ్దేవ” ఇతి శ్రుతిః. (హతాశేషావద్యం) హతాని - పరిహృతాని, అశేషావద్యాని - నమస్తదోషాః, యేన తత్తథోక్తమ్. ఆశ్రితానామితి శేషః. యద్వా - ఆశ్రితాపరాధోపేక్షకత్వమత్ర వివక్షిమ్. “న స్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయే” త్యుక్తేః. హతాని- అత్యంతాసంశ్లిష్టాని, అశేషావద్యాని - సమస్తహయాని, యస్మిన్ తథోక్తమ్. నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాత్తత్ర దోషా న సంభవంతీతి భావః. తథా చ శ్రుతిః - “అపహతపాప్మా విరజో విమృత్య ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస సృత్యకామ సృత్యసంకల్ప” ఇతి. హయవదనం - హయస్య వదనమివ వదనం యస్య తథోక్తమ్, శాక పార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీ సమాసః. (మహా) ఇతి. పరం బ్రహ్మ జ్యోతిషా మపి జ్యోతిరయం పురుష స్వయంజ్యోతిః. “తేజ స్తేజస్వినామహా” మిత్యాద్యుక్తేః. ఈడీమహి - స్తువీమహి. (ఈడ- స్తుతౌ లడాత్మనేపదమ్) నిత్యత్వ- తేజస్వత్వ -సకలదోషావహారిత్వ- వేదప్రవక్తృత్వ- నిర్దోషత్వాదిగుణకం శ్రీహయగ్రీవం స్తుమ ఇత్యర్థః. స్వభావోక్తిరలంకారః. “స్వభావోక్తి రలంకారో యథావద్వస్తువర్ణన” మితిలక్షణాత్. అత్ర స్వాతంత్ర్యాభిమాన నివృత్తయే కర్తు రనుపాదానమ్.

ప్రాచీ సంధ్యా కాచిదంతర్నిశాయాః ప్రజ్ఞాదృష్టే రంజనశ్రీ రపూర్వా ।

వక్త్రీ వేదాన్ భాతు మే వాజివక్త్రా వాగీశాఖ్యా వాసుదేవస్య మూర్తిః 2

భగవంతం స్తోతుం తదావిర్భావప్రార్థనయా తమభిముఖీకరోతి. ప్రాచీతి. వాసుదేవస్య - “సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః, తత సృ వాసుదేవేతి విద్యద్భిః పరిపర్యత” ఇత్యాద్యుక్తస్య పరమాత్మనః, వాజివక్త్రా -హయవదనా, వాగీశాఖ్యా - వాగీశేతి ఆఖ్యా యస్యా తథోక్తా; వేదాన్ -ఋగ్యజుస్సామాధర్వణరూపాన్, వక్త్రీ - వ్యంజయంతీ, “ఋచ స్సామాని జజ్ఞిరే ఛందాంగిసి జజ్ఞిరే తస్మాత్” ఇతి, “ప్రవక్తా ఛండసాం వక్తా పంచరాత్రస్య య స్వయం” మిత్యాదివచనాత్. అత్ర “న లోకాయ నిష్కాఖలర్థతృణా” మితి షష్ఠీనిషేధః. అంతర్నిశాయాః - అజ్ఞాననిశీధిన్యాః, కాచిత్ - విలక్షణా సంధ్యా, ప్రాచీ సంధ్యా - విభాతసంధ్యా, అజ్ఞానాంధకార నివర్తనీతి యావత్. (ప్రజ్ఞాదృష్టేః) ప్రజ్ఞా - తత్త్వహితపురుషార్థవిషయినీ ధీః, సైవ, దృష్టిః - ఈక్షణం, తస్యాః, అపూర్వా - ప్రసిద్ధా విలక్షణా, అంజనశ్రీః - అంజనసంపన్నాః, తనుః మే, భాతు - స్ఫురతు, భా -దీప్తో లోట్. తాదృశమూర్తిసాక్షాత్కారే స్వస్యాప్యజ్ఞాననివృత్తిపూర్వక జ్ఞానవృద్ధిర్భూయాదిత్యాశయః. రూపకాలంకారః. “ఆరోఽప్యవిషయస్య స్వాదతిరోహితరూపిణః, ఉపరంజిత మారోఽప్యమాణం తదూప్రకం మత” మితి లక్షణాత్.

జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।

ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవ ముపాస్మహే ॥

3

పూర్వస్మిన్ శ్లోకే హయముఖసన్నిధానం ప్రార్థితమ్. ఇదానీం సన్నిహితం భగవంతం ముపాస్మహ ఇత్యాహ (జ్ఞానానందేతి). జ్ఞానానందమయమ్ - జ్ఞానానందప్రపంచమ్. “తత్ ప్రకృతవచనే మయ” డితి ప్రాచుర్యార్థే మయట్. యద్వా - జ్ఞానానందమయం - జ్ఞానానందస్వరూపం, “స్వాద్ధే మయట్, ప్రాణమయ ఇత్యాదివత్. “సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ, కో హ్యేవాన్యాత్మః ప్రాణ్యాత్ యదేష అకాశ ఆనందో న స్యా” దిత్యుక్తేః. (నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్) నిర్మలః- జాఙ్మల్యమానః, స్ఫటికః - స్ఫటికమణిః, తస్యాకృతిరివాకృతి ర్యస్య తం; సర్వవిద్యానాం - సకలకలానామ్, ఆధారం - నిలయం, “ఛందోమయో మఖమయోఽఖిలదేవతాత్మే” త్యుక్తేః. హయగ్రీవం దేవ ముపాస్మహే - ధ్యాయామః, “ఆస- ఉపవేశనే”.

విశుద్ధవిజ్ఞాన ఘనస్వరూపం విజ్ఞానవిశ్రాణనబద్ధదీక్షమ్ ।

దయానిధిం దేహభృతాం శరణ్యం దేవం హయగ్రీవ మహం ప్రపద్యే ॥ 4

గురులఘూపాయభూతయో ర్భక్తిప్రపత్తో ర్మద్యే ప్రచరామీత్యాహ (విశుద్ధ) మితి. అహం - దాసభూతః, దయాయాః నిధిం - అక్షయస్థానం, తమ్, అత ఏవ దేహభృతాం - ప్రాణినాం, శరణ్యం - రక్షకం, (విశుద్ధవిజ్ఞానఘనస్వరూపం) విశుద్ధేన - నిర్మలేన, విజ్ఞానేన, ఘనం - నిబిడం, అనర్భహిర్జ్ఞానమయమిత్యర్థః. యద్వా, విజ్ఞానరూపో ఘనః -పిండః, తద్రూపమిత్యర్థః. “విజ్ఞానఘన ఏవే”తి శ్రుతేః, స్వరూపం యస్య, తమ్. (విజ్ఞానవిశ్రాణనబద్ధదీక్షమ్) విజ్ఞానస్య - జ్ఞానయోగస్య, విశ్రాణనే - వితరణే, బద్ధా -దృతా, దీక్షా - సంకల్పః, యస్య తమ్. “తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి త” ఇత్యాదివచనాత్. హయగ్రీవం, ప్రపద్యే - శరణం యామి, “పద్ల్ -గతౌ” లడాత్మనేపదమ్. జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానప్రదస్య దయాళోః సర్వభూతశరణ్యస్య శరణాగతా అస్మత్సంరక్షణం కియదితి భావః.

సమాహార స్సామ్నాం ప్రతిపద మృచాం ధామ యజుషాం

లయః ప్రత్యూహానాం లహరివితతి ర్భేదజలధేః ।

కథాదృవ్యత్కౌతస్మకలహ కోలాహలభవం

హరత్వంతర్హంతం హయవదనహేషాహలహలః ॥

5

భగవతి హయాస్యే భక్తిప్రపత్తిరూపోపాయద్వయం విధాయ, సంప్రతి చికిర్షి తస్తోత్రపరిసమాప్తిప్రతిబంధకాజ్ఞానాంధకారనివృత్తిం సర్వవిఘ్నోపశమాద్ధయముఖ హేషారవసకాశాత్ స్వస్య ప్రార్థయతే (సమాహార) ఇతి. సామ్నాం - సామశాఖానాం, సమాహారః - సంఘాతః, తత్స్వరూపమితి యావత్. “ప్రణవోద్గీధవచన” ఇత్యుక్తేః. ఋక్పూర్ణానాం, ప్రతిపదం- తదర్థబోధకపర్యాయపదం, యజుషాం - తైత్తిరీయశాఖానాం,

ధామ - వాసస్థానం, ప్రత్యూహానాం - విద్యాప్రతిబంధకవిఘ్నానాం, లయః - ధ్వంసః, బోధజలధేః - జ్ఞానసాగరస్య, లహరివితతిః - తరంగపరంపరా, (హయవదన హేషాహలహలః) హయవదనస్య - హయగ్రీవస్య, హేషాఖ్యో హలహలః - అశ్వధ్వనిః, (కథాదృష్టతృప్తకలహకోలాహలభవమ్) కథాసు - వాదకథాసు, దృష్టంతః కౌతస్మతాః - కుతః కుత ఇతి వాదినః, స “కస్మాదిత్వాత్సః”, తేషాం, కలహకోలాహలేన - అయథార్థవాదకలహేన, భవః - జన్యః, అంతర్ద్వంద్వమ్, హరతు - నివర్తయతు, “హృజ్-హరణే”. హేషాహలహలస్య సమాహారాద్యభేదోక్త్యా భేదరూపకాలంకారః.

అపౌరుషేయై రపి వాక్రపంచై రద్యాపి తే భూతి మదృష్టపారామ్ ।

స్తువన్నహం ముగ్ధ ఇతి త్వయైవ కారుణ్యతో నాథ ! కటాక్షణీయః ॥ 6

సాక్షాత్పూతే భగవతి వివిధవిచిత్రానంతాశ్చర్యసనకసనందనాదిధ్యానాగోచర దివ్యస్వభావం దృష్ట్వాఽస్య భగవద్గుణానువర్ణనే ప్రయత్నః పరిహాసాన్నద ఇత్యభిప్రేత్యాహ (అపౌరుషేయై రితి). హే నాథ - హే హయగ్రీవ, అద్యాపి - ఇదానీ మపి, అపౌరుషేయైః - నిత్యైః, “అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభవే” త్యాద్యుక్తేః. వాక్రప్రపంచైరపి - వేదజాలైరపి, (అదృష్టపారామ్) అదృష్టం - ప్రతిపాదనావిషయీభూతం, పారమ్-అవధిః, యస్యా స్యా తథోక్తా. “యతో వాచో నివర్తంతే, అప్రాప్య మనసా సహే” తి శ్రుతేః. “నాంతోఽస్తి మ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతపే” త్యాది స్మృతేశ్చ. భూతిం - గుణాద్వైత్వర్యం, స్తువన్ - వర్ణయన్, అహం, ముగ్ధః - బాలః, కృత్యసాధ్యే యతమాన ఇతి యావత్; ఇతి - హేతోః, త్వయా, కారుణ్యత ఏవ - కృపావశాదేవ, న హ్యస్మదాదిషు కటాక్షణీమిత్యం కించిదస్తీతి భావః. కటాక్షణీయః - బాలేష్వకించిత్కర్వత్స్వపి పరమకారుణికస్య పితుః కరుణాకటాక్షః స్వాభావిక ఇతి భావః.

దాక్షిణ్యరమ్యా గిరిశస్య మూర్తి ర్దేవీ సరోజాసనధర్మపత్నీ ।

వ్యాసాదయోఽపి వ్యవదేశ్యవాచ స్ఫురంతి సర్వే తవ శక్తిలేఖైః ॥ 7

లోకే యే విద్యాదికాః తే సర్వేఽపి భవదీయశక్త్యంశైః స్ఫుశంతీత్యాహ (దాక్షిణ్యే) తి. హే నాథ - హే హయగ్రీవ, గిరిశస్య - రుద్రస్య, (దాక్షిణ్యరమ్యా) దాక్షిణ్యేన - సుఖప్రియవచనాదినా, రమ్యా - మనోహరా, యద్వా, దాక్షిణ్యేన - విద్యాప్రదానసామర్థ్యేన, రమ్యా - మనోజ్ఞా, మూర్తిః, సరోజాసనస్య - చతుర్ముఖస్య, ధర్మపత్నీ - సహధర్మచరీ, దేవీ - సరస్వతీ, వ్యవదేశ్యవాచః - ప్రసిద్ధగ్రంథకర్తారో వ్యాసాదయః, వ్యాసవాల్మీకిశుక పరాశరాదయోఽపి, సర్వే - పూర్వసముదితవ్యతిరిక్తాః, తవ శక్తిలేఖైః - విద్యాశక్త్యంశైః, స్ఫురంతి - భాంతి. “స తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం, నేమా విద్యుతో భాంతి

కుతోఽయమగ్నిః, తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ” తి శ్రుతేః. “యద్భద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవ” మితి స్మృతేశ్చ.

మందో భవిష్యన్నియతం విరించో వాచాం నిధే ! వంచితభాగధేయః ।

దైత్యాపనీతాం దయయైవ భూయోఽపి వ్యధ్యాపయిష్యో నిగమాన్నచేత్త్వమ్ ॥ 8

బ్రహ్మాదీనామపి ప్రమాదకాలే త్వమేవ గతి రిత్యాహ (మంద) ఇతి. హే వాచాం నిధే - వాగేశ, త్వం - భవాన్, (దైత్యాపనీతాన్) దైత్యేన - అసురేణ, అపనీతాన్ - అపహృతాన్, నిగమాన్ - వేదాన్, భూయోఽపి - పునరపి, దయయా - కారుణ్యేనైవ, నాధ్యాపయిష్యో యది, విరించః - బ్రహ్మ, వంచితభాగధేయః - ప్రతారితభాగ్యస్సన్, మందః - జడః, కార్యాకార్యవివేకశూన్యః; అభవిష్యత్. హేతుహేతుమతో ర్భుజ్. నియతం - ధ్రువమ్. “అపన్నానాం పరా గతి” రిత్తుక్తరీత్యా బ్రహ్మాదీనామప్యాపత్వాల్లే త్వమేవ గతి రితి భావః. అత్ర మధుకైటభాభ్యాం చతుర్ముఖం ప్రతార్య వేదా అపహృతాః, తతః ప్రబుద్ధేన బ్రహ్మణా భగవాన్ ప్రసాదితః మత్స్వరూపేణావతీర్య, తౌ హత్వా వేదాన్ సంగృహ్య ధాత్రే వ్యతరదితి పౌరాణికీ కథాఽనుసంధేయా.

వితర్కడోలాం వ్యవధూయ సత్త్వే బృహస్పతిం వర్తయసే యత స్త్వమ్ ।

తేనైవ దేవ ! త్రిదశేశ్వరాణా మస్పృష్టడోలాయిత మాధిరాజ్యమ్ ॥ 9

ఇంద్రాదీనామపి చాధికారస్య స్థిరీకరణం త్వదాయత్తమేవేత్యాహ (వితర్కే) తి. హే దేవ - హే హయగ్రీవ, యతః - యస్మాద్దేతోః, త్వం, బృహస్పతిం - ధిషణం, (వితర్కడోలాం) వితర్కైః - దురూహైః, డోలాం - చిత్తచంచలతామ్, రజస్తమఃకార్యభూతామ్; తాం, వ్యవధూయ - నివార్య, సత్త్వే - సత్త్వమార్గే, వర్తయసే - ప్రతిష్ఠాపయసే, తేనైవ - త్రిదశేశ్వరాణామ్ - ఇంద్రాదీనామ్, అధిపత్యమ్ - స్వర్గాధిపత్యమ్, (అస్పృష్టడోలాయితమ్) అస్పృష్టమ్ - అనధిగతం, డోలాయితం యేన తత్తథోక్తమ్, స్థిరమితి యావత్. అభూదితి శేషః. బృహస్పతిః తత్త్వదర్శితసన్మార్గనిష్ఠస్సన్ తేనైవ మార్గేణ ఇంద్రాదీన్ వర్తయతే అన్యథా అసురవంశైః సురవంశోఽపి అలబ్ధశ్రీరాజ్యకోశః క్షయం యాదిత్యాశయః; సంశయో హి హేయగుణః. “అజ్ఞశ్చా శ్రద్ధధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి, నాయం లోకోఽస్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః, యోగసన్న్యస్త కర్మాణం జ్ఞాన సంభిన్నసంశయమ్, ఆత్మవస్తం న కర్మాణి నిబద్ధన్తి ధనజ్ఞయ” ఇత్యాది భగవదుక్తే.

అగ్నౌ సమిధార్చిషి సప్తతనో రాతస్థివాన్ మస్త్రమయం శరీరమ్ ।

అఖణ్ణసారై ర్హవిషాం ప్రదానై రాప్యాయనం వ్యోమసదాం విధత్సే ॥ 10

ఇంద్రాద్రినాం హవిర్భాగప్రదానముఖేన తృప్తికరోఽపి భవానేవేత్యాహ(అగ్నా)వితి. హే దేవ - హే హయగ్రీవ, సప్తతన్వోః సంబంధిని, (సమిద్ధార్చిషి) సమిద్ధాని - ప్రజ్వలితాని, అర్చింషి - తేజాంసి, యస్య తస్మిన్నగ్నో మంత్రమయం - మంత్రాత్మకమ్, శరీరం - విగ్రహం, ఆతస్థివాన్ - సంప్రాప్నువన్ సన్. “అహం క్రతు రహం యజ్ఞ స్వధాహ మహ మౌషధమ్, మంత్రోఽహ మహమేవాజ్య మహ మగ్ని రహంహుత” మిత్యాద్యుక్తేః, (అఖండసారైః) అఖండాః - అవిచ్ఛిన్నాః, సారాః - మాధుర్యాదిరసాః, యేషు తైః హవిషాం - పురోదాశాదిహవిషాం, ప్రదానైః - వితరణైః, వ్యోమసదామ్ - ఇంద్రాదిదేవానామ్, ఆప్యాయనం - తృప్తిం, విధత్సే - విదధాసి, “దు - ధాఙ్గధారణపోషణయోః”. “అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చ”, సత్రే మమాన భగవాన్ హయశీర్ష ఏషః, సాక్షాత్సయజ్ఞపురుష స్తపనీయవర్ణః, ఛందోమయ స్సోఽఖిలదేవతాత్మా వాచో బభూవు రుశతీ శ్వసతోఽస్య నస్త” ఇత్యాదివచనాత్.

యన్మూల మీదృక్ప్రతిభాతి తత్త్వం యా మూల మామ్నాయమహాద్రుమాణామ్ ।

తత్త్వేన జానంతి విశుద్ధసత్త్వా స్తా మక్షరా మక్షరమాత్మకాం తే ॥ 11

ప్రపంచస్య మూలకారణమపి త్వమేవేత్యాహ (యన్మూలమితి). హే దేవ, (విశుద్ధసత్త్వాః) విశుద్ధం - నిర్మలం, సత్త్వం - సత్త్వగుణః, యేషాం తే తథోక్తాః; ఈదృక్ - దేవతిర్యజ్మనుష్యస్థావరాత్మనా అబాధితత్వేన ప్రమాణసిద్ధం, తత్త్వం - చతుర్వింశతిమహదాదితత్త్వం, (యన్మూలం) యత్ మూలం యస్య తథోక్తమ్; (అమ్నాయ మహాద్రుమాణామ్) అమ్నాయాః - వేదా ఏవ, మహాద్రుమాః - వృక్షాః, తేషాం, యా మూలం, తామ్, అక్షరాం - నిత్యామ్, అక్షరమాత్మకామ్ - అకారాద్యక్షరసమష్టిం, తే - త్వత్సంబంధినం, తత్త్వేన - యాధార్థ్యేన, జానంతి - విదంతి. “జ్ఞా - అవబోధనే. “వేదేన రూపే వ్యకరోత్పతా సతీ ప్రజాపతిః”, “వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః” ఇతి వేదస్య జగత్సృష్టిహేతుత్వాత్తన్మూలభూతాయా అక్షరమాత్మకాయా అపి త్వదధీన త్యాత్మాక్షాత్పరంపరయా వా కృత్స్నమపి ప్రపంచజాతం త్వత్త వివోత్పన్నమితి భావః. “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే”, “తద్దైక్షత, బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽస్యజత”, “యన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సప్రతిష్ఠాః”, “ఋచ స్సామాని జజ్ఞిరే ఛందాంగిని జజ్ఞిరే తస్మాత్”, “కార్యాణాం కారణం పూర్వ” మిత్యాద్యత్రాను సంధేయమ్.

అవ్యాకృతాద్వాక్యతవానసి త్వం నామాని రూపాణి చ యాని పూర్వమ్ ।

శంసంతి తేషాం చరమాం ప్రతిష్ఠాం వాగీశ్వర ! త్వాం త్వదుపజ్ఞవాచః ॥ 12

ఉత్పన్నప్రపంచస్య పర్యవసానస్థానమపి త్వమేవేత్యాహ (అవ్యాకృతాది)తి. హే వాగీశ్వర, త్వమ్, అవ్యాకృతాత్ - ప్రధానాత్, పూర్వం - ప్రథమం, యాని నామాని - వాచకాని, రూపాణి - పృథివ్యాదిసంస్థానాని చ, వ్యాకృతవాన్ - ప్రణీతవానసి, “ఇమా స్సిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ” తి శ్రుతేః. తేషాం - నామరూపాణాం, చరమాం ప్రతిష్ఠాం - పర్యవసానభూమిం, భవంతం, (త్వదుపజ్ఞ వాచః) త్వత్ - తవ, ఉపజ్ఞాని - త్వయా ఆదౌ దృష్టాని, “ఉపజ్ఞోఽపక్రమమ్ “తదాద్వా చిఖ్వాయా” మితి నపుంసకత్వమ్. తాని, వాచ శ్చ తథోక్తః, వేదా ఇత్యర్థః; శంసంతి - వదంతి, “శంసు - స్తుతౌ”. శరీరభూతానాం పృథివ్యానాం శరీరాయత్తస్థితిత్వాత్; నామ్నాం వాచకానాం ప్రకారద్వారా ప్రకారిపర్యంతవృత్తికత్వాదితి భావః. “యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాప శృరీరం యస్య తేజ శృరీరం యస్య వాయు శృరీరం యస్యాకాశ శృరీరం యస్యాక్షరం శరీర” మిత్యాదిశ్రుతేః; “వచసాం వాచ్యముత్తమ” మిత్యాది స్మృతేచ్ఛ.

ముగ్ధేష్టనిష్ఠుందవిలోభనీయాం మూర్తిం తవానందసుధాప్రసూతిమ్ ।

విపశ్చిత శ్చేతసి భావయంతో వేలా ముదారా మివ దుగ్ధసింధోః ॥ 13

యోగినో మోక్షరూపఫలావాప్తయే త్వామేవ చింతయంతీత్యాహ (ముగ్ధే) తి. హే వాగీశ్వర, తవ, (ఆనందసుధాప్రసూతిమ్) ఆనంద ఏవ, సుధా - అమృతం, తస్యాః ప్రసూతిర్జన్మ యస్యాస్తాం తథోక్తామ్; “రసో వై సః, రసంగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వా నందీ భవతి, ఏష హ్యేవానందయూతి” ఇతి శ్రుతేః. (ముగ్ధేందునిష్ఠుందవిలోభనీయామ్) ముగ్ధేందోః, నిష్ఠుందవత్ - ప్రవాహవత్, అభూతోపమా. విలోభనీయాం - స్పృహణీయాం, దుగ్ధసింధోః, ఉదారాం - శ్రేష్ఠాం, వేలామివ - సేతుమివ స్థితాం, మూర్తిం - విగ్రహం, విపశ్చితః - జ్ఞానినః, చేతసి - హృదయే, భావయంతి - పరిశీలయంతి, ఆనందసుధాకరత్వాదితర విషయాన్ పరిపృశ్య తత్రైవ రమంత ఇత్యర్థః. “మహాత్మాన స్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతిమాత్రితాః, భజంత్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాదిమవ్యయమ్, సతతం కీర్తయంతో మాం యతంతశ్చ దృఢవ్రతాః, నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసతే, తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియక్రియః”, “రమంతే యోగినోఽనంతే నిత్యానందే చిదాత్మనీ” త్యాదివచనాత్; తదుక్తం భగవతా - “అనన్యా శ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే, తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహ” మితి.

మనోగతం పశ్యతి య స్సదా త్వాం మనీషిణాం మానసరాజహంసమ్ ।

స్వయం పురోవాదవివాదభాజః కింకుర్వతే తస్య గిరో యధార్హమ్ ॥ 14

హయగ్రీవ ముపాసీనః పుమాన్ ప్రయత్నం వినైవ విద్యాం లభత ఇత్యాహ (మనోగత) మితి. (మానసరాజహంసం) మానసం - మన ఏవ మానసం, మానసాఖ్యసరః; తత్ర, రాజహంసం - రాజహంసవద్విహరణోత్సుకమిత్యర్థః; త్వాం మనీషిణాం మధ్యేయః - పుమాన్, సదా - సర్వదేశసర్వకాలసర్వావస్థాసు, “తస్మాత్సర్వేషు మామనుస్మర యుధ్య చ”, “యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చింత్యతే, సా హని స్తన్మహ చ్చిద్రం సా భ్రాంతి స్సా చ విక్రియే” త్యాద్యుక్తైః; మనోగతం - హృదయస్థం, పశ్యతి - సాక్షాత్కరోతి, మనసా చింతయతీత్యర్థః. తస్య - జనస్య, గిరః - వాచః, స్వయం - యత్నం వినైవ, (పురోవాద వివాదభాజః) పురోవాదే - ప్రాథమికోపస్థితౌ, వివాదం - అన్యోన్యకలహం, భాజః - భజంతః, అహమహమికయా ప్రథమం స్ఫురంత ఇత్యర్థః; తా సృత్య, యథార్హం - యథాయోగ్యం, కింకుర్వతే - కింకరత్వం భజంతే, “దుక్కుళ్ - కరణే”.

అపి క్షణార్థం కలయంతి యే త్వా మాప్లావయంతం విశదైర్మయాభైః ।

వాచాం ప్రవాహై రనివారితై స్తే మందాకినీం మందయితుం క్షమం తే ॥ 15

న కేవలం త్వాముపాసీనస్య విద్యాఫలమాత్రమపి త్వతివాచాలకత్వమపీత్యాహ (అపీ) తి. హే వాగీశ, విశదైః - స్వచ్ఛైః, మయాభైః - కిరణైః, ఆప్లావయంతం - హ్లాదయంతం, సేవకానితి శేషః. త్వాం, యే - భక్తాః, క్షణార్థమపి - సూక్ష్మకాలమపి, కలయంతి - ధ్యాయంతి, తే - భక్తాః, అనివారితైః - ప్రతివాదిభి ర్నిరోద్ధు మశక్త్యైః, వాచాం - గిరాం, ప్రవాహైః - పరంపరాభిః, మందాకినీం - గంగాం, మందయితుమ్ - అల్పవేగం కర్తుమ్, క్షమంతే - శక్నువంతి, తేషాం వాగ్వేగో గజ్ఞా ప్రవాహవేగాదవ్యతిశయిత స్సాదితి భావః.

స్వామిన్ ! భవద్వ్యోగసుధాభిషేకాద్వహంతి ధన్యాః పులకానుబంధమ్ ।

అలక్షితే కావపి నిరూఢమూల మంగేష్వివానందధు మంకురంతమ్ ॥ 16

ధన్యానామేవ త్వయి లాభ ఇత్యాహ (స్వామిన్ని) తి. హే స్వామిన్ - వాగీశ, (భవద్వ్యోగసుధాభిషేకాత్) భవతస్సంబంధీ యోగః - భక్తియోగః, స ఏవ సుధా, తయా, అభిషేకః - స్నేహం, తస్మాదిత్యర్థః; అలక్షితే - అదృష్టే, కావపి - క్వచిత్ప్రదేశేపి, “యోగీ యుంజీత సతత మాత్మానం రహసి స్థితః, ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీ రపరిగ్రహః, శు చౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసన మాత్మనః, నాత్యుచ్చిత్రం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తర” మిత్యాద్యుక్తైః; (నిరూఢమూలమ్) నిరూఢమ్ - దృఢతరమ్, మూలం యస్య తమ్; అంగేషు - అవయవేషు, అంకురంతమ్ - ఉద్యంతమ్, అనందధు మివ స్థితమ్ - ఆనంద మివ స్థితం, “స్వాదానంద ధు రానంద” ఇత్యమరః. పులకానుబంధం - రోమాంచం, ధన్యాః - భాగ్యవంతః, వహంతి - ప్రాప్నువంతి. “వహ - ప్రాపణే”. ఉపమాలంకారః.

స్వామిన్ ! ప్రతీచా హృదయేన ధన్యా స్త్వద్భావచంద్రోదయవర్ధమానమ్ ।

అమాంత మానందపయోధి మంతః పయోభి రక్షాం పరివాహయంతి ॥ 17

త్వాం చింతయన్ పరమానంద మనుభవతీత్యాహ (స్వామి) నితి. హే స్వామిన్ - హయగ్రీవ, ధన్యాః - భాగ్యవంతః, ప్రతీచా - “అభ్యాసయోగయుక్తేన చేతసా నాన్యగామినే” త్సుక్తరీత్యా అంతర్ముఖేన, హృదయేన - మనసా, త్వద్భావం చంద్రోదయః, తేన వర్ధమానం - జ్యంభమాణమ్, అత ఏవ, అంతర్బుధయే, అమాంతమ్ - అపర్యాప్తమ్, ఉద్వేలమితి యావత్; ఆనందపయోధిం - సుధాబ్ధిం, అక్షాం పయోభిః - ఆనందబాష్పైః, పరివాహయంతి - ప్రస్రవంతి.

స్వైరానుభావత్వదధీనభావా స్సంరభివీర్యాం త్వదనుగ్రహేణ ।

విపశ్చితో నాథ ! తరంతి మాయాం వైహారికీం మోహనపింఛికాం తే ॥ 18

భవద్యోగినః త్వత్కటాక్షేణైవ మాయాం తరంతీత్యాహ (స్వైరానుభావే) తి. హే నాథ - హే హయగ్రీవ, (స్వైరానుభావద్వదధీనభావాః) స్వైరానుభావస్య - స్వేచ్ఛావిహారస్య, త్వత్, తవ, అధీనం - వశంవదః, భావః - అభిప్రాయః యేషాం తే తథోక్తాః; విపశ్చితః - జ్ఞానినః, త్వదనుగ్రహేణ - త్వత్సంకల్పేన, సంరుద్ధవీర్యాం - నిరుద్ధశక్తిం, వైహారికీం - లీలోపకరణభూతాం, మోహనపింఛికాం - సకలలోకవ్యామోహనకరీం మయూరాది పింఛభూతామ్. లోకే ఇంద్రజాలికవిద్యావతాం వివిధవిచిత్రానంతాశ్చర్యకరకార్యజనన సమర్థః కశ్చన పింఛవిశేషః ప్రసిద్ధః. “మయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర” మిత్యాద్యుక్తైః; త్వదనుగ్రహేణ - త్వత్ప్రసాదేన, తరంతి - అతిక్రామంతి.

ప్రాప్సిర్మితానాం తపసాం విపాకా త్రప్త్యగ్రనిఃశ్రేయససంపదో మే ।

సమేధిషీరన్ తవ పాదపద్మే సంకల్పచింతామణయః ప్రణామాః ॥ 19

జన్మాంతరకృతతపశ్శాలినాం మాయాతరణే త్వత్పాదారవిందప్రణమనమేవ శరణ మిత్యాహ (ప్రాగి) తి. హే నాథ - హే హయగ్రీవ, (ప్రత్యగ్రనిఃశ్రేయససంపదః) ప్రత్యగ్రా - నూతనా, నిశ్రేయససంపత్ యేషు తథోక్తాః; (ప్రాప్సిర్మితానాం) ప్రాక్ - పూర్వజన్మని, నిర్మితానాం - కృతానాం, తపసాం, విపాకాః - పరిపాకభూతాః, (సంకల్పచింతామణయః) సంకల్పస్య - ఇచ్ఛాయాః, చింతామణయః, ప్రణామాః, తవ - భవతః, పాదపద్మే - పాదారవిందే, సమేధిషీరన్ - సమభివృద్ధా భూయాసురిత్యర్థః, “ఏధ-వృద్ధా”. “హరత్యఘం సంప్రతి హేతు రేవృత శ్శుభస్య పూర్వాచరితైః కృతం శుభైః, శరీరభాజాం భవదీయదర్శనం వ్యసక్తి కాలత్రితయేపి యోగ్యతా” మిత్యుక్తరీత్యా భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలేషు భవదీయ పాదారవిందసేవా యశస్కరీతి భావః.

విలుప్తమూర్ధస్యలిపిక్రమాణాం భూయాన్ ప్రసాదో మయి నాథ భూయాత్ ।

త్వదంఘ్రిరాజీవరజఃకణానాం సురేంద్రచూడాపదలాలితానామ్ ॥ 20

పూర్వస్మిన్ శ్లోకే ప్రణామాతివృద్ధిః ప్రార్థితా; ఇదానీం పాదారవింద ప్రణామానంతరం పాదరజసాం ప్రసాదః ప్రార్థితే (విలుప్తై)రితి. హే నాథ - హే హయగ్రీవ, (విలుప్తమూర్ధస్యలిపిక్రమాణాం) విలుప్తః - ప్రమృష్టః, మూర్ధస్యః - మూర్ధ్ని జాతః, (శరీరావయవాద్యత్) లిపీనామ్ - అక్షరాణాం, క్రమః - పట్టిః, యేషాం తే తథోక్తాః; “పరిసరవినతానాం మూర్ధ్ని దుర్వర్ణపక్షిం పరిణమయసి శౌరేః పాదుకే త్వం సువర్ణమ్” - “అయం దరిద్రో భవితేతి వైధసీం లిపిం లలాటేఽర్థిజనస్య జాగ్రత్రిమ్, మృషా న చక్రేఽల్పితకల్పపాదపః ప్రణీయ దారిద్ర్యదరిద్రతాం నశః” ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మణా తత్కర్మానుగుణ్యేన లిఖితాం దారిద్ర్యాదీనూచకలలాటలిపిం స్వయమతిశయప్రదానేనాన్యథా నయతీత్యర్థః; అత ఏవ, (సురేంద్రచూడాపదలాలితానామ్) సురేంద్రైః బ్రహ్మాదిభిః, చూడాపదైః - మౌళిభిః, లాలితానాం - శ్లాఘితానాం, త్వత్పాదారవిందప్రణతికాలే విరోభూషణత్వేన ఉద్యమానానామిత్యర్థః; (త్వదంఘ్రిరాజీవరజఃకణానామ్) త్వత్ - తవ, అంఘ్రిరాజీవస్య - పాదారవిందస్య, రజఃకణానాం - పరాగలేశానాం, భూయాన్ - మహాన్, ప్రసాదః - అనుగ్రహః, మయి, భూయాత్, “భూ - సత్తాయా” మాశిషి లిజ్.

పరిస్ఫురన్నాపురచిత్రభానుప్రకాశనిర్ధూత తమోఽనుషంగామ్ ।

పదద్వయాం తే పరిచిన్మహేఽంతః ప్రబోధరాజీవ విభాతసంధ్యామ్ ॥ 21

అజ్ఞానాంధకారనివర్తకం జ్ఞానోదయహేతుం త్వత్పాదారవిందం మనసా ధ్యాయామీత్యాహ (పరిస్ఫురన్ని) తి. హే నాథ - హే హయగ్రీవ, పరిస్ఫురన్నాపుర ఏవ చిత్రభానుః - సూర్యః, తస్య ప్రకాశేన - తేజసా, నిర్ధూతః - ప్రతిక్షిప్తః, తమోఽనుషంగామ్ - తమస్సంయోగః, యస్యా స్తాం, తథోక్తామ్; (ప్రబోధరాజీవవిభాతసంధ్యామ్) ప్రబోధః - జ్ఞానమేవ, రాజీవం - తస్య, విభాతసంధ్యాం - పూర్వసంధ్యాం, తే, పదద్వయాం - చరణయుగళమ్, అంతః - మనసి, పరిచిన్మహే - పరిశీలయామహే, “చిచ్ఛ - చయనే”.

త్వత్కింకరాలంకరణోచితానాం త్వయైవ కల్పాంతరపాలితానామ్ ।

మంజుప్రణాదం మణినూపురం తే మంజుషికాం వేదగిరాం ప్రతీమః ॥ 22

నూపుర మభివర్ణయతి (త్వత్కింకరే) తి. హే నాథ! (త్వత్కింకరాలంకరణోచితానామ్) త్వత్ - తవ, కింకరాణాం - భక్తానామ్, అలంకరణం - త్వత్పాదారవిందరూప శిరోభూషణమ్, తస్య, ఉచితానాం - ప్రతిపాదనయోగ్యానాం, యద్వా, త్వత్కింకరాణాం

- బ్రహ్మాదీనాం, అలంకరణే - అలంకారకరణే, ఉచితానాం - యోగ్యానామ్. అనేన విశేషణేన వేదగిరా మాభరణత్వాకారో వ్యజ్యతే; అత ఏవ నూపురమంజూషికాత్వేన రూపణం సంగచ్ఛతే. త్వయైవ - భవతైవ, కల్పాంతరపాలితానాం - రక్షితానాం, వేదగిరాం - వేదవాక్యానాం, (మంజుప్రణాదమ్) మంజు - మనోహరః, ప్రణాదః - శింజారవః, యతః మణినూపురపేటికాగర్భగతవేదక్యాని శింజారవత్వేన నిగద్యంత ఇతి భావః; మణినూపురం - మణిమయశింజీరం, మంజూషికాం - పేటికాం, ప్రతీమః - జానీమః, “ఇణ్ - గతౌ”. లోకే యథా ధనవాన్ పుత్రపౌత్రాదీనాం రక్షణార్థం సర్వాభరణజాతం సంగోప్య పేటికాం సంగృహ్ణతి తద్వదితిభావః.

సంచింతయామి ప్రతిభాదశాస్థాన్ సంధుక్షయంతం సమయప్రదీపాన్ ।

విజ్ఞానకల్పద్రుమపల్లవాభం వ్యాఖ్యానముద్రామధురం కరం తే ॥ 23

ఇతః పరం త్రిభిః శ్లోకైః పాణిపంకజ మభివర్ణయతి (సంచింతయామీ)తి. హే నాథ !, (ప్రతిభాదశాస్థాన్) ప్రతిభా - తాత్కాలికోపస్థితిః, సైవ, దశా - వర్తిః, తస్యాం వర్తమానాన్, సమయప్రదీపాన్ - వేదావిరుద్ధసిద్ధాంతప్రదీపాన్, సంధుక్షయంతం - అభివర్ణయంతం, వ్యాఖ్యానకాలే అవశ్యకప్రబోధముద్రయా అంగుళ్యా దీపవత్సకలసిద్ధాంత రహస్యార్థప్రకాశనేన సర్వే సిద్ధాంతా అభివృద్ధా భవంతీత్యర్థః. (విజ్ఞానకల్పద్రుమ పల్లవాభమ్) విజ్ఞానమయభగవచ్ఛరీరమేవ కల్పద్రుమః - కల్పతరుః, తస్య, పల్లవానాం - కింకరాయానామ్, అభేవాభా యస్య తమ్; (వ్యాఖ్యానముద్రామధురమ్) - వ్యాఖ్యాన ముద్రయా - బోధముద్రయా, మధురం - మనోహరం, కరం - పాణిం, సంచింతయామి - ధ్యాయామి. రూపకోపయో స్సంకరః.

చిత్రే కరోమి స్ఫురితాక్షమాలం సవ్యేతరం నాథ! కరం త్వదీయమ్ ।

జ్ఞానామృతోదంచనలంపటానాం లీలాఘటీయంత్ర మివాశ్రితానామ్ ॥ 24

(చిత్ర) ఇతి - హే నాథ!; త్వదీయం - భవదీయం, (స్ఫురితాక్షమాలమ్). స్ఫురితా - ప్రకాశమానా, అక్షమాలా - జపమాలా యస్య తమ్. (జ్ఞానామృతోదంచనలంపటానామ్) జ్ఞానామృతస్య, ఉదంచనే - ఉద్ధరణే, లంపటాః - అసక్తాః, ఆయాసవంత ఇతి యావత్; తేషాం, తథోక్తానా మాశ్రితానామ్, లీలాఘటీయంత్ర మివ స్థితమ్ - లీలాచరణార్థం నిర్మితో యో ఘటీయంత్రవిశేషః, తమివ స్థితమ్, సవ్యేతరం - దక్షిణమ్, చిత్రే - హృదయే, కరోమి - ప్రతిష్ఠాపయామి.

ప్రబోధసింధో రరుణైఃప్రకాశైః ప్రవాళసంఘాత మివోద్వహంతమ్ ।

విభావయే దేవ ! సపుస్తకం తే వామం కరం దక్షిణ మాశ్రితానామ్ ॥ 25

(ప్రబోధే)తి. హే దేవ - హయవదన, తే - తవ, ప్రబోధసింధోః - జ్ఞానసాగరస్య, అరుణైః - తామ్రైః, ప్రకాశైః - కాంతిభిః, ప్రవాళసంఘాతమ్ - విద్రుమసంఘమ్, ఉద్వహంత మివ స్థితమ్ - బిభ్రత మివ స్థితమ్, సపుస్తకమ్ - పుస్తకసహితమ్, ఆశ్రితానాం దక్షిణమ్ - విద్యాప్రదానసమర్థమ్, వామమపి దక్షిణ మితి విరోధః - తత్పురిహరః పూర్వోక్తరీత్యా. సవ్యం కరం, విభావయే - ధ్యాయామి.

తమాంసి భిత్వా విశదైః ప్రకాశై స్సంప్రీణయంతం విదుష శ్చకోరాన్ ।

నిశామయే త్వాం నవపుండరీకే శరద్ధనే చంద్రమివ స్ఫురంతమ్ ॥ 26

అవయవసౌందర్య మభివర్ణ్య, విగ్రహసౌందర్యమభివర్ణయతి (తమాంసి) తి. హే దేవ!, తమాంసి-అంతర్యామ్యంధకారాన్, విశదైః - స్వచ్ఛైః, ప్రకాశైః, భిత్వా - భిత్వా, విదుషశ్చకోరాన్ - పండితానేవ చకోరాఖ్యశకునివిశేషాన్, సంప్రీణయంతం - సంతోషయంతమ్, నవపుండరీకే - నూతనప్రపుల్లపద్మే, స్ఫురంతమ్, అత ఏవ శరద్ధనే- శరత్కాల మేఘే, స్ఫురంతం చంద్ర మివ స్థితం, త్వామ్, నిశామయే-సాక్షాత్కర్వే, ఉపమాలంకారః.

దిశంతు మే దేవ ! సదా త్వదీయా దయాతరంగానుచరాః కటాక్షాః ।

శ్రోత్రేషు పుంసా మమృతం క్షరంతీం సరస్వతీం సంశ్రితకామధేనుమ్ ॥ 27

భగవతో విద్యాం ప్రార్థయతే (దిశంత్సి)తి. హే దేవ, త్వదీయాః, దయాతరంగానుచరాః - కృపాకల్లోలసహచరాః, కటాక్షాః, పుంసాం శ్రోత్రేషు, అమృతమ్ - సుధామ్, క్షరంతీమ్ - స్రవంతీమ్, శ్రోత్రానందకరీమిత్యర్థః; సంశ్రితకామధేనుమ్ - ఆశ్రితానా మభీష్టదాయినీమ్, సర్వధేనుమివ స్థితాం, సరస్వతీమ్, సదా మే, దిశంతు - వితరంతు, దిశ - అతిసర్జనే.

విశేషవిత్పారిషదేషు నాథ ! విదగ్ధగోష్ఠీసమరాంగణేషు ।

జిగీషతో మే కవితార్కికేంద్రాన్ జిహ్వగ్రసింహాసన మభ్యుపేయాః ॥ 28

కుమతివాదభంజనార్థం వాదకాకాలేషు భగవత్ప్రసాదానం ప్రార్థయతే (విశేష విత్పారిషదేష్వి)తి. హే నాథ - హయగ్రీవ, త్వమిత్యధ్యాహరః; విశేషవిదాం - వాదప్రతివాదవిశేషజ్ఞానాం, పారిషదేషు - పరిషద్ముక్తేషు, (విదగ్ధగోష్ఠీసమరాంగణేషు) విదగ్ధానామ్ - సమర్థానామ్, గోష్ఠ్యాః - సమాజస్య, సమరాంగణేషు - వాదశాలాసు, (కవితార్కికేంద్రాన్) కవీనామ్ - గద్యపద్యరచనాసమర్థానామ్, తార్కికానామ్ - ఊహాపోహదీనానావిధయుక్తిచతురాణామ్, ఇంద్రాన్ - శ్రేష్ఠాన్, జిగీషతః - జేతు మిచ్ఛతః, మే, (జిహ్వగ్రసింహాసనమ్) - జిహ్వయాః - రసనాయాః, అగ్రమేవ సింహాసనమ్ - సింహాపీఠమ్, అభ్యుపేయాః - ప్రాప్నూయాః, “ఇథ్ - గతౌ”.

త్వాం చింతయం స్వస్మయతాం ప్రపన్న స్వా ముద్భుణన్ శబ్దమయేన ధామ్నా ।
స్వామిన్ ! సమాజేషు సమాధిషీయ స్వచ్ఛందవాదాహవబద్ధశూరః ॥ 29

త్వత్ప్రసాదానం వశాదేవ ప్రతివాతికోలాహలాన్ స్తంభయామీత్యాహ(త్వామి)తి. హే స్వామిన్ - హయగ్రీవ, త్వాం - భవంతం, చింతయన్, ధ్యాయన్, త్వస్మయతామ్ - త్వదాత్మత్వమ్, ప్రపన్నః - ప్రాప్తః, శబ్దమయేన - మంత్రమయేన, ధామ్నా - తేజసా, త్వా ముద్భుణన్ - స్తువన్, అహమితి శేషః. సమాజేషు - మహాత్మభాసు, (స్వచ్ఛంద నాదాహవబద్ధశూరః) స్వచ్ఛందవాదానా మాహవేషు - యుద్ధేషు, బద్ధః - సన్నద్ధః, శూరః - నిపుణః, సమేధిషీయ - వృద్ధిం ప్రాప్నూయామ్, “ఏధ-వృద్ధౌ” ఆత్మనేపదమ్. భవంతం ధ్యాయతాం స్తువతాం చ వాదకధాదాసు విజయ స్వాదితి భావః.

నానావిధానా మగతిః కలానాం న చాపి తీర్థేషు కృతావతారః ।

ద్రువం తవానాథపరిగ్రహాయా నవం నవం పాత్ర మిదం దయాయాః ॥ 30

భగవత స్సర్వాభీష్టం సంప్రార్థ్య, తస్య కృపొదయాయ స్వస్వానన్యగతికత్వ మనుసందధాతి (నానావిధానా)మితి. హే స్వామిన్, నానావిధానామ్ - నానాప్రకారాణామ్, కలానామ్ - విద్యానామ్, అగతిః - అప్రాప్యస్థానమ్, (న చాపి తీర్థేషు కృతావతారః) తీర్థేషు - గంగాదిపుణ్యతీర్థేషు, కృతావతారః - కృతః - అనుస్థితః, అవతారః - అవగాహనం యేన స తథోక్తః, స్నాత ఇతి యావత్; తాదృశోఽపి నేతృర్థః. ఈదృశోఽహం తవ, అనాథపరిగ్రహాయాః - అనాథానామ్ - దీనానామ్, పరిగ్రహాయాః - అనుగ్రహ హేతుభూతాయాః, త్వదీయాయా, దయాయాః - కృపాయాః, నవంనవమ్ - అత్యంతాభి నవమ్, అత్యంతవిలక్షణమితి యావత్. పాత్రమ్ - విషయః, అస్తీతి శేషః; ద్రువమ్ - నిశ్చయః, త్వదేకశరణా వయం న సాధనాంతరావలంబిన ఇతి భావః.

అకంపనీయా న్యపనీతిభేదై రలంకృషీరన్ హృదయం మదీయమ్ ।

శంకాకళంకాపగమోజ్వలాని తత్త్వాని సమ్యంచి తవ ప్రసాదాత్ ॥ 31

ఇదానీం త్వదేకశరణస్య మే త్వత్ప్రసాదాదేవ సమస్తతత్త్వాని కరతలామలకా నీత్యాహ (అకంపయానీ)తి. హే స్వామిన్, తవ, ప్రసాదాత్ - అనుగ్రహాత్, అపనీతిభేదైః - నానావిధాన్యాయైరపి, అకంపనీయాని - అప్రమృజ్యాని, (శంకాకళంకాపగ మోజ్వలాని) శంకా - అప్రామాణ్యశంకా, సైవ కళంకః, తస్యాపగమః - నిరాసః, తేన ఉజ్వలాని - ప్రకాశమానాని, సమ్యంచి - యథార్థాని, తత్త్వాని, మదీయమ్ - మత్సంబంధి, హృదయమ్ - మానసమ్, అలంకృషీరన్ - అలంకుర్వంతు, తవ ప్రసాదవశాత్పర్య తత్త్వసాక్షాత్కారో భూయాదిత్యర్థః. “డుకృష్ -కరణే.”

వ్యాఖ్యాముద్రాం కరసరసిజైః పుస్తకం శంఖచక్రే
బిభ్రద్భిన్నస్ఫటికరుచిరే పుండరీకే నిషణ్ణః ।
అమ్లానశ్రీ రమృతవిశదై రంశుభిః ప్లావయన్మామ్
ఆవిర్భూయాదనఘమహిమా మానసే వాగధీశః ॥

32

అథ హయగ్రీవమూర్తే రసాధారణ స్వరూపధ్యానపదవీ మధిరోహతి (వ్యాఖ్యాముద్రామి)తి. కరసరసిజైః - చతుర్భుః కరారవిందైః, శంఖచక్రే, పుస్తకమ్ - శ్రీకోశమ్, వ్యాఖ్యాముద్రామ్ - బోధముద్రామ్ చేతి శేషః; బిభ్రత్ - వహన్, భిన్నస్ఫటికరుచిరే - దళితస్ఫటికమనోహరే, పుండరీకే - సితామృజై, నిషణ్ణః - ఆసీనః, అమ్లానశ్రీః - నిత్యశ్రీః, నిత్యకోభిః; అత ఏవ (అనఘమహిమా) అనఘః - నిర్దుష్టః, మహిమా - మాహాత్మ్యమ్, యస్య స తథోక్తః; వాగీశః - హయగ్రీవః, అమృతవిశదైః - అమృతస్వచ్ఛైః, అంశుభిః - కిరణైః, మామ్ - సంసారాభివృద్ధి, ప్లావయన్ - సేవయన్, మమేత్యధ్యాహరః; మానసే - చిత్తే, ఆవిర్భూయాత్ - సన్నిధేయాత్, “భూ సత్తాయా” మాశిషి లిజ్. మనసి హయగ్రీవావిర్భావే అమృతకల్పతత్కిరణజాలైర్మనోగతసకలసంతాపనివృత్తి ర్మే భవేదిత్యాశయః.

వాగధసిద్ధిహేతోః పరత హయగ్రీవసంస్తుతిం భక్త్యా ।

కవితార్కికకేసరిణా వేంకటనాథేన విరచితా మేతామ్ ॥

33

ఇతి కవితార్కికసింహస్య సర్వతత్త్వస్వతంత్రస్య శ్రీమద్వేంకటనాథస్య వేదాంతాచార్యస్యకృతిమ
శ్రీహయగ్రీవస్తోత్రం సంపూర్ణమ్.

కవితార్కికసింహాయ కల్యాణగుణశాలినే ।

శ్రీమతే వేంకటేశాయ వేదాంతగురవే నమః॥

శ్రీమతే నిగమాంత మహాదేశికాయ నమః.

స్వగ్రంథస్య విశ్వసనీయత్వాయ స్వనామ ప్రకటయన్ స్వకృతస్తోత్రస్య ఫలమ
ప్యాహ(వాగధే)తి. హే సుధీయ ఇత్యధ్యాహరః; కవితార్కికకేసరిణా - కవితార్కిక శ్రేష్ఠేన, వేంకటనాథాహ్వయేన; విరచితామ్ - నిర్మితామ్, ఏతాం, సమ్యక్పదవాక్య రచనోజ్ఞులామ్, (వాగధసిద్ధిహేతుమ్) వాచాం - వాగ్రూపాణామ్, అర్థానాం, సిద్ధౌ - జ్ఞానే, హేతుమ్ - కారణమ్, హయగ్రీవసంస్తుతిమ్ - హయగ్రీవస్తువం; భక్త్యా పరత - అనుసంధదధ్యమ్.

శ్రీహయగ్రీవస్తోత్రవ్యాఖ్యా సమాప్తా

శ్రీమతే నిగమాంతమహాదేశికాయ నమః.

శ్రీ హయగ్రీవదండకః

(ఈ హయగ్రీవ దండకం అడయార్ లైబరీ, చెన్నై వారు ముద్రించిన స్తోత్ర సంపుటి నుండి గ్రహింపబడింది. దీని కర్త ఎవరో తెలియదు. ఇందులో హయగ్రీవ మంత్ర వివరణం, యంత్రోద్ధారక్రమం, ఉపాసనా విధానం, తత్ఫలం మొదలైనవి ప్రస్తావించబడ్డాయి.)

జయ జయ తురంగాయ, నమో ముఖాన్నిసృతానంతవేదాదివిద్యా ప్రబోధీ
కృతాంభోజసంభూతహేషారవోన్మిర్జితాశేషదైతేయ, లక్ష్మణైః మృతేనానిశం సిచ్యమానాంగరా
కేందుకోటిప్రతీకాశదేహప్రభాభాసి తాబ్జాతగర్భాండబాహ్యంతరానమ్ర ధాత్రీ
రుద్రేంద్రముఖ్యామరవ్రాతకోటీరమాణిక్యకాంతిచ్ఛటారంజితాంఘ్రి !, శరచ్చంద్ర
హృన్మందిరధ్వాంతరాశే !, ప్రపన్నామరానోకహస్తం పురా దేవ ! నారాయణాభ్యేన రూపేణ
లోకం స్వగర్భే నిధాయ, శ్రియో బాహుయుగ్మాంతరే సంస్థిత స్పన్, సిస్సక్ష స్వ మాదౌ
విధాతార మాస్పృజ్య, తత్ప్రతయాగే హయగ్రీవరూపం సమాస్థాయ, దైత్యాధమౌ లోకశత్రూ
మధుకైటభాభ్యౌ చ చక్రేణ హత్వా, పునర్లోకసంరక్షణార్థం ఝషాద్యవతారైః మహాదైత్యసంఘాన్
వినిర్మథ్య, లోకాన్ సదా పాసి, భో దేవ ! య స్త్వాం మనుష్యోత్తమో దుగ్ధపాథోధిమధ్యస్థ
సుశ్వేతనామోల్లసద్ద్వీపమధ్యే సుసంతానవృక్షావలీవేష్టితే సన్మణిస్తంభయుక్తే మహామండపే
తత్ర వంకేరుహే కర్ణికాయాం సుధాసూతిబింబే మహాయోగపీఠే నిషణ్ణం,
నమద్దేవతామౌలిమందారమాలా స్రవన్మాకరందద్రవక్షాళితేనాంకుశచ్ఛత్రపారీన
వజ్రాంబుజాతోర్ధ్వ రేఖాంకితేనాంఘ్రియుగ్మేన సంరాజితం, శ్వేతకర్మాభిగుల్పం,
లసజ్జనుయుగ్మం, దిశాదంతిశుండోపమోరుద్వయం, దుగ్ధసింధ్వంతరీపోపమేనాచ్చ
కౌశేయవస్త్రాభిరామేణ భాస్వన్నితంబేన యుక్తం, వియద్వాహినీవర్తులావర్తగంభీరనాభీ
సరస్తీరసంజాతరోమావళీమండితేనోదరేణాంచితం, శ్రీనివాసాయితోరఃస్థలం,
శేషభీగాభహస్తైః చతుర్భుః సదా శంఖముక్తాక్షమాలాలసత్పుస్తకోద్భోధయుక్తారవిందాని
సమ్యక్ దధానం, రణద్భుంగసంసక్తసంపుల్లమందారమాలావలీలగ్నసత్కంఠశోభాభిరామం,
శశాంకాంశుసంకాశసత్కేసరవ్రాతకేశావలీమండితం, దంతకాంతిచ్ఛటాభాసితాశావకాశం,
దలత్పద్మపత్రాయితాక్షం, స్ఫురద్దక్షిణావర్త శంఖప్రతీకాశవర్ణం, లసన్మస్తకం,
దివ్యముక్తామయోదారకోటీరకేయూరహారావలీమేఖలాద్యాభిలైః భూషణైః భూషితం,
చందనాచర్చితాశేషగత్రం, సదా మూర్తిమద్వేదశాస్త్రేతి హాసాదివిద్యావలీసేవితం,
శ్రీసతీచంచలాపాంగనీరాజితం, బ్రహ్మరుద్రాదివంద్యం, సన్మనఃపంకజే చింతయన్, దేవ!
బాహ్యే హరిద్గోమయాలిప్తకే రంగవల్లీసుశోభాంచితే స్థండిలే శ్వేతకౌశేయవస్త్రావృతే
మాలతీమల్లికాదిప్రసూనావలీమండితే చక్రపద్మాదిసన్మండలోపేతపీఠే యథా యాజ్ఞికా

బాహ్యవహ్ని నిజాంతఃస్థ మగ్నిం స్వబింబే ప్రతిష్ఠాయ, నిత్యం త్వదష్టాక్షరేణోక్తమార్గేణ సంపూజయన్ వర్తతే, దేవ ! యద్వా, సువర్ణాదిసంలోహపాత్రేషు వా భూర్జపత్రేషు వా పట్టపస్త్రేఽథ వా వహ్నిపూర్ణాదిగ్రాజదంతారకేషు క్రమోదేకవర్ణం త్వదీయం లిఖిత్వాఽథ వంచాక్షరం గారుడం చాష్టవర్ణం స్వరానుష్టుభం సమ్యగాలిఖ్య తద్వత్ బహిర్బీజమార్గేష్వసంగాక్షరైః క్రాదిసాంతైః క్రమాద్వేష్టయిత్వా, తతో వ్యోమయుగ్మం ధరామండలే దిక్పతీనాం చ బీజాని సంలిఖ్య, త్వద్బింబవత్ గంధపుష్పోపహారాదిభిః భక్తిభావేన సంపూజ్య సన్మంత్రసిద్ధో భవేత్, తస్య వక్త్రే స్థిరా శారదా తస్య గేహే ధ్రువా శ్రీః స్వయం తస్య దాసా నృపాలాదయ స్తస్య భక్తి ర్భవేత్ శాశ్వతీ తస్య విద్యా స్ఫురత్యశ్రు తప్రజ్ఞయా తస్య పుత్రాదివృద్ధి ర్భవేత్ తస్య వాంఛా లసంతేఽఖిలా దేవ! యద్వా మనోర్జంజుషాకో భువో రంతరో మాం సమస్తాగమానుద్గిరంతం సమాచింత్య, తత్రైవ దీర్ఘాన్వితం బిందుయుక్తం చతుర్థోష్ఠరూపం మనుం స్వాన్వితం సమగుచ్ఛార్య సాయంముఖే ముక్తానా మాసనే సంనివేశ్యానిలంచేదయా పూరయన్ కేవలే కుంభకే సంస్థితః సన్ తతోర్ధ్వీకృతేన స్వజిహ్వగ్రభాగేన రంధ్రం నిరుధ్యోర్ధతం సోమనీరం పిబేత్ ప్రత్యహం తస్య గీర్వాణవాణీ వశా, తస్య పాతంజలం స్యాత్ జలం, తస్య భాట్టం ఘరట్టోత్థపిష్టోపమం, తస్య తర్కస్తు పాణిస్థకర్కంధకా, తస్య వైయాసికీ గీర్మరున్మోచికా, నైష వాదేషు పంచాసనో, దేవ! యో వా ఘృతం బ్రాహ్మకాపాచితం వాఽథవా కంగులీబీజజాలాని వాచాఽభిమంత్ర్య త్వదీయేన మంత్రేణ నిత్యం పిబేత్ స్వాదయేత్ తస్య వక్త్రే కవిత్వం సుధాసంమితం సంభవేత్, తస్య బుద్ధిః బహుగ్రంథసంధారిణీ స్యాత్, ప్రభో దేవ! యత్రే పాదాంభోజశౌచోదకం శూలపాణేః శిరోభూషణం యస్య నాభ్యుద్భవో లోకనిర్మాణకృత్ పద్మభూర్యస్య పౌత్రో హరః సర్వసంహరకృత్, యస్య నిఃశ్వాసరూపాః సమస్తాగమాః, యస్య పత్నీకటాక్షస్య లేశో విధీశేంద్రముఖ్యామరస్థానదో, యస్య తల్పం స్వశైలాటవీసింధు విశ్వంభరాధారకః శేషభోగీశ్వరో, యస్య వాహోత్తమః సర్వవేదాభిమానీ ఖగాధీశ్వరో, యస్య వక్త్రాగ్నిమధ్యే సురారాతిసంఘా పతంగా బభూవుః స్వయం, యస్య దివ్యో హయో భక్తిభాజాం నృణాం తీర్థకోట్యుత్తపుణ్యాధికో, యస్య విజ్ఞాన భక్త్యాఖ్యనత్ద్రవ్యసంపాదకానాం భవే దక్షయానందభోగః, ప్రభో ! దైవతం త్వా మహం సచ్చిదానందమూర్తిం, జగజ్జన్మ సంరక్షణజ్ఞాన సంహరబంధాదిహేతుం, నిరస్తాధికం, నిస్సమం, సద్గుణాంభోనిధిం, నిత్యముక్తం, నిజానందతృప్తం, విభుం, నిర్గతాశేషదోషం, నిరీశం, స్వరోమావలీకూపసంస్థాబ్జ - గర్భాండకోటిప్రజం, ముక్తవాగీశభోగీశపక్షీశదేవేశకందర్పసూర్యాదిముఖ్యామరైః సేవితం శ్రీకరాంభోజరత్నోర్మికాదీధితి స్తోమశోణీకృతాంఘ్రిద్వయం, భక్తవశార్జితానేకజన్మాఘ - శుష్కాటవీపావకం, సర్వవేదైకవేద్యం, సర్వదేవైకవంద్యం, మహాయోగిహృన్మృంటపం,

సంతతానంతభోగాసనం, దేవదేవం ప్రణమ్య, ప్రభో ! యాచయే సాధునిందాత్మశంసా - శ్రుతగ్రంథవేత్తృత్వదుఃశాస్త్రవేత్తృత్వదుష్టాన్నభోక్తృత్వదుష్టాత్మ సేవాద్యసంతాపరాధాలయం, నిత్యకర్మాద్యనుష్ఠానదూరం, దురాచారిణం, జ్ఞానహీనం, సదా క్రోధలోభాద్యమిత్రాన్వితం, సోత్తమాచార్యసేవానభిజ్ఞం, కృతఘ్నం, నృశంసం, మహాఘౌఘసింధౌ నిమగ్నం కృపాంభో నిధే ! పాహి నిశ్చంచలాం తే పదాంభోజయుగ్మే చ భక్తిం ప్రభో ! దేహి సుజ్ఞానవంతం కురుష్వాశు య త్రే మనోజ్ఞం లసత్పుండరీకాయతాక్షం, ప్రసన్నాననం, చారుమందస్మితం, శోభనాంగం, శశాంకప్రభం, దివ్యసద్గంధభూషాంబరాలంకృతం, శ్రీసఖం, సచ్చిదానంద రూపం సదా స్వమనఃపంకజే తే స్థిరం స్థాపయానంతశక్తే !

జయ ! వాజివక్త్రప్రభో! జయ! సింధుకన్యాపతే! జయ! దేవచూడామణే! జయానంతమూర్తే ! జయానంతసింధో ! జయాగాధబోధప్రభో ! శ్రీరమానాథ ! లోకైకనాథా ప్రమేయాచ్యుతానంత గోవింద ! తుభ్యం. నమ స్తే నమ స్తే నమః. పాహి మాం పాహి.

హయగ్రీవ ఉపాఖ్యానమ్

(మహాభారతం-శాంతిపర్వం-మోక్షధర్మం-నారాయణీయంలోని

357వ అధ్యాయం)

శాసన ఉవాచ

- 1) శ్రుతం భగవత స్తస్య మాహాత్మ్యం పరమాత్మవః ।
జన్మ ధర్మగృహే చైవ నరనారాయణాత్మకమ్ ॥
- 2) మహావరాహస్యష్టా చ పిండోత్పత్తి స్సనాతనీ ।
ప్రవృత్తా చ నివృత్తా చ యో యథా పరికల్పితః ॥
- 3) తథా స న శ్రుతో బ్రహ్మన్! వధ్యమాన స్త్యయానః సఖ ।
హవ్యకవ్యభుజో విష్ణు రుదక్పూర్వే మహోదధౌ ॥
- 4) యచ్చ తత్కథితం పూర్వం త్వయా హయగిరో మహత్ ।
తచ్చ దృష్టం భగవతా బ్రహ్మణా పరమేష్ఠినా ॥
- 5) కిం తదుత్పాదితం పూర్వం హరిణా లోకధారిణా ।
రూపం ప్రభావం మహతా మపూర్వం ధీమతాం వర! ॥
- 6) దృష్ట్వా హి విబుధశ్రేష్ఠమపూర్వ మమితోజసమ్ ।
తదశ్వశిరసం పుణ్యం బ్రహ్మ కిమకరోన్మునే! ॥
- 7) ఏతన్నః సంశయం బ్రహ్మన్! పురాణం బ్రహ్మసంభవమ్ ।
కథయస్వోత్తమమతే! మహాపురుషసంశ్రితమ్ ॥
- 8) పావితాః స్మ త్వయా బ్రహ్మన్! పుణ్యాః కథయతః కథాః ।

సౌతి రువాచ

కథయిష్యామి తే సర్వం పురాణం వేదసంమితమ్ ॥

- 9) ఉత్పన్నసంశయో రాజా ఏవమేత దచోదయత్ ।

జనమేజయ ఉవాచ

యత్తద్ధర్మతవాన్ బ్రహ్మ దేవం హయగిరోధరమ్ ॥

- 11) కిమర్థం తత్సమభవద్వపు ర్దేవోపకల్పితమ్ ।

వైశంపాయన ఉవాచ

యత్కించిదిహ లోకే వై దేహబద్ధం విశాంపతే! ॥

- 12) సర్వం పంచభి రావిష్టం భూతైర్శ్వరబుద్ధిజైః ।
ఈశ్వరో హి జగత్ప్రష్టా ప్రభు ర్నారాయణో విరాట్ ॥
- 13) భూతాంతరాత్మా వరదః సుగుణో నిర్గుణోఽపి చ ।
భూతప్రళయ మత్యంతం (వ్యక్తం) శ్రుణుష్వ సృపసత్తమ! ॥
- 14) ధరణ్యా మథ లీనాయా మప్పు చైకార్థవే ధరా ।
జ్యోతిర్భూతే జలే చాపి లీనే జ్యోతిషి చానిలే ॥
- 15) వాయౌ చాకాశసంలీనే ఆకాశే చ మనోఽనుగే ।
వ్యక్తే మనసి సంలీనే వ్యక్తే చావ్యక్తతాం గతే ॥
- 16) అవ్యక్తే పురుషే యాతే పుంసి సర్వగతేఽపిచ ।
తమ ఏవాభవత్సర్వం స ప్రాజ్ఞాయత కించన ॥
- 17) తమసో బ్రహ్మసంభూతం తమోమూలామృతాత్మకమ్ ।
తద్విశ్వభావసంజాతం పౌరుషీం తను మాశ్రితమ్ ॥
- 18) సోఽనిరుద్ధ ఇతి ప్రోక్తః తత్ప్రధానం ప్రచక్షతే ।
తదవ్యక్త మితి జ్ఞేయం త్రిగుణం సృపసత్తమ! ॥
- 19) విద్యాసహాయవాన్ దేవః విష్వక్సేనో హరిః ప్రభుః ।
ఆదికర్తా స దేవానా మప్రమేయో జనార్దనః ॥
- 20) అప్సేష్వ శయనం చక్రే నిద్రాయోగ ముపాగతః ।
జగత శ్చింతయన్ సృష్టిం చిత్రాం బహుగుణోద్భవామ్ ॥
- 21) తస్య చింతయతః సృష్టిం మహా నాత్మగుణః స్మృతః ।
అహంకార స్తతో జాతో బ్రహ్మ శుభచతుర్ముఖః ॥

- 22) హిరణ్యగర్భో భగవాన్ సర్వలోకపితామహః ।
పద్మేఽనిరుద్ధాత్సంభూతః తదా పద్మనిభేక్షణః ॥
- 23) సహస్రపత్రే ద్యుతిమానుపనిష్ట స్సనాతనః ।
దదృశేఽద్యుతసంకాశో లోకా నాపోమయాన్ ప్రభుః ॥
- 24) సత్త్వస్థః పరమేష్ఠీ స తతో భూతగణాన్ సృజన్ ।
పూర్వమేవ చ పద్మస్య పద్మే సూర్యాంశు (గ్ని) సప్రభే ।
- 25) నారాయణ (ణా) కృతౌ బిందూ అపా మాసాం గుణోత్తరౌ ।
తావపశ్యత్స భగవా ననాదినిధనోఽచ్యుతః ॥
- 26) ఏకస్తత్రాభవద్బిందు ర్మధ్వాభో రుచి (ధి)రప్రభః ।
స తామసో (మామతో) మధుర్జాత స్తదా నారాయణాజ్ఞయా ॥
- 27) కఠిన స్త్వపరో బిందుః కైటభో రాజసస్త్వ సః ।
తావభ్యధావతాం శ్రేష్ఠో తమోరజగుణాన్వితౌ ॥
- 28) బలవంతౌ గదాహస్తౌ పద్మనాళానుసారిణౌ ।
దదృశాత్తేఽరవిందస్థం బ్రహ్మణ మమితప్రభవమ్ ॥
- 29) సృజంతం ప్రథమం వేదాం శ్చతుర శ్చారువిగ్రహాన్ ।
తతో విగ్రహవంతస్తాన్ వేదాన్ దృష్ట్వాఽసురోత్తమౌ ॥
- 30) సహసా జగృహతు ర్వేదాన్ బ్రహ్మణః పశ్యత్త స్తదా ।
అథాతౌ దానవశ్రేష్ఠౌ వేదాన్ గృహ్య సనాతనాన్ ॥
- 31) రసాం వివిశతు స్తూర్ణ ముదక్ పూర్వే మహాదధౌ ।
తతో హృతేషు వేదేషు బ్రహ్మ కశ్వల మావిశత్ ॥
- 32) తతో వచన మీశానం ప్రాహ వేదైర్విनाకృతః ।
వేదా మే పరమం చక్షుః వేదా మే పరమం ధనమ్ ॥
- 33) వేదా మే పరమం ధామ వేదా మే బ్రహ్మచోత్తర (మ)మ్ ।
మమ వేదా హృతా స్సర్వే దానవాభ్యాం బలాదితః ॥

- 34) అంధకారా హి మే లోకా జాతా వేదై ర్విनाకృతః ।
వేదాన్మతే కిం కుర్యాం లోకానాం (వై) సృష్టి (సుష్టు) ముత్తమామ్ (ముద్యుతః) ॥
- 35) అహో! బత! మహద్బుఃఖం వేదనాశనజం మమ ।
ప్రాప్తం దునోతి హృదయం తీవ్రశోకపరాయణమ్ ॥
- 36) కో హి శోకార్ణవే మగ్నం మామితోఽద్య సముద్ధరేత్ ।
వేదాం స్తాంశ్చానయేన్నష్టాన్ కస్య చాహం ప్రియో భవే ॥
- 37) ఇత్యేవం భాషమాణస్య బ్రహ్మణో నృపసత్తమ! ।
హరేః స్తోత్రార్థముద్భూతా బుద్ధి ర్బుద్ధిమతాం వర ॥
- 38) తతో జగౌ పరం జప్యం సాంజలిప్రగ్రహః ప్రభుః ।
బ్రహ్మోవాచ
నమస్తే బ్రహ్మహృదయ! నమస్తే మమ పూర్వజ! ॥
- 39) లోకాద్య భవనశ్రేష్ఠ! సాంఖ్యయోగనిధే! ప్రభో! ।
వ్యక్తావ్యక్తకరాచింత్య క్షేమం పంథాన మాస్థిత! ॥
విశ్వభుక్ సర్వభూతానా మంతరాత్మ న్నయోనిజ ॥
- 40) అహం ప్రసాదజ స్తుభ్యం లోకధామ స్వయంభువః ।
త్వత్తో మే మానసం జన్మ ప్రథమం ద్విజపూజితమ్ ॥
- 41) చాక్షుషం వై ద్వితీయం మే జన్మ చాసీత్ పురాతనమ్ ।
త్వత్ప్రసాదాత్తు మే జన్మ తృతీయం వాచికం మహత్ ॥
- 42) త్వత్తః శ్రవణజం చాపి చతుర్థం జన్మ మే విభో ।
నాసిక్యం చాపి మే జన్మ త్వత్తః పంచమ ముచ్యతే ॥
- 43) అండజం చాపి మే జన్మ త్వత్తః షష్ఠం వినిర్మితమ్ ।
ఇదం చ సప్తమం జన్మ పద్మజన్మేతి వై ప్రభో! ॥
- 44) సర్గే సర్గేఽప్యహం పుత్ర స్తవ త్రిగుణవర్జిత! ।
ప్రథమః పుండరీకాక్ష! ప్రధానగుణకల్పితః ॥

- 45) త్వమీశ్వరస్వభావశ్చ భూతానాం త్వం ప్రభావనా ।
త్వయా వినిర్మితోఽహం వై వేదచక్షుర్వయోఽతిగ ॥
- 46) తే మే వేదా హృతా శ్చక్షు రంధో జాతోఽస్మి జాగృహి ।
దదస్వ చక్షాంషి మమ ప్రియోఽహం తే ప్రియోఽసి మే ॥
- 47) ఏవం స్తుత స్స భగవాన్ పురుష స్సర్వతోముఖః ।
జహౌ నిద్రా మథ తదా వేదకార్యార్థముద్యతః ॥
ఐశ్వర్యే(రే)ణ ప్ర(సు)యోగేన ద్వితీయాం తను మాస్థితః ॥
- 48) సునాసికేన (సమానకేన) కాయేన భూత్వా చంద్రప్రభ వ్రదా ।
కృత్వా హయశిర శ్చుభ్రం వేదానా మాలయం ప్రభుః ॥
- 49) తస్య మూర్ధా సమభవత్ ద్యౌ స్సనక్షత్రతారకా ।
కేశాశ్చాస్యాభన్ దీర్ఘా రవేరంశుసమప్రభాః ॥
- 50) కర్ణా వాకాశపాతాశే లలాటం భూతధారిణౌ ।
గంగాసరస్వతీ పుణ్యే క్రువా వాస్తాం మహాద్యుతీ ॥
- 51) చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ తే (తు) నాసా సంధ్యా పునః స్మృతా ।
ఓంకార స్త్వథ సంస్కారో విద్యుజ్జిహ్వ చ నిర్మితా ॥
- 52) దంతాశ్చ పితరో రాజన్! సోమపా ఇతి విశ్రుతాః ।
గోలోకో బ్రహ్మలోకశ్చ ఓష్ఠా వాస్తాం మహాత్మనః ॥
- 53) గ్రీవా చాస్యా భవద్రాజన్ కాళరాత్రి ర్గుణోత్తరా ।
ఏతద్ధయశిరః కృత్వా నానామూర్తిభి రావృతమ్ ॥
- 54) అంతర్ధధౌ స విశ్వేశో వివేశ చ రసాం ప్రభుః ।
రసాం పునః ప్రవిష్టశ్చ యోగం పరమ మాస్థితః ॥
- 55) తైక్షం(క్ష్యం) స్వరం సమాస్థాయ ఉద్గీఢం ప్రాశృజత్ స్వరమ్ ।
సస్వర స్వానునాదీ చ సర్వతః స్నిగ్ధ ఏవ చ ॥
- 56) బభూవాంతర్జలగతః సర్వభూతగణోదితః ।
తత స్తా చసురౌ కృత్వా వేదాన్ సమయబంధనాన్ ॥

- 57) రసాతలే వినిక్షిప్య యత శృబ్ధ స్తతో ద్రుతౌ ।
ఏతస్మిన్నంతరే రాజన్! దేవో హయశిరోధరః ॥
- 58) జగ్రాహ వేదానఖిలాన్ రసాతలగతాన్ హరిః ।
ప్రాదాచ్చ బ్రహ్మణో భూయః తతః స్వాం ప్రకృతిం గతః ॥
- 59) స్థాపయిత్వా హయశిర(రా) ఉదక్పూర్వే మహోదధౌ ।
వేదానా మాలయశ్చాపి బభూవాశ్వశిరా స్తతః ॥
- 60) అథ కించిదపశ్యంతా దానవౌ మధుకైటభౌ ।
పున రాజగృతు స్తత్ర వేగితౌ పశ్యతాం తు తౌ ॥
- 61) యత్ర వేదా వినిక్షిప్తా స్తత్ స్థానం శూన్యమేవ చ ।
తత్ర ఉత్తమ మాస్థాయ వేగం బలవతాం వరౌ ॥
- 62) పున రుత్తస్థతు శ్రీఘ్రం రసానా మాలయాత్తదా ।
దదృశాతే చ పురుషం తమేవాదికరం ప్రభుమ్ ॥
- 63) శ్వేతం చంద్రవిద్ధాభ మనిరుద్ధతనౌ స్థితమ్ ।
భూయోఽప్యమితవిక్రాంతం నిద్రాయోగ ముపాగతమ్ ॥
- 65) ఆత్మప్రమాణరచితే అపా ముపరి కల్పితే ।
శయనే నాగభోగాధ్యే జ్వాలామాలాసమావృతే ॥
- 66) నిష్కల్మషేణ సత్త్వేన సంపన్నం రుచిరప్రభమ్ ।
తం దృష్ట్వా దానవేంద్రౌ తౌ మహాహాస మముంచతామ్ ॥
- 67) ఊచతుశ్చ సమావిష్టౌ రజసా తమసా చ తౌ ।
అయం స పురుషః శ్వేతః శేతే నిద్రా ముపాగతః ॥
- 68) అనే న నూనం వేదానాం కృత మాహరణం రసాత్ ।
కస్త్యైష! కో ను ఖల్వేష! కించ స్వపితి భోగవాన్ ॥
- 69) ఇత్యుచ్చారితవాక్యౌ తు బోధయామాసతు ర్హరిమ్ ।
యుద్ధార్థినౌ తు విజ్ఞాయ విబుధః పురుషోత్తమః ॥

- 70) నిరీక్ష్మ చాసురేంద్రా తౌ తతో యుద్ధే మనో దధే ।
అథ యుద్ధం సమభవత్తయో ర్నారాయణస్య వై ॥
- 71) రజస్తమోవిష్టతనూ తావుభౌ మధుకైటభౌ ।
బ్రహ్మణోఽపచితిం కుర్వన్ జఘాన మధుసూదనః ॥
- 72) తత స్తయో ర్వధేనాశు వేదాపహరణేన చ ।
శోకాపనయనం చక్రే బ్రహ్మణః పురుషోత్తమః ॥
- 73) తతః పరివృతో బ్రహ్మ హరిణా వేదసత్పతః ।
నిర్మమే స తదా లోకాన్ కృత్సాన్ స్థావరజంగమాన్ ॥
- 74) దత్వా పితామహాయాగ్ర్యం మతిం లోకవిసర్గీకీమ్ ।
తత్రైవాంతర్దధే దేవో యత ఏవాగతో హరిః ॥
- 75) తౌ దానవౌ హరి ర్హత్వా కృత్వా హయశిర స్తనుమ్ ।
పునః ప్రవృత్తిధర్మార్థం తామేవ విదధే తనుమ్ ॥
- 76) ఏవ మేష మహాభాగో బభూవాశ్వశిరా హరిః ।
పౌరాణ మేతత్ ప్రఖ్యాతం రూపం వరద మైశ్వరమ్ ॥
- 77) యో హ్యేతద్భు(ద్బ్రా)హ్మణో నిత్యం శ్రుణుయాద్ధారయీత వా ।
న తస్యాధ్యయనం నాశ మపగచ్ఛేత్ కదాచన ॥
- 78) ఆరాధ్య తపసోగ్రేణ దేవం హయశిరోధరమ్ ।
పాంచాలేన క్రమః ప్రాప్తో రామేణ పథి దేశితే ॥
- 79) ఏతద్ధయశిరో రాజన్! ఆఖ్యానం తవ కీర్తితమ్ ।
పురాణం వేదసహితం యన్మాత్సం పరిపుచ్చసి ॥
- 80) యాయామిచ్ఛే త్తనుం దేవః కర్తుం కార్యవిధౌ క్వచిత్ ।
తాం తాం కుర్యాద్వికుర్వాణః స్వయ మాత్మాన మాత్మనా ॥
- 81) ఏష వేదనిధిః శ్రీమాన్ ఏష వైత పసానిధిః ।
ఏష యోగశ్చ సాంఖ్యం చ బ్రహ్మ చాగ్ర్యం హరి (హవి) ర్విభుః ॥

- 82) నారాయణపరా వేదా యజ్ఞా నారాయణాత్మకాః ।
తపో నారాయణపరం నారాయణపరా గతిః ॥
- 83) నారాయణపరో ధర్మః పునరావృత్తిదుర్లభః ।
ప్రవృత్తిలక్షణశ్చైవ ధర్మో నారాయణాత్మకః ॥
- 84) నారాయణాత్మకో గంధః భూమే శ్చేష్టతమః స్పృతః ।
అపాం చాపి గుణా రాజన్! రసా నారాయణాత్మకాః ॥
- 85) జ్యోతిషాం చ పరం రూపం స్పృతం నారాయణాత్మకమ్ ।
నారాయణాత్మక శ్చాపి స్పర్శో వాయుగుణః స్పృతః ॥
- 86) నారాయణాత్మకశ్చైవ శబ్ద ఆకాశ సంభవః ।
మనశ్చాపి తతో భూత మవ్యక్త గుణలక్షణమ్ ॥
- 87) నారాయణపరః కాలో జ్యోతిషా మయనం చ యత్ ।
నారాయణపరా కీర్తిః శ్రీశ్చ లక్ష్మీశ్చ దేవతాః ॥
- 88) నారాయణపరం సాంఖ్యం యోగో నారాయణాత్మకః ।
కారణం పురుషో హ్యేషాం ప్రధానం చాపి కారణమ్ ॥
- 89) స్వభావశ్చైవ కర్మాణి దైవం యేషాం చ కారణమ్ ।
అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్ ॥
- 90) వివిధా చ తథా చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్ ।
పంచకారణసంఖ్యాతో (తా) నిష్ఠా సర్వత్ర వై హరిః (రే) ॥
- 91) తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభి స్సర్వతోముఖైః ।
తత్త్వ మేకో మహాయోగీ హరిః నారాయణః ప్రభుః ॥
- 92) బ్రహ్మాదీనాం సలోకానామ్ ఋషీణాం చ మహాత్మనామ్ ।
సాంఖ్యానాం యోగినాం చాపి యతీనాం చాత్మవేదినామ్ ॥
- 93) మనీషితం వి (తాని) జానాతి కేశవో న తు తస్య వై ।
యే కేచిత్ సర్వతోకేషు దైవం పితృత్వం చ కుర్వతే ॥

- 94) దానాని చ ప్రయచ్ఛంతి తప్యంతే చ తపో మహత్ ।
సర్వేషా మాశ్రయో విష్ణు రైశ్వరం విధి(సర్గ) మాస్థితః ॥
సర్వభూతకృతావాసో వాసుదేవేతి చోచ్యతే ।
- 95) అయం హి (ఏషో హి) నిత్యః పరమో మహర్షిః
మహావిభూతిర్గుణవాన్ గుణాఖ్యః (నిర్గుణాఖ్యః) ।
గుణైశ్చ సంయోగ ముపైతి శీఘ్రం
కాలో యథార్తావృతుసంప్రయుక్తః
(కాలో యథార్థం వ్రతసంప్రయుక్తే)
- 96) నైవాస్య విందంతి (బుద్ధ్యంతి) గతం మహాత్మనో
న చా (నైవా) గతం కల్పిదిహానుపశ్యతి ।
జ్ఞానాత్మికా స్సంయమినో మహర్షయః
పశ్యంతి నిత్యం పురుషం గుణాధికమ్

పీఠాశీర్ష సంహితలగ్ని హయగ్రీవ మంత్ర వివరణం

(పాంచరాత్రాగమానికి చెందిన పరాశర సంహితలోని 28వ అధ్యాయంలో హయగ్రీవునకు చెందిన పలు మంత్రాలు, వాటి వివరాలు తెలుపబడ్డాయి. అవి పాఠక సౌకర్యంకోసం ఇక్కడ ప్రస్తావింపబడుతున్నాయి.)

1) హయగ్రీవైకాక్షరీ

అథోచ్యంతే విశేషేణ క్రమాద్వాదశసంఖ్యయా ।
హయగ్రీవమహామంత్రా విద్యామోక్షప్రదాయకాః ॥

సాంతం హంతం సముద్ధృత్య ప్రణవాంతం సబిందుకమ్ ।
ఏకాక్షరం హయగ్రీవ మేతత్ జ్ఞానాదిదాయకమ్ ॥

షట్సురైస్తుకరన్యా సం కుర్యాత్ దేవ షడంగకమ్ ।
వ్యాప్యం తద్వ్యాపకం చైవ తన్మంత్రేణైవ కారయేత్ ॥

ఏకాక్షరహయగ్రీవం దృష్ట్వా పూర్వోక్త మాదరాత్ ।
పౌర శ్చరణహోమాది కుర్యాత్తన్మంత్రసిద్ధయే ॥

2) హయగ్రీవత్రయక్షరీ

క్రమాద్వక్ష్యే విధానేన హయగ్రీవత్రయాక్షరమ్ ॥
మహామాయాం హ్సాం హ్రీం చ భవేదేతత్త్రయాక్షరమ్ ।
జ్ఞానైశ్వర్యకరం శాంతం సర్వేషాం ముక్తిదాయకమ్ ॥

కరన్యాసం షడంగం తు కుర్యాన్మంత్రాక్షరత్రయైః ।
హయగ్రీవ మహం వందే చక్రపద్మధరం విభుమ్,
శ్రీభూమినహితం దేవం సర్వాభరణభూషితమ్ ।
లక్షమేకం జపేద్భక్త్యా ఏతన్మంత్రాదిసిద్ధయే ॥

3) హయగ్రీవషడక్షరమ్

హోమపూజాదికం సర్వ మేకాక్షరవదాచరేత్,
వక్ష్యే తద్వత్కమేణైవ హయగ్రీవషడక్షరమ్ ॥

ఓమ్-హమ్-సామ్-హూమ్-ఘట్స్వాహేతి ఉద్ధరేన్మంత్ర ముత్తమమ్
జ్ఞానమోక్షప్రదం నృణాం సర్వదిగ్విజయప్రదమ్ ॥

ప్రణవేన కరన్యాసం షడంగం షట్స్వరైస్యనేత్,
చక్రశంఖగదాపద్మజ్ఞానపుస్తక ధారిణమ్ ।
హయగ్రీవ మహం వందే కిరీటాదివిభూషితమ్ ॥
పౌర శ్చరణహోమాదీ నేవం క్రమాదీనేకాక్షరవదాచరేత్ ।

4) హయగ్రీవాష్టాక్షరీ

అష్టాక్షరం హయగ్రీవం క్రమాద్వక్ష్యే చతుర్ముఖమ్ ।
ఓమ్ హయగ్రీవాయ నమ ఇతి ఇద మష్టాక్షరం భవేత్ ॥

హయగ్రీవ మిదం శాంతం మోక్షశ్రీజ్ఞానదాయకమ్!
ప్రణవేన కరన్యాసం షడంగం షట్స్వరైః నృసేత్ ॥
శంఖచక్రగదాపద్యజ్ఞానపుస్తకధారిణమ్ ।
పాశాంకుశధరం దేవం హయగ్రీవ మహంభజే ॥

5) హయగ్రీవదశాక్షరీ

పూజనార్చాదికం సర్వం తదేకాక్షరవద్భవేత్ ।
దశాక్షరం హయగ్రీవం వక్ష్యే తద్వత్ప్రమేణ చ ॥
ఓమ్ హ్రీమ్ హ్లామ్ హయగ్రీవాయ స్వాహా ఇతి మంత్రం సముద్ధరేత్ ॥
దశాక్షరహయగ్రీవ మేతద్విద్యాప్రదాయకమ్।
ప్రణవేన కరన్యాసం షడంగం షట్స్వరైః నృసేత్ ॥
చక్రశంఖగదాపద్య పాశశార్ఙ్గాసి ధారిణమ్ ।
జ్ఞానాదిపుస్తకధరం హయానన మహం భజే ॥
పౌర శ్చరణహోమాదీ నేకాక్షరవదాచరేత్ ।

6) హయగ్రీవ ద్వాదశాక్షరీ

హయగ్రీవాఖ్య మమతం వక్ష్యే తద్ద్వాదశాక్షరమ్ ।
ఓమ్ నమో భగవతే హయగ్రీవాయ మనుర్భవేత్ ।
హయగ్రీవమనుం శాంతం విద్యైశ్వర్యాదిదాయకమ్ ।
ప్రణవేన కరన్యాసం షట్స్వరైస్తు షడంగకమ్ ॥
పూజాహోమాదికం సర్వ మేకాక్షర వదాచరేత్ ।
శంఖచక్రగదాపద్యజ్ఞానపుస్తక ధారిణమ్ ।
పాశాంకుశాగ్ని వజ్రాదిఖేటకుంతధరం విభుమ్ ॥
శ్రీభూనీలాధిపం దేవం వనమాలావిరాజితమ్ ।
హయగ్రీవం భజే నిత్యం సర్వాభరణభూషితమ్ ॥

7, 8) హయగ్రీవానుష్టుప్

వక్ష్యే చానుష్టుభం శాంతం హయగ్రీవ మనుత్తమమ్ ॥
భుక్తిముక్తిప్రదం సమ్యక్ సర్వవిద్యాప్రదాయకమ్ ॥
ఋగ్యజుస్సామరూపాయ వేదాహరణకర్తృణే ।
ప్రణవోద్గీధవపుషే మహాశ్వశిరసే నమః ॥
ఉద్గీధ ప్రణవోద్గీధ సర్వవాగీశ్వరేశ్వర ।
సర్వవేదమయాచింత్య సర్వం బోధయ బోధయ ॥
పదై రర్థైః కరన్యాసం కుర్యాద్దేవ షడకంగకమ్ ।
అనుష్టుభధ్వయం చైవ జ్ఞానాద్యైశ్చ తథా భవేత్ ॥
ధ్యానార్చనాదికం సర్వ మేకాక్షరవ దాచరేత్ ॥

9) ఓమ్ హ్లామ్. హ్రీమ్. శ్రీమ్-ఐమ్-శ్రీహయగ్రీవ మమ సర్వవిద్యాం దాపయ
దాపయ । తామసబుద్ధిం హస హస ॥ అజ్ఞానాదీన్ నాశయ నాశయ ॥ సర్వ వేదశాస్త్రాదిషు
సర్వజ్ఞత్వం దాపయ దాపయ । అణిమాదీన్ దద ఫట్ స్వాహా ॥

ఏతన్మంత్రార్థ సిద్ధ్యర్థం జపేదయుత మాదరాత్ ॥

10) ఓమ్ హ్రీమ్ హయగ్రీవాయ యమ్ రమ్ పరవాదివిద్యా పరవాదిజిహ్వ స్తంభం
కురు కురు హమ్ ఫట్ స్వాహా ॥

జపేదయుతమేతద్వై తన్మంత్రఫలసిద్ధయే ॥

11) ఓమ్ హ్రీమ్ ప్రామ్ హయగ్రీవాయ పరవాదిసర్వవేదశాస్త్రసర్వవిద్యా మాకర్ష
యాకర్షయ హ్లామ్ క్షామ్ వౌ షట్ ॥

12) ఓమ్ ప్రామ్ శ్రీమ్ క్షామ్ హయగ్రీవనారసింహాయ యమ్ రమ్ సర్వశత్రూన్
స్తంభయ స్తంభయ భ్రామయ భ్రామయ హమ్ ఫట్

ఏతన్మంత్రార్థసిద్ధ్యర్థం జపేదయుత మాదరాత్ ॥

ఇతి శ్రీపాంచరాత్రే పరాశరసంహితాయాం విశిష్టపరమ ధర్మశాస్త్రే

హయగ్రీవమంత్రాణామ్ ఋష్యాదిధ్యాన వర్ణనం

నామ అష్టావింశోధ్యాయః